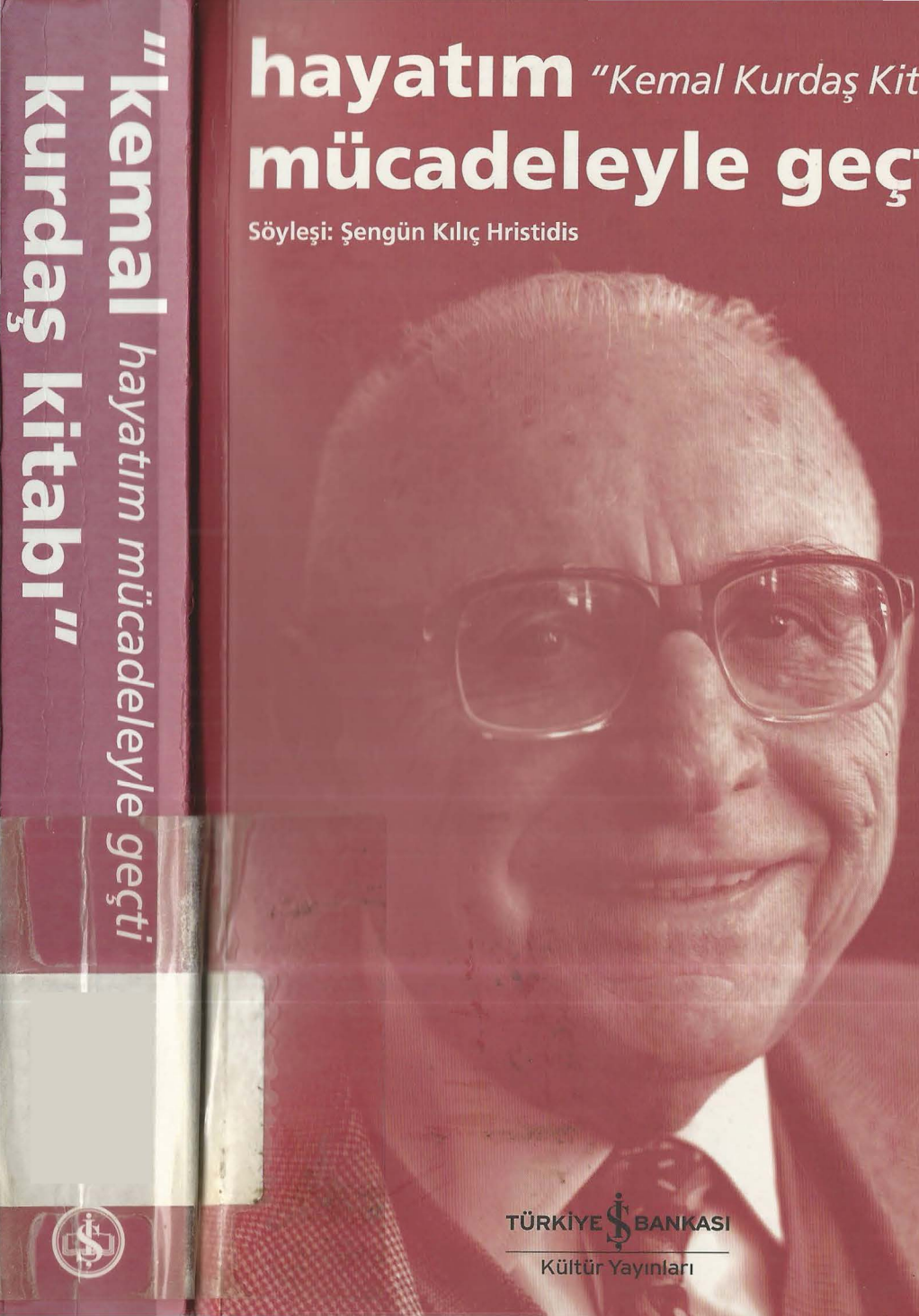
hayatım *"Kemal Kurdaş Kitabı"* mücadeleyle geçti

Söyleşi: Şengün Kılıç Hristidis

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

"kemal hayatım mücadeleyle geçti kurdaş kitabı"

Genel Yayın: 1857

ŞENGÜN KILIÇ HRİSTİDİS, 1963 Erzincan doğumlu. Gazi Üniversitesi mezunu. Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Opera Anasanat Dalı'na devam etti. 1986 yılında gazeteciliğe başladı. Çeşitli dergi, gazete, radyo ve televizyonlarda muhabirlik, editörlük ve haber müdürlüğü yaptı. *Biz ve Onlar* (Metis Yayınları, 1991), *Beyaz Bir Düş* (Epsilon Yayınları, 2005), *Sinemada Ulusal Tavır-Halit Refiğ Kitabı* (T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2006) ve *Erozyon Dede-Hayrettin Karaca Kitabı* (T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2008) adlı kitapları yayımlandı.

NEHİR
SÖYLEŞİ
—40—

HAYATIM MÜCADELEYLE GEÇTİ
KEMAL KURDAŞ KİTABI

SÖYLEŞİ
ŞENGÜN KILIÇ HRİSTİDİS

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 11213

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON/DİZİN
ŞÖHRET BALTAŞ

DEŞİFRE
FİLİZ ÖĞRETMEN

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: 1000 ADET, OCAK 2010

ISBN 978-9944-88-809-7

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Nehir Söyleşi

hayatım mücadeleyle geçti

KEMAL KURDAŞ KİTABI

Söyleşi Şengün Kılıç Hristidis

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM
Esaretten Dönen Yorgun Adam · 1

İKİNCİ BÖLÜM
Demokrat Parti'nin Boşalttığı Hazine · 87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tekrar Görüşüne Kadar Elveda Türkiye! · 135

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Şevki Kadri Ruhu · 151

BEŞİNCİ BÖLÜM
Bozkırda Bir Vaha: ODTÜ · 203

ALTINCI BÖLÜM
Özel Sektör Günleri Başlıyor · 335

YEDİNCİ BÖLÜM
Washington Consensus'u ya da Vahşi Kapitalizm · 385

Dizin · 407

BİRİNCİ BÖLÜM

Esaretten Dönen Yorgun Adam

Babam Balkan Harbi'nde Türk ordusunun iaşe müteahhitliğini yapmış, hem de çok başarılı yapmış. Sırplar da Üsküp'ü zapt edince bizimkileri yakalamış, hapse tıkmışlar. Fakat babam o kargaşada, kaşla göz arasında, ailesini bir yük trenine bindirmiş, Selanik'e geçirmiş, oradan da Anadolu'ya kaçırmış, İzmir'e.

1912'de Balkan Harbi'nden sonra, önce ailesini Makedonya'dan kaçırarak Anadolu'ya gönderen Şevki Bey, kendisi de ailesinin yanına geldikten sonra Kurtuluş Savaşı sırasında Bursa'ya yerleşmiş. Bursa'da Kuvayı Milliye hareketinin yöneticilerinden olan Şevki Bey, Yunan ordusu tarafından yakalandıktan sonra Yunanistan'da Halkidiki'de hapis yatmış.

— Soyadınızın anlamı nedir?

— Bizim aile Makedonya'da, Beyleroğlu veya Zaimler olarak anılıyormuş. Soyadı Kanunu çıkınca biz Makedonya'daki aile ismimizi kullanmak istedik ama kabul edilmedi. Nüfus memuru, önündeki broşürden bize Kurdaş soyadını seçmiş. Manasını biz, "arkadaşlık kur" gibi aldık ve ismin tarihi yoksa da biz yaparız, dedik. Soyadımla ilgili bir anımı anlatayım: Bir milletlerarası toplantı yapıyoruz 60'lı yıllarda. Ben, döviz kurunun azgelişmiş ülke ekonomilerindeki öneminin, biz de dahil, hâlâ idrak edilmediğini anlatıyorum -aslında dünyada da uzun süre anlaşılmamıştır mesele, hatta 1920'lerde Churchill bizdeki aptallığın aynısını yapar, pound'un değerini yükseltir ve İngiliz ihracatı çöker, neredeyse Churchill'i dövecek hale gelir ihracatçılar.

— Evet, bir daha maliye bakanı yapmamışlar Churchill'i değil mi?

— Evet, başvekil yaptılar ama maliye vekili yapmadılar. Neyse, toplantıda döviz kurunu anlatıyorum. Bir yabancı, "Kemal Bey, neden hep döviz kurundan söz ediyor?" diye sordu. Besim (Üstünel) orada söz aldı, "Efendim, Kemal Bey'in soyadı kurla ilgilidir, kur-daş!" dedi, "Onun için hep kurdan bahseder." Ben de güldüm ama "Besim," dedim, "şurada ciddi bir meseleden bahsediyoruz, sen ne diyorsun!" Besim espri yaptı ama bir taraftan da aklından, kur üzerine bu kadar konuşulur mu, diye geçiyordu bence.

— Biraz çocukluğunuzdan bahsedelim mi?

— Ev halkının bana anlattığına göre, 1920 yılının mayıs ayında, yani hıdrellez günlerinde Bursa'da doğmuşum. Bursa

dünyanın en güzel şehirlerinden biridir. Doğduğum ev de harika bir noktadaydı. Bursa'da Hükümet Meydanı'ndan Yeşil'e giderken anacaddenin ilerisinde Setbaşı denilen bir yere gelirsiniz. Bir köprü vardır, Setbaşı köprüsü, bir de onun altında Irgandı köprüsü vardır. Osmanlı döneminde yapılmış asıl Irgana köprüsünü, Yunan ordusu, Türk kıtalarından sıyrılabilmek için, kaçarken bombalamıştır. Köprü daha sonra yeniden yapılmış. Bizim evimiz de Irgandı köprüsüne 20-25 metre mesafedeydi. Biz, Setbaşı Deresi'ne "Deli Dere" derdik. Çünkü kışın yağmurlar yağıp Uludağ'dan seller boşandığı zaman ve o seller büyük kayaları söker, aşağı getirirken öyle bir gürültü yapardı ki, korkardık. Onun için hâlâ selden çok korkarım. Ama çok güzeldi Deli Dere, bizim oyun yerimizdi. Setbaşı köprüsünden şöyle yukarıya bakın, derenin beyaz köpüklerle Uladağ'ın göğsüne tırmandığını görürsünüz. Solunuza bakın, ayrı dere ovaya doğru koşar, her taraf yemyeşildir, hafif bir de sis olur. Bizim zamanımızda dere pisti, ama biz çocuklar yine de orada oynardık. Son zamanlarda o dereyi düzenlemişler, restorasyon da yapılmış. Hangi belediye reisi yaptıysa teşekkür ederim. Bursa'ya gittiğim zaman Setbaşı'nda yarım saat oyalanırım, orası dünyanın en güzel noktalarından biridir.

— *Ailenizi biraz tanıtır mısınız?*

— Babam Şevki Bey'le birlikte geçirdiğim süre çok kısa oldu. 1912'de Balkan Harbi'nden sonra, Makedonya'dan kaçmışız anavatana. Babam Üsküp'ün tanınmış, varlıklı ailelerinden birinin çocuğu. Anlatılanlardan, ailenin geçmişinin asker kökenli olduğu anlaşılıyor. Çünkü bizim aile Makedonya'da, Beyleroğlu veya Zaimler olarak anılıyormuş. Biliyorsunuz zaim, zeamet sahibi demek. Dünyaya açık bir adam, birinci sınıf bir İngiliz lordu. Birkaç yabancı dil bilen biri. Her yılın birkaç ayını Macaristan'da, Viyana'da geçirirmiş; Üsküp'ün, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Makedonya ile ticari bağını kuranlardan. Ana tarafım da Konyalı, unvanları Konyalı Arşın Ali Sipahiler. Anneciğim Sıdıka Hanım çok gü-

zel, son derece sağduyulu bir kadındı, 102 yaşına kadar yaşadı. Babam Balkan Harbi'nde Türk ordusunun iaşe müteahhitliğini yapmış, hem de çok başarılı yapmış. Sırplar da Üsküp'ü zapt edince bizimkileri yakalamış, hapse tıkmışlar. Fakat babam o kargaşada, kaşla göz arasında, ailesini bir yük trenine bindirmiş, Selanik'e geçirmiş, oradan da Anadolu'ya kaçırmış, İzmir'e.

— *Babanız gelene kadar aileniz ne yapmış İzmir'de?*
— Türk hükümeti hemen sahip çıkar, bizimkileri alır Bergama'ya yerleştirir. Bir süre sonra, Sırplar Yunanlılarla birleşip, Bulgarlarla harp ederler. Hatta bir ara zannediyorum Üsküp'e de Bulgar ordusu girer çıkar. Sonra Sırplar ordularını iaşe edemezler, derler ki, "Osmanlı nasıl yapıyordu bu işi? Şu adamla... Adam nerede? Hapiste!" Sonra babamla pazarlık etmişler. "Biz seni hapisten çıkartacağız, ama sen bizim iaşemizi sağlayacaksın, kabul edersen artık hapis yok" demişler ve babam da hapisten çıkmak için teklifi kabul edip, harp bitene kadar Sırp ordusunun iaşesini sağlamış. Ama hapiste epeyce eziyet görmüş. Anacığım hem Sırp zulmünü, hem Bulgar zulmünü, hem Yunan zulmünü görmüş. O Rumeli şivesiyle, "En kötüsü Sırp gavuruydu" derdi. Babam harp biter bitmez Anadolu'ya kaçar, Bergama'ya ailesinin yanına gelir. Bu arada bütün malını mülkünü de Makedonya'da bırakır. Devlet onlara arazi verir. Babam çok iş bilir bir adam, hemen Bergama'nın büyük tüccarlarından olur. Zeytin ticareti, yağ ticareti yapar, atölyeler kurar. Dayım Türkiye'nin ilk matematikçilerindendir: Süleyman Sırrı (Bece) Bey. Babama hayrandı. Bana derdi ki, "Onun kadar iş bilen adam yoktur!" Anlaşılan çok parlak biriymiş. Bergama'da tutuluyor. Tutulunca, ikinci bir hanım veriyorlar ona. Anam derdi ki, "Üsküp'te böyle ikinci kadın alma âdeti yoktu, onlar ne de olsa Avrupalı. Anadolu'ya geçtik, aldı hemen!" Tabii kızardı pedere. Akropol'e çıkan cadde üstünde çok büyük bir evde oturuyorlarmış. Fakat fazla sürmez bu mutluluk. Birinci Cihan Harbi biter, 1919'da Yunan İzmir'e çıkar. Babam, "Bir daha

düşman çizmesi altında yaşamam" der ve aileyi alıp Uşak'a kaçırır. Yalnız halası kalır geride. Hakikaten Yunan'ın İzmir'den sonra ilk geldiği yerlerden. biri Bergama'dır. Halası, Yunan'ın girmesinden bir hafta sonra boğularak öldürülür. Babamın korkusu yerinde çıkar yani. Sonra Yunan ordusu Akhisar'a, Salihli'ye, Alaşehir'e doğru da ilerleyince, peder Uşak'ı da güvenli bulmaz, oradan da Bursa'ya kaçar.

— *Bursa'ya öyle geliyorsunuz.*

— Eylül 1919'da Bursa'ya geliriz. O sırada Anadolu'da mukavemet başlamış, Sivas Kongresi yapılmış. Peder ve arkadaşları hemen Bursa'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarlar. İdare meclisine girer. Çeteler kurarlar. Yunan'ın Bursa'ya da geleceğinden korkmaya başlarlar. Çeteler Uludağ'dadır. Peder onları finanse eder, demek ki o da maliyeciymiş! Sonra ben doğmuşum. Halam, "Büyük Millet Meclisi'nden sonra Şevki sana, Mustafa Kemal adını verdi" der. 23 Nisan'da Büyük Millet Meclisi kurulmuş. Anam "Sen hıdrellezde doğdun" diyor, bir onu biliyor, yani mayısta da ben doğmuşum, Meclis kurulduktan sonra. İşte bu bilgilerle nerede ve hangi şartlar altında doğduğumu anlıyorum.

— *Kardeşleriniz var mı?*

— Tabii, babam hapisten döndükten sonra ikinci anadan da çocuklar oldu; proaktif bir adam. Toplamda 11 çocuğu oldu babamın. Öz annemden beş kardeşiz. Ablam Habibe emekli öğretmen, ama biz ona "Bible" derdik. Ailede hemen hemen herkesin bir de takma adı vardı. Benim lakabım "Küçürek"ti. Turgut ağabeyime "Reis" derdik. En büyüğümüze saygı itibariyle, adı ile, Barbaros diye hitap ederdik, ondan korkardık da. Küçük kardeşim Nadide'nin aramızdaki ismi ise "Nadiş"ti. Yunan, Bursa'ya benim doğumumdan iki ay sonra, temmuz ayında girmiş. Mukavemet olmuş. Bursa'daki tümen kumandanının ismini evde çok duymuşumdur: Miralay Bekir Sami Bey. Bir de İsmet Bey'in (İnönü) ismini çok duyardım evde.

Kemal Kurdaş annesi Sıdıka Hanım'ı anlatırken, öncelikle çok güzel olduğunu söylüyor, sonra da çok sağduyulu...

— İsmet İnönü ile tanışıklık çok eskiye dayanıyor yani!

— Yıllar sonra İsmet Paşa'ya anlattım bunları. "Neler düşünürdün hakkımda o zamanlar?" dedi. Tabii, "Vallahi çok iyi şeyler düşünmüştüm," dedim. Gülerek, "Şimdi kötü mü düşünüyorsun?" diye takıldı. Böyle şakalaşırdık. İsmet Paşa, o zaman Garp Cephesi'ne tayin edilmiş. Anadolu çözülmüş, Yunan, Bursa'ya geliyor. Balıkesir'de Kazım Özalp Paşa mukavemet eder ama yenilirler. Derme çatma kuvvetleri vardır, Yunan ise iyi teçhizatlı. Sonuçta Bursa işgal edilir. Bizimkilerin oturduğu mahallede Rum aileler de var; üstelik peder adını Mustafa Kemal koymuş. Bizi gammazlamışlar. Tespit ettikleri isimleri takip ediyorlar. Bir akşam dernek toplantı halindeyken baskın yapmışlar, peder pencereden atlamış ve kaçmış. Çeteler ona bağlı, hepsinin Uludağ'daki yerlerini biliyor. Epey bir kovalamaca olmuş, dereden çıkmaya çalışmış ama sonunda yakalamışlar. Çocukluğumda babamdan bahsederlerken, "Baban Keşiş'e kaçarken yakalandı" derlerdi. Uludağ'ın eski adı Keşiş Dağı'ydı. Babam çetelere ulaşıp, haber

verebilseymiş, belki de durum değişir, çeteler bizimkileri kurtarmak için baskın yapabilirmiş. Yunan, yakaladıklarının hepsini idamla yargılamış. Anam söylerdi, mahallelerindeki Rum kadınlardan dostları varmış. Pederin idam cezası almaması için bu dostlar tavassut etmişler; doğru mu, yalan mı bilmiyorum. Rum mu yedi, komutan mı yedi, onu da bilemem ama neticede Yunanlılara gitmiş bizim evin bütün parası pulu. Anacığım bütün mücevherlerinin komutana gittiğini söylerdi. Babamızın epey uzun sürmüş mahkemesi, sonunda alıp götürmüşler hepsini, müebbet hapisle Yunanistan'a. Selanik'in yanında bir Halkidiki Yarımadası vardır ya, orada deniz kenarında bir manastıra tıkmışlar bunları. Manastırdaki şartlar da çok fenaymış. Yattıkları yere deniz suyu giriyormuş. Ben doğduktan altı-yedi ay sonra hapse gidiyor ve üç buçuk sene sonra dönüyor esaretten.

— *Babanızın dönüşünü hatırlıyor musunuz?*
— Bir gün dediler ki, "Baban dönüyor!" Zannediyorum 1923 sonları ya da 1924 başlarıydı. "Mustafa Kemal Paşa kurtardı" dediler. Zaferden sonra esirler mübadele ediliyor. Kafamda eve dönen yaşlı bir esir görüntüsü var ama gerçekten hatırlıyor muyum, yoksa anlatılanlardan etkilenip uyduruyor muyum, bilmiyorum: Pejmürde, paramparça elbisesiyle bir adam geldi eve, ayaklarında ayakkabı yoktu, onun yerine çaputlar sarılmıştı, sadece yüzü tanıdıktı. Beni kucağına alıp sevdi ama çok ürktüm, üstü başı çok perişandı adamın. Babama işte böyle kavuştum.

— *Sonrasında neler yaptı babanız?*
— Esaret dönüşü, ikinci hanımından da çocukları oldu babamın. Ee, artık iş kurmak, ailenin geçimini temin etmek gerekiyordu. Nasıl yeni bir iş kuracağını düşünürken, Bursa'da rakı ve şarap üretmeye karar vermiş. Bizim ev yol tarafından bakınca iki katlıydı ama dere tarafında, eğimden dört tane bodrumu vardı. O bodrumları atölye yapmıştı. Sonra bizim Deli Dere aldı götürdü o bodrum katlarından birini. Bodrumdaki

imbikleri hatırlıyorum. Şarap için gelen sepet sepet üzümleri biz çocuklar yağmalardık. Babamın iş girişimiyle o devirde hemen toparlanmışız. Demek ki, Bursalılar devayı bizim Şevki Rakısı'nı içmekte bulmuş. Zannediyorum 1925 ya da 1926'da, İnhisarlar İdaresi, rakı, şarap üretimini yasaklar, hepsini devletleştirir. Tabii bize de gelirler. O günü hatırlıyorum, babam buna hiç aldırmadı ama biz çocuklar, üzümleri götürdüler diye çok kızdık. Tepki göstermiştim ve babam da beni terslemişti. Anneciğim o imbiklerden birini kaçırmış, ömrünün sonuna kadar sakladı ve vasiyet ettiği gibi, ölümünden sonra Bible'ye verdik. Tuzla'da yazlığımız vardı o sırada, o çevredeki bütün çocuklar anneme hayrandı; ne konuşurlardı bilmem. Arada, o hiç bozulmamış Rumeli aksanıyla, "Süney kalbim!" derdi, yani "Sönüyor kalbim", kalbi hızlı çarpıyormuş.

— *Rakı ve şarap üretimi bittikten sonra ne yaptı babanız?*
— Tabii bütün gelir bitti. Herhalde birtakım insanlardan alacağı vardı, onları da alamadı. Devlet de bir tazminat vermemiştir, zaten eminim peder de istememiştir. Peder devletine hiç toz kondurmazdı, "Devlet lüzum gördü, aldı!" derdi. Biz o 1927'de sefalete düştük. Dayım o sırada İstanbul'da Kabataş Lisesi'nin matematik hocası idi, anneciğime biraz para yollardı. Peder de ne yapardı hatırlamıyorum ama bir yerlerden bir şey bulurdu herhalde. Fakat bir daha yeni iş tutamadı. O yaşlarımda babam beni evde yaramaz görüyor herhalde, esaret arkadaşlarından Zehra Hanım var, o da mübadeleyle dönmüş. Bursa'da güzel bir ilkokul var, Hoca Alizade derler, Temenyeri'nde, dereden yukarıda. Zehra Hanım oranın müdürü, ona gitmiş demiş ki, "Zehra Hanım, bizim oğlan evde yaramazlık yapıyor, sana yollayayım, bir şeyler öğrensin." Esaret arkadaşının oğlu olduğum için Zehra Hanım benimle çok ilgilendi. O okulda resmi talebe değilim ama birinci sınıftan ikiye geçmişim yine de. Bu arada harf inkılabı olmuş, yeni yazı çıkmış, hocalara daha yeni öğretiyorlar. Ben de onların yanına gide gele hemen yeni yazıyı kavradım. Bu arada pederin sağlığı da iyice bozulmuş. Kendi olanaklarıyla artık bizi okut-

ması mümkün değil, bunun üzerine devlete, durumunu anlatan ve çocuklarını okutmak için yardım isteyen bir dilekçe göndermiş. Ankara'dan çok kısa bir sürede olumlu cevap gelmiş, babamdan okutmak istediği çocuklarının fotoğraflarını çektirip göndermesini istemişler. Bizim taraftan ben, öbür aileden de benden bir yaş büyük ağabeyimi, Tuğran'ı seçtiler. Mustafa Kemal'in devletindeki intizamı hayatım boyunca hep görmüşümdür. Kuvayı Milliye'nin Bursa şubesinin idari meclisinden Şevki Kadri Bey, çocuklarını okutmak istiyor! Pederin Ankara'da dosyası varmış, orada, "Hizmetleri geçmiştir, çocuklarını okutmak bizim görevimizdir" diyorlar.

— *Nerede okula gönderildiniz?*

— Bize hemen tebligat geldi; benim, İstanbul Ortaköy'de İnönü İlkmektebi'ne gideceğim bildirilmişti. Beni bir yerden giydirdiler, nasıl giydirdiler, bilmiyorum. Resimlerimizi de çektiler. Bak bunu hatırlıyorum, 6-7 yaşlarındayım, bizi Mudanya üzerinden gönderdiler İstanbul'a. Beni gönderirken evden sadece 75 kuruş çıktı. Trene bindirdiler; tren gidiyor, sen de ardından koşuyorsun ama gene de treni yakalıyorsun, çünkü dar hatlı, dekovil gibi bir tren. Mudanya'da da, mavna gibi küçük bir vapur, bizi ambarına koydular, beşikte gibi sallanıyoruz. İstanbul'a geldik, elimizde de bir adres var ama okullarımıza nasıl gideceğimizi bilmiyoruz. Polis amcaya gittik, tramvaya binip okulun önünde inmemizi söyledi ama paramız yok. Bunun üzerine dümdüz sahilden yürümemizi, bir saat sonra varacağımızı söylediler. 45 dakikada vardık. Bizi hemen okula alıp, yemek verdiler. Geçenlerde bir bina yandı ya Ortaköy sahilinde, orası bizim yatakhanemizdi. Onun yanındaki Yüzme İhtisas Kulübü de yemekhanemizdi. Onun yanındaki iki binanın biri idare binası, biri de okul binasıydı. Bütün bu kompleks Fatma Sultan'ın sarayıymış. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Osmanlı hanedanlığının bütün binalarına el koymuş, hepsini okul yapmıştır. Babamızdan çok daha fazla Mustafa Kemal'e bağlıydık biz çocukluğumuzda.

— Okulda nasıl karşılandınız?

— Okulda önce bana neler bildiğimi sordular, yazı yazabildiğimi söyledim. Nedense şaşırdılar. Sonra yeni yazı bilip bilmediğimi sordular, yazdım, onu bildiğimi de gördüler. Önce üçüncü sınıfa, sonra itirazlar olunca tekrar ikinci sınıfa gönderdiler beni. Çok üzüldüm tabii. Dayıma şikayete gittim. "Sen büyüyeceksin, onun için çok ağır yük taşımamalısın. Annen ve ablanla da görüştük. Sen yemek ye, büyü çabucacık" diye beni teselli etti dayım. Taşradan gelmiş bir öğrenciyken, kısa sürede parlak bir öğrenci oldum. Sabah saat yedide kahvaltı olurdu. Biraz geç uyanırdım ve yetişemezdim kahvaltıya. Ama bir çocuk hepimizden önce gidip kahvaltıda ne olduğuna bakardı. Eğer tahin-pekmez varsa, sürüler halinde saldırırdık. Çünkü genelde çorba ekmek verirlerdi. Kaldığımız yatakhane muhteşemdi, İtalyan freskleri ile süslüydü. Gerçi yataklarımızı ıslatırdık arada ama yine de sultan ailesinin kaldığı yerde kalıyorduk. Ben sultanların yerinde kaldım yani!

— Okuldan hatırladığınız kimler var?

— Beşiktaş'ın meşhur kaptanı Baba Hüsnü bizim hocamızdı. Ben de çok parlak öğrencisiydim. Beni ve birkaç arkadaşımızı alır, Taksim'de stadyuma götürürdü, seyircilerin bacak arasından maç seyrederdik. Aman ne heyecanlanırdık! Bu işin sonucu olarak Beşiktaşlı oldum. Hüsnü Hoca müthiş namuslu bir adamdı. Bize hep sporcunun ahlaklı olması gerektiğini anlatırdı. Hüsnü Hoca nedeniyle, Arap Sadri Bey, Baron Fevzi gibi birtakım Beşiktaş futbolcuları bize gelirlerdi. Çok güzel günlerdi. Diğer çocuklarla birlikte yazın hep birlikte denize atlar, yüzerdik Boğaz'da. Çok nadir olarak da olsa, 10 paramız olursa eğlencemiz daha da büyük olurdu. Ortaköy'de caminin yanından denize o parayı atardık ve birtakım çocuklar da denize dalıp, parayı çıkarırlardı. Bir kere 10 paramı aldılar o çocuklar, çok üzüldüm tabii. O zaman caminin yanı öyle temizdi ki, baktınız mı, dibini görürdünüz. Nitekim paramı çıkarmak üzere dalan çocuğun gidişini de görürdüm.

Bebek'e sadece bir tramvay giderdi. Onu yakalamak büyük işti, yakalayamazsak da yürüyerek giderdik tabii.

— *İlkokulu orada mı tamamladınız?*
— Hayır, sonra devlet biraz tensikat yaptı ve bizi, Balmumcu Çiftliği var, veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin, o çiftliğin binalarına naklettiler, Dumlupınar İlkokulu'na. Bizim okulu da Gaziosmanpaşa Ortaokulu yaptılar bir süre sonra. Çok büyük bir araziydi. Arazinin içinde birkaç küçük köşk vardı. Beşinci sınıftayken o köşklerin en güzelinde okuduk. Okulun önünden Londra Asfaltı diye bir yol geçerdi. Orada askerler talim yapardı. Biz de onları izleyip bir şeyler öğrenmiştik: Bir, iki, üç, dört! Dörtte, ayak hızla yere vurulur... Onları taklit ederdik ve bazı subaylar da bununla çok eğlenirlerdi. "Ulan piçler!" diye gülerek bağırdıklarında içeri kaçardık. Dumlupınar'daki bir hocamı hatırlarım, Fahri Bey, matematik dâhisi olduğuma inanıyordu. Bir arkadaşımla nereden bulduysak para bulduk, ökse aldık. Kuş avlayacağız. Ökseyi ağacın dallarına yerleştirirken Fahri Bey geldi. Arkadaş ağaçta, ben de aşağıdayım. Fahri Bey ne yaptığımı sordu, gerçeği söyleyemeyeceğim için eveleyip geveledim. O sırada arkadaşım yukarıdan bir şey düşürdü ve hoca o zaman ne yaptığımızı anladı. Önce birer tokat aşk etti bize ve sonra da sınıfın önünde teşhir etti. O zaman çok üzüldüm ve kızdım buna ama mutat bir ceza imiş. Ne güzel şarkılar söylerdik orada! O zaman bilmiyordum tabii, sonradan öğrendim, o şarkıları Kazım Karabekir Paşa bestelemiş. O da müstesna bir adam. En ümitsiz anda Kazım Paşa çocukları toplamış doğudan, Ankara'ya getirmiş resmigeçit yaptırmış, şarkı söyletmiş. Şarkı şu: "Çelik gibi kollu, tunçtan ayaklı, Türk hiç yılar mı?" Çocuklar bağırıyorlar, "Türk yılmaz!" diye. Ne mücadele yapmışlar bu adamlar! Biz de İstanbul sokaklarında söylerdik bu marşı. Birisi bağırır, "Hadi, Çelik Gibi'yi söyleyelim!" diye, hemen başlarız: "Çelik gibi kollu, tunçtan ayaklı, Türk hiç yılar mı?" Ara sıra hatırlayıp hanıma söylüyorum.

— *Okulu bitirdikten sonra tekrar Bursa'ya mı gittiniz?*
— İlkokulu bitirdim, dediler ki, "Artık eve gideceksin!" İstanbul'a gönderilmemin üzerinden dört sene geçmiş ve ben bu arada bir daha hiç babamı, ailemi görmemişim. Onun için babamla oturup, hani lafını bilen bir çocuk olarak konuşmuşluğum yok gibidir. Üzümlerini çaldığımız zaman söylediği "yapmayın" türünden sözlerini hatırlıyorum sadece, bir de akşamları kendi yaptığı rakıdan hafif içerdi, o görüntü var aklımda. Odanın ucunda otururdu ve beni "Küçürek" diye, yanına çığırırdı. Onu son gördüğüm zaman anlatsaydı anlamazdım Kurtuluş Savaşı'nı, Kuvayı Milliye Derneği'ni ama tam onu anlayacak yaşa geldiğimde artık o yoktu, ben eve dönmeden beş ya da altı ay önce ölmüş. Sadece benim bir şapkamı istemiş, yanına koymuşlar. Eve dönme vaktim geldiğinde, bana ailemin Ankara'da olduğunu söylediler.

– *Ankara'ya neden geçmiş aileniz?*
— Babam iş kurmak için aileyi Bursa'da bırakıp Ankara'ya geliyor. Halamın oğlundan da feyiz alarak, Ankara'da ilk kez şişede turşu yapmış, tuz paketlemiş. Babamın arkasından aile de Ankara'ya geliyor. Sonra babam bir hastalığa tutuluyor ve dört sene hasta yatıyor. Bana göre, bu hastalık, esaretin onun üzerindeki tahribatının eseri. O arada ağabeyim Barbaros ortaokulu bırakıyor, şoförlük öğreniyor. Babam ölünce de, Ankara'daki akrabalar ona 150 lira para veriyor, o da bu parayla bir taksi alıp, onu dolmuş olarak çalıştırarak ailenin geçimini sağlıyor. Taksisi de fena bir taksi değildi hani o devir için. Ankara'ya gittiğimde askere almışlardı ağabeyimi. İstanbul'dan Ankara'ya yaptığım yolculuk, hayatıma iz bırakan bir yolculuktur, hiç unutamam.

— *Nasıl bir yolculuk oldu?*
— Bir kere İstanbul'dan Ankara'ya tek başıma gittim. Eşim Ayfer bilir, ben ilk gittiğim yerde bile kaybolmam. IMF'de çalışırken, büyük bir şehre gideriz, mesela Rio'ya, ekiptekilere yolları ben bulurum. Haritaya bakarım ve istikameti görü-

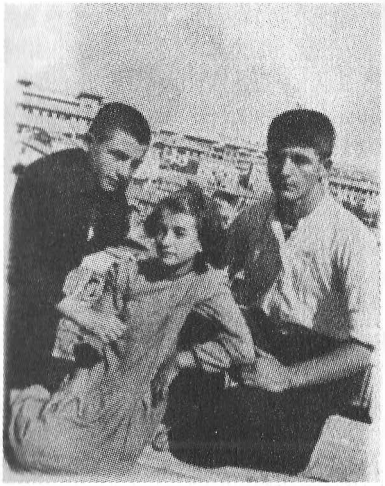
rüm! Kimden para buldum da trene bindim, hatırlamıyorum; tıngır tıngır, üçüncü mevki. Bir yerde uyandım, Eskişehir'miş. Kısa bir süre sonra gün doğdu ve gördüğüm manzara karşısında dehşete düştüm: Her taraf kurak, çırılçıplak. Çünkü çocukluğumu Bursa'da geçirmişim; yemyeşildi Bursa, o güzel, canım Bursa'm. İstanbul'a gelmişim, o zamanki İstanbul da 500 bin nüfuslu, tertemiz, yemyeşil bir şehir. Bir arazinin böylesine ağaçsız, böylesine kurak olabileceğini hiç bilmiyordum. Eskişehir'den sonra, inanamaz gözlerle dışarıyı seyrettim: Bir vadiden geçiyoruz, kızıl kızıl kayalar, Polatlı'dan sonra soldan bir çay akıyor, öbür tepede bir veya iki tane garip, küçük ağaç var. Sonra Ankara'ya geldim, Ankara'da da ağaç yok! Mustafa Kemal bir şeyler dikmiş ama sadece akasya var. Evi buluşum da büyük bir maceradır.

— *Orada neler oldu?*

— Ankara'da istasyonda indik, elimde sadece ağabeyimin adı, Ulus Meydanı'nda -o zaman oraya Karaoğlan derlerdi- şoförlük yaptığına dair bir bilgi, bir de annemin oturduğu evin çok kaba bir adresi var. "Git, abini bul!" dediler bana. Orada bir polis gördüm. Burada bir parantez açmam lazım: Hayatımda polisler çok özel bir yer tutar ama şimdi yaptıklarına bakıyorum ve neler olduğunu anlayamıyorum. Benim zamanımda polisler çok munis, çok yardımcı adamlardı. İstasyonda polise yaklaştım ve elimdeki adresi gösterip, annemi bulmaya geldiğimi ama önce ağabeyimi bulmak istediğimi söyledim. Ağabeyimin kim olduğunu, ne iş yaptığını sordu. "Barbaros... Şoför" deyince, "Ooo," dedi, "Barbaros'u tabii ki biliyorum!" O zaman Ankara küçümencik bir şehir, toplasanız otuz tane araba ya var ya yok, doğal olarak da polis hepsinin sahibini tanıyor.

— *Bugün için inanılmaz bir şey...*

— Evet. Polis, "Karaoğlan'da, Zincirli Cami vardır, ağabeyin orada. Samanpazarı'na gidiyor geliyor, dolmuşçuluk yapıyor" dedi. "Dolmuş" lafını da ilk kez orada duydum. Sonra

İlkokulu bitirdikten sonra Ankara'ya ailesinin yanına gelen Kemal Kurdaş, ağabeyi Turgut ve kız kardeşi Nadide ile birlikte.

durdu ve ekledi: "Ama Barbaros askere gitti, Nusaybin'de." Arabaya ne olduğunu sordum. Polis sanki yakın akraba gibi, ayrıntılı bilgi verdi bana. Ağabeyim giderken arabayı Halit diye bir şoföre kiralamış. Bana yolu tarif etti. İstasyondan anacadde kanalıyla, eski meclis binasının önünden geçerek Zincirli Cami tarafına tırmandım. Sora sora dolmuş durağını buldum. Zaten iş hayatına intisabım da bu araba nedeniyle oldu. Biraz bekledim, Halit geldi. Izbandut gibi bir herif. Barbaros'un kardeşi olduğumu ve annemi görmek istediğimi söyledim. Bana şöyle bir baktıktan sonra beklememi, Fevzi'nin beni eve götüreceğini söyledi. Anlayacağınız Halit arabayı ağabeyimden aldıktan sonra, çalıştırması için Fevzi diye bir adama vermiş. Bir süre sonra Fevzi geldi. Halit huzursuz bir ifadeyle, "Bak, Barbaros'un kardeşi çıktı ortaya. Bunu al, evlerinin nerede olduğunu biliyorsun, götür bırak" dedi. Evimiz, Samanpazarı yolu üzerinde, Adliye Sarayı'nın biraz ilerisinde, sağ tarafta Arzuman eczanesinin yanından inen dar bir sokak var, oradaymış. Fevzi beni evin çok yakınına kadar götürdü, "Şu sokağa gir, bir duvar çıkacak karşına, o duvarı iz-

le, kapısını çal, annen orada" dedi. Duvarı izleyerek aşağı indim. O sırada bir kargaşa var mahallede. Mahallenin çocukları küçük bir kızı kovalıyor. Küçük kız bir taraftan kaçıyor, bir taraftan da çocukları kızdıracak laflar söylüyor; belli, edepsiz bir çocuk. Kız, bir evin kapısını açtı, daldı içeriye. Baktım, Fevzi'nin bana tarif ettiği ev orası, içeri daldım. Küçük kız sert bir bakış fırlattı bana ama sonra doğal bir sempati oldu aramızda. Ben ona, o da bana "Sen kimsin?" diye sorduk. Sonra küçük kız bir an durdu ve "Aa, sen Mıstık mısın?" dedi. O sırada içeriden annem geldi, bana baktı ama tanıyamadı. Dört sene hiç görmemişim. "Ben senin oğlunum teyze!" dedim. Başımı ellerinin arasına aldı, "Mustafa!" dedi. İşte böylece eve gelmiş oldum.

— *Kardeşiniz olduğunu bilmiyor muydunuz?*
— Hayır, ben İstanbul'a gittikten sonra doğmuş. Çok severdim Nadide'yi. Bursa'da oturduğumuz evden sonra, Ankara'daki ev gözüme çok korkunç gözüktü. Ev sahibimize "Miralay" derlerdi, emekliymiş. Samanpazarı'ndaki o eski evlerden almış, oda oda kiraya veriyor, anneciğim de bir odasına sığınmış evin. Çok üzüldüm o evde.

Anneciğim, babamı kurtarmak için elinde avucunda ne varsa Yunan kumandana vermiş ama gene birtakım incilerini falan saklamış; kadınlarda o ihtiyat vardır. Onları rehin vererek, geçinmeye çalışıyordu. Ağabeyimin Halit'le yaptığı mukaveleye göre, Halit'in dolmuşu işletmenin karşılığında, ayda 15 lira vermesi gerekiyordu bize ama o heriften hiçbir zaman 3 liradan fazla para alamadık. Nadiş'le birlikte neredeyse her gün Halit'in yanına gidiyoruz para koparmaya ama en fazla 25 kuruş veriyor, edepsiz bir adam. Arabayı geri verin desem, belli, arkadan okkalı bir tokat gelecek. Bırak 15 lirayı, ev kirasını ödeyip, üzerine de 1,5 lira vermesine razıyız aslında. Biz para istediğimizde hiç değişmez bir biçimde, "Biz kazanıyor muyuz ki, size para verelim!" derdi. O Halit'e hâlâ kızarım, edepsiz herif, derim. Edepsizliğiyle bizi yıldırdı.

— Bu şartlarda eğitiminize nasıl devam ettiniz?

— Ankara'ya geldikten birkaç hafta sonra hocam Fahri Bey'den bir mektup geldi. Benim çok parlak bir matematikçi olacağımı düşünüyor olmalı ki, Ankara'daki adresimi bulmuş. "Bu çocuk çok kabiliyetli, mutlaka okutun. Okutamazsanız bana yazın" diyordu mektubunda. Yani, elimden tutacak. İlkokuldayken lise matematik sorularını halledebildiğime kaniydi. Bu mektupla bizim ev telaşa düştü. Mustafa'yı okutalım, okutalım ama nasıl okutalım? O sırada ablam Bible, Edirne Muallim Mektebi'nde okuyor. Hastalandığı için tebdil-i havayla eve geldi; şimdi emekli. Müthiş lafazan, 97 yaşında, oturduğu apartmanın yöneticiliğini yapıyor; bir âlemdir. Ablam mektubu okudu. Ankara'daki arkadaşların biri, "Yeni konservatuar açıldı, başvuran çocukların hepsini alıyorlar. Siz de Mustafa'yı -o zamanlar Mustafa diyorlardı bana- oraya götürün," demiş. İstemedim ama beni zorla Cebeci'deki binaya götürdüler. Salona girdik, bana, "Bu okula mı girmek istiyorsun?" diye sordular. "Yoo," dedim, "hevesim yok. Annemle ablam gönderdiler, imtihanınıza gireceğim." Orada benim sanatçı olarak on para etmediğimi anladılar! Küçükken kızıl geçirmişim, sağ kulağım etkilenmiş, "do" diyorlar, ben "baaa" anlıyorum. Ne söyleseler ters geliyor bana, daha doğrusu duymuyorum. Şimdi buna bir de yaşlılığın sağırlığı katıldı. Sonra parmaklarımı muayene ettiler. Her biri davul gibi, şişko parmaklar.

— Biraz abartıyorsunuz gibi geldi bana ama neyse!

— Dediler ki, "Oğlum sen konservatuarda okuyamazsın, okusan bile sonrasında bir şey yapamazsın. Şu parmaklarına, kulaklarına bak. Sen ancak burada kapıcı olursun!" "Peki!" deyip çıktım. Gerçi kapıcılıkta o zaman 15-20 lira maaş veriyorlardı ve ben de ona tamah ederdim belki, fakat söyledikleri sözler haysiyetime dokundu. İlerleyen yıllarda konservatuardan dostlarım oldu, onlara çok takılırdım, bana söylenen sözleri aktarıp. Şimdi ara sıra hanıma şarkı söylüyorum, "Fena değil sesin!" diyor. Eve dönerken bir ahbaba rastladık, du-

rumu anlattık. Bize, devletin ilkokulu bitiren çocukların okuması için hem leyli, hem de meccani imtihanı açacağını, maarif bakanlığına gidip ayrıntıları öğrenmemizi söyledi. Bir hafta sonra gittik bakanlığa. O zamanın memurları ile bugününkileri karıştırmayın ama. Bizi bir adama götürdüler, o adam da bir başkasına... En sonunda en kalantoruna gittik, "Gel yavrucuğum otur buraya" dedi, ablamı ve beni oturttu. Bana, ne olmak istediğimi sordu. "Okumak istiyorum" dedim. İmtihana nasıl gireceğimi anlattı. O yıl da sistem değişmiş, herkesin doğduğu yerde sınava girmesi gerekiyormuş, her vilayetin kontenjanı ayrıymış. Sonra bize yol gösterdi: Bir dilekçe yazacakmışım, onlar da havale edeceklermiş. Ablama sordum, "Ne demek havale?" diye, "Yani onlar yollayacaklar" dedi.

— *Size tekrar Bursa yolu göründü yani.*

— Ondan sonra, biz çıktık, dilekçemizi yazdık, havalesini aldık ve Bursa'ya gitmeye karar verdik. Ama nereden para bulacağız? Anneciğim, küçük incilerden oluşan bir gerdanlık çıkardı sandığından. Mahallemizde bir jandarma emeklisi vardı, Avni Bey, ona 11 liraya rehin ettik gerdanlığı. Tabii sonra kurtaramadık gerdanlığı, onun oldu. Ablamla paranın bir kısmını aldık ve Bursa yoluna koyulduk. Önce Kütahya'ya uğradık. Ablamın Kütahya'da bir arkadaşı var, oradaki nafıa memuru İbrahim Bey'in kızı. Bizi karşıladılar, misafir ettiler, hatta birkaç gün kalmamız için ısrar ettiler. Üç-dört gün sonra Kütahya'dan minibüs gibi bir vasıtaya bindik, bir günde Bursa'ya ancak ulaştık; dangur dungur, sarsıla sarsıla bir yolculuktu. Bursa'da Saniye halam var. Halam ilk evliliğini bir yarbayla yapmış ama yarbay çok erken ölmüş. Yarbaydan epeyce bir servet kalmış halama; aile içindeki dedikoduya göre, ikinci enişte bu servete tamah etmiş, o yüzden ailede sevilmiyordu. Kurtuluş Savaşı'nda babam da dâhil pek çok insan savaşmış, esir düşmüş, enişte ise hep keyfine bakmış. Priştineli, Arnavut. Babamla çok çekişirlermiş anlaşılan ki, beni homurdanarak kabul etti evlerine. Liseye kaydımı yaptırdıktan

sonra ablam beni bırakıp Edirne'ye, okuluna gitti. Ablam ilkokul öğretmeniydi, hâlâ bizi ilkokul öğrencisi sanır, o nedenle ablama çok kızdığım zamanlar olur ama sonra o günleri düşünür, affederim.

— *Ne kadar kaldınız orada?*

— Sonunda imtihan açıldı ve girdim. "Zehir gibi yazdım" diyorum kendime, "matematik sorularının hepsini hallettim." Zaten tarihe de meraklıyım, okumuşum. Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı seçilişi, ona ait ayrıntılı bilgiler, uzun uzun yazdım. İmtihanın üzerinden bir ay geçti, enişte homurdanıyor artık. Sonuçların belli olmadığını söylüyorum, "Sen, Şevki'nin oğlusun, kazanamamışsındır" diyor bana. Babama düşman. Artık dayanacak halim kalmamıştı. Gittim okulun müdür muavini Sami Bey'e. Matematikçi dayımı da Bursa'da bir süre hocalık yapmış. "Süleyman Sırrı Bey'in yeğeniyim, yardımınıza ihtiyacım var" dedim, "enişte, git, yemeğe gelme diyor bana." Onlar da dayımı tanıyor ve seviyorlarmış. Bana çok destek oldu Sami Bey, sabah uyanır uyanmaz okula gelmemi, kahvaltıyı, öğle yemeğini, hatta gerekirse akşam yemeğini okulda yiyebileceğimi, sadece yatmak için eve gitmemi söyledi.

— *O yaşta bir çocuk için ne kadar zor şeyler...*

- Sami Bey'in, enişte yatma konusunda sorun çıkarırsa, okulda kalabileceğimi söylemesi kendime güvenimi yerine getirdi. Sami Bey sonra beni okulun müdürü Selahattin Bey'e götürdü. O da çok insancıl bir beydi. Bana imtihanımın nasıl geçtiğini sordu. İyi geçtiğini, kazanacağıma inandığımı söyledim. Neden bilmiyorum, ikisi de benim kazanacağıma peşin hüküm verdiler. Bu arada da enişte hâlâ evde, "Sen kazanamamışsındır" diyor. Aradan bir vakit geçti ve sonunda sonuçlar ilan oldu.

Okulun koridoruna asılmış sonuçlar ama tuhaf, koridor tenha. Baktım, kazananların listesi pek kısa, on kişi. Listede birinci sırada, Mustafa Kemal ismi var. Babasının adı: Şevki

Kadri. Anasının adı: Sıdıka. Anama takılırdım hep, çünkü esas ismi Kadıncık'mış. Babamla evlenince adını Sıdıka'ya çevirmiş. Listeyi gördüğüm halde hâlâ emin olamadığım için hiç tezahürat yapmıyorum. Orada birisi bağırıyor, "Kazandım, kazandım!" diye. Onun ismi de Mustafa Kemal. Bunun üzerine, "Yok" dedim, "kazanamamışsındır, o listedeki Mustafa Kemal benim!" Babasının ismini sordum, Zübeyir gibi bir isim söyledi, oysa oradaki isim Şevki Kadri idi. Bunun üzerine çocuk ağlamaya başladı, tabii çok üzüldüm. Sonra hemen muavine gittim. Tabii sonuçlara benden önce bakmış, üstelik müdüre de müjdelemiş. İnsana insan gibi muamele yapan bir devlet işte!

— *Yeni okula gidişiniz ne kadar sürdü?*

— Muavin, bir ay sürebileceğini söyledi. Çünkü sınava doğduğun vilayette giriyorsun ama kazanırsan, seni başka bir vilayete gönderiyorlar. Beklemeye başladım. Enistem, "Kazandın mı?" dedi. O kadar zamanın birikimiyle, "Kazandım, git gör!" dedim. Ama cesaret edemedi okula gidip bakmaya, döverler diye korkuyor tabii! Sonra, bu bekleme süresi azap oldu. Sürekli, "Hani kazanmıştın, niye gitmiyorsun?" demeye başladı. Izbandut gibi de bir adam, bir şey yapamıyorum! İş artık dayanılmaz olunca müdüre gittim, okulda yatak verdi bana. Halam kocasına "Arnavut domuzi!" derdi, ne de olsa ağabeyinin oğluyum, beni korumaya çalışıyordu. Sonunda İnegöl'den Orhan diye bir çocukla birlikte ikimizin Manisa Ortaokulu'na gideceğimizi söylediler. Bursa'dan sabah çıktık, akşamüzeri Balıkesir'e vardık. Yollar berbat tabii. O zaman Balıkesir'den Manisa'ya yol yok, Bandırma'dan gelen bir tren var. Balıkesir'e vardık, hemen istasyona koştuk, aaa tren gelmiş ve gitmiş. O akşamı Balıkesir istasyonunda geçirdik. O binayı çok severim. Tahta bankları vardır. Sonra liseyi Balıkesir'de okudum. Ne zaman oradan geçsem, hep o binaya bakarım; orada okudum, orada büyüdüm.

— *O kadar küçük yaşta bütün işinizi kendiniz yapıyorsunuz yani...*

— Tabii. Ertesi sabah uyandık ve treni beklemeye başladık. Öğlene doğru tren geldi, bindik ve Manisa'ya gittik. Trenden indik ama okul nerede, bilmiyoruz. Orada da bir polise yaklaşıp "Polis amca" dedim, "biz imtihanı kazandık, bizi orta mektebe verdiler ama mektebin yerini bilmiyoruz." Sanki onun çocuğuymuşuz gibi sevindi, "Ne iyi, tebrik ederim" dedi. İnsanlar, insandı! Müşterek bir mücadele yapmışız, harbi kazanmışız, herkes birbiriyle kardeş sanki. Tabii baştaki adam, Mustafa Kemal de, insana müthiş güven veren biri. Polis bizi okula kadar götürdü. Kapıya geldik, kapıda bir hademe var. Derdimizi anlatmaya çalışıyoruz ama nafile. Neyse ki, o sırada oradan bir memur geçiyordu, "Biz de sizi bekliyorduk" dedi. Bizi müdüre götürdü, müdür bize sarıldı, öptü. Ne adamlardı onlar! İlkokulu bitiren çocuk ne boyda olur diye tahmin etmişler, elbiseler, ayakkabılar, iç çamaşırları hazırlamışlar. Dolabımız hazır, yatağımız hazır, sınıfta yerimiz hazır. Nasıl bir sıcak muhit... Manisa Orta Mektebi'nde okula başladık. Manisa'yı hiç unutmam. Şimdi buradan Bursa'ya gideceğim, sonra Manisa'da yol üstünde bir büyük otel yapmışlar, Saruhan Oteli

Ortaokulu Manisa'da okuyan Kemal Kurdaş (ayakta soldan üçüncü) Bursa'dan Manisa'ya arkadaşıyla birlikte ancak 24 saatte ulaşabilmiş.

diye, orada kalacağım birkaç gün. Manisa'yı dolaşacağım. Oradaki okul arkadaşlarım da bir başkadır. Mesela bir okul arkadaşım vardı, Şükran; Tümgeneral Ali Rıza Artunkal'ın kızıydı. Ali Rıza Paşa Türkiye'de isim yaptı, milli müdafaa vekili oldu sonra. Kurtuluş Savaşı'nda da tümen kumandanlığı yapmış. Şükran da bizimle okurdu, bizimle oynardı, evine giderdik, pasta yapmışsa bize ikram ederdi. Babası gelir, hepimizin yanağını okşardı. Bir insanlık vardı yani hepsinde. Hele o müdür, Cenap Bey... Orada okuduğumuz üç yıl boyunca ne zaman suratımızı assak, hemen "Derdiniz mi var?" diye sorardı. Cenap Bey'in de iki kızı vardı, onlarla da arkadaş olduk.

— *Başka hatırladığınız kim var öğretmenlerinizden?*
— Orta mektepte bir hocamı hatırlarım: Behice Hanım. İngilizce hocamızdı. 19 yaşında, müthiş bir genç kız. İstanbul'da Robert Kolej'de okumuş, Amerika'ya eğitime gidecek. Bize İngilizce öğretmek için çırpınıyor. Nasıl ahbap olduk anlatamam, nerdeyse sınıfa her girişinde beni sarılıp öpecek. Bir şey oldu mu hemen bana soruyor. Sadece altıncı sınıfta okuttu bizi, sonra da Amerika'ya gitti. Yıllar sonra Ankara'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki bir doçentin adını duydum: Behice Boran. "Yahu, bu benim Behice Hanım galiba," dedim. Aradan yıllar geçmiş, o sırada ben de ODTÜ rektörü olmuşum. O, siyasete girmiş. Parlak biriydi, niye onu o yollara ittiler, zorladılar kadını? Türkiye fikre tahammül edemiyor. Çok parlak kadındı. Bir gün bir sefarette Behice Hanım'la karşılaştık. Behice Hanım beni görünce, "Sen" dedi, "470 Mustafa'sın!" Ben de "Siz de Behice Hocanımsınız!" dedim. Sarıldık, öpüştük. O aralar bazı tetkikler yapacakmış bizim kütüphanede, kapılarda karşıladım. Kütüphanede oturduk, birlikte yemek yedik. Sadun'la (Aren) bir ara çekiştiler. Sadun'a, "Yapma" dedim, "o çok iyi bir insandır." Sadun da benim Mülkiye'den arkadaşım, benden bir sınıf sonraydı. O da levent, sağlam çocuktu. Hayatımda böyle çok iyi insanlar olmuştur.

— Okul hayatınız gayet iyi gitmiş anlaşılan.

— Ortaokulda şöhretim büyüktü. Okulda dergi çıkardım, hikayeler yazdım. Ondan sonra sıra liseye geldiğinde, Manisa'da lise olmadığı için bizi Balıkesir'e verdiler. Orası da bir mucizeydi. Mustafa Kemal, Avrupa'ya lise öğretmenliği için hocalar yollamış. Tabii ileri görüşlü adam, en kısa sürede eğitimin kalitesini yükseltmek istiyor. Neye üzülürüm biliyor musunuz? Mustafa Kemal'le tanışıp, elini öpemediğime... Ama bir kere yakından görebildim kendisini.

— Ne zaman?

— Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Montrö Antlaşması'nı imzalamış, Ankara'ya dönüyordu. Tevfik Rüştü Bey'i karşılamak üzere Mustafa Kemal istasyona geldi. Trenin yanına kadar gidemedik ama Mustafa Kemal'i yanında Tevfik Rüştü ile istasyonun sağdaki kapısından çıkarken gördüm. O sırada İsmet Paşa da koşarak yanlarına geldi. Ayaküstü orada beş dakika istişarede bulundular. O sürede yakından izleme fırsatı buldum onu. Kafası mütemadiyen harekette; oraya bakıyor, buraya bakıyor, çevreyi kontrol ediyor. Çevresini sarmıştık onun. Ben de o sıra ortaokulu yeni bitirmiş, liseye geçmiş, 14-15 yaşında bir çocuktum. Hayranlıkla izlediğimi hatırlıyorum. Sonra arabalarına binmek üzere yürümeye başladılar, çevrelerindeki subaylar koşmaya başlayınca, biz de koştuk. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ile Tevfik Rüştü'yü yanına aldı, Çankaya'ya doğru çıktılar. İsmet Paşa'yı da ilk orada gördüm. Ama tanışmamız çok sonra, ben maliye vekili olunca, Kurucu Meclis'te oldu. Sırası gelince anlatırım ama Kurucu Meclis'te yaptığım ilk konuşmalarımı izlerken yüzündeki ifadeyi unutamam: "Maval okuma!" der gibi bakıyordu bana. Çok kısa süre sonra, söylediklerimi yapma kararlılığında olduğumu ve yaptığımı anlamış olacak ki, hakikaten sırlarını verecek kadar yaklaştı bana.

— Tekrar eğitim hayatınıza ve Balıkesir Lisesi'ne dönelim isterseniz.

— Balıkesir Lisesi'nde Avrupa'da lise öğretmeni olarak yetişmiş dört-beş hocamız vardı. Sonra bizim bu hocalarımız, üniversitelere hoca oldu. Müdür Vicdani (Ataseven) Bey neredeyse bakışlarıyla okulu idare ederdi. Müthiş yetenekli bir kimya hocasıydı. O ara kimya hevesim vardı, laboratuarı bana teslim etmişti. Çok severdi beni, ben de onu çok sayar ve severdim. Övünmek istemem ama sınıfın en parlak öğrencisiydim. O zaman çok güzel bir liseydi Balıkesir Lisesi. Balıkesir, Kurtuluş Savaşı sırasında yanmamış sayılı vilayetlerdendi. Halkı Rumlardan anlayış görmüş Yunan istilasında. Sonradan da Türkler o Rumları korumuşlar. Dumlupınar'ı kazanan ordumuzun arkasında akıncılar var, akıncıların büyük kısmı Balıkesir'den. Kumandanları İbrahim Bey, Sındırgı Kaymakamı. Sonra o, Balıkesir'de bizim valimiz oldu. O ne devirdi; vali, akıncıların kumandanı. Balıkesir'i kurtarmaya geliyor, Balıkesirliler diyor ki, "Rumları gönderelim Bandırma'ya, öyle gir!" Ve öyle de giriyor.

Mülkiye mi, Yüksek Mühendis Mektebi mi?

— Liseden fen bölümü öğrencisi olarak mezun olmuşsunuz ama anladığım kadarıyla mühendisliğe pek ilgi duymamuşsunuz. Mülkiye'de okumaya nasıl karar verdiniz?
— Liseden çok parlak dereceyle mezun oldum. O zaman Türkiye'de iki yer imtihanla alırdı, biri İstanbul'da Yüksek Mühendis Mektebi, biri de Ankara'da Mülkiye Mektebi. Biz sınıftan arkadaşlar, bu ikisinin de sınavına girelim diye konuşuyoruz. Yakın arkadaşım Vahit Kumbasar'la beraber girecektik Mühendis Mektebi'ne. Vahit'e bakarsan, ben dünyanın dehasıyım! Mühendisliğin Gümüşsuyu'ndaki binası, kışladan çevrilmiştir. Zaten pek istemiyordum ama ihtiyaten gittim, bakayım bu yüksek mühendislik nasıl diye. O bina beni ürküttü. Her tarafı gıcırdıyor, eski püskü bir bina. Sonra Ankara'ya döndüm. Ankara'da Mülkiye'yi gördüm; gıcır gıcır. Tabi birkaç kişiyle de konuştum, yemekler Mülkiye'de mükemmel –bizim için yemek de mühim–, elbiseler, her şey.

Sonra zayıf çocuklarla ek yemek veriyorlarmış, ben de çok zayıfım. Ayda 75 kuruş mu ne, harcırah verirlermiş. Ben Mülkiye'ye, Vahit ise Teknik Üniversite'ye girdi. Vahit'in okuldaki lakabı "otobüs"tü. İçimizde en irilerden biriydi. Gene buluşuyoruz, "otobüs" diye ara sıra ağzımdan kaçıyor. Mülkiye, hayatımın talihidir. İyi ki mühendis olmadım diyorum. Olsaydım olurdum ama iyi ki mühendis olmadım. Hem memleketime hizmet ettim kendi sahamda, hem de hep iyi adamlar grubunun mensubu oldum. "O iyi adamdır, sağlam adamdır" dedirttim. Niye? Ben evvela Mülkiyeliyim, sonra maliye müfettişiyim. Hiçbir unvanımı kullanmasam bile, maliye müfettişi olduğumu yazarım. Sonra çok daha büyük unvan isterlerse, "ODTÜ rektörüydüm" derim. Şimdi, evimde rahatım, hakikaten rahatım. Çocuklarım da eksik olmasınlar, benim hislerimi paylaşıyorlar. Türkiye'ye kendi sahalarında önemli hizmetlerde bulunuyorlar. Bu toprağın insanına, memleketlerine hem büyük sevgileri var, hem de hizmet mecburiyeti hissediyorlar. Mülkiye'de doğrusu eğitim olarak fazla bir şey almadım ama orada bu hissi, memlekete bu derin sevgiyi almışımdır.

— *Mülkiye eğitimini neden beğenmiyordunuz?*

— Mülkiye'yi severim. Mülkiye'den bir şey almadım ama kütüphanesinden aldım. O kütüphanede yeni bir dil öğrendim ve çok okudum. Hocalarımız o dönemde hayli zayıftı, yine de Mülkiye'nin üniversite olarak belli bir disiplini vardı. Bu arada şu faydası da oldu Mülkiye'nin bana: Epey şişmanladım ve toparlandım. Hasta olanlar munzam yemek alırlardı, biz de munzam alan arkadaşın yemeğini paylaşamazdık. Mesela Azmi (Fertekli) munzam alırdı ama onu "Memleketlim" diyerek Selahattin (Özmen) kaçırırdı, hınzır! Şaka bir yana, Mülkiye yerine başka bir okulda okusaydım da herhalde John Maynard Keynes diye biri olduğunu öğrenmek isterdim. Onu okuduktan sonra da bugüne kadar yaptıklarımı yine yapardım. Bence Keynes iktisatta muazzam bir devrim yapmıştır. Keynes'i bilmeyen hiç kimse bir iş yapamaz. Key-

nes'in analiz kabiliyeti muazzam, iktisat profesörü ama aynı zamanda hazineci; ömrünün yarısı üniversitede, yarısı da hazinede geçmiş. Binaenaleyh ne yaptığını bilen, cesur bir adam, iplememiş kimseyi. Kısacası, liseyi bitirdiğim günlere yeniden dönsem, yine iktisatçı olurdum. Ama Mülkiye'nin hocalarının daha iyi olmasını isterdim. Mülkiye'de milletlerarası özel hukuk dersine gelen bir hocamız vardı, Ali Hikmet Pamukoğlu, garip bir hoca idi. Söylediği hiçbir şeyi anlamıyoruz, tahmini bir şeyler çıkarabiliyoruz sadece. Yarı Türkçe konuşuyor, sonra bilgiçliğini anlatmak için Almanca icra ediyor. Fakat kaderimize razıyız, o anlatıyor, sınıf olarak biz de kendi âlemimizdeyiz. Birinci sömestr böyle geçti, ikinci sömestr geldi. Ben de vaktim boş geçmesin diye elime İngilizce kitap almışım, Marshall'ın *Economics*'ini. Kalın bir kitap, ilgiyle okuyorum, zaten iyi de biliyorum. Ama bu arada hocayı da dinlemiyorum. Bir ara bir bağırma başladı, "Zaten siz hepiniz aptalsınız, içinizde bir tane akıllı olsa yeter! Hiçbiriniz anlattıklarımı anlamıyorsunuz..." Sınavda iki alan çocuklardan biri, "Ben anladım söylediğinizi" dedi. Hoca bu sefer daha edepsizleşti. "İçinizden bir tane akıllı çıksın yeter, o da çıktı!" dedi. Beyinsizler diye başladı, hakaret üzerine hakaret... Sonunda kafamı kitabımdan kaldırdım, niye hakaret ediyor bu, anladım. Parmağımı kaldırdım. Zannetti ki ben de "Anladım" diyeceğim. "Hocam, bu sizin öğrettiğiniz bilim mi?" dedim. "Evet" dedi. "Bunu yabancı üniversitelerde de anlatıyorlar mı?" dedim, "Anlatıyorlar" dedi. "Oradaki diğer çocuklar anlıyorlar mı?" "Anlıyorlar." "Türk çocuğu onlardan daha mı gabi?" "Hayır" dedi. "O halde kusur kimde? Sizde galiba!" dedim. Bir bağırmaya başladı, aman aman... Sonra da vurdu kapıyı, çıktı.

— *Sanırım bu tartışmadan sonra disiplin yolu gözükmüştür size.*

— Hoca vurup kapıyı çıktıktan sonra, Asım Bey diye bir muavin vardı, o geldi. "Kemal gel" dedi. Sanki beni tevkif edecek gibi, iki muavin birlikte gelmişler. "Sen hakaret etmiş-

sin hocana. Ne dedin?" diye sordu. Benim değil asıl hocanın bize hakaret ettiğini söyledim. Önce zabıt tuttular, sonra da müdüre götürdüler, Mehmet Erişirgil Bey'e; Türk sosyoloji tarihinde yeri olan bir hoca. Olgun mu olgun, beni de çok seviyor. Bana, "Hocana hakaret etmişsin..." diyor ama bu arada da gözünün içi gülüyor. Hakaret ettiğimi kabul etmedim tabii ki, olan biteni olduğu gibi anlattım. Ben öyle deyince tutamadı kendini, güldü, sonra da, "Yapma bir daha, söyleme; o kaçık! Sen derslerine devam et" dedi. Teşekkür ettim ve çıktım. Ama bu arada da hocayı düşünüyor, "Eyvah" diyorum, "şimdi bu beni çaktırır!" Tabii ondan sonra derse asıldım. Ankara Hukuk Fakültesi'ne gittim ve aynı dersi okutan başka bir hoca var, onun kitabını aldım, İstanbul'dan kitap getirttim, yani Türkiye'de bu iş üzerine yazılmış kitapları topladım. Bir de temel İngilizce kitap buldum, onu da okudum. Bütün bu hazırlığa rağmen yine de korkuyorum.

— *Eh, korkmakta haksız değilsiniz!*

— Mülkiye'de de yıl sonunda bir şifahi imtihan olur, bir de yazılı ama esas imtihan şifahidir. Beş-altı kişi hocanın önüne dizildik, ben sonlardayım. Hoca sordu bir şeyler, çocuklar cevap verdiler. Ne sorduğunu da bilmiyoruz, ne cevap verdiğimizi de. Sınıfın en tembeline -Kedi Sabahattin derdik- bir soru sordu, çocuk Atatürk'ten bahsetmeye başladı, "Aferin!" dedi. Ne dedi, niye dedi, katiyen anlamıyoruz. Niyeti başka, ona aferin diyecek, bana "Sen namussuzsun!" diyecek. Tam sıra bana gelirken kapı çalındı, hukuk profesörü bir zat girdi içeri, "Gelebilir miyim, oturup çocukları izlemek istiyorum" dedi. Bizim hoca, "Hocam buyurun" dedi, "şeref verdiniz." İçeri girdi, oturdu. Bizimkinin sorularından sonra, "Ben bir soru sorabilir miyim hocam?" dedi. Konuk hoca başladı bana soru sormaya, o sordu, ben cevap verdim. Sonra bizimkine dönüp, "Ne güzel öğrenci yetiştirmişsiniz!" dedi. Beş dakika önceye kadar beni çaktırmak için planlar yapan bizim hoca bir anda döndü, "En iyi talebemizdir efendim, çok çalışkandır" gibi laflar etmeye başladı. Bense içimden "İyi ki

hoca geldi de, çakmaktan kurtuldum!" diye geçiriyorum o sırada. Sonra fark ettim ki, bizim müdür yollamış hocayı.

— *Ben de onu soracaktım, bu kimin organizasyonu diye...*
— Müdürün. Sonra da bizim hocaya, "Numaraları ben verebilir miyim?" dedi. "Tabii, buyurun verin" dedi. Bizi sınıftan çıkarttılar. Sonra, sonuçlar asıldı, ben 10 almışım. Bir gün sonra müdür çağırdı beni, "Notlar asılmış, gördün mü?" dedi. Yüzü gülüyor, kaç aldığımı sordu. Utanarak, 10 aldığımı söyledim. "Sen mi haksızsın, hocan mı?" dedi. "Müdürüm ben haklıyım, hoca çok haksız, ama bir müdürüm var, bu işi iyi tertiplemiş! Siz o zatı gönderdiniz o gün. O gelmeseydi, hoca beni yiyecekti" dedim. Sonra Mehmet Emin Bey müdürlükten ayrıldı, bir ara, 1950 seçiminden evvel içişleri bakanı da oldu. Çok namuslu bir adamdı. Sonra kitaplarını sattık da birazcık para geçti eline. Bunlar öyle insanlardı. İçişleri bakanıyken İstanbul'a gelirdi, polisler Selahattin'le beni ararlardı maliye müfettişi olarak, hocayla buluşur, konuşurduk. Hep saygı gösterdik ona ve onun başına gelen sıkıntılara hep üzüldük. Bu arada diğer hocayla yıllar sonrasında bir anım daha oldu. Hocanın beni şikayetinden sonra muavinler onun tarafını tutmuştu. Ben müfettiş olduktan sonra bir gün bu iki muavin beni ziyarete geldiler ve hoca aleyhinde şahitlik yapmamı istediler. Hoca profesör olmak üzere heyete girmiş ama bu hakkı kazanamamış. Bunun üzerine çok sinirlenmiş ve okul yöneticilerine silah çekmiş. Tabii ki kabul etmedim şahitliği ve "O zaman beni dinlemediniz, inanmadınız, onun için sizin yanınızda olmam" dedim.

— *Nihat Erim de hocanızdı değil mi?*
— Evet, bizde hocaydı. Nihat Erim, benim gördüğüm en kötü hocalardan biriydi. Ezberciydi bir kere. Tavana bakarak konuşur, birisi çıt yapsa, dikkati dağılır ve bir daha toparlayamazdı. Yeniden baştan başlayarak anlatırdı dersi; annem de Kuran'ı öyle okurdu. Öğrenciler olarak onu hiç sevmezdik. Fakat İsmet Paşa onu siyasette tuttu. Orta Doğu'da rek-

törken İsmet Paşa'ya hep bunun için takılırdım. Politikada da hep gizli tertipler içinde olmuştur Nihat Bey. Yetersiz hocalar bir süre sonra bende ciddi bir rahatsızlık yarattı ve birinci sınıfta bir bunalım geçirdim.

— *Ne yaptınız?*
— Mülkiye'ye büyük ümitlerle gelmiştim. Bir iktisat dersimiz var, hoca bir şey söylüyor, sonra da dersin notlarını veriyordu; bir cümle, bir sayfa uzunluğunda neredeyse! Sonradan öğreniyorum ki, mesele şu: 1860'ta Almanya'da bir tarihçi okul var, iktisadi olayları tarih olaylarından çıkarmaya çalışan, bizim hoca bu tarihçi okulun kitaplarını okumuş ve oradan almış bu bir sayfalık cümleleri. Yahu bu devirde tarihçi okulu nasıl iktisat diye çocuklara okutursun? İktisat 1800'lerden o güne yüzde bin değişmiş. Bülent Nuri Esen, bize medeni hukuk anlatırdı ama sokak ağzıyla. Ondan da mutlu olmadım. Bir de Hüseyin Avni Bey vardı, "İmam" derdik biz ona, miras hukuku okuturdu. Onun anlattıklarından da tatmin olmazdık mesela. Halit Nazmi Bey, diğerlerinden farklıydı ama. 1946'da maliye bakanı oldu. Mülkiye'de bizim en iyi hocalarımızdandı, ne söylediğini bilirdi. Görev süresinde eksik de olsa devalüasyon yapmış biridir o. Eksik yapmasının nedeni de çevresinin buna karşı direnmesidir. Tabii sonrasında devalüasyon nedeniyle çok tenkide uğramış ve hasta olup ölmüştür. İşte böyle bir eğitim kadrosu vardı o sırada Mülkiye'de. Bunun üzerine arkadaşlara, "Derslere girmeyeceğim. İngilizcemi, bütün kitapları lügat açmadan okuyacak hale getireceğim" dedim ve iki sene bunun için çalıştım.

— *Ayrıca İngilizce dersi yok muydu Mülkiye'de?*
— Vardı: İrfan Şahinbaş, Nurettin Sevin, Şekip Bey ve tabii ki Mr. Baker. Mr. Baker İngiliz'di, İsmet Paşa'ya da İngilizce öğretiyordu. Çok çok iyi bir hocaydı, bizi konuşmaya alıştırıyordu. Baker'in çocukları vardı, Niel ve Ruth, onlar da neredeyse tamamen Türkleşmişlerdi. Ana baba İngiliz ama onlar birbirleriyle hep Türkçe konuşuyorlardı. Sokakta oynuyorlar,

küfür gırla... Baker Hoca beni sık sık evine davet ederdi, çocuklarla İngilizce konuşarak dilimi ilerletmem için. Sonra Baker emekli olunca İngiltere'ye döndüler. Bir türlü alışamamışlar İngiltere'ye yeniden. Sonradan duyduğuma göre, İngiltere hariciye vekili, çok iyi Türkçe konuştuğu için Niel'i işe almış, ondan başka Türkçe bilen yokmuş. İngilizce öğrenme gayretime dönersek, sonunda başardım. İkinci senenin sonunda bizim Mülkiye'nin kütüphanesindeki bütün İngilizce kitapları okuyabilecek durumdaydım. Ondan sonra kendi eğitimimi yaptım. Beğendiğim hocanın dersine girdim, beğenmediğime girmedim.

— Devam zorunluluğu yok muydu?
— Uzun süre yoktu, sanırım üçüncü sınıfta müdürümüz değişti, Emin Bey gitti, Ali Fuat Başgil geldi ve devam zorunluluğu uygulaması başladı. Bir ayda üç kere derse girmeyenin üniversiteyle ilişkisinin kesileceği tebliğini panoya astırdığında ben de altına, "Böyle şey olur mu, burası üniversite!" diye itirazımı yazdım. Ve her önüme gelene de bu itirazımı tekrarladım. Tahmin ediyorum, idare itirazımdan sonra beni izlemeye almış ve bir ay içinde üç kez derse girmediğimi rahatlıkla tespit etmiş. Okuldan atılmam talebiyle disiplin kuruluna verildim. Kendimi kahramanca savundum. Beni cezalandırmaya kararlıydılar ama herhalde vicdanları elvermedi ki, cezamı, kesin kovmadan bir ay uzaklaştırmaya çevirdiler.

— Kabul edin, ucuz atlatmışsınız.
— Evet çok ucuz atlattığıma kaniydim. Ceza alınca ailemin yanına çekildim. Orada hiç derse girme endişesi olmadan, radyodan harbin gidişatını, dünyadaki gelişmeleri izledim. Haberleri de hep BBC'den, yani İngilizce olarak izlediğim için, uzaklaştırmanın bana zararı değil, yararı oldu.

— Bu arada okuldaki durumunuz ne oldu?
— Sicilinde disiplin cezası olan damgalı bir öğrenci haline geldim. Bu sicil bozukluğundan ileriki yıllarda iki kere önemli sı-

Mülkiye yıllarında Kemal Kurdaş, arkadaşları İhsan Telli ve İbrahim Bey ile birlikte (soldan sağa).

kıntı çektim. Birincisi okul döneminde, mahalli idareler maliyesi dersinde oldu. Dersi bize, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Almanya'dan Türkiye'ye gelen profesörlerden Ernest Reuter veriyordu. Mülkiye'nin mezuniyet dönemindeki son imtihan onunkiydi. Hocanın önünde de kaydım varmış, uzaklaştırma aldı diye; o sırada cezalı olduğum için derse girmemem gerekiyor aslında. Reuter bana dedi ki, "Beyim anlaşılıyor ki, siz iyi çalışmışsınız ama yine anlaşılıyor ki, siz asi yaratılışlı bir öğrencisiniz." Neden böyle söylediğini sorduğumda, önünde duran kaydımı gösterdi ve "Bakın bir ay uzaklaştırma almışsınız!" dedi. Olayı anlattım. Olayı öğrendikten sonra, "Olay tartışılabilir ama sizin göreviniz, itaat etmektir. Disiplinin önemini kavramamışsınız" dedi ve bütün sorularını bilmeme rağmen bana eksik not verdi. Reuter katı disiplinli, aslında taş sertliğinde disiplinli demek daha doğru olur. Reuter, savaş sonrasında Almanya'ya döndü ve Berlin Belediye Reisi oldu. 1948'de Ruslar Berlin'i almak istediler ondan, "Nein!" dedi, "Olmaz!" Ruslar ne kadar tehdit etseler, korkutmaya çalışsalar da nuh dedi peygamber demedi. Sonunda Batı, Reuter'in

imdadına koştu ve Rusya'yı Berlin'de durdurdular. Ondan sonra Berlin'de o duvarı yaptı Rusya ve üzerlerine bir yüzkarası olarak yapıştı. Reuter'in o hareketini çok beğendim, aferin dedim. Sanırım bu hareketinin etkisiyle de, bana yaptığı haksızlığı affettim çoktan. Reuter'e göre emir, emirdir. Bana göre ise emir, mantıklı olmalıdır.

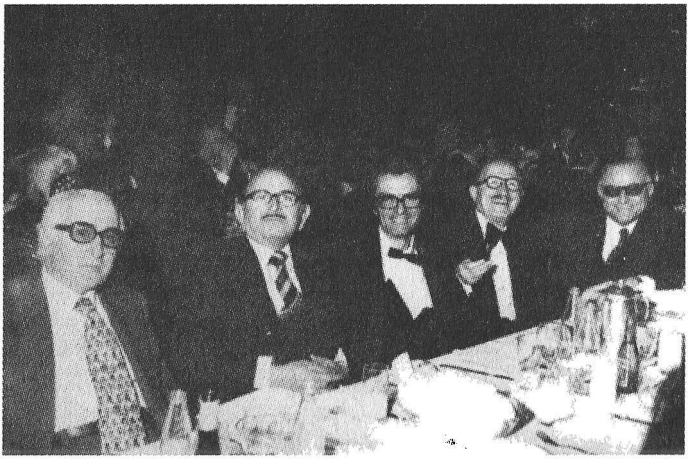
— *Okul anılarınızdan neler var bize anlatacağınız?*
— Mülkiye'nin özelliklerinden biri de şudur; orada birlikte yaşarsınız, bir sınıf 90-100 kişidir, hepiniz birbirinizi çok iyi tanırsınız. Bu yakınlıktan doğan, çok özel arkadaşlarım oldu. Bunlardan biri, 18 Azmi (Fertekli) idi. Azmi, Niğde'nin Fertek kazasından. Osmanlı döneminde, Fertek rakıları meşhurmuş. Kendisi bir imamın oğlu, fakat müthiş aydın biri. Doktor Abravaya (Samuel Abravaya Marmaralı), Mustafa Kemal döneminde iki çocuk okutmuş, biri Azmi. Mahcup bir çocuk. Sınıfta öne çıkışı ve kendini belli edişi ünlü İngiliz iktisatçı (David) Ricardo ile oldu. Ricardo'nun kitabını anlamak biraz zordur, hatta çok zordur. Ama Azmi, Fadıl Hakkı (Sur) Hoca'nın anlattıklarından kendi mantığıyla inşaat yaparak Ricardo'yu anlamış. Ricardo hakkında bir şey sordu hoca bir gün, sınıfta kimse cevap veremedi. Sonra hoca Azmi'yi kaldırdı. Azmi, Ricardo'yu bir anlattı, hoca bile bilmediği şeyler öğrendi. "Arkadaşınız, Ricardo gibi konuşuyor" dedi. Ondan sonra Azmi'nin unvanı Ricardo kaldı. Ricardo, kaymakamlığa heveslendi ve idari şubeye girdi. Çok parlak notlarla mezun oldu, devlete intisap etti. Kaymakam olmuş. Sanırım 1954'tü, o sırada hazine umum müdür vekili olmuşum, bir gün, Ulus Meydanı'nda Azmi'ye rastladım. Bitkin bir hali var, perişan, çok düşünceli görünüyor. Ben tabii çok neşelendim onu görünce, "Vaay Ricardo, sen misin, ne arıyorsun burada?" diyerek sarıldım. "Sorma Kemal, başıma iş geldi" dedi. Nusaybin'de görev yapıyormuş ama Hakkâri'nin bilmem ne kazasına sürmüşler. Nedenini sordum, Nusaybin'de bir su varmış, o suyun taksiminde öteden beri eşraf, ağalar hâkim olurmuş. Azmi suyu bir düzene koymuş. Ağalar da

bundan fena muğber olmuşlar, partiye bastırmışlar, içişleri bakanına intikal etmiş olay herhalde, oradan da ilgili şubeye. Azmi de Ankara'ya hakkını savunmaya gelmiş. "Sana bu cezayı verenler zaten onlar, boşuna anlatma" dedim. "Ne yapayım?" dedi. Maliyeye gelmesini söyledim, "Zaten sen Ricardo'sun, mesleğini yanlış seçtin" dedim. Başladık gülmeye. Tam o günlerde de umum müdürlüğüne vekalet ediyordum, yani karar merciiydim.

— *Gerçekten başlatabildiniz mi?*
— Ertesi sabah geldi, işe başlattım, devlet borçları kısmına verdim. Çünkü orada bir arkadaşımız vardı, o da eski bir Mülkiyeliydi ama memuriyette çalışmaktan bıkkınlık getirmişti. "Patates" derdik ona. Azmi oraya bir düzen getirdi. Sonra dikkati çekti, İstanbul kambiyo müdürü oldu. Paris'e gönderildi, OECD'ye. Maliye bakanı olduğumda, Azmi'nin müsteşar olmasını istedim. Katiyen gelmedi, "Kusura bakma Kemal, ömrümde ilk defa Paris'te biraz para görüyorum, beni alma" dedi. Para önerdim ama Azmi'yi getiremedim buraya. Eminim, müthiş bir devlet adamı olurdu. Sonra, Merkez Bankası'na geçti. Azmi'ye Ricardo unvanını veren hoca da oraya tetkik kurul başkanı oldu. Zaten Fadıl Hakkı Bey oraya tayin edilirken, bana "Azmi'yi verirsen orayı kabul ederim" demişti. Azmi sonra çok ağır bir hastalığa, parkinsona tutuldu, maalesef geçen yaz da öldü. Hayatımda tanıdığım, böyle çok istisna adamlar vardır ama hepsini anlatsam çok uzun olur, siz de bıkarsınız.

— *Ne benim, ne de okuyucunun sıkılacağını hiç sanmıyorum. Sadun Aren'le de dostluğunuz var değil mi?*
— Sadun, Mülkiye'den arkadaşım, benden bir sınıf sonradır. Sadun'un sınıfındaki çocuklar gayet iyi okudular, ama iş âlemi onlara göre değildi. Sadun, Osman Nuri (Torun), sınıflarının önde talebeleriydi. O sınıf zaten enteresandı, hepsi liseden birinci olarak çıkmıştı. Osman oturaklı bir çocuktu. Sadun'la birbirlerini çok severlerdi, onlar bir ekipti. Bizim sınıf ise her-

gele takımı, bizden neler çıkmadı ki? Sadun'un sınıfındakiler hep klasik memur oldular. Osman'da bile teşebbüs kabiliyeti minimaldi. Ama yazdığı yazılar okunur, yararlanılırdı yazılarından. Sadun, çelebi bir adamdır. Allah rahmet eylesin. Daha Mülkiye'nin birinci sınıfındayken memleketinin sorunları için düşünürdü; henüz sosyalizmi falan okumamıştı. O zaman Türkiye'de garip temayüller vardı, mesela Anadolulular! Bizim aile de göçmen ya, onlar beni ıskarta ediyorlardı göçmen çocuğuyum diye, ama Sadun etmezdi. Sadun'la konuşurduk. Sonra Mülkiye'den mezun olduk. Sadun dünyadaki bütün sol cereyanları etüt etmişti, o yüzden epeyce de takibata uğradı. Fakat Sadun'u hiçbir zaman aziz dostlarımın listesinin dışına çıkartmamışımdır. Sadun benim için Sadun'dur. O da beni çıkartmamıştır. İkimiz kendi aramızda en gizli rejim sorunlarını tartışmışızdır. Maliye müfettişiyken veraset vergisinin yeniden düzenlenmesi mevzuu vardı, bana verdiler o görevi. Raporu verginin teorisinden başlayarak bir kitap düzeni içinde yazdım. Sadun da o aralar doçentlik tezi olarak yazmış aynı konuyu. Bana, "Kemal, sen de yazmışsın, ben de, ama sen basma" dedi, "Tamam" dedim, "bunu bakanlığa rapor olarak veririm. Kanunu değiştirirken dikkate alsınlar, sen de yayımla." Yayımladı. Beğenmişimdir de yazdığını. Bir sürü insan benimle Sadun hakkında konuşmak istemiştir ama Sadun'a kem laf söyletmem; Sadun benim en iyi dostum, kardeşimdir, benim gözümde vatanını son derece seven, ciddi bir aydındır. Sadun'la tartışmak da bir zevkti. Kanımca Sadun, 60'lı yılların ikinci yarısında Rusya'daki sosyalist uygulamaların bir çıkmazda olduğunu, bürokratik, adeta bir merkantilist modelin eline esir düştüğünün farkındaydı. Rusya'nın problemlerini de arar, kaynaklarını iyi etüt eder, tedbirlerini de bir Türk vatanperverinin zekası ve belirleyiciliği içinde ortaya koymaya çalışırdı. Karısı Munise'yi de tüm dost çevresi çok severdi. Munise, bir ara ODTÜ'de kütüphanecilik yaptı, ODTÜ'ye hizmet etti. Sadun'a bağlı, ciddi bir eş ve iyi bir kütüphanecidir. Samimi kanaatim şudur: Behice Hanım gibi, Sadun gibi düşünürler aslında Türkiye için tali-

Tarih 5 Mart 1978. Mülkiye gecesinde Hakkı Özkazanç, Halit Tokulluoğlu, Haluk Çatırlı ve Kemal Kurdaş (soldan sağa).

hin birer iyi tesadüfüdür. Sağlam karakterli, cibilliyeti bozuk olmayan, düşünen insanlar. Her ikisini de kaybettik, onları bir dostun acısı içinde anarım.

Varlık Vergisi ve uygulaması

— Türk vergi sisteminin toplumsal etkileri bakımından en fazla konuşulan uygulamalarından biri de Varlık Vergisi. Sizin Mülkiye'de öğrenci olduğunuz yıllarda uygulanan bu vergi ile ilgili olarak okulda neler konuşuluyordu?

— Biz 1939 senesinde, harple beraber girdik Mülkiye'ye; Şükrü Saraçoğlu dönemi. Saraçoğlu, Mülkiye'den mezun, sonra İsviçre'ye gitmiş, orada okumuş. Yunan İzmir'e çıkınca, Saraçoğlu, Mahmut Esat falan İsviçre'den dönmüşler. Saraçoğlu, Ödemiş'e gitmiş, savunmaya. Mahmut Bey, Kuşadası'nda müfrezeyi korumuş, babasının da çiftlikleri var orada; Yunan'ı Kuşadası'na sokmamıştır. Saraçoğlu çok zeki bir adamdı ve böyle adamların akıbetine uğradı: Sonunda bir-

den bunadı ve öldü. Başvekil olarak değil ama dışişleri vekili olarak, çok müspet intibalarım vardır onun hakkında. Saraçoğlu dışişleri vekiliyken sık sık gece toplantılarından çıkar, Mülkiye'ye gelir ve bizimle konuşurdu. Rahmetli müdürümüz, etrafında aklı eren çocuklardan bir grup yapmıştı, ben de o gruptaydım. Biz Saraçoğlu Bey gelince hemen haber alırdık, toplanırdık etrafına. Çocuklarla konuşmaktan zevk alırdı. Biz de savaşla ilgili sorular sorardık ona. 1940 mayıs ayına kadar Almanlar fazla hareket yapmadılar, yani harp var ama ateş yok! Biz merakla ne olacağını sorardık, Saraçoğlu da, Almanların hazırlık yaptığını söylerdi. Türkiye'nin durumu ile ilgili sorularımızı da, "Çocuklar, ne yapıp edip, kesinlikle harbe girmeyeceğiz" diye cevaplardı. Bu cümleyi bize çok açık söylemiştir. Almanlar, Fransa'ya hücum etti, yendi, Balkanlar'a geldiler. Saraçoğlu, "Çocuklar Almanların bizden istedikleri bir şeyler var, krom gibi, onları vereceğiz. Bize mektup yazacaklarmış, Atatürk'e saygısı varmış Hitler'in!" diyordu. Hakikaten de harbe girmedik. Saraçoğlu her gelişmeyle ilgili sorularımızı açıklıkla cevaplardı. Sonra Refik Saydam öldü, Saraçoğlu başvekil oldu. Bu arada tabii ekonominin şirazesi bozuk. Harp koşulları nedeniyle vahşi bir enflasyon oluşmuştu ve bütün Türkiye çok rahatsızdı. Birden birtakım kaçakçılar büyük servetler yapmışlardı; "hacı ağa" tipi çıkmıştı ortaya. Tiyatrolarda piyesler oynanıyordu bu hacı ağa tipini anlatan. Tabii, bu kaçakçılıkta Türkler gibi, iş âlemindeki yabancı ekalliyetler de kendi paylarına düşen rolü oynadılar. Söylentiler yayılıyordu sürekli, savaştan büyük kârlar elde ettiklerine dair. Biraz da ekalliyetlerin elindeki işletmeleri Türklere mal etmek ümidiyle, millileştirme politikası var o sırada. Bu arada, Batı'da *capital tax* (sermaye vergisi) olarak bilinen ve uygulanan, fazladan bağırtı çıkartmayan vergiler vardı, onlardan mülhem bir vergidir bizdeki Varlık Vergisi. Hatta bu *capital tax*, İngiltere'de birkaç kez uygulanmıştır. Türkiye'deki asıl sorun bu vergi değil, uygulamasıdır. O uygulamada İstanbul Defterdarı Faik (Ökte) Bey'in ciddi sorumluluğu vardır. Faik Bey ile

daha sonra maliye müfettişliğim zamanında çok fazla sorun yaşadım, hatta beni müfettişlikten atmak bile istedi ama yapamadı tabii. Sonradan da *Varlık Vergisi Faciamız* diye bir kitap yazmıştır. Okulda Varlık Vergisi'nin tatbikattaki ekstrem halini, aşırılıklarını duyuyor, üzülüyorduk. 1944'te müfettiş muavini olduğumda vergi uygulamasının tatbiki bitmiş, birtakım iadeler yapılıyordu. Bazı insanların canını al, malını alma, uygulama abartılmış, birtakım insanlara da zulmedilmişti. İşin trajikomik yanı, bu kadar gürültü koparan uygulamadan da fazla bir şey toplanamamıştır. Teorisi de tartışılabilir ama bu vergi uygulamada çirkinleşen bir vergidir. Saraçoğlu'nun vergi tatbikatını görünce üzüldüğünü tahmin ederim. Sonuç, yapılan gürültüye, yapılan haksızlığa değmemiştir.

— *Yani bunu planlamamışlar mıydı diyorsunuz?*
— Efendim, bir kanun çıkmış, en büyük defterdarlar, İstanbul, Ankara ve İzmir'de. Ama İstanbul'un da talihsizliğine bakın, defterdar olarak Faik Bey var. O, bundan zevk alarak, adamları trenlere doldurup doğuya sevk etmiş. Sonra da bunu facia olarak niteleyen bir kitap yazmıştır. O sırada aklı başında bir İstanbul defterdarı olsa idi, o günahı taşınabilir hale getirirdi. Faik Bey taşımamış, kemiklerini kırayım diye yürümüş insanların üzerine.

Mülkiye'den maliyeye

— *Okulu bitirdikten sonra ne yaptınız?*
— Mülkiye'den çıktıktan sonra bizi bakanlıklara verdiler; ilk üç ay Tahsilat Genel Müdürlüğü'nde çalıştım. Devlet bir sistem kurmuş, her ay bütün defterdarlıklardan, bütün mal müdürlüklerinden yaptıkları tahsilatı, yaptıkları masrafları gösterir cetveller alınıyor. Masraflar bütçeyle mukayeseli, tahsilat da tahakkukla mukayeseli olur. Türkiye'nin her yerinden otomatik olarak gelen bu cetvellerden, başarı derecesi ölçülüyor. Öyle bir mali disiplin kurulmuştu. Bir de şişko bir adam

var, Baki Bey diye, eli öyle alışmış ki, parmaklarını listenin bir satırından bir sonraki satıra fıyyt diye büyük bir hızla kaydırırdı ama bu arada hiçbir hatayı da atlamazdı. Baki Bey'in hızı ve dikkati ünlü, en küçük değişikliği hemen görür: "Niksar bu ay 91,8'de kalmış, yüzde 100 tahsilat yapamamışlar, sorun bakalım, yarın sabaha kadar cevap versinler!" Hakikaten sabah cevap gelir. Baki Bey'in imzaladığı hiçbir şey geri dönmezdi. Şahsiyeti de şahsiyetti ama. Oradan sonra da milli savunma bakanlığı muhasebesinde çalıştım, ama iki iş de kısa devreler halindeydi. Bizim Mülkiye mezunu olduğumuz, yakında müfettişlik imtihanına gireceğimiz bilindiğinden biraz imtiyazlıydık.

— Stajdan sonra hemen maliye bakanlığı müfettişlik sınavına mı girdiniz?

— Evet, ilk açılan maliye bakanlığı müfettiş muavinliği sınavına girdim ve kazandım. Üç sene sonra müfettişlik imtihanları oldu. Onu da kazandım. 1947 Mart'ında maliye müfettişi olarak tayin edildim. Maliye teftiş heyeti, Türkiye'nin kurduğu, dünyaya örnek olacak çok mümtaz, seçkin bir heyettir. Büyük bir ihtiyaçtan doğmuş ve Türkiye'ye çok hizmet etmiştir. Orada, Anadolu'yu adım adım dolaştım ve çok da sevdim. IMF'de de memur olup dünyayı dolaştım ama Anadolu gibi güzel yer görmedim. En büyük korkum bu toprağın dışında gömülmektir. Sahile yakın yerlere de katiyen gömülmek istememenin sebebi budur; su toprağı alıp götürür. Anadolu'nun içinde olayım ki, hep Anadolu toprağında kalayım. Maliye müfettişi Türkiye'nin imkanları içinde okuyan, kendini yetiştirmeye çalışan, dış merkezlere gidip dil öğrenen –zaten onlar gönderilir otomatik olarak– seçkin kimselerdir. Hakikaten, maliye müfettişi olan yüz kişi tanıdıysam, içlerinde zayıf bulduğumuz en fazla beş kişi olmuştur. Diğerleri verilen her görevi şerefle yapmış insanlardır. Biz Mülkiye'den sonra bir de maliye teftiş heyetinin tezgahından geçtik. Türkiye'de pek çok insan bana saygı duyar, ben de maliye teftiş heyetine çok büyük saygı duyarım.

— 40'lı yıllarda mali sistem nasıldı?

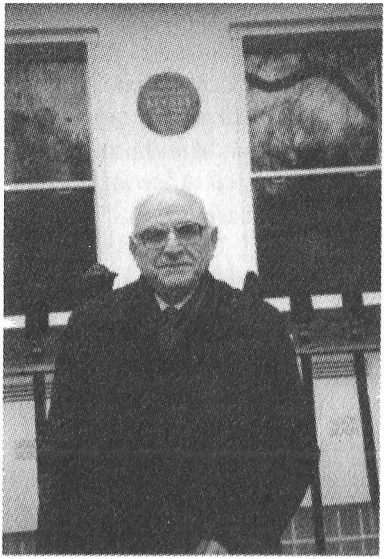
— Benim maliyeye girdiğim dönemde vergi sisteminde yoklama temel işlemdi. Diyelim ki bir kaza ele alınmışsa, maliye memurları adım adım dolaşır, kaç tane tüccar, kaç tane zahireci var, yoklama defterlerine kaydederlerdi. Mal müdürlerinin işlerini ne kadar ciddi yaptıkları bu defterlerden hemen anlaşılırdı. Kısaca, yoklama defterleri yapılmıştır ilk yıllarda. Ve zaten Türkiye, 6-7 milyon nüfuslu küçük bir devlet o sırada; kasabalar küçük, herkes birbirini tanıyor, kimsenin kaçması mümkün değil. Batı'daki gibi beyanname değil, kazanç vergisi diye bir sistem vardı. Zaten beyanname almamız da mümkün değildi, adam okuma yazma bilmiyordu çünkü. İktisadi Devlet Teşekkülleri yeni kurulmuştu, onlar muamele vergisine tabiydiler. Büyük işletmeler halinde oldukları için neredeyse sadece onlar vergilerini öderlerdi. Bir de şunu özellikle belirtmeliyim, bir vergi salındı mı, ondan kurtuluş olmazdı, mutlaka alınırdı o vergi. Kimse ona müdahale edemezdi. Dokuz sene maliye müfettişi olarak görev yaptım, bu dönemde hiç hatırlamam mesela, bana herhangi bir nüfuzlu adamın, bir milletvekilinin, birinin vergisi için müdahale ettiğini. Zaten etseydi de kapıdan kovardım. Birazdan anlatırım, bir kere böyle bir olay yaşadım Bursa teftişi sırasında, o da vergi ile değil, ceza ile ilgilidir. İşte bana bu gücü maliye teftiş heyeti vermiştir. 1948'den sonra Türkiye büyük bir vergi reformu hareketi yaptı. Vergi sistemini çağdaşlaştırdı. Hitler rejiminden kaçıp Türkiye'ye gelen Alman profesörlerden (Fritz) Neumark başkanlığında bir vergi reformu çalışması yapıldı. Gelir, kurumlar vergisine ilişkin kanunlar yeni baştan, Batı'nın en ileri örneklerinden de ilham alınarak yeniden yapıldı. Tabii, maliye teftiş heyeti hem o kanunların yazılmasında önemliydi, hem de uygulamada. Çünkü yeni kanunları tıpkı tahtada ders anlatır gibi, gidip maliye memurlarına biz anlattık, öğrettik, tatbikatında başlarında durduk.

— Siz çalışmaya başladığımızda koşullar nasıldı?

— Biz 1944 Mart'ında müfettiş muavini olduk, ilk kim bizi makamında kabul etti biliyor musunuz? Maliye Vekili Fuat Ağralı. Masasından kalktı –o da hasta, benim şimdiki halim gibi, tutunarak kalkabildi koltuğundan–, bizi tebrik etti. Uzun bir nutuk attı bize. Devletin bizden hizmet beklediğini, başbakana isimlerimizi verdiğini ve kendilerinin her zaman arkamızda olacağını söyledi ve başarılar diledi. Ama bu sadece öylesine söylenmiş bir laf değildi, gerçekten de 1950'ye kadar arkamızda oldular. O tarihe kadar Türkiye'de devletin bir maliye müfettişine müdahale ettiği veya onun aleyhine bir harekete puan verdiği görülmemiştir. Maliye müfettişliği, hayatımda sadece çok seçkin bir heyetin üyesi olmak şerefini getirmedi, bütün fikri hayatımda büyük etkileri oldu.

— *Bunu biraz örnekler misiniz?*

— Müfettiş olunca bir hüviyet cüzdanı verdiler, cumhurbaşkanı ve başvekil imzalamış. Bizim için o yaşta inanılmaz bir şey bu, neredeyse, "Bu onur bize yeter!" diyecekken, bir de üstüne para alıyoruz! İstanbul'a geldiğimizin ikinci ayıydı, Beyoğlu'nda bir pansiyonda yer bulmuştuk, orada kalıyoruz, boş zamanlarda da oralarda tur atıyoruz. Beyoğlu'nda Haşet Kitabevi'ni gördüm, o zamana göre çok büyük bir yerdi. Harp bitmek üzere, demek ki, 1944 senesinin mart ya da nisan ayı. Türkiye, Batı ile temasa geçmiş, ithalat yapabiliyor. Haşet bir sürü İngilizce, Fransızca kitaplar getirmiş. İngilizce kitapların arasında baktım, birtakım iktisat kitapları da var. O zamana kadar bize Mülkiye'de hocalar, 1860 yılının iktisadını okuttular. 20'nci yüzyılın mekanizmalarını anlayamıyoruz, yani Keynes'i bilmiyoruz, ismini bile duymamışız daha. Marshall'ı okuduğumdan arkadaşlarımdan elli yıl ilerideyim. Sınıfta bir şey sorulup, ben de grafikler çizerek anlattığım zaman arkadaşlarım şaşkınlıkla bakarlardı. Zaten iktisadın bütün imtihanlarından on almışımdır. Niye? Çünkü onlardan farklı okuyordum da ondan. Ama ben de boşlukta hissederdim kendimi. İşte 1944'te Haşet'e o durumda girdim. Kitapları karıştırıyorum. Maliye müfettişi muavini olarak da

Tıpkı 1951'de olduğu gibi, 2004'teki Londra ziyaretinde de Kurdaş, Keynes'in müze haline getirilen evini ziyaret etmiş.

cebimde para var. Önce bir *The Economist* aldım. Bir yığın kitap arasında mavi kaplı bir kitap gördüm: *Fiscal Policy and Full Employment*. Bir Amerikalı profesör, Alvin Hansen yazmış. Kitabı almaya karar verdim. Bir kere adı, *Fiscal Policy and Full Employment*, (Mali Politika ve Tam İstihdam, y.n) o zaman için alışılmamış bir laf. O devrin de en önemli sorunu *full employment* (tam istihdam). 1929 buhranı olmuş, eski sistem piyasa ekonomisi işlememiş. Keynes denen zat, tam istihdam nasıl sağlanırı anlatmak için kitaplar yazmış ve bir devrim yaratmış. Kim bu adam yahu, ilk defa ismini duyuyorum! Mülkiye'nin kütüphanesinde Fransız yazarların, İngiliz yazarların kitapları vardı ama Ricardo gibi çok eski yazarlardı bunlar. Onları okuyorum ya, kendimi güncel zannediyorum! Büyük bir merakla aldım elime kitabı, okudum birkaç sayfa. Çok enteresan geldi. Rasyonel, çok rasyonel... Kitabı hemen satın aldım ve akşam pansiyonda başladım okumaya. Her halde 40-50 sayfa okudum o gece. Ertesi gün gene gittim

Haşet'e, Hansen'in Keynes'le ilgili bir kitabını daha buldum. Ve başladım aramaya. Harrods diye bir İngiliz'in yazdığı bir kitap daha buldum. Sonuç olarak İngiliz yazarlar kanalıyla Keynes'in haremine girmiş oldum! Sürekli okuyorum ve okudukça da kafamı meşgul eden, anlayamadığım birtakım iktisadi sorunları çözüyorum. Keynes okumak ufkumu çok açtı. Sürekli okuyor ve ha bire Keynes kitabı arıyorum.

— *Keynes ile böylece tanışmış oldunuz yani.*
— Evet, öyle tanıştık ve bir daha da ayrılamadık! Ama evvela bu *Fiscal Policy*'yi okuyayım dedim ve okumaya başladım. Bir taraftan maliye müfettişi olarak da arkadaşlar bana, şu kanunu okudun mu, bu kanunu okudun mu diye soruyorlar, onlara da okudum diyorum, biraz yalan söylüyorum. Daha önce Karl Marx'ı okumuştum; tam hatırlamıyorum ama ya Sadun bana vermişti *Kapital*'i, ya da ben ona. Karl Marx'ta bu fikirler müphemdir ama vardır. Hatta Sadun'la da bir ara *Kapital* üzerine konuştuk. Marx okuduğum sırada artık okuldan mezun olmuştum, müfettiştim. *Kapital*'i de zaten turneler sırasında okumuştum; Malatya, Hekimhan'da. Yakalansaydım, gitmiştim. Sadun'u andım yine, Allah rahmet eylesin; dünyada yalnız kalmaya başladım, ona üzülüyorum. Senede bir kere Sadun'la buluşurduk; Ankara'ya gittiğim zaman, konferanslarıma, seminerlerime gelirdi, görüşürdük. Sonra da, "Kemal, bunu söyledin, doğru mu?" diye hemen sorular sormaya başlardı. "Evet" derdim. O anda hangi hükümet varsa, uyguladıkları ekonomi politikayı anlatırdım bu toplantılarda. "Amma aldatıyorlar ha, amma yalan söylüyorlar ha..." derdi, fakat ileri gitmezdi. Doğrusunu isterseniz *Kapital*'i okumak çok zordur ama çok da büyük bir zevktir.

— *Turneleri gayet iyi değerlendirmişsiniz.*
— Aa tabii. Mutlaka yanımda en az bir kitapla giderdim. Malatya'dan bir anımı anlatayım. Elimde İngilizce kitaplar var, okuyorum. Yanımda da bir muavin var, Orhan Giray.

Sadun'un sınıfındandı. İyi çocuktu, iyi de yetişti. Hekimhan'da teftiş yapıyoruz, pazar günleri de şehrin dışına çıkıyoruz. Maliye müfettişleri, çok ciddi tabii, jimnastiği şehrin dışında yapıyoruz, dağlarda: Atlıyoruz, taş atıyoruz falan. Bir vadiye girdik Hekimhan'da. Sağımızda karpuz-kavun tarlası, birkaç da meyve ağacı var. Bir adam gördük, belli oralı bir köylü, ağacın altına oturmuş bir şeyler yapıyor. Yanına gittik, herif İngilizce bir kitap okuyor! Benim de elimde ya *The Origin of Species* var Darwin'in, ya da *Kapital* var. Merakla, İngilizceyi nerede öğrendiğini sordum. Gayet rahat, "Hot Teksas'ta," dedi, yani "sıcak Teksas'ta!" İnanamadım, "Welcome!" dedim, başladı yarım yamalak da olsa İngilizce konuşmaya. Meğer 1905'lerde, Malatya civarında misyonerler Türkleri alıp Teksas'a tuz madenlerinde çalışmaya götürmüşler. Çok sıcak Teksas, bunlar da "hot", yani "sıcak"ı öğrenmişler. Kırık dökük de olsa İngilizce öğrendikleri için, geri dönerken yanlarında epey bir kitap getirmişler. Biriktirdikleri parayla da burada arazi almış ve yerleşmişler. "Geliyorum, tarlayı bekliyorum, hem de kitap okuyorum" diyor. Ama bu neyi gösteriyor? Anadolu'yu, Anadolu'nun cazibesini; hepsi sonunda doğduğu yere dönmüştür. Hem gittiğim yerlerde, hem de meslektaşlarımdan öyle insanlar tanımışımdır ki, hepsi hayatıma renk katmıştır.

— *İlgi alanınıza sadece iktisat girmiyor değil mi?*

— Olur mu canım! Mesela bir arkadaşım, Allah rahmet eylesin, Ziya Kayla ile Antep'te teftiş yapıyoruz. O müfettiş, ben de muavindim. Benden 11 yaş büyüktü Ziya. Fevkalade iş disiplini olan, bilgili, çok iyi Fransızcası olan ve Türkiye'de Fransız edebiyatını en iyi bilen insanlardan biri. Ben de İngiliz edebiyatını incelemekteyim. Turnede akşamları İngiliz edebiyatı, Fransız edebiyatı konuşmaları yapardık. Biraz da o turneden bahsedeyim. Antep'te, eski bir konaktan dönme Aliveli Oteli diye bir otel var. Fakat otelin bir sıkıntısı var, müşteriler otele eşekle veya atla geliyorlar ve bu hayvanları

da otelin hemen arkasındaki bir yere bağlıyorlar; gece bazen bir koro dinliyorsunuz. Artık buna dayanamaz olduk ve Tabakhane Mahallesi'nde bir ev bulup, oraya taşındık. Fakat orada da rahatsız olduk; zemin tahtaları açık. Hacı efendi alt katta ne halt ederse, biz de duyuyoruz. Bir iki kere söyledik, "Yahu, biz eve gelince biraz uslu dur!" diye ama olmadı. Aşağıdan böyle sesler gelirken biz yukarıda Fransız ve İngiliz edebiyatı tartışıyoruz! Çok güzel de çalışıyoruz. Çünkü Türkiye'de maliye müfettişlerini rahatsız eden bir şey vardır: Bir yerde maliye müfettişi olduğu anlaşılınca, kaldığı eve ya da otel odasına yüzlerce ihbar akar. Antep'e gelmişiz, vezneyi açmışız, veznede büyük bir yazı yazıyor: "Müfettiş vicdanındır!" Hiç şikayet almıyoruz. O zaman emekli maaşlarını maliye dağıtırdı, onların teftişini yapıyorum. Antep savunmasında malul-gazi maaşı alanlar, önümden geçiyorlar. Göbekli, şişko adamlar; kimisinin parmağı yok, kimisinin kolu. En sonunda bir gün merak ettim, "Yahu dedim, Antep'e geldik, sizin hiç şikayetiniz yok mu?" Hiç şikayet olmamasından memnunuz ama bu durum da tuhaftı. "Beyim, ne demek şikayet?" dedi öndeki adam, sert bir ifadeyle. "Mesela, senin maaşın 15 lira, sana memur 10 lira verse, senin maaşından kendine pay almış olsa şikayet etmez misin?" dedim. "Beyim, sen ne söylüyon," dedi bizim mücahit, "bize böyle şey yapacak adamı yaşatır mıyız? Atarız onu buradan!" Şöyle bir baktım, atar mı, atar. Hem Antep'ten atıyor, hem de pencereden atıyor. Antepli bu işte, milli mücadeleyi yapmış adamlar bunlar.

— *Çalışmanın dışındaki zamanlarda neler yapıyordunuz?*

— Ziya biraz rakıya düşkündü, Antep'te de rakı içmeyeni erkek saymazlar. Antep'te rakı içeceğiz, yabancı olduğumuzu düşündükleri için başlangıçta hep yanımızdaydılar ama baktılar rakıya başladık, bunlar da bizden deyip, bizi yalnız bıraktılar. Biz Antep'te çok mutluyuz. Bir gün bir telgraf geldi Ankara'dan: "Maliye müfettişi Ekrem Alican, Malatya'dan size katılacaktır, hazırlık yapın." Ekrem sonradan başvekil

yardımcısı oldu, parti kurdu.[1] Malatya'ya bir sınıf arkadaşı Zeyyat Baykara ile teftişe gitmiş ama sonra kavga etmişler. Zeyyat sert çocuktur ama Ekrem tahammül ötesidir. Ee, ikisini birbirinden ayırmak lazım. O nedenle de Ekrem'i bize yolluyorlar. Daha ilk gün bize bir ültimatom verdi: "Arkadaş, benden şikayetiniz varsa söyleyin!" Ziya çok terbiyeli bir çocuk, "Yok canım" falan dedi. Bu arada Ekrem'i bizim hacının evine alamadık, hacıyla kesin kavga çıkarır diye. Onun için tekrar Aliveli Oteli'ne geçtik, üç ayrı odada kalıyoruz. Aşağıdan ara sıra anırmaları geliyor hayvanların ama artık alışmışız. Zaten en çok anıran da ağanın eşeği, şikayet beyhude olur!

— *Ekibiniz epey kalabalıklaşmış.*

— Bir kişi daha eklendi sonra, Ticaret Bakanlığı Müfettişi Ahmet Tahtakılıç; 27 Mayıs sonrasındaki hükümette milli eğitim bakanlığı da yaptı. Babası da Kurtuluş Savaşı sırasında milletvekili, Uşaklı İbrahim Tahtakılıç. Artık dördümüz aynı otelde kalıyoruz. Yıl 1945. Demokrat Parti (DP) çıkmış, yeni yeni tartışılıyor daha. En büyük tartışma da, *Vatan* gazetesinin DP'yi tutması falan.

Biz hepimiz Menderes'i ve DP'yi tenkit ediyoruz. Bugünle aynı korku var: Bunlar yobaza taviz veriyorlar vs. *Vatan* gazetesini çıkartan yaşlı bir gazeteci vardı, Ahmet Emin Yalman, o da gazetenin fiyatını 2,5 kuruşken 5 kuruşa çıkarmış. "Yahu olur mu bu kadar pahalı gazete?" diyoruz. Ahmet Tahtakılıç da DP'yi savunuyor ve diyor ki, "Yalman'ın bütün maksadı *Vatan*'ı satmak." Sonra bu basının diline düştü zaten, "Yalman *Vatan*'ı satıyor 5 kuruşa!" diye. Gayet iyi çalışıyoruz ama sık sık da kavga ediyoruz. Hele iktisadi konularda daha da sık kavgalar oluyordu. Ekrem bir ara Londra'da okumuş ama harp çıkınca geri gelmiş; birtakım şeyleri biliyor ve İngilizce laflar ediyor ama bana göre, yarım bilgisi var.

---

1 Yeni Türkiye Partisi (y.n.)

Çerkez Ethem'in de akrabası, Adapazarlı; orada çiftlikleri var. Yakışıklı da bir çocuk ama çok aksi. Neyse, Ahmet işini bitirip gitti. Biz de Antep'ten Maraş'a geçtik. Anlatmıştım, Antep'te tek bir şikayet ya da olayla karşılaşmamıştık. Biz Maraş'a gittikten iki gün sonra bir telgraf geldi Ankara'dan: "Antep'te büyük ambar soyulmuştur. Kayla, Antep'e geri dönsün, tahkikata başlasın." Ziya döndü, biz Ekrem'le Maraş'ta baş başa kaldık. Artık Ekrem üstat, ben çömez. Maraş'ta handan bozma bir otel var. Alt katta neler var bilmiyorum ama ikinci katta, dört ya da beş tane oda var, onun da üçünü biz aldık. Odaların önünde bir de balkon var. Bir pazar günü balkonda oturuyoruz, Ekrem bir gazete, ben de bir roman okuyorum; Daphne du Maurier'in *Rebecca* diye bir romanı. Fena bir roman da değil ama çerez olsun diye okuyorum. Bir süre sonra Ekrem ne okuduğumu sordu, söyledim. "On para etmez!" dedi. Halbuki okumamış. "Siz ne okuyorsunuz?" dedim, Yunan Başvekili Metaksas istifa mı etmiş ne, *Cumhuriyet* gazetesinde onun hakkında Yunanlı bir yazarın yazdığı bir makaleyi okuyormuş. "Ne diyor gazete?" dedim. "Diktatörmüş diye yazıyorlar" dedi, "ama Metaksas diktatör değildi, demokrat bir generaldi!" Ben de zevzeklik edip, "Üstat" dedim, "bildiğim kadarıyla Metaksas galiba diktatördü ama değerli bir adam. Yunanlılar Anadolu'ya çıkmadan evvel, Kurtuluş Savaşı'nda, Yunanistan'da o muhalefet etmiş karara. 'Anadolu'ya çıkarız, başımıza ne gelir bilemeyiz' demiş. O bakımdan şöhreti var." Ekrem, "Yok," dedi, "demokrattı o!" Tartışmayı uzatmak istemiyordum aslında. "Adama diktatör demek bir şey değil, öyle diyor Yunanlılar ama olsun" dedim. Biz başladık sonra diktatördü-değildi tartışmasına. Bir baktım, iddiaya giriyoruz. En sonunda, "Üstat, n'apalım? Sen ne diyorsun? Demokrattı. Ben ne diyorum? Değildi. Tamam, yanlış anlamışım, iyi adamdı, demokrattı!"

— *Sanırım bu çıkışınıza rağmen tartışma bitmedi.*

— Bildiniz. Bana, "Söylediklerinden caydın ama..." dedi. "Ne yapalım" dedim, "elâlemin adamı diktatördü, değildi

diye birbirimizi mi öldüreceğiz?" Bana ne dese beğenirsiniz? "Senin karakterin zayıf!" dedi, "Tezkiye varakanı ben yazacağım için korkundan geri adım attın, söylediklerimi kabul ettin." Öyle deyince, birden tepem attı. "Ekrem Bey" dedim, "bazı insanlar vardır, köprüden geçerken ayıya dayı derler, ama ben köprüden geçerken de ayıya dayı demem. O ayı, ayıdır!" İpler tamamen koptu. Ekrem bir bağırmaya başladı, bana ayı dedin, diye. Biz küstük.

— *Ziya Bey dönünce durum düzelmedi mi?*

— Önce Antep'teki olayı anlatayım, sonra Ekrem konusuna döneriz. Antep'i soyan, bizim hizmetimize bakan kapıcı Yemliha'ymış. İfadesi de çok hoş: "Valla müfettiş bey, biz bu ambarı soymaya nisan ayında karar vermiştik ama siz gelince arkadaşlara, 'maliye müfettişleri geldi, onlara çok ayıp olur, soymayalım' dedim, onlar da kabul ettiler. Sonra siz gittiniz ve arkadaşlarla karar verdik, ertelediğimiz soygunu yaptık. Vallahi billahi bir kastımız yok, affedersiniz!" Biz de acıdık ama o kadar açık bir itiraf vardı ki ortada... Kapıcı sonra bir bir suç ortaklarının isimlerini de vermiş. Aslında Antep'in geleneklerine göre, vermemesi gerekirmiş. Bizim kapıcı isimleri verince herkes ona çok kızmış. Ziya bunları anlatıyor bir yandan da yürüyoruz, gülüyoruz. Ekrem, Ziya'nın da önünden gidiyor, benim yüzüme hiç bakmıyor. Ziya hemen fark etmiş durumu, "Ekrem, patron olarak önde gidiyorsun ama Kemal'le neyiniz var, hiç yüzüne bakmıyorsun?" dedi. Ekrem yine hiç bana bakmadan cevap verdi: "Biz onunla küsüz, bana hakaret etti, terbiyesiz biri." Ziya, beni en az dört-beş aydır tanıdığını, asla böyle bir şey yapmayacağımı, terbiyeli bir çocuk olduğumu söyledi ama nafile. Ben de durumu olduğu gibi anlattım. Bunun üzerine o sessiz ve beyefendi Ziya, Ekrem'e bir hücum etti, "Sen hakaret etmişsin Kemal'e, o da kendini savunmuş, utanmıyor musun?" dedi. Turne boyunca Ekrem'le hiç konuşmadık. Bitirdik, döndük. Ekrem'e teftiş heyetinde kaldığı sürece, hiç yaklaşmadım bir daha. Ama Ziya ile çok yakın dost olduk.

— Bir daha ilişki kurmamanız üzücü!

— Ekrem 1938'de Mülkiye'den mezun olmuş. Sonra siyasete de atıldı. Yaptığı siyaset de bana hiçbir zaman yakın gelmedi. Ekrem, Hazine'ye geçtiğimde bana sık gelmeye başladı ama kavga çıkacak diye korkuyordum ve olay çıkarmamaya çalışıyordum. Konuşmamaya çalışıyor, bir şey isterse veriyorum. Bir ara Moskova'ya gitmiş milletvekilleriyle. Dönünce Moskova'yı anlattı. Onun anlattığı Moskova ile dünyanın bildiği Moskova çok farklıydı tabii ki! "Üstat, yok canım, öyle anlattığınız gibi demokrat falan değil onlar" dedim. "Hayır, demokratlar" dedi. Baktım iş tehlikeye gidiyor, "Metaksas!" dedim. Metaksas kurtardı beni! Metaksas deyince baktı, anladı; böylece Ruslar demokrat oldular. 1961'de Türkiye'ye geldiğimde Gürsel Paşa'yla yüz yüze tanıştım ve dost olduk. Allah rahmet eylesin, çok temiz bir adamdı. Bir gün, "Senden bir ricam var" dedi, "sen bu Alican'ın partisine gir!" Sıkıntılı bir durumdu benim için. "Ne diyeyim paşam, bizim geçmişimiz var Alican'la, emrinizi yerine getiririm ama sizin de orduda başınıza gelmiştir böyle şeyler, biz onunla geçinemeyiz. Onun kimseyle geçineceğini de, partinin tutacağını da tahmin etmem. Beni affedin. Hiçbir partiye girmem, ona da girmem" dedim. "Bir şey saklıyorsun" dedi ama ne anlatayım Alican'ı, Metaksas'ı.

— Teftiş için ilk olarak nereye gönderildiniz?

— İlk turnem 1944'te Adana'ya oldu. Turnelerde her maliye müfettişinin yanına bir de muavin verilir. Müfettişlere "üstat", muavinlere "çömez" denir! Müfettişlerden birisi Bülent Yazıcı, birisi de Cevdet Bey (Gürkan), çömezler de ben ve sınıf arkadaşım Selahattin Özmen. Bülent Yazıcı, keskin bakan, sert bir adam, Cevdet Bey ise munis yapılı biri. Tanışma faslından sonra Cevdet Bey, Selahattin'i; Bülent de beni aldı. Adana'ya gittik, daha mayıs ayı olmasına rağmen çok sıcaktı. Yanımda tabii ki kitaplarımı da götürmüştüm ve akşamları harıl harıl okumaya devam ediyordum. Ne okuduğumu sordu ve kitaplara şöyle bir baktı, "Keynes'i mi okuyorsun, çok

iyi. Zordur ama oku" dedi. Bülent, maliye teftiş heyetinde Amerika'dan mezun olmuş ilk müfettiştir. Kolombiya'da master yapmıştır. Çok ciddi, bilgili bir adamdı. O da Türkiye'nin kıydığı adamlardandır. Türkiye'de iktisadı ilk bilenlerdendi. En kolay onunla anlaşmışımdır. Bülent, Amerikan yardımı başlayınca 1945-46'larda, Washington'daki ilk mali ataşemiz oldu. 1949 sonunda Hazine Müdürlüğü umum müdür yardımcısı olarak Ankara'ya döndü. 1950 seçimlerinden sonra DP iktidara geldi, Hazine'de değişiklikler oldu, Bülent de görevinden ayrıldı. Bülent'in döneminde Hazine'nin umum müdürü Nail Gider diye bir Mülkiyeliydi; muhafazakar ama namuslu bir adamdı. Nail Bey, Merkez Bankası'nın başına geçti. O sırada umum müdür yardımcılarından biri, seçimlerden sonra hemen Menderes takımına uyum sağladı ve tabii ki terfi etti, umum müdür oldu.

— *İsterseniz Adana turnesine dönelim.*

— Evet, bunları yeri geldiğinde anlatırım, Adana'ya dönelim. Nasıl bir sıcak vardı anlatamam. Orada Kayserililerin kurduğu bir otel var, Erciyes Oteli. Otel dediğime bakmayın, odalar, hapishane hücreleri gibi; affedersiniz, yüznumara uzun bir koridorun ucunda. Gece kalkıyorsunuz, takılıp bir taklak atsanız, bittiniz demektir! Biz tabii orada yapamadık, sorduk soruşturduk ve bir ev bulduk. Burduroğlu diye zengin bir adamın evi; adam yaylaya gitmiş, ana cadde üzerinde üç-dört katlı, damı olan, ahşap bir ev. Evde iki tane duş var, tulumba ile su basılıyor, yarı sıcak bir su çıkıyor. Eve yerleştik, günde altı-yedi kere banyo yapıyoruz. Sıcaktan öldük öldük dirildik. O zamanlar *air condition* diye bir alet yok tabii. Yaptığımız güney turnelerinden olsa gerek Bülent'le ortak kanımız, dünyanın en büyük icadının *air condition* olduğuydu; dalga geçiyoruz tabii. IMF'yi temsilen Paraguay'a gittiğimde, ilk aldığım alet *air condition*'dır. Sıcaktan ölürdük Paraguay'da da.

— *İş dünyasında derin izleri olan bir kent Adana; kimlerle tanıştınız orada?*

— Adana'da o yıllarda üç ağa var: Hacı Ömer, Nuri Has, Mustafa (Özgür) Ağa. Adana'da Akbank'ı kurdular. Yavaş yavaş Sabancı ailesi bankada denetimi sağladı. Orada üç ağadan Mustafa Ağa, pek az girdi o işe. Mustafa Ağa enteresan bir adamdı. Adana'da evinde klima olan bir tek oydu. Bir bahane uydurup evine sık sık ziyarete giderdik. Hacı Ömer'le (Sabancı), 1950'lerde dost olduk. Ben Hazine'deyken, kendi işini kendi takip ederdi. Hazine'ye geldiğinde sürekli iş teklif ederdi bana. Sakıp'ı (Sabancı) da, çok küçüklüğünde tanımıştım; Hacı Ömer tanıtmıştı. Sonra o küçük çocuk büyüdü, yaşlı başlı adam oldu ama erken öldü, Allah rahmet etsin. Neyse, Adana'ya dönelim biz. 1944'te Saraçoğlu hükümetinin getirdiği yeni bir vergi vardı: Toprak mahsulleri vergisi. Bülent'le o cehennemî sıcakta bu verginin uygulamasının teftişini yapmaya çalışıyoruz. Adana'nın yakın çevresinin teftişini bitirdikten sonra Kozan'a ve oradan yukarı Feke'ye gitmeye karar verdik. Zahiri neden, vergi uygulamasının teftişini yapmak ama asıl neden sıcaktan kaçmak. Bir taksi tuttuk ve sabah erkenden yola çıktık, Adana Ovası'ndan Kozan'a gidiyoruz: Öldük bittik sıcaktan. Kozan'a vardık, mal müdürlüğü taş bir bina, Bülent önde ben arkada merdivenlerden çıktık. İçerde memurlar çalışıyor. Masaya eğilmiş bir şeyler yazan bir adama doğru yaklaştı Bülent ve omzuna vurdu, adam döndü, "Ben Maliye Müfettişi Bülent Yazıcı," dedi. Adam, şırrak diye düştü, bayıldı. Memureleri çağırdım, adama su içirdik, sonra da evine götürdük. Sonra anlatacaklarımızı varidat memuruna anlattık. Sonra hesapları kontrol ettik, her şey düzgündü. İyi not verdik adamcağıza. Sonra Feke'ye gittik ama yol sanki bitmeyecek gibi geldi. Bir vadiye geldik. Bir takım çadırlar, tahta kulübeler var. Feke'nin nerede olduğunu sorduk. "Burası Feke efendim" dediler. Feke'de bir heyelan olmuş ve kazayı üç-dört kilometre aşağı taşımışlar; bir ırmağın kenarında, küçük bir ovacık. Mal müdürü hemen bize bir çadır buldu, o gece o çadırda, suyun kenarında yattık, masallar anlattık birbirimize. O dere ne güzel bir dereydi anlatamam, billur gibi bir su akıyordu. Sonra Adana'ya tekrar dön-

dük ve ağustosa kadar kaldık. Ağustosun sonunda sıcak dayanılmazdı artık ve dama karyola kurmuş, orada yatıyorduk. Bir gece bir patırtı kütürtü ile uyandık, Bülent, "Kemal, yağmur yağıyor, kalkma yerinden" dedi. İkimiz de hiç istifimizi bozmadık. O yağmurda uyuduk. Sabah bir kalktık, kurumuşuz. Çok güldük. O zaman Adana'da Seyhan üzerindeki baraj da yok, yani Adana feci bir yerdi. Sıcaktan kaçayım diye, Adana'da vergi dairesinin bodrumunu temizletip oraya inmiştim çalışmak için; bir nebze de olsa serindi bodrum. Bir gün gümbür diye bir sesle rutubetten çürümüş bodrum tavanı yere indi. Allahtan masaların üzerine düştü, bana gelseydi, gitmiştim gümbürtüye. Adana'dan Ankara'ya ne kadar sevinerek döndüğümüzü anlatamam.

— 40'lı yıllardaki Anadolu'dan biraz bahseder misiniz?
— Anadolu'da hemen hemen hiç otel yoktu. Vilayetlerde de ancak çok küçük oteller vardı. Kazalara giderken orada otel olmadığını bilirdik. Onun için hurç taşırdık. Bir yatak, bir portatif karyola, yastık vs. Bir de, Anadolu'da müthiş sivrisinek olurdu, cibinlik götürürdük. Yatağımızı kurarız, üstüne cibinliği takarız, ancak öyle rahat ederiz. Bazen kiralık ev de bulunmaz, o zaman hükümet konağında bir odayı boşalttırır, o odada yaşardık. Mesela o kazalardan biri, Alanya'dır. Antalya'dan Alanya'ya 1947'de iki günde gittik. Bir taksi tuttuk, güç bela birinci günün akşamı Manavgat'a vardık. Nehir kenarında bir kahveye indik, otel sordum, çok güldüler. Kahvenin masalarını yan yana getirip bana yatak yaptılar, orada yattım. O gün Manavgat yakınında bir şelaleden bahsettiler, hemen ertesi gün oraya gittim arabayla. Şehrin dibinde olmasına rağmen arabayla bile ne kadar zor ulaştığımızı anlatamam. O gezide Side'yi ilk kez duydum ve içimden "Bir gün ben bu Side'ye gelirim" dedim.

— O zamanlarda da arkeoloji ile ilgileniyor muydunuz?
— Tabii ki. Tarih ve arkeoloji her zaman benim için ön planda olmuştur. Arapkir'den bir örnek vereyim. Arapkir çayının

Fırat'a karıştığı yerde, eski Roma'dan kalan Anadolu'nun doğudaki en eski köprüsü vardır: Tek kemer bir köprü. 1968'de Keban baraj bölgesinde tarihi eserleri kazarken, köprü meselesini bana getirdiler, "Bu köprü çok önemlidir, bunu da kurtaralım" dediler. "Kurtarın!" dedim. Şaşırdılar. "Nasıl efendim, daha raporumuzu okumadınız!" dediler. "Yahu, ben köprüyü uzun yıllar öncesinden biliyorum" dedim. Hakikaten kurtardık o köprüyü. Bir ekip gitti, kroki yapıldı, taşlara numaralar konuldu, taş taş taşıdık ve Elazığ'da yeniden yapıldı. Yani Sezar bana minnettardır sanırım!

— Alanya turnesini bölerek bu soruyu sormuştum. Sonra neler yaptınız orada, kalacak yer buldunuz mu?

— Oraya gelmeden, Antalya turnesini anlatayım. 1947 yılı turne programım çok güzeldi. Antalya'ya gittik; mayıs ayıydı. O sene Ankara'dan Antalya'ya giden ilk benmişim. Antalya terk edilmiş bir şehirdi. Neyle karşılaşacağımı bilmiyordum ama gittim, sanki bir cennetti. Programım şöyleydi: Korkuteli, Alanya, Fethiye, Marmaris, kısa bir Bodrum ziyareti, Muğla ve Ankara'ya dönüş. Korkuteli, bir Rum kasabacığıydı. Orası, meşhur Termessos kalesinin olduğu yermiş, bu ziyarette o kaleyi ilk kez duydum. Duyar duymaz da gitmek için yol sormaya başladım. Yolun kayalık ve çıkılmasının çok zor olduğunu söyledi köylüler. Sonrasında o bölgedeki bütün harabeleri gezdim. 1947'nin şartları içinde epey zorluklar yaşadık orada. Korkuteli küçük kalmış bir yerdi, bırakın oteli, ev bile yoktu. Sonunda bir ev bulduk ama onun da tuvaleti yok. Kalaslardan derme çatma bir yer yapmışlar dışarıya. Sonra Elmalı'yı gördüm ve çok hoşuma gitti; orada da hemen eski bir tarih olduğunu anladım. Orası da hakikaten Likya'nın önemli şehirlerinden biriymiş. Oralardaki işim bittikten sonra temmuzda Antalya'ya indik. Oradan da Alanya'ya gideceğiz. Ertesi gün bindik taksiye, yol yok. Arabalar gide gele iz yapmış, oradan gidiyorsunuz. Akşam bir yere vardık, neresi olduğunu sordum, Manavgat'mış. O gece nasıl masada yattığımı anlattım size. Ertesi gün de şelaleyi gezdir-

diler. O zaman Alanya 2500 nüfuslu bir kasabacıktı. Alanya'da bir eski Rum eviydi herhalde, taş bir evi otel haline getirmişler; üç odası vardı sadece. Girdim içeriye, katibe oda olup olmadığını sordum, büyük odaları boşmuş. Açtırıp baktım, tamam deyip yerleştik. Biz hurcumuzu açıyoruz, katip, "Efendim hurca gerek yok!" dedi. Tabii o zamana kadar o kadar çok şey görmüşüz ki, "Var kardeşim, ben hurca alışmışım!" dedim ve devam ettim. Cibinliğimi de kurdum. Akşama doğru bir sivrisinek hücumu başladı, sormayın. Ordu gibi geliyorlar, neredeyse cibinliği delecekler! O gece gerçekten öleceğimi zannettim. Cibinliğe rağmen ısırılmayan tek bir nokta kalmadı vücudumda. Pencereleri de kapatamıyorsun, yaz sıcağı, Alanya kaynıyor sanki. Otelde de hüviyetimi belli etmedim ve ertesi gün, habersizce mal müdürlüğüne gittim, kasayı açtırdım, çalışmaya başladım ama bir gece öncenin bitkinliği var üzerimde. Mal müdürüne, çevrede boş ev olup olmadığını sordum. Yazın herkes yaylalara çıktığı için, bir sürü boş ev varmış. Tam sahilde, bağ içinde bir ev gösterdiler bana. Hemen tuttum evi. Evin önünde kum seti var: Bir tarafta bir su birikintisi, öbür tarafta da köpekbalıkları! O zaman Alanya'da köpekbalıkları vardı. Sonra annemle ablama haber yolladım, onlar da geldiler. Ev büyük, bir odada onlar, bir odada ben yatıyorum. Bir sabah bir gürültüyle uyandım, ablam elinde ayakkabısı, "Kemal sakın kıpırdama!" dedi. Ne oluyor demeye vakit kalmadan, bana duvardaki koskocaman bir akrebi gösterdi. Muhteşemdi! Ablam, savunma psikolojisi içinde daann diye ayakkabısıyla vurdu hayvana. O an değilse de sonradan çok korktuk tabii ve evi epey bir ilaçladık. Yerli halk ise akrebe hiç tepki vermiyordu, "Zarar vermezler efendim"den başka bir laf duymadık onlardan.

— Bütün haşarata rağmen daha önce görmediğiniz ve bilmediğiniz pek çok ören yerini tanımışsınız bu turnede.

— Evet, gerçekten de öyle. Mesela Side, Antalya turnesinin bir hediyesidir bana. Alanya'dan sonra sıra Fethiye'ye geldi. Mesafeler çok yakın olmasına rağmen ulaşım bugün kimse-

nin inanamayacağı şartlarda sağlanıyordu. Dediler ki, "Efendim ay sonunda Denizcilik Bankası'nın vapuru gelir, o vapurla Fethiye'ye gidebilirsiniz." Vapur, önce Kaş'a uğradı, oradan Fethiye'ye gittik. İşte orada rahat ettim. Fethiye cennet. Sahildeki Rum şehri henüz yıkılmamıştı, 1956'daki deprem yerle bir etmiş sonra orayı. Küçük bir koy vardır orada, o koyda, hemen sahilde bir ev bulduk. Aylık beş liraya bir kayık tuttum. Akşam işten çıkar, kayığa binerdim. Annem ve ablam yanımda, onlar da yemek yapıyorlar; keyfime diyecek yok yani. Bu arada Fethiye kaymakamı da yaşlı bir Mülkiyeli. Fethiye'yi sevmiş, orada kalmış. Israrla davet ederdi, birkaç sefer annemle de gittik. Yemek hazırlıyor, birlikte içmek istiyor, benim de içkiyle aram hiç yoktur. O sohbetlerde, orada kaya mezarlar olduğunu duydum. Tabii duyar duymaz oralara tırmandım hemen. O sırada Ölü Deniz'e gitmedim ama çevredeki pek çok arkeolojik yerleşimi gezdim. Fethiye tarihini okudum; eskiden çok büyük bir şehirmiş, hatta bazı medeniyetlerin payitahtı olmuş. Fethiye'ye bağlı Ksantos, Letoon, Patara şehirleri, tarihte üç büyük şehirmiş.

— *Bu arada teftiş işleri nasıl gitti?*

— Fethiye'de en büyük işimi bir ihbar üzerine yaptım! Fethiye Körfezi'nin ucunda adalar vardır. Maliye o adaları kiralıyormuş. Kiralayan adamın oradaki bütün zeytin ağaçlarını kesip kömür yaptığını ihbar ettiler bana. Tabii, o adalara vapur falan yok. Motorlu bir kayık tuttum ve ihbarı incelemek üzere, en büyük ada olan Tersane Adası'na gittim. Çok güzel bir adaydı, hatta dünyadaki en güzel adalardan biriydi. Dolaştım, hiç kesilen zeytin ağacı yok! Asılsız ihbar yani. Aslında ihbarı yapanı da tanıyorum, eski maliye müfettişlerinden bir zat; hafif kaçıktır! Adayı gördüğünden değil, sadece şüphelendiği için yapmış ihbarı. Çağırıp, böyle bir şeyin olmadığını söyledim, o da rahatladı. Ama bu sayede o adaları görmüş oldum.

— *Kuş uçmaz kervan geçmez yerlerdi yani buralar?*

— O kadar da değil! Mesela ben oradayken Fethiye'ye donanma geldi! Sonradan genelkurmay başkanı da olan Feyzi Mengüç, beni bir yemeğe davet etti donanmaya. O zamanlar darbe marbe söz konusu değil tabii, herkes rahat! Donanmayı dolaştırdılar biraz bana. Mühim hadise... Fethiye'yi hiç unutmamışımdır, çok güzel bir yer. Sonra oradan ayrılma vakti geldi, ama geri dönebilmek için, karadan yol olmadığından, bir ay vapurun gelmesini bekledik; aslında tabii ki bahane. Oradan Marmaris'e gittik. Marmaris'ten Muğla'ya çok berbat bir şose yol vardı. Marmaris'te de otel yoktu. Sahilde, bir Rum evinden bozma otel vardı sadece, orada kaldım. Sahilde süngercilerin dönüşünü izlerdim. Sünger motorlarının dönüşüne yakın, kadınlar ve erkekler sahilde beklemeye başlarlardı. Motorlardan erkekler çıkarken, feryatlar da başlardı. Erkeği dönmeyen kadınların feryadı inanılmazdı. Onların hikayelerini yazdım Marmaris'teki günlerimde, sonra İstanbul'a gönderdim, bu hikayeler yayımlandı da. Marmaris'ten bir günlüğüne Bodrum'a da gittim ve çok beğendim. Sene 1947, Bodrum çok güzeldi. Artık turne bitmişti ve Ankara'ya dönüşe geçtim. Önce Muğla'ya gittim, Muğla'dan da kelepir bir arabayla Aydın'a, oradan da Denizli'ye geçtim. Bir gece kaldım Denizli'de. Otelde yer yoktu. Otelci bir kişilik yeri olduğunu söyledi, kabul ettim. Söylediği yer, odaların arasında, yüznumaraya giden bir yol varmış, oradaydı. Gelen geçen üstümden atladı bütün gece. Ertesi gün de Denizli'den trene binip Ankara'ya gittim. Antalya bölgesi için yazdığım rapordan bir cümle hep aklımdadır: "Burası Türkler için arz-ı mevut (vaat edilmiş) bir toprak; biz burada daha 10 milyon insanı yaşatırız" demişim ve hakikaten yaşattık.

1948 geleneksel müfettiş olimpiyatları!

— Pek çok yerde sivrisinek ve akrep hâlâ zorluyor insanı, sizden yıllar sonra gitmeme rağmen benim de bu konuda epey deneyimim var!

— Tahmin ederim. Mesela Adıyaman'da da turneye gittiğimizde haftada on-on beş tane akrep öldürdük. 1948 yılı, hayli olaylı geçti. Turneye Mayıs 1948'de yanımda üç muavin arkadaşımla çıktım: Orhan Giray, Sabahattin Ulukan ve Hüsamettin Kılıç. Benim en geniş şekilde tertip edilmiş turnemdi. Hem Malatya'nın beş kazasını teftiş edecek ve hem de turnede üç müfettiş muavininin eğitimini yapacaktım. Önce trenle Malatya'ya gittik. Malatya, o devrin ölçülerine göre doğunun medeni şehirlerinden biriydi. Bir ya da iki gün otelde kaldık. İşe, Darende'den başlayacaktık. Malatya'dan Darende'ye 90 kilometrelik bir yol vardır. Önce Darende'ye gidişin planlarını yaptık. Malatya-Darende arasında eski bir şose yol vardı fakat şiddetli bir kıştan sonra yol, selle yarılmış ve köprüleri yıkılmıştı. Durumu bildiğimizden yola kamyonla çıktık. Kamyonda birkaç işçimiz, kürek ve kazmalarımız vardı. Yolda çukur karşımıza çıktığında işçilerle birlikte hepimiz iniyor, yolu dolduruyor ve sonra devam ediyorduk. 90 kilometrelik yolu ancak bir günde aşabildik. Darende'ye varınca hemen otel sorduk, neyse ki varmış. Müthiş yorgun olmamıza rağmen o gece Tohma Çayı'nın yanındaki otelde gürültüden yatamadık. Sonra ev bulup, otelden çıktık. Darende, tarihi yerleri oldukça fazla, bilhassa camilerle dolu bir kaza idi. Bizi uyutmasa da, Tohma'nın köpük köpük ve billur gibi akan suyunu seyretmek büyük bir keyifti. Darende'de teftişimiz olaysız geçti. Bir ay sonunda Darende-Adıyaman arasında kurulmuş olan Akçadağ'a geçtik. Yol boyunca dikkatimizi çeken, tepelerdeki küçük küçük orman bakiyeleri oldu. Demek ki, vaktiyle oraları hep ormanlıkmış. Aslında bölge sulak, Fırat'ın çeşitli kolları var ama ormanları bitirmişiz. Kalan parçacıklardaki ağaçların ne olduğunu sordum, gürgenmiş. Bu isim aklımda kalmış, yıllar sonra Efes grubunda kurmaya karar verdiğimiz bir kurşunkalem fabrikası için gürgene ihtiyacımız oldu. Hemen Darende Akçadağ bölgesini hatırladım ama 1948'le 1974 arasında dağdaki o gürgencikler de kaybolduğu için bir sonuç alamadık. Hekimhan ve Darende'nin kuzeyinde dikkatimizi çeken, bü-

tün dağların kırmızı oluşuydu. Demir cevheri taşıyormuş, ben de raporumda bundan bahsettim. Sonra uzun yıllar devlet demir madenleri işletti orada. Hekimhan'ın vadilerini unutamam; o vadiler resim gibidir.

— *Sonraki bölüm nasıl geçti?*

— 1948 Haziran sonlarına doğru Akçadağ'a geldik, küçük bir kasabaydı. Orada da ev tuttuk ve yemekleri kendimiz yaptık. Dört kişi sırayla nöbet tutuyoruz evde. Muavin arkadaşlar nöbetlerini başarıyla ifa ettiler ama benim nöbetimden sonra kıyamet koptu. Ben yemek işini beceremeyişim. Üç muavin arkadaşın ortak imzasını taşıyan mektubu posta kanalıyla aldım. "Yemek yapma konusundaki yeteneksizliğiniz tespit edildiğinden, bundan sonra sadece soğan doğrayacaksınız!" diyorlardı. Tebligatı aldıktan sonra, hepsinin tezkere varakalarında canlarına okuyacağımı söyledim; yalan tabii! Malatya turnesinin Akçadağ etabı çok keyifli geçti. Kazanın içinde dolaşırken tabii hepimiz son derece ciddi ve herkesle mesafeliydik ama hafta sonları iş değişiyordu. O sırada İş Bankası'nın müfettişleri de Akçadağ'daydı: Ahmet Toksoy ve yanında ismini hatırlayamadığım bir arkadaş daha vardı. Ahmet hem Balıkesir'den, hem de Mülkiye'den sınıf arkadaşım. Ahmet'e haber yolladım, "Bu pazar günü şehrin dışına çıkacağız, olimpiyatımız var, İş Bankası'nı temsilen davetlisiniz" dedim, sağ olsun geldi. Pazar günü müfettişler olarak kırlara çıktık, ilk ve son olimpiyatlarımızı düzenledik. İlk önce yüksek atlama yarışması yaptık. Nasıl yaptık? Kravatları bağladık ve üzerinden atladık. Ben hakem oldum.

— *Adaletinize güveniyorum ama kendinize torpil yapmışsınız gibi geldi bana.*

— Yok canım, bakmayın şimdi yaşlandım ama ben de iyi sporcuyumdur. Önce Ahmet bir iki atladı, sonuncusunda totosunu vurdu yere, diskalifiye ettik. Sabahattin uzun boylu olduğundan içimizde en rahat o atlıyordu. Orhan ise topluca, hatta şişkoca, kısa boylu bir çocuktu. Onu bir iki düşürdük,

sonunda yıldı. Hüsamettin zaten hiç atlayamadı. Yüksek atlama Sabahattin'in şampiyonluğuyla sonuçlandı. Ona on tane karpuz kabuğu verdik ödül olarak. Olimpiyatlarda atletizm dalında İş Bankası ekibi öndeydi. Ahmet pire gibi delikanlı, atletizmde yarışları aldı götürdü. Hüsamettin gayrı ciddi bir olimpiyatta rol almayacağını söyledi. Orhan, zannediyorum güllede öne çıktı, ya da nasılsa bir yarışı aldı, ona da bir altın madalya verdik.

Akçadağ'dan sonra Malatya üzerinden Hekimhan'a trenle gittik. Çok küçük bir kasaba idi. Üç muavin arkadaştan ikisini başka yere gönderdik, sadece Orhan kaldı benimle. İkimiz de yettik zaten oraya. Hekimhan'da hem muavin arkadaşlarımın sayısı azaldığı, hem de İş Bankası müfettişleri olmadığı için, olimpiyatları tekrarlayamadık. Orhan'la vadilerde yalnız dolaştık. Hekimhan'dan Arapkir'e geçmemiz için önce Malatya'ya geri gitmemiz gerekiyordu. Taksi arıyoruz Arapkir'e gitmek için, yollar berbat. O sırada bir adalet bakanlığı müfettişiyle tanıştık, o da Arapkir'e gidiyormuş. Neden gittiğini sorduk, "Oraya bayrak çekeceğim!" dedi.

— *"Bayrak çekmek" ne demek?*

— Ben de aynı soruyu ona sordum. Oradaki müddeiumumiyi (savcıyı) ve kaymakamı azledecekmiş, buna "bayrak çekmek" diyor. Suçlarının ne olduğunu merak ettim. Arapkir'e bir oyuncu kadın gelmiş, müddeiumumi ile kaymakam kadını evlerine davet etmiş ve oynatmışlar. Halk da bunları şikayet etmiş. Ben de şaka yollu, "Vay namussuzlar, bizi de bekleseIerdi ya!" dedim. Hayli zor bir yolculuktan sonra Arapkir'e vardık. Kaymakamın kim olduğunu sordum. Genç bir Mülkiyeli imiş. Şimdi de ismini söylemeyeceğim bu arkadaşımın ismini duyar duymaz, "Aman sakın ha, müddeiumumiyi bilmem ama kaymakama dokunma!" dedim adalet bakanlığı müfettişine. Bu arada da acele ediyorum ki, müfettişin geldiğini bizim arkadaşa haber vereyim ama bizim arkadaş haberi önceden duymuş ve kaçmış zaten. Neyse ki, işlem yapılmadı hakkında. Böylece Arapkir'in namusunu kurtararak başladık

işe! Mal müdürlüğünün muameleleri fevkalade düzgün çıktı. Aydın Bey diye yetenekli, sevimli, işine hâkim bir mal müdürü vardı. Teftiş normal gidiyor. Ben Orhan'a evvela öğrensin diye, tahsilat teftişini vermiştim. Orhan işe başladı, tahsildarın hesaplarına bakıyor. Tahsildar da beyefendi bir adam, Süleyman Bey. Arapkir'in eşrafındanmış, devletin veznedarlığını şeref kabul ediyor ve onun için yapıyor. Orhan bir gün geldi, "Üstat" dedi, "bizim tahsildar var ya, tahsil ettiği 1000 lirayı vezneye yatırmayıp zimmetine geçirmiş, ne yapayım?" İnanamadım. Orhan tespitinde ısrarlı. İnanamadım ve adamın geriye yönelik üç yıllık hesaplarını incelemesini söyledim. Şaibeli hiçbir şey çıkmadı ama durumu da izah edemiyoruz. Sonunda Aydın Bey'i çağırdım, durumu anlattım, o da inanamadı. Sonra benim gözümün önünde defalarca makbuzları yekûn yaptı, her seferinde kafasını sallıyor, "Allah Allah!" diyor. Hakikaten de teslim etmemiş. Aydın Bey tahsildar hakkında bilgi vermeye başladı sonra: Çok zenginmiş, her zaman üzerinde şahsi parasını da taşırmış, hatta fazla para teslim ettiği zamanlar bile olmuş! Sonunda tahsildarı çağırdım ve "Cebinde kendi paran var mı?" dedim, varmış. Sağ cebinde kendi parasını tutuyormuş, çanta taşımadığı zamanlarda da sol cebinde devletin parasını. Adamcağız ağladı ağlayacak, o durumda.

— *Peki, ne yaptınız?*

— Mesleğin sağladığı bir avantaj var burada. O kadar çok insan tanıyorsunuz ki, sonunda kim yalan söylüyor, kim bir şeyler saklıyor, çok kolay anlıyorsunuz. Geçmişini, ailesini tahkik ettik, oranın en zenginlerinden; bir çocuğu askeri tıbbiyede, bir çocuğu da hukukta okuyor. O kadar belliydi ki, cepleri karıştırdığı. 1000 lirayı devletin kasasına koymasını söyledim, koydu. Mal müdürü de bu arada neredeyse kendini öldürecek. "Dur" dedim, "bunda senin suçun yok ki. Ne yapalım, bir yanlışlık olmuş." Aydın Bey'e, adamı tahsilattan kaleme almasını söyledim sadece. Ne mal müdürü hakkında, ne de tahsildar hakkında katiyen takibat açmadım, raporum-

da da dedim ki, "Ben burada kasıt görmedim." Maliye bakanı olduğumda da bu adamı buldurdum, Aydın Bey'i, Kars'a defterdar olarak terfi ettirdim.

— *Bakanlıkta tepki görmedi mi bu kararınız?*
— Çok fena tepki gördü. Ankara'da bir teftiş heyeti reisi vardı; aramızda hiç itibarı olmayan, hain kabul ettiğimiz bir adam. İsmini vermeyeceğim, çünkü verirsem, bunları anlatmamam gerekir ama ben bu olayların bilinmesini istiyorum. Bu hain adamdan bana bir tebligat: "Arapkir'de veznedarın yaptığı hareket zimmettir. 1609 numaralı kanuna göre fezlekesini yazıp savcılığa teslim edin adamı." Ben de cevap verdim: "Adamın bir kastı olmalı ki, suç olsun. Kastı olmayan bir adama ben suç isnat edemem. Sebebi de şu şu şu..." Nitekim Süleyman Bey'i daha sonra, Malatya'ya tahsilat müdürü yapmışlar. Adam gibi adamdı yani. Bunun üzerine bir yazı daha geldi aynı zattan: "Sizin göreviniz tahkikatı yapmaktır. Suçu var mıdır, yok mudur, sorgu hâkimi takdir eder." İnsanı durduk yere çileden çıkartıyor. Ben de, "Ben kastı olmayan adam hakkında tahkikat yapmam. Bence kasıt esastır" diye cevap verdim. Yapardın, yapmazdın tartışmaları sürerken, Arapkir'deki görevimi tamamladım ve ayrıldım, Konya'ya geldim. Orada da birtakım işler var, onları yapıyorum. Teftiş heyeti reisiyle kavgamız devam ediyor.

— *Olay böyle kapanmadı herhalde...*
— Kapanır mı hiç? Konya'ya yardımcısını gönderdi, Vefik Pirinççioğlu'nu. O da bir ara bakanlık yapmıştı. Vefik, "Bu adam çok kötü şeyler yapacak, bakana senin maliye teftiş heyetinden çıkartılmanı teklif edecek. Tahkikatı yap" dedi. "Yok," dedim, "ben suçsuz bir adam hakkında nasıl tahkikat yapayım? Çıkarırsa çıkarsın!" Kimse böyle bir riski göze alabileceğimi sanmadığı için bana, müfettişlikten çıkartılırsam nasıl geçineceğimi sordu. "Ulus Meydanı'nda muhasebe dükkanı açarım!" dedim. İşimden uzaklaştırılmakla tehdit edildiğimde hep bunu söylerdim ve hakikaten de muhasebe

Maliye müfettişleri eşleriyle katıldıkları bir yemekte. (sağdan sola) Ayfer ve Kemal Kurdaş, Munis Faik Ozansoy, Hayati Kumbuloğlu (gözlüklü), Erhan Işık (beyaz elbiseli), Burhan Ulutan (ortada), Mehmet İzmet (soldan beşinci), Ziya Müezzinoğlu (soldan üçüncü), Selçuk Egemen (soldan ikinci).

dükkanı açardım. Vefik şaşırarak gitti. Ankara'da benim neler söylediğimi anlatmış. Onun üzerine bu adam da maliye bakanına benim yaptığım haltı anlatan bir yazı yazmış ve sonunda da maliye müfettişliğinden azlimi teklif etmiş.

— *Yoksa açığa mı alındınız?*

— Hayır ama daha Ankara'ya dönmeden ortalığı epey karıştırmışım. Gerçekten Faik benim müfettişlikten çıkartılmam için bir yazı yazmış, Nedim Öktem de o sırada Ankara'daymış ve bakana bir ziyaret yapmış. Bakan, "Nedim Bey, bu teftiş heyeti başkanı nasıl bir adam, hakkında pek çok şikayet alıyorum. Şimdi de genç bir müfettişin heyetten çıkarılmasını öneren bir yazı gönderdi bana. Okudum, müfettiş bana daha dengeli bir insanmış gibi geldi" demiş ve yazıyı Nedim'e göstermiş. Nedim de bakana, "Kemal'i değil, asıl teftiş heyeti başkanını azledin. Kemal Kurdaş, parlak,

çok iyi niyetli bir müfettiştir. Ben de kendisiyle uzun yıllar çalıştım" cevabını vermiş. Bakan da bu adamın yazısını yanındaki bir sepete atmış.

— *Bu tür başka olaylar da yaşadınız mı?*
— Malatya olayından iki yıl önce, Mudanya'da benzer bir olay yaşamıştım. 1946'da, teftişteki üçüncü yılımda, müfettiş muavinlerine –tabii ehil olanlarına– resen teftiş hakkı verdiler. 1946'da tek başıma beni Bursa'ya teftiş için gönderdiler. Önce Mustafakemalpaşa'da, ardından da Mudanya'da teftiş yaptım, büyük keyif aldım. Kemalpaşa'dan biraz gecikerek gittim Mudanya'ya. Söylediğim gibi, gideceğimiz yerin önceden bilinmesi bizim çok arzu ettiğimiz bir durum değildir. Ama ben gecikince, arkadaşların yazdığı mektuplar, benden önce Mudanya'ya ulaşıyor ve böylece oradaki teşkilat da geleceğimi haber alıyor.

— *Geleceğinizin bilinmesi nasıl bir sonuç doğurdu?*
— İlk önce vezneye gittim, vezne teftişinden başlayacağız. Esmerce bir adam vardı, kendimi tanıttım, hüviyetimi gösterdim. Mal müdürünü çağırttım. Geldi, terbiyeli bir adam. Başladık vezne teftişine. Yarım saat kadar sonra fark ettim ki, dul bir kadına gelen ikramiyeyi veznedar almış ama kadına imza ettirmeyi, daha doğrusu parmak bastırtmayı unutmuş. "Sen buradan dul kadına gelen 49 lirayı almışsın, ama imza ettirmemişsin" dedim. Adam gayet rahat, "Evet, aldım" dedi. O zaman büyük para 49 lira. Sene 1946. "Niye koymadın yerine? Üstelik benim geleceğim de belliyken..." dedim. Ne dese beğenirsiniz? "Size yutturacağımı sandım!" İnanılmaz; herife bakın ne diyor! "Sen bana yutturacaksın demek, ben sana yutturayım da gör!" dedim ve zabıt tuttum. Kadını çağırdım, parası ödenmemiş tabii. O imzasız bordroyu muhafaza altına aldık. Böyle durumlar 1609 numaralı kanuna göre, takibat konusu yapılırdı o zaman. Adamı daha savcıya verir vermez Bursa'da bir hareket başladı. O sırada Bursa'dan görev yapan maiyet memuru bir arkada-

şım aradı, Osman Meriç, "Kemal, vali bey adına telefon ediyorum, senden bir ricamız var. Orada bir memur var, onu savcılığa veriyormuşsun galiba" dedi. "Verdim bile" dedim. "Verme" dedi, "o bizim adamımız!" Böyle bir adamın Osman'ın arkadaşı bile olacağına ihtimal vermedim ve nereden tanıdığını sordum. "46 seçiminde bizim için çalıştı, seçimi bizim lehimize sonuçlandırdı" dedi. O seçimlerde tahrifat yapılmıştı, bizim veznedar da Mudanya'yı idare etmiş. Bunu duyunca daha da sinirlendim ve verdiğim kararın ne kadar yerinde olduğuna bir kez daha inandım. "Tasfiye ettiririm ben böyle adamı. Böyle adamlar bünyemizde kalmasın" dedim. Osman hâlâ beni kararımdan vazgeçirmeye çalışıyor ama ben de kesin kararlıyım. Bu konuşmanın ardından bir kere daha aradı, "Yapmam!" dedim ve konuşmamız böylece bitti. Ama iş bununla kalmadı. Bu sefer devrin meşhur valilerinden Haşim İşcan telefon etti. O zamana kadar onu gıyabında tanıyor ve seviyordum, bu vesile ile de tanışmış olduk. Bana aynı konuda ricada bulundu. Ona da aynı şeyleri söyledim. Haşim Bey, konunun teftiş kurulunun da üzerine, Maliye Bakanı Nurullah Esat Bey'e taşınacağını, çünkü bunu partinin istediğini söyledi. Yani Nurullah Esat, Malatya'daki olayı dinlerken Mudanya'daki olayı hatırlayıp tahkik etseydi, daha önce kendisine hayır diyen kişinin ben olduğumu anlayacaktı; neyse ki yapmamış! "Vallahi konuyu kim ele alırsa alsın" dedim, "ben yapmam. Başkası gelir yapar, onu bilmem, ama maliye teftiş heyeti yapmaz bunu. Yapacaksanız, savcıya tazyik edin!" Tabii, bu arada adamın yaptıklarını ve gelen tazyiki savcıya da anlatmışım, o da çok kızmış ve basmış takibatı. Konuşma böyle devam ederken Haşim Bey bu sefer çok hafif bir tehdit tonu takındı ve "Siz çok gençmişsiniz, önünüzde uzun yıllar var" gibi bir şeyler söyledi. "Ee, gencim tabii, insan birden ihtiyarlamıyor" dedim. Bu telefonlar birkaç gün sürdü. Derken Teftiş Kurulu Başkanı Faik Ökte aradı, aynı şeyleri söyledi bana. "Faik" dedim, "sen aradan çekil, bu işe hiç karışma!" Teftiş kurulu başkanı da Allah gibidir, asla söylenmeyecek bir şey söyle-

miş oldum böylece. Faik ilk şaşkınlığını attıktan sonra, "Bakan adına konuşuyorum" dedi. "Bakan kendi adına konuşur, senin konuşmana gerek yok. Yalnız, o da söylese, hayır diyeceğim, onu bilin" cevabını verince ipler kopma noktasına gelmiş oldu. Gerçekten de artık iş iyice onur meselesi haline gelmişti. Faik, hık mık etti ama konuşma böylece bitmiş oldu. Türkiye'de namuslu olursan, çok risklisin. Ben çok riskli yaşadım. Biraz aksiceyim ama başka türlüsünü yapmak da elimden gelmez benim. O söylenenlere, tehditlere razı olsam, uyuyamazdım bir daha! Böylece Mudanya'yı bitirdim. İki-üç ay sonra müfettişlik imtihanına girdik. İmtihanda da benim aleyhime bu olayı biraz kullandılar.

— Bu arada askerliğinizi ne zaman yaptınız?

— 1949 yılını askerlikte geçirdik. Teftiş heyeti sınavına girmek için, askerliğin tecil edilmesi şartı vardı; bu nedenle de askerliğimi uzun müddet erteletmiştim. Teknolojinin olmaması bazen insanın işine yarıyor! Benim askerlik şubem Bursa'da idi, bir seferinde tecil isteğiyle İzmit'e başvurdum, tabii yazışmaların yapılıp cevabın gelmesi çok uzun sürdü. Bir seferinde de İstanbul Üniversitesi'ne doktoraya başvurdum. Sonuçta çeşitli yöntemlerle altı sene ertelettim askerliğimi. Yedek subaylık süresi 1948'de bir yıla inince, teftiş heyeti sınavlarına da girdiğim için, artık askere gitmek istedim. O sırada Çankaya'da teftişteyim, mal müdürüne, "Şu işi halledin de askere gideyim" dedim. O da sağ olsun, benim için başvuru yapmış, ne cevap alsa beğenirsiniz? Prosedür gereği, Bursa'ya başvurmam gerektiğini söylemişler. Askerliğini erteletmek için altı sene her yolu denemiş biri olarak, "Yok canım" dedim, "hemen halletmeniz lazım, ben o işleri iyi biliyorum!" Yani neredeyse zorla kabul ettirdim kendimi. Gözlüklü olduğum için beni levazıma ayırdılar. Sıra yabancı dil imtihanına geldi. Soruları hoop diye yaptım. Sonuçlar ilan edildi, listede benim adım yok! Bir ağırıma gitti, İngilizce yapılan bir sınavda nasıl varlık gösteremem diye. Birkaç gün sonra "Kurdaş... Kurdaş..." diye bir gedikli bağırıyor, "Ne var?" dedim. Ko-

Altı yıl askerliğini ertelemek için her yolu denedikten sonra Kemal Kurdaş (ayakta, sol başta) 1949'da acemi eğitiminde.

mutan beni arıyormuş. Komutana gittim, "Seni arıyoruz kaç gündür" dedi. Meğer ben kazanmışım ama kağıdın üstüne sadece adımı yazmışım, oysa "levazım" yazmam gerekiyormuş, o nedenle de bulamamışlar. İmtihana girenlerin hepsinden iyi kağıt vermişim oysa. Beni Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'na levazım subayı olarak verdiler.

— *Sanırım askerlik için iyi bir yer!*

— Sonra Genelkurmay, beni kendilerine istedi ve orada yaptım askerliğimi. Ama ilk önce muhafız alayının üsteğmeniydim, yani o sırada bir darbe yapılacak olsa, ben yapardım! Sonra yedek subay olarak girdim Genelkurmay'da bir şubeye. Abbas diye, Amerika'da okumuş, mühendis bir binbaşı var şubenin başında. Onun dışında Nihat Tolunay diye bir yüzbaşı var, bir de şu anda adını hatırlamadığım bir başka subay. Nihat Tolunay sonra orgeneral oldu, Kara Kuvvetle-

ri'nin başına geçti. Türkiye, Amerika'yla ittifaka girmiş, Amerikan ordusunun yönetmeliklerini tercüme ediyoruz. Fakat oradakilerin hiçbiri doğru dürüst İngilizce çeviri yapamıyor, yaptıkları eski tercümelerin hepsi yanlış. Yaptıkları tercümelerin yanlış olduğunu anladıktan sonra bütün tercümelerini benim önüme sürdüler, ben de düzeltiyordum, yani çok popülerdim! Bizim şubenin üzerinde de eğitim departmanı var, başında General Şükrü Erdelhun var, onun yardımcısı da bir kurmay yarbay, Faik Türün... Bu arada isimleri sayarken fark ettim, ben de kimleri tanımışım yahu!

— *Evet, gerçekten etkileyici!*

— Bizim evde de Turgut Ağabeyim, "Faik Ağabey... Faik Ağabey..." derdi, meğer o Faik, Faik Türün'müş. O da Rumelili ya, bizim aile de bir kanattan onunla akrabaymış. Tabii, bunları bilmiyorum o sırada ben. Bir gün bizim odaya staj için, yeni bir yüzbaşı geldi, kurmaymış ve Harp Okulu'ndan geliyormuş; Bedrettin Demirel. Esmer bir çocuk, uzun boylu, orduda Kürt Bedri derlermiş. O zaman esmer olana Kürt derdik. Kısa zamanda kaynaştık; kurmay olmuş, artık evlenmek istiyor. Bir-iki kızla tanıştırdık ama olmadı. Çünkü kızlara, evlenirse ne yapmaları gerektiğini tebliğ ediyormuş! Saat 6'da kalkacaksın, şunu yapacaksın, bunu yapacaksın... Tabii, kızlar da bu talimatları dinledikten sonra onunla evlenemeyeceklerini söylüyorlarmış. Adana'da teftişte tanıdığım bir ailenin kızı ile tanıştırdım Bedri'yi son olarak. Ama tanıştırmadan önce, "Aman Bedri, bu kıza öyle talimatname falan verme" dedim. Sanki ben böyle söylememişim gibi, sen tut gene kıza talimatname ver, tabii bozuşmuşlar. Onları barıştırmamı istedi ama bu sefer yapmadım. Bunun üzerine bana epey kızmıştı tabii.

— *Epey samimi bir ortamda yapmışsınız anlaşılan askerliğinizi.*

— Bir gün hepimiz odadayız. Yaz ayları; ben de çıkartmışım ceketimi, kravatımı da gevşetmişim, kimse bana bir şey

demiyor, önümde yine bir sürü tercüme edilecek yazı var. O sırada Faik Türün girdi içeriye, bir dosya arıyormuş, bulup verdim. "Asteğmen" dedi, "Buyurun yarbayım" dedim. "Sen Kemal misin?" Bizim evde nasıl ondan bahsediliyorsa, ona da benden bahsedilmiş aile içinde. Bu arada da kasıtlı olarak yaptığım bir şey değil, sivil alışkanlığı ile Faik Türün'le oturduğum yerden konuşuyormuşum. Sonra Faik Bey tanıştığımıza çok memnun olduğunu söyledi, teşekkür etti, "Estağfurullah yarbayım" dedim ve gitti. Faik Bey odadan çıkar çıkmaz Bedri bir bağırmaya başladı, inanılmaz: "Ben sana haddini bildiririm!" Bir süre ne olduğunu anlamadan baktım. Bedri bir bana bakıyor, bir öbür tarafa, bu arada da bağırmaya devam ediyor: "Sen Türk ordusuna hakaret edemezsin!" Sonra Abbas'a baktım, "Ne diyor bu?" dedim. Abbas, Bedri'nin bana bağırdığını söyledi. Bunun üzerine, niye bağırdığını sordum. "Sen" dedi, "buraya gelmişsin, ceketini çıkartmışsın, kravatını gevşetmişsin, kollarını sıvamışsın, bir yarbay geliyor, sana bir şey soruyor, oturduğun yerden cevap veriyorsun. Ayağa kalkacaksın. Ben şimdi sana bir hazır ol çekersem..." dedi. Ben de, "Hazır ol çekmek ne demek?" dedim. Tekrar ediyor: "Hazır ol çekeceğim!" "Yani ne olacak?" dedim, "Ayağa fırlayacaksın, put gibi duracaksın!" dedi. "Yapmam!" dedim. Ben böyle söyleyince şaşırdı; o kurmay yüzbaşı, ben asteğmen. "Yapmam, niye durayım maymun gibi?" dedim. Bağırıyor hâlâ, "Ben sana haddini bildiririm!" Sonunda Abbas, "Boş ver yahu Bedri" dedi, "Biz Kemal Bey'i tanıyoruz, onu Allah gönderdi bize! Hadi, havayı bozma. O sivil zaten, senin niye bağırdığını bile anlamadı" dedi. Öylece yatıştık. Ondan sonra Bedri'ye, "Sana kız mız göstermek yok!" dedim. Tolunay da gülerek, "Bu odaya şimdiye kadar asteğmen girdi mi? Bak hem sivil, hem maliye müfettişi adam, geldi bize yardım ediyor" dedi. Bedri ile bir süre konuşmadık.

— Sizin döneminizde sivil hayattan tanıdığınız başka kimler vardı Genelkurmay'da?

— İsmet Paşa'nın oğlu Ömer, o da yandaki odada askerlik yapıyordu. Yani biz çok iltimaslı yerdeyiz. Ben birincilikle kazandığım için gelmişim. Sonra vakit geçti, ODTÜ rektörlüğüm sırasında Tolunay'a rastladım, hatırını sordum, ama Nihat Bey'in omzunda bir sürü ışıklar var, meğer orgeneral olmuş. "İyiyim, sen nasılsın?" dedi. "İyiyim, üniversiteyle uğraşıyoruz" dedim. "Bana bir emrin var mı?" dedi, "Estağfurullah" dedim, "ama bir Mustafa Albay var, bana çok yardımcı oluyor; asker gönderiyor, ağaçlar için çukur açtırıyorum. Muharebe okuluna, Ethem Paşa'ya da ağaç veriyorum, çok iyi işbirliği yapıyoruz." Çok memnun oldu anlattıklarımdan. Sonra bir gün, bir tümgeneralin beni aradığını söylediler. Kapı açıldı, Bedri içeri girdi. "Sen ne oldun yahu?" dedim, "Tümgeneral" dedi, "Bravo!" dedim. Sonra Kıbrıs harekatı oldu, Bedrettin Demirel adını duyuyorum sık sık. Genelkurmay'ı aradım, "Bu Bedrettin Demirel, Kürt Bedri'mi?" diye sordum, "Evet" dedi oradaki adam. Bizim Bedrettin'miş. "Hapı yuttu Rum!" dedim. Çünkü Bedri gözü kara herif; hakikaten de gözü kara, vurdu çıktı. Sonra ben de Bedri'yi tebrik ettim. Terfi etti Kıbrıs'tan sonra, İkinci Ordu komutanı oldu. Bedri, meğer Kenan Evren'in de sınıf arkadaşıymış. Evren onu Çankaya'ya aldı ama geçinemediler. Evren'e bir memorandum vermiş, hareketlerini onaylamadığını söylemiş. Bence kesinlikle Evren'den zekiydi!

— Yapınız askerliğe pek uygun değil sanırım, ne dersiniz?
— Kalsaydım, epey rütbe alırdım ama! Benim yapıma gerçekten hiç uygun değil askerlik. Anlaşabilmemiz için onların benimle uyuşması gerekiyor galiba. Biliyor musunuz, 27 sene askerlerin kurduğu Yatırımlar Holding'in idare meclisi başkanlığını yaptım. Beni çok dinlerler. Onların Çelik Halat'ını da iyi değerlendirdik mesela.

— 27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümette de görev yaptınız. Askerlerle aranızda bir uyum olduğunu söylemek abartı olmaz herhalde?

29 yaşındaki Kurdaş, acemi eğitiminden sonra askerliğini Genelkurmay'da tercüman olarak tamamladı.

— Askerler... Milli Birlik Komitesi'nden birkaç çocuk sağ hâlâ. Onlar siyaset yerine orduda kalsaydı, ordu daha güçlenirdi diye düşünüyorum. Yani, darbeyi hazırlayıp, başkalarına yaptırsalarmış... Mesela Sami (Küçük), Kamil (Karavelioğlu), Kadri (Kaplan), hepsi bayağı iyi, hepsi kalibreli çocuklardı. 23 kişiydiler, –14'leri de göndermişler, onlar da çok kalibreliydi– bunlardan belki beşi, olsa da olur olmasa da türündendi ama kalan 18 kişi çok kalibreliydi. Zaten onlar Senato'da da büyük bir varlık idiler. Evren geldi, Senato'yu feshetti; ne dersiniz böyle bir uygulamaya!

— Bakanlıktan ayrıldıktan sonra da Milli Birlik Komitesi üyeleriyle ilişkiniz devam etti mi?

— Tabii ki devam etti. Mesela, belki okumuşsunuzdur, birayı yasaklayan kanunu ben onlar kanalıyla tepeledim parlamentoda. Milli Birlik'teki dostlarım haysiyetli çocuklardır.

"Bunlar fon değil, mafya!"

— Askerlik bittikten sonra ne yaptınız?
— 1949'da tekrar teftiş heyetine döndüm. Heyetten dört arkadaş kendi aramızda bir mali havuz kurduk, ismine de "fon" dedik. Arkadaşların bazısı, "Bunlar fon değil canım, bunlar mafya!" derdi şaka yollu. Maaşlarımızı alır almaz, fona koyar, bütün masraflarımızı fondan karşılardık. Bazı arkadaşlarımız pansiyonlarda kalırdı ama biz hep ev tutardık. Fon dönemindeki evlerimizden biri de İstanbul'da Teşvikiye'deydi. Fondaki arkadaşlardan biri sınıf arkadaşım Selahattin (Özmen), biri bizden bir sınıf alttan Metin (Kızılkaya), biri de Hakkı'ydı (Özkazanç). Hakkı'cık erken öldü. Metin bir ara maliye bakanlığı müsteşarlığı yaptı. Selahattin, müthiş bir yürüyüşçüydü, dağ bayır sürekli yürürdü, gerçi hâlâ da değişmedi. Selahattin geçenlerde yataktan kalkamamış, ayaklarındaki problem yüzünden. Doktoru, "Sen bu ayakları çok kullanmışsın!" demiş. Doğru teşhis! Hatta bir keresinde dağda köpekler kovalamış bunu, epey bir iğne yemek zorunda kalmıştı. Tabii Selahattin, kendisinin köpekleri kovaladığını iddia ederdi. Orijinal insandır. Kendine göre de bir sükûneti vardır, olayları sakin değerlendirir. Bedbin değil, nikbindir. Oğlu çok erken yaşta, 40 yaşında vefat etti. Benim çok beğendiğim bir çocuktu. Hayatının faciası oldu bu da.

— Fon evinde günler nasıl geçiyordu, kimler gelip gidiyordu?
— Süleyman Bey'le (Demirel) tanışmamız o dönemdedir. Selahattin de, Süleyman Bey de Afyon'da okumuş, oradan tanışıyorlar. O zaman Süleyman Bey, Teknik Üniversite'de öğrenci. Başka öğrencilerle birlikte bizim eve gidip gelmeye başladı, çok derin bir çocuk, hepimiz de çok sevdik onu. Öğrenci ama bize söylediği laflar çok derin, çok güzel. O zaman da biraz toplu, hatta şişmancaydı. Bunlar okuldan kaçarlar, akşam zayıf olanlar okula pencerelerden geri girer, bu giremezdi. Onun için bize gelirdi, biz de onu misafir ederdik. Ertesi gün, okul kapıları açılınca giderdi, tabii bizde kalmasının ne-

Kemal Kurdaş, Hakkı Özkazanç, Esin Özmen, Ayfer Hanım ve Selahattin Özmen (soldan sağa). Özkazanç ve Özmen, Kurdaş'ın "fon" arkadaşlarından.

denini yanlış tefsir etmiş de olabiliriz. Zaten dört kişiydik ve bizde rahat edeceğini biliyordu, çok severdim onu. Hâlâ da öyledir. Mesela, biz Türkiye'nin su problemini ciddi manada ilk ondan duyduk. Ben onu cumhurbaşkanı, başbakan olarak düşünmem, Süleyman olarak düşünürüm, arkadaşım, sevdiğim insan. Ve sonra da çok büyük işler yaptığını görmüşümdür Süleyman Bey'in. Onun için, ben öyle sokak politikacılarının Süleyman Bey'e yaptıkları tenkitleri dinlemem bile. Başvekil olduğu gün bana ODTÜ'ye ziyarete gelmiştir, köylerin okulunu, suyunu, elektriğini nasıl yapacak, o düşüncelerle. Gençliğinde de çok olgun bulurdum, terbiyeliydi; anacığım da severdi onu.

— Süleyman Demirel'le o yıllardan sonra ilişkiniz nasıl devam etti?

— Süleyman Bey mezun olduktan sonra Ankara'ya tayin olmuş, Elektrik İşleri Etüt İdaresi'ne. Ben o sırada Hazine'de umum müdür yardımcısı olmuştum. Tabii orada hemen birbirimize yakınlaştık. O zaman Elektrik İdaresi'nde İbrahim

Bey vardı, Süleyman Bey'i hemen anladı. Onun yanında bir de Turgut (Özal) çalışıyormuş; bir âlemdi Turgut. Süleyman Bey iyi niyetli vatanperverdir, pis hesabı yoktur. Bu politikaya nasıl tahammül ediyor bilmiyorum; duymamazlığa geliyor diye tahmin ediyorum. Çok büyük işler yapmıştır. Benim hayatımın da bazı kritik düğümlerini o çözmüştür, yeri geldikçe anlatırım.

— *Ayfer Hanım'la nasıl tanıştınız?*
— Askerden döndükten sonra tanıştık Ayfuş'la (Ayfer Oyal). Maliye müfettişi arkadaşım Hakkı Özkazanç'ın dayısı Fatih'te yaşıyordu ve dayısının da kızları varmış. Hakkı, yaşları bize uygun genç hanımların da katılacağı bir toplantı tertip edeceğini söyledi. Taksim Gazinosu'na gittik. Orada Ayfer'le karşılaştık. O sırada lise son sınıftaydı, dans ettik. Sonra biz turnelere çıktık, geri geldik, ertesi sene geldiğimde Ayfer'le yine görüştük. Ben onu gözüme kestirmiştim, o da kestirdi herhalde ki, evlenmeye karar verdik. Ayfer babasına benzediğim için, benimle ilgilendiğini söyler ama ben pek benzetemem kendimi babasına. Çok güzel bir kızdı Ayfer. Epey peşinden koştum, arada haddimi de bildirdi birkaç kez bana; ee tabii hanımlar arada bir erkeklere hadlerini bildirirler. Ayfer'i gezmeye davet ettiğimde hep küçük kardeşi Mete (Oyal) ile geliyordu; az tehdit edip yanımızdan uzaklaştırmaya çalışmadım çocuğu!.. Sonunda da ikna ettim, aldım Ayfer'i. Evlenince tabii bizim fon evi dağıldı ama fon yine de sürdü.

— *Yeni evli biri olarak müfettişlik biraz zor olmadı mı? Benim babam da müfettişti, çok küçükken, yılın yarısını dışarıda geçirdiği için, babamın hep başka yerde yaşadığını, bizi de arada sırada görmeye geldiğini sanırdım.*
— Zor oluyordu tabii ama zaten Ayfer'le evlendikten sonra çok kısa süre müfettişlik yaptım. İlk önce Giresun, Erzurum ve Kars'ı kapsayan bir turneye gittim. Bu vesileyle Kars'ı ve Erzurum'u gördüm. Kars'tan döndüğümde epey bir süre hasta yattım. Biraz iyileşince beni Bursa'ya gönderdiler. Orada

Kemal Kurdaş ve Ayfer Oyal, 27 Ekim 1950'de İstanbul'da evlendiler.

yeniden hastalığım nüksetti, kimse teşhis koyamıyor. Yaklaşık bir sene, ne olduğunu kimse anlayamadı zaten. Sonunda bir arkadaşım beni İstanbul'da Amerikan Hastanesi'ne götürdü, orada teşhis kondu: Malta humması. O bir yıl boyunca neler çektiğimi anlatamam. Ben hastalıkla uğraşırken, Türkiye'de de yeni vergi reformu yapılıyordu. Kendimi toparladıktan sonra hemen çalışmaya başladım.

— *Nasıl bir görev üstlendiniz bu çalışmada?*

— 1940-50 arasında yeni vergi kanunları çıkmıştı. Biz teftiş heyetinde o kanunları incelerdik. Çünkü maliye memurlarına konuyu öğretecek olan da biziz. Maliye teftiş heyeti bir okul gibidir. 40-50 arkadaş toplanırız, her maddeyi okuruz, ne demek istediğini tefsir ederiz. Arkadaşlar hep konuya teknik bakarlardı, ben de iktisadi açıdan. Benim bu yaklaşımım dikkatini çekerdi arkadaşlarımın, onun için beni daha 32 yaşın-

dayken, çok genç bir yaşta Hazine'ye umum müdür yardımcısı olarak istediler. Ben bu çalışmalar sırasında veraset vergisi üzerine bir kanun etüt ediyordum. Kanunu etüt ediyorum ama verginin teorisi konusunda yaptığım analizi de raporumun başına bir 100-150 sayfa koymuşum. Vergi teorisiyle uğraşmak öyle kolay değildir. Daha önce de anlatmıştım, benimle aynı zamanda Sadun da etüt ediyormuş verginin teorisini. Sonra o raporu Sadun'a verdim, birlikte biraz kısalttık ve *Mülkiye Dergisi*'nde yayınladık. Daha sonra yazdığım bir kitapta da bu makaleyi kullandım. Bu arada veraset vergisinin teorisi diğerlerinden biraz daha tehlikelidir; gelir dağılımı, servet dağılımı gibi laflar ediyorsun çünkü. Yaptığım, masa başında oturup inceleme de değildi sadece, bir vergi dairesinde, bir yılda verilen veraset vergisi belgelerini etüt ettim. Hakikaten servetin yüzde 80'i, yüzde 2'lik beyannamedeydi. Bunların hepsini de raporumda belirttim.

Amerikan sisteminde daha kompüter yokken!

— Müfettişlik döneminizde eğitim için İngiltere'ye gittiniz; Ayfer Hanım'dan öğrendiğime göre, epey olaylı bir gidiş olmuş bu.

— Bize teftiş heyetinin taahhüdü var, dil eğitimi için bir yıl yurtdışına gönderecekler. Ancak savaş nedeniyle 1951 yılına kadar bu taahhüt gerçekleşemedi. Bana, nereye gitmek istediğimi sordukları zaman, Amerika dedim. O sırada Moda'da, tam burunda Aparge Pansiyonu'nda kalıyorduk. Pansiyon haline getirilmiş eski konaklar vardı o yıllarda, bizim kaldığımız da onlardan biriydi. Evlendikten sonra ev tutmak istememiştim, çünkü yakın bir zamanda Amerika'ya gidecektik zaten. Üstelik veraset vergisi çalışmalarını da Kadıköy Mal Müdürlüğü'nde yapıyordum ve pansiyona çok yakındı; orada kendime bir oda ayırmıştım. Sabah çıkıp, akşama kadar çalışıyor ve vergi raporunu bitirmeye çalışıyordum. Tabii sadece Kadıköy'de değil, Beşiktaş'ta da çalışma yaptım. Akşamüzeri pansiyona dönüyordum ve Ayfer'le yürüyüş yapıyorduk.

Komşularımızdan biri de Kemal Süleyman Vaner'di. 1940'ların sonunda yapılan kalkınma planları vardır. Bu planlardan birinin adı Vaner Planı'dır. Vergi çalışmamı bitirdikten sonra artık Amerika'ya gidişi bekliyoruz. Sonra bir gün bir telefon geldi, "Efendim, Amerika'ya gidemeyeceksiniz, Amerikalılar reddediyor!" dediler. Allah Allah... Niye reddediyorlar? Evliler gidemezmiş Amerika'ya, eğer ille de gideceksem, tek başıma gitmeliymişim. Ben de daha yeni evlenmişim. Telefon eden görevliye, "Söyle Amerikalılara, bu vahşet yakışmıyor onlara. Orada evli insanlara ayrım mı uygulanıyor?" dedim. Daha yeni evlenmişim böyle tatlı ve hoş bir kızla, nasıl bırakıp da giderim? Gidersin, gitmezsin iddiası başladı sonra. Bakan, "Gitsin" demiş. Ben "Gitmem" dedim. Epey gürültü patırtı oldu. Amerikalılar beni protesto ettiler, ben de onları. Sonunda bizimkiler mecbur oldular ve bana İngiltere'yi teklif ettiler, ben de kabul ettim. Amerikalıların kayıtlarında böyle bir maceram ya da sabıkam oldu diyebiliriz! Tabii o zamanlar kompüterler yok, iyi dosya da tutamadıklarını tahmin ediyorum. Ayfer'le 1952 yılı şubat ayına kadar kaldık İngiltere'de ve çok mutlu oldum oraya gittiğim için.

— *Tabii, ne de olsa Keynes'in memleketine gittiniz.*

— İngilizler benim Keynes'i bu kadar iyi bilmeme çok şaşırdılar. Hemen Keynes'in kitaplarını toplamaya başladım. Bu arada Keynes'in evinin önüne gidip saygılarımı sundum; evinin hemen önüne küçük bir büstünü de koymuşlardı bu müthiş dehanın. British Museum'un hemen arkasındadır bu ev, meraklıları için yol da tarif etmiş olayım! Hanım bilir, günde en az 40 sayfa okurdum, okumadan dışarı çıkmak yok! Bu yoğun okuma döneminde -eskiden temrin yapmak derdik, yeni kuşak kullanıyor mu bunu bilmiyorum- temrinler yapıyor, Türkiye'ye gelmiş bütün safsataları da iflas ettiriyordum. 1953'te Hazine'ye atandığım zaman, Türkiye gene açık vermeye başlamıştı ve bu safsatalar çok cariydi. Bu safsataları kullanarak Adnan (Menderes) Bey'e yaranıyordu birtakım adamlar. Bütün bunlara karşı bilimsel tezlerimi, Hazine'ye

Yıl 1951. Kemal (sol başta) ve Ayfer Kurdaş, bir arkadaşlarıyla birlikte Edinburg Kalesi'ni geziyorlar.

gelirken 150 sayfalık kapsamlı bir raporda topladım, ilgili arkadaşlara verdim ve "Ben böyle düşünüyorum, beni çağırıyorsunuz ama iddia edildiği gibi böyle bir bünyevi açık yoktur; bu para politikasının, finans politikasının açıklarıdır. Yapacağın hamlelerle her zaman cari işlemlerinde denge tutturabilirsin" dedim.

— *Ne yaptınız Londra'da?*
— London School of Economics'e gittim bir süre; iktisatçılar için matematik kurslarına devam ettim. O sırada neredeyse modaydı ekonometri. Bana göre, ekonometri bir teori olamaz, sadece bir alet olabilir. Ekonometri dersleri aldım ama zaten çocukluğumdan beri matematiğe hevesim olduğu için yaptım bunu. Aslında hâlâ ara sıra uğraşırım matematikle, benim için bir zevktir. Bazen makalelerimi fazla matematiksel bulurlar. Bir şeyi kısa yoldan ifade etmek için kullanırsınız matematiği. İngiltere'nin vergi uygulamalarını, milli gelir hesaplarını çabuk çözdüm. Savaşın bütün izleri daha tazeydi o

sırada. Biz oradayken imparatorluk henüz batmaktaydı. Aslında İngiltere de bizim gibi, Osmanlı gibi boşlukta kalmıştı. Savaşın etkileri açıktı, ciddi bir yokluk vardı ülkede.

— Bu arada, İngiltere'de neler yaptığınızı sorduğumda hemen işi iktisada getirdiniz ama şimdi Ayfer Hanım'dan öğrendim, sıkı bir futbol izleyicisiymişsiniz orada.

— Evet, doğru, futbolu yakından izlerdim. Ayfer'i de maça götürüyordum canım! Chelsea maçlarına giderdim. Bulunduğumuz yere çok yakındı Chelsea Stadyumu. Fullham maçlarına da giderdim. Bir de Blackpool var, siyah beyaz! Ben de siyah beyazı tutuyorum ya, onların maçlarına da giderdim. Anlatmıştım, hocam Beşiktaşlıydı. O devrin meşhur oyuncularından Stanley Mathias'ı seyretmek çok keyifliydi. Adama "sir" unvanı vermişler, o kadar gözde oyuncu. Topu aldığında nasıl gittiğini bilemezsiniz. Oraya gittiğimde daha 30 yaşındaydım, gençtik tabii! Ama o zaman İngiltere'de futbol maçı bir zarafetti. Maça gelen halk, iyi oynayan takım kendi takımı değilse bile alkışlardı. İngiltere sonra yarattı bu holiganlığı. Batan imparatorluğun reaksiyonu diye yorumluyorum bunu. Eskiden biz sert oynayanlara "ayıcı" derdik. Bir takımda bir tane ayıcı olurdu, şimdiki takımlardaysa bir tane centilmence top oynayan var. Bilek nasıl kırılır, sor onlar söylesin, doktorlar bilemez ama futbolcular bilir. Tabii böyle olunca nefret ediyorsunuz futboldan. Futbol değil bu! Bunların içinde futbolu ticaret metaı yapan Brezilyalılar; onlar da çok mıy mıy oynuyorlar, içlerinde bir iki tanesi var, onları seyrederim. Futbol boğa güreşine döndü. Futbol eskiden elegandı, şimdi seyredemiyorum. Milli takımı seyrediyorum, milli takım benim takımım diye heyecanlanıyorum. Aslında futbol sadece bizde değil, dünyada da bu hale geldi.

Kurdaş Ailesi büyüyor

— İlk çocuğunuz Çiğdem (Mayevski) Londra'da doğdu, değil mi?

— Evet, Londra'da doğdu, şimdi Amerika'da iktisat doktoru. Çiğdem, bütün eğitim hayatında çok başarılı olmuştur; gerçi Gülseren (Savaş) ve Osman da öyledir. Çiğdem, Ankara Koleji'nde okudu, ODTÜ'den lisans aldı, Amerika'da doktora yaptı. Şimdi Wall Street'te Amerikalılara iktisat öğretiyor! Orta Doğu'yu iki kere kazandı ama benim rektör olduğum dönemde orada öğrenci olmasını engelledim. Gitti, bir yıl Hacettepe'de okudu, ben rektörlükten ayrıldıktan sonra tekrar imtihana girdi ve kazandı. 4 üzerinden 3,96 ortalama ile mezun oldu. O sene üniversitenin en yüksek kümülatif puanı Çiğdem'indi. İlk defa söylüyorum bunu. Sonra ODTÜ nezaketsizlik yaptı. Çiğdem, açılan asistanlık imtihanını kazandı. Tabii kazanır, çünkü çok dolu bir kız. Fakat almadılar. Niye? Efendim altı kişi girmiş imtihana, bizimki çok az farkla diğerlerini geçmiş, o nedenle de o sene asistan almamaya karar vermişler! Senin öğrencin bütün üniversitenin en yüksek notunu tutturmuş, niye almıyorsun? Ertesi yıl tekrar sınav açıp, asistan aldılar. Başka meseleler de var tabii, siyasi şeyler. Çiğdem siyasetin dışındadır, tam bilim insanıdır. Mesela iki kitap yazdı, hâlâ satıyor dış âlemde. Çiğdemcik asistanlığa alınmamasına çok kızdı. O sırada Fullbright imtihanı açılmıştı ona girdi ve tabii ki kazandı. Gitti, Amerika'da mastır yaptı, ardından da New York Üniversitesi'nde doktora, Maryland Üniversitesi'nde hocalık yaptı. Polonya asıllı şişko bir oğlanla, Ray (Raymond Mayevski) ile evlendi. Doktora sırasında tanışmışlar. Çok tatlı bir çocuk. New York Belediyesi'nde yatırımlar müdürü.

— *Diğer kızınız ne yapıyor?*

— Ortanca kızım Gülseren, Amerika'da doğdu. Çok sevimli bir çocuktu, bir sokağa çıkar, kaybolur, akşam bir döner eve, elinde bir sürü hediye. Bütün mahalleli onu evine alır, hediyeler verirdi. Sokağa çıktığı zaman hemen komşu evlerden bir pencere mutlaka açılır, Gülseren'i davet ederdi. Gülseren, IBM Türkiye'nin umum müdür yardımcılığını yaptı, hanım diye müdür yapmadılar, o da ayrıldı oradan.

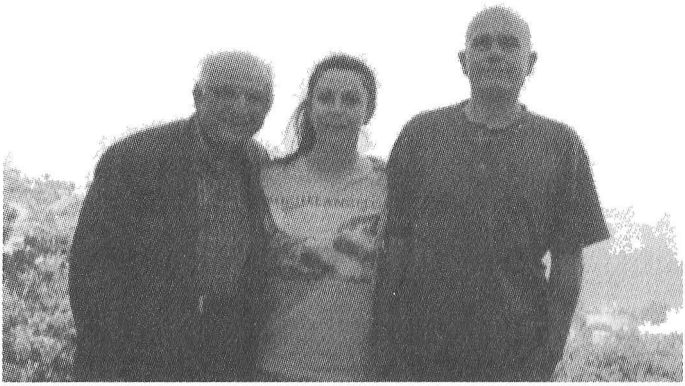

Kemal Kurdaş, kızı Çiğdem ve damadı Raymond Mayevski ile birlikte.

— Kadınların karşısına bu tür sorunlar çok sık çıkıyor ne yazık ki!

— Çok ama çok parlak bir çocuktur. Hiç konuşulmaz onunla, istedi mi sizi hemen mat eder. Daha 3 yaşındayken ettiği laflardan belliydi zaten. Mesela ODTÜ'de olaylar oluyor, televizyon söylüyor, basın yazıyor; yani canım sıkkın. Bir gün karşıma geçti, "Baba" dedi, "yavrularına bak, keyfine bak, niye bunlara üzülüyorsun?" O zaman, "Hakikaten" diye geçirdim içimden, "evde böyle şanslarım var!" Gülseren zannediyorum 3 yaşındaydı, ODTÜ'nün Eymir Gölü'ndeyiz. Suat Hayri (Ürgüplü) Bey başvekil, demek ki, yıl '65. Suat Hayri Bey'le konuşuyoruz. Eskiden de tanışıyoruz; başvekil olduğunda, "Biz halef-selef olduk" derdi. Konuşup latife ederken Gülseren geldi, gayet ciddi bir ifadeyle, "Siz başvekil misiniz?" dedi. "Evet" dedi Suat Hayri Bey. "Kucağınıza oturabilir miyim?" dedi. "Otur yavrucuğum" dedi Suat Hayri Bey. Başvekilin kucağına oturdu, yanında da ben varım. Bana, "Sen nesin?" diye sordu. Babasını yüksek görüyor tabii! "Üniversite rektörüyüm" desem, anlamaz. "Ben"

dedim, "beyefendinin emrinde bir üniversitenin başıyım!" "Hıı..." dedi. Bir saate yakın Suat Hayri Bey'le konuştu. Suat Hayri de, "Kızı bir türlü bırakmak istemedim, neler soruyor bana" dedi. Kim bilir neler söylemiş... Suat Hayri Bey ne zaman karşılaşsak, "Nerede o küçük?" diye sorardı, derdim ki, "O küçük kız büyüdü şimdi, kocaman oldu." Gülseren hâlâ benimle uğraşır, benim yaptığım işleri duyunca mutlu olur. Okula yaptığım yardım, arkeolojik projelere verdiğim destek, onu çok mutlu eder. Çocuklarım da karınca kararınca destek olurlar. Gülseren çok çok iyi bir aile kurdu, maşallahları var, nazar değmesin. Şu anda dünyanın en büyük firmalarından Brady'nin Türkiye bölgesi başkanı. Gülseren, hep çok parlak karneler getirirdi. Bir gün fizik imtihanına girmiş, eve geldi, ağlıyor. "Bana fizik hocamız iki vermiş," dedi. "Nasıl oldu?" diye sordum. "Bir yanlışlık yapmış, ben hepsini yaptım baba, bütün sorduklarını yaptım" dedi. Elinden tuttum, okula gittik. Ben de o sırada okulun mütevelli heyetindeyim. Müdüre gittik, durumu anlattım. Konuyu hoca ile görüşmenin daha doğru olacağına karar verdik ve müdür, hocayı çağırdı. Hocası geldi, gençten bir çocuk, durumu anlattık. "Valla efendim, bir kağıdını getireyim" dedi. Gitti, biraz gecikerek geldi, kan ter içinde girdi içeri, "Hakikaten hepsini yapmış efendim" dedi. Bütün hepsini yapmışsa, neden iki verdiğini sordum hocaya. "Bu sorduğumuz meseleler, sınıfta hallettiğimiz meselelerin benzeri. Çocukların hemen hepsi, öğrettiğime benzeyen hal şekilleriyle çözmüşler problemleri. Ben de ona bakıyorum, numara veriyorum. Bu kağıda baktım, hiçbir meseleyi sınıfta hallettiğimiz gibi halletmemiş, ama yapmış, hem de güzel yapmış" dedi. O zaman rahatladı Gülseren. Bir çocuk için, yapıp da iki almak korkunç bir şey tabii. Hocası gitti, numarayı değiştirdi, on yaptı, sonra da, Gülseren'i hep takip etti, hiç peşini bırakmadı. "Buna fizik okutun. Müthiş bir çocuk" derdi. Gülseren mühendislik okudu. ODTÜ'ye girdi bir ara. Olaylar çıkınca, Boğaziçi Üniversitesi'ne geçti. Gülseren kardeşlerin lideridir. Esas yaramaz odur aslında.

Kemal Kurdaş, kızı Gülseren ve damadı Murat Savaş ile birlikte.

— *Sert bir baba mıydınız?*
— Çocuklarıma bir fiske bile vurmamışımdır. Zannediyorum benimle mutlu yaşamışlardır. Benim toleransımı da bilirler. Çocuğun kendi hayat sahası var, ona hiç karışmam. Şimdi bile iş hayatında Osman'a karışmam. Bir tek şey söylerim; "Bence böyle halletmelisiniz..." Sonra gelir, "Baba biz böyle karar verdik" der. "Fena bir karar değil ama ikinci sınıf bir karar" derim en fazla. Kendileri bilir, isterlerse yapsınlar. "Ama şuna dikkat edin, burada siz yanılmış olabilirsiniz" diye de söylerim. O da annesine benden daha yakın gözükür. Ama ben oğlumu çok severim.

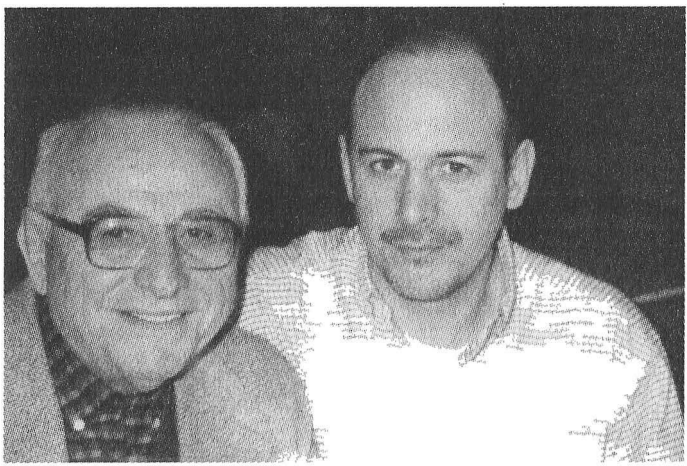
— *Anneler ve oğulları arasında her zaman farklı bir ilişki vardır.*
— Osman, kendini annesini korumakla görevli biliyor. Beni de ikaz eder arada annesiyle ilgili olarak, "Öyle yapma, böyle yapma... Rahat bırak annemi, istediğini yapsın" gibi. Tabii ki annesini koruyacak. Ama Gülseren daha tenkitçidir. Belki de onunla benim ilişkim, oğlanın annesiyle olan ilişkisi türünde. O da bana daha müsamahalı.

— Ayfer Hanım, "Ben çocukları büyüttüm, Kemal Bey ODTÜ'yü" diyor, burada bir eleştiri hissediyorum, ne dersiniz?

— Çocuklarla ilgili asıl yük Ayfer'in üzerindeydi, doğru, ama ben de çocuklarımla her zaman meşgul oldum. Mesela ben masal okumadan uyumazlardı hiç, her gece beni beklerlerdi. Eve ne kadar yorgun gelirsem geleyim, masallarını mutlaka okudum. Bu da bir şey mi demeyin? Okumak neyse de, çocuklara masal anlatmak ne kadar zordur bilir misiniz? Aynı masalı aradan ne kadar zaman geçerse geçsin aynı biçimde, aynı kelimelerle anlatmak zorundasınızdır mesela. En ufak bir değişikliği kabul etmezler. Övünmek gibi olmasın gençliğimde epey bir masal da yazdığım için, masal bulmakta hiç zorlanmazdım. Her hafta sonu onlarla birlikte olurdum. Sadece hafta sonu tatillerinde de değil, ODTÜ'deki görev süremde, her ağaç dikme faaliyetinde onlar da yanımda olurdu. Şimdi düşünüyorum da, ben ne kadar onların alışkanlıklarına uyum sağlamaya çalıştıysam da, aslında daha çok onlar bana uyum sağlamışlar. O çocukluk halleri hâlâ gözümün önündedir. Sabahları üçü birlikte kalkar, okul için hazırlanmaya başlardı; üçü de Ankara Koleji'ne gidiyordu. Sabahları Ayfuş onlar için yumurta, süt falan hazırlardı, sıraya girerler, sütlerini içerler, bardağını bitiren okula gitmek için fırlardı yerinden. Dünyanın en güzel çocuklarıdır benim çocuklarım. Sağlıklı yaşadılar, çok iyi okudular.

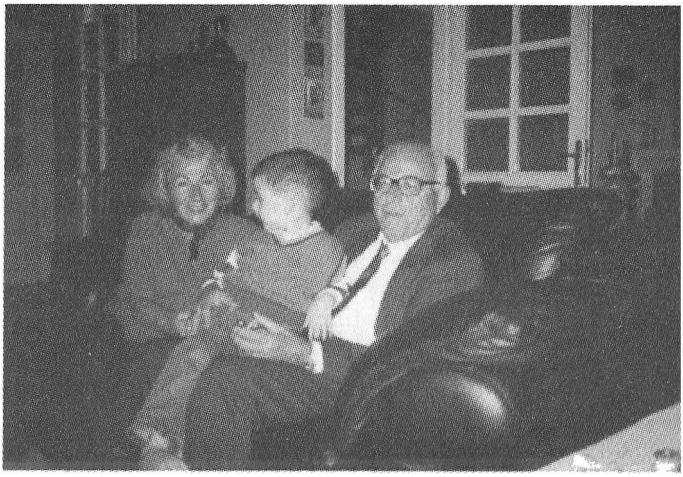
— Türkiye doğumlu tek çocuğunuz Osman Bey değil mi?

— Evet, Ayfer'i doğuma çok az süre kala, o haliyle Amerika'dan Türkiye'ye getirdim. Bir ay daha beklesem, Osman Amerika'da doğacaktı. "İlerde cumhurbaşkanı olursan, Türkiye doğumlu olasın diye yaptım!" diye takılırım Osman'a arada. Çok parlak bir çocuk çıktı Osman. Kendi alanında Türkiye'nin bir numaralı mühendisidir. Boğaziçi'nden lisans aldı, sonra mastır aldı ve iş hayatına atıldı. Evvela biraz Efes Pilsen'de memuriyet yaptı teknik eleman olarak. Sonra Japonlar onu gördüler, iki sene Japonya'da kaldı. İsuzu'nun bir fabrikasını tek başına idare etti orada. Japonca okur, Japon-

Kemal Kurdaş, oğlu Osman Kurdaş ile birlikte.

lar da hâlâ takip ederler onu. Osman'ın iş disiplinine çok pozitif katkı yaptı Japonlar. Sonra Türkiye'ye döndü, bir arkadaşı ona iş teklif etti, beraber bir iş açtılar: Genel Sistem Dizayn. Şimdi çok güzel işler yapıyorlar ama devletin ekonomik politikası tahrip edici. Buna rağmen yaşıyorlar. Çünkü ikisi de gece gündüz çalışıyor. Türkiye'de rakipleri yok, dış âlemde de yok gibi. Amerika'nın en büyük şirketlerinden biri, Türkiye bölgesi temsilcisi yaptı onları. Çok güzel, tahmin edemeyeceğiniz işler yapıyorlar. Mesela, İş Bankası'nın Mersin'deki soda fabrikasının açığa giden enerji kullanımını tekrar sisteme veren, bütün dünyada çok popüler, yeni bir teknolojiyi başarıyla uyguladılar. Üstelik ilk işini, yabancıların bütün bağırmalarına rağmen aldılar. Yabancılar 20 milyon fiyat çıkarmış, Osman "12,5 milyona yaparım ben bunu" dedi. Epey tenkit ettiler, alay ettiler ama dediği fiyata yaptı. Şimdi onun ikinci bir benzerini yapıyor, Hereke'de. Arkasından, "O Türk, fakir bir firma!" diye nutuk atmışlar, işi zararına yaptığını söylemişler. Osman'a, "İş âleminde nutuk dinlemeyeceksin" dedim. Şimdi, Yeşilköy Hava Meydanı'nın

2001'de doğan küçük torun Ege, Kemal Bey'i bilgisayar konusunda "yetenekli" bulmuyor.

enerji sistemini yeniden kuruyor. Çocuklar iyi de, bizim derdimiz torunlar, eğitimde istediğim kadar başarılı değiller.

— *Sanırım, biri size ceza vermek istese, ancak böyle bir şey yapardı!*

— (Gülüyor) Osman öyle çalışkan, öyle de oturaklı bir çocuktu ki, anlatamam. Daha 5 yaşındayken oturaklı bir çocuk ve 5 yaşında bir makine mühendisiydi neredeyse. Gerçi benim seçimlerim nedeniyle, "İleride işsiz kalırsam, gidip babamın fabrikasında çalışırım" diyebilecek bir şansı hiç olmadı. Ama zaman değişiyor tabii. Geçen sene küçük torun, bana kompüter getirmiş, "Babam bu kompüteri sana yolladı. Senin bu yaşta öğrenmen zor ama nasıl kullanılacağını ben sana öğreteceğim!" dedi. "Sen kendine bak, daha a'yı, b'yi öğrenemedin" diye takıldım ama hakikaten de öğrenemiyorum. Eh, yaş 90'a gelince bazı şeyler zorlaşıyor artık. Ama ne güzel bir çocuk, görseniz, abisi de güzeldir. Şimdi ağabeyi kızlar

Kemal Kurdaş ve Ayfer Hanım, 1982'de doğan ilk torunları Alican ile.

arasında çok popüler. Genç kızların da dergileri varmış, bilmiyordum, bizim oğlan o dergilerde boy gösteriyor. Üniversite için Amerika'ya gidiyor şimdi.

— *Öyle ya da böyle, Kurdaşlar sürekli olarak medyada! Çocuklarınızın dersleriyle ilgilenir miydiniz?*
— Ben çocuklarımın okullarıyla da fazla meşgul olmamışımdır. En büyüğünü, Çiğdem'i Ankara Koleji'ne verdik, çok güzel okuyor, sonra ikincisini verdim, sonra da üçüncüsünü. Bütün imkanlarımla üçünü birden okutuyorum. Yılbaşında toplanır, "Baba seninle konuşacağız" derler, gelirler, o yılki programlarını açıklarlardı. Çiğdem ortalama sekiz, Gülseren dokuz tutturacağını söylerdi, o daha iddialıydı. Osman, "Ben beş ya da altı tutturacağım!" derdi. "Oğlum bak, ablanlar..." diyecek olurdum, hiç oralı olmazdı, "Arkadaşlar diyorlar ki, beşten şaşma, altıyı aşma!" Halbuki sonunda yedisekiz ortalama tuttururdu. Programlarını dinledikten sonra,

hayırlı olsun derdim. Ben de maddi ihtiyaçlarla ilgili bütçeyi açıklardım: "Mecmua paranızı artırıyorum, elbise paranızı şu kadar koydum..." Ondan sonra yıl sonunda okullarından teşekkürler, tebrikler gelir. Bizim evdeki âdet böyleydi ama şimdi Osman'ın iki velet bugüne kadar sadece bir teşekkür getirebildiler, onu da duvara astım zaten. Fakat dünya işte, bir nesil yapar, öbür nesil yer; âdet böyle! Dediğim gibi çocuklarımız açısından kendimi hep çok şanslı hissetmişimdir. Ne garip değil mi, bunlar iki-üç kiloluk mini minnacık mahlûklardı. Şimdi kocaman oldular ve bir de bizi koruyorlar. Geçen seneyi düşündüğümde, Allahtan beni geçen sene korudular, diye düşünüyorum, yoksa geçen sene ölecekmişim.

— *Nasıl bir rahatsızlık geçirdiniz?*

— Edremit'te yazlıkta düştüm, dört kaburgam kırılmış, göğsümde su toplanmaya başlamış. Edremit Devlet Hastanesi'nin aciline götürdüler, yatak yok, alet yok, ecza yok. Önce dört milyar bağış yaptık, alet edevat alındı da öyle yattım acile. Şimdi Kemal Kurdaş Acil Bölümü var. Röntgen çektirdik, doktor, "Maşallah bir şeyiniz yok" diyor. Ama benim şikayetlerim arttıkça arttı, en sonunda birisi, "Maşallah pehlivan gibisiniz" deyince benim de sabrım taştı, "Ne pehlivanı doktor, uyuyamıyorum, nefes alamıyorum" diye çıkıştım. Sonra şoför çocuklarıma telefon edip, durumumun çok kötü olduğunu söylemiş. O gece zaten kendimden geçmişim. Osman ve Gülseren hemen Edremit'ten İstanbul'a, yapımını organize ettiğim John Hopkins Hastanesi var, oraya getirmişler. Sabahleyin kendime geldiğimde, "Neredeyim ben?" dedim. Neden ve ne zaman getirildiğimi hatırlamıyordum. Efes Grubu'nda vakfın 27 sene idare meclisi üyeliğini yaptığım için doktorlar beni tanıyordu. Bir gürültü koptu, bir taraftan John Hopkins doktorları, bir tarafta da Anadolu Efes Hastanesi, ikisi de kendi hastanelerine istiyorlar beni. Sonunda ameliyatımı bir taraf, bakımımı bir taraf yapma konusunda anlaştı da ortadan ikiye bölünmekten kurtuldum.

İKİNCİ BÖLÜM

Demokrat Parti'nin Boşalttığı Hazine

O zamanlar ekonomide finansal dengeleri kurmak oldukça kolaydı. Çünkü iktisadi devlet teşekkülleri kaynak yaratıyordu, hiçbirinin açığı yoktu. 1953'te birtakım adamlar, "Efendim yüzde 3 enflasyon zararsızdır!" derlerdi. Batılılar tarafından özellikle empoze edilen bir görüştü bu. Ben de bu saçmalığa karşı, "Efendim, yüzde 3 veya 5 hamilelik zararsızdır! İş orada kalır mı, sonunda çocuk doğar!" derdim alay olsun diye.

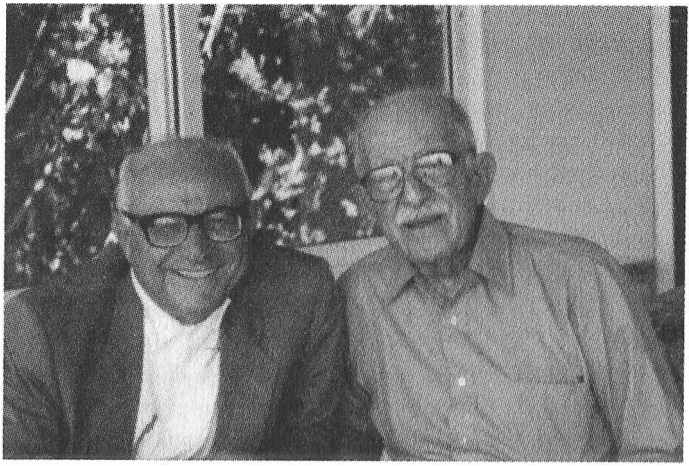
Kemal Kurdaş İngiltere'den döndükten sonra 32 yaşındayken, Hazine umum müdür yardımcısı olarak atanıyor.

Genç bir umum müdür vekili

— *Hazine'deki çalışmalarımızdan bahsedelim biraz da.*
— 1952 Şubat'ta İngiltere'den döndüm ve 1953 Ağustos'unda da beni Hazine'ye umum müdür yardımcısı olarak istediler. O sırada 32 yaşındaydım, zannediyorum Hazine'de görev yapanların en gençlerindendim. Bir müdür, iki de müdür muavini vardı. Birinci yardımcı Hurşit Çalıka diye çok sevdiğim bir arkadaşım, ikinci yardımcı da bendim. Hurşit, Mülkiye'de benden dört sınıf üstteydi ve okulu birincilikle bitirmiş, maliye teftiş heyetine birincilikle girmiş, muavinlikten müfettişliğe yine birincilikle geçmiş, çok parlak biridir. Hurşit'le askerlikte de birlikteydik, orada birbirimizi çok daha iyi tanıdık ve çok iyi dost olduk. Ancak Hazine'de birlikte kısa süre çalışabildik, 1954'te Hazine'den ayrıldı ve Dünya Bankası'na geçti. Umum müdür bizim gelişimizden kısa bir süre sonra Merkez Bankası başkanı oldu, onun yerine de Burhan (Ulutan) geçti, sonradan ismini Burhanettin yapmış. Burhan Bey umum müdür oldu ama ben kendisine en ufak bir sevgi duyamamışım, en ufak bir saygı gösterisinde bulunamamışımdır. O sırada maliye bakanı olan Hasan Polatkan, bazen nutkunu yazmamı isterdi benden, ben de, "Ben yapmam, bunlar Yeni Cami edebiyatı, bunları ancak Burhan yazar" derdim, bu yüzden de onunla çok sık tartışırdık. Ben Türkiye'den ayrıldıktan sonra Menderes'in çimento fabrikasının da umum müdürlüğünü yapmış, Vatan Cephesi'nin kurulmasında önde rol oynamış. Yassıada'ya gidenler arasındaydı. Beni hiç anlamazdı, ben de onu.

— *Hurşit Bey nasıl biriydi?*

— 1922'de, Mustafa Kemal kabinesinin Adalet Bakanı Rıfat Çalıka'nın oğludur. Rıfat Bey çok haysiyetli, çok ciddi bir kişiydi, Atatürk'le bile çekişmiştir. Topal Osman olayında Atatürk'e mukavemet etmiş, "Ben adliye vekiliyim, milletin haysiyeti söz konusudur bu olayda, bir milletvekili öldürülmüştür, onu öldürenin de sizin muhafız alayı kumandanınız olduğu söyleniyor, müsaade edin, tahkik edelim. Evvela bize Topal Osman'ı teslim edin!" demiştir. Halbuki normal bir adliye vekili bu durumda yan çizer. Atatürk epeyce diretmiştir ama Meclis de Rıfat Bey'i tutmuştur. Sonunda Mustafa Kemal, Topal Osman'ı teslim etmemiştir ama "teslim ol" demeye mecbur olmuştur. Topal Osman da müsademede ölmüştür. Mustafa Kemal, Rıfat Bey'i affetmek istemiş, geniş bir listede valilikler teklif etmiş ama Rıfat Bey istememiş, bir daha da hiçbir görevi kabul etmemiş. Bu sefer de Atatürk muğber olmuş buna. Mustafa Kemal, bir yurt gezisinde Kayseri'den geçerken, Bünyan fabrikasını beğenmiş, methetmiş. Akşam yemeğinde de vali, "Efendim onu bir arkadaşımız yaptı, kendisi müdürlüğünü de yapıyor" demiş. O fabrikayı Rıfat Bey yapmış. Vali, Rıfat Bey'i o akşamki yemeğe de davet etmiş. Mustafa Kemal, "O, burada mı?" demiş, "bu şahıs bir numaralı muhaliftir!" Vali şaşırmış, "Değil efendim" demiş ama hemen talimatı da almış. Ertesi gün de "bir numaralı muhalifi" atmışlar fabrika müdürlüğünden. Rıfat Bey daha sonra Adana'ya gitmiş ve Hacı Ömer (Sabancı) ve ortaklarının teşebbüslerinde çalışmış. Ben kendisini 1940'ların ortasında tanıdığımda fazlasıyla mali sıkıntı içindeydi. İstanbul'da Cihangir'de küçük, çok kötü bir evde yaşıyordu oğlunun desteğiyle. O zaman emekli milletvekillerine maaş bağlanmamıştı daha. Sonra, 1947'de bağladılar. İsmet Paşa, bu olaylar olurken Rıfat Bey'e sahip çıkmamış. Bir gün konu açılınca kendisine, "Rıfat Bey çok namuslu adammış" demiştim ve bana, "E, namusluysa tut elinden" cevabını vermişti. Öyle anlaşılıyor ki, İsmet Paşa, Mustafa Kemal'den çekinmiş. Rıfat Bey, benim nikah şahidim de oldu. Hurşit Bey, hâlâ en aziz dostumdur. Karısı çok büyük bir hastalık geçirdi Amerika'da ve ve-

Kemal Kurdaş, en yakın arkadaşlarımdan Hurşit Çalıka ile birlikte.

fat etti. Herkesin bir kaderi var. Eşinin mezarı orada, Hurşit de "Ben buradan ayrılamam" diyor.

— *Hazine'de çalıştığınız sürede, görevleriniz arasında neler vardı?*

— Milletlerarası mali kuruluşlarla ilişkiler dışında, ekonominin finansal dengesini kurmak ve iktisadi devlet teşekküllerinin ekonomik işleyişlerini gözetmek de görevlerim arasındaydı. O zamanlar ekonomide finansal dengeleri kurmak oldukça kolaydı. Çünkü iktisadi devlet teşekkülleri kaynak yaratıyordu, hiçbirinin açığı yoktu. 1953'te birtakım adamlar, "Efendim, yüzde 3 enflasyon zararsızdır!" derlerdi. Batılılar tarafından özellikle empoze edilen bir görüştü bu. Ben de bu saçmalığa karşı, "Efendim, yüzde 3 veya 5 hamilelik zararsızdır! İş orada kalır mı, sonunda çocuk doğar!" derdim alay olsun diye. Yayımladığım ilk kitaptaki (*Ekonomik Kalkınmada Bilim ve Sağduyu*) temel konu budur. Hazine'de kaldığım sürece hep enflasyonsuz kalkınma tezini savundum. O kitapta yayımladığım birinci makale aslında Hazine'de hazır-

ladığım 150 sayfalık bir raporun özetidir. Makale, *Mülkiye* dergisinde yayımladıktan sonra DP çevrelerinde epeyce reaksiyon doğurdu. Çünkü orada, bir örnek üzerinden meseleyi anlatıyordum. Örnek verdiğim ülkenin Türkiye olduğunu söylemiyordum ama Türkiye olduğu da belliydi tabii. O makalede, bütün bu "enflasyon zararsızdır, ödeme açıklarımız bünyeseldir" gibi safsatalara cevap vermiştim.

— Hazine'ye atandığınız dönem, Menderes hükümetinin iktidardaki üçüncü yılıydı, o günlerin ekonomik şartlarını anlatır mısınız?

— Türkiye'deki piyasa sistemine özel teşebbüsü güçlendirmek, piyasa ekonomisinin gereklerini yerine getirmek, ekonomiyi kontrollerden, keyfi devlet kararlarından, cezalardan kurtarmak gibi iddialarla iktidara geldiler. Geldiler ama daha ikinci yılda öyle bir hata yaptılar ki, kendilerini de, sistemlerini de çıkmaza sürüklediler. 1951'de bütün ithalatı libere ettiler, bence bu doğru hareketti, ama buna mukabil döviz kurunu sekiz yıl öncesinde belirlenen oranda tuttular ve genişletilmiş ithalat listesine bu döviz kurunu uyguladılar. İthalatı bu şartlarda libere edersen ne olur? Yıllarca kontrol altında, yasak altında kalmış ithalat birden patlayıverdi. E, onu nasıl durdurursun? Bir durdurma yolu vardır iktisatta rasyonel olarak; aynı oranda döviz kurunu da artırırsın. Fiyat artınca, talep düşer. Bu, piyasa ekonomisidir ve Türkiye bunu bir türlü anlamamıştır. Böyle bir gevşeme yapacaksan döviz kurunu onu telafi edecek şekilde artırman zorunludur. Batarsın öbür türlü. Bizimkilerse 1946'daki döviz kurunu aynen muhafaza etmişler, ama ithalatı artırmışlardır. 2,80 lira, bir dolardı. O döviz kuruyla Türkiye muazzam ithalat patlamasına uğradı, ihracat daha da geriledi, sıkıştı ve Türkiye derhal bir krize girdi. O krizin arkasından Türkiye hata üstüne hata etti. Tabii cehaletin etkisi, liberasyonu feshettiler, eski kambiyo kontrol düzenine geri gittiler, cezaları artırdılar, bu da yetmedi Milli Koruma Kanunu'nu geri getirdiler. O da yetmedi, –çünkü bu kanunu uygulamak mümkün değildir– bütün fiyatları

kontrol altına almaya çalıştılar polisiye tedbirlerle. Tabii ki, bunu da yapamadılar. Zaten polisiye tedbirlerle yapamazsınız bu kontrolü, ne yapsan da olmaz, dünyada da hiç kimse bunu başaramadı. Fiyatları şeklen kontrol altında tutarsın bir gün, sonra serbest bırakırsın, fiyat anında yüzde 300 artar. Menderes bunu asla anlayamadı. Türkiye'deki idari kadrolar da maalesef bir piyasa ekonomisi nasıl idare edilir, bunun kuralları nedir, bunu bilmiyordu, bugünküler de bilmiyorlar gerçi. Menderes bu cahil lobinin telkinine kapıldı, ben ne zaman kuru biraz ayarlamaktan bahsetsem, sert sert baktı bana. "Taş taş üstüne koymamış, kaybolan 27 yıl" diye nutuklar atıyordu 1950'lerde Menderes. Hani bekara karı boşamak kolaydır, derler ya, o da muhalifken vaat etmişti: "Kapıları açacağım, ithalat serbest olacak, liberasyona gideceğim!"

Cumhuriyet'in kaybolan 27 yılı

— Cumhuriyet'in Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü yönetiminde geçen ilk 27 yıllık döneminde, Türkiye'nin yüksek bir kalkınma hızı yakaladığını ancak bu dönemde dışarıdan borç almadığını söylüyorsunuz. Demokrat Parti ve o gelenekten gelenlerle aranızdaki en temel tartışmalardan biri olan bu dönem değerlendirmesini nasıl yaptığınızı ve borç alınmadığı sonucuna nasıl ulaştığınızı anlatır mısınız?

— İyi ki sordunuz bu soruyu. Bir kez daha açıklayayım, belki bu kez, akılsız kafalar durumu kavrar da, palavra atmaktan vazgeçerler. Niyetiniz o dönemi kötülemekse, ortada ayan beyan duran verileri görmezden gelebilir ya da çarpıtırsınız ve bu inanılmaz kalkınma hamlesinin yapıldığı dönemi, yerin dibine batırabilirsiniz. Nitekim DP döneminde bu yapıldı, hâlâ da yapılıyor. 1950'lerde Menderes nutuk atardı, "görülmemiş kalkınma hamlemiz" diye. Ben de bir toplantıda, "Tabii görülmemiş, yok ki böyle bir şey!" dedim. Düşünün, 1924'te Türkiye'nin sıfır döviz rezervi var; harpten yeni çıkmışız. Lozan'da İsmet Paşa iyi dayanmış ama Osmanlı borçlarını yine de bize yüklemişler. Yeni kurulan cumhuriyetin da-

ha başlangıçta 100 milyon doların üzerinde borcu var Osmanlı'dan dolayı, fakat bir dolar bile döviz rezervi yok. 1950'de Menderes iktidara geldiğinde, Türkiye'nin 450 milyon doların üzerinde döviz rezervi ve altını, buna karşılık da 100 milyon dolar dolayında bir dış borcu vardı. Yani 27 yılda Türkiye'nin net borç seviyesi artmamış, kalkınma dışarıdan net bir borç alınmadan gerçekleştirilmiştir. Hep söylerim; Menderes, Türkiye başbakanları içinde, en iyi durumda iktidara gelmiş başbakandır diye. Bu rakamların karşılaştırılması bile 1924-1950 arasında net borç almadığını –buradaki "net"e dikkat edin–, kuruluş dönemi hükümetlerinin Menderes'e yaklaşık Osmanlı borcu düzeyinde bir borç devrettiğini gösteriyor. Şimdi gelelim sorunuzun cevabına. Önce, dış borcun nasıl hesaplandığına bir bakalım. Dış borç, *double entry* olarak hesaplanır ve net bakiye de, kullanılan dış borcunuzu belirler. Elde edilen sonuç, pozitif, negatif ya da denk olabilir. Mustafa Kemal döneminde, yani 1923-38 döneminde, dışarıdan 34 milyon TL kredi alınmış; buna mukabil Osmanlı borçları ve millileştirme nedeniyle dışarıya 130-140 milyon TL civarında bir borç ödenmiştir. Yani burada bilanço Türkiye aleyhine net bir bakiye vermiştir; dışarıdan para almamış, dışarıya borç ödemiş, buna rağmen de inanılmaz bir kalkınma gerçekleştirmişlerdir. Menderes ve yandaşlarının, "Boşa geçmiş 27 yıl!" dedikleri bu sürenin ilk 15 yılı Mustafa Kemal dönemidir ve bu sürede ortalama yıllık kalkınma hızı üst üste yüzde 9'dur. İsmet İnönü'nün döneminde bu kalkınma hızı, dünyanın içinde bulunduğu şartlar nedeniyle yüzde 6 civarında kalmıştır. Bu da bir mucizedir. 20'nci yüzyılın başında, bizim durumumuzda bir başka ülkede bu mucizeyi göremiyoruz. Düşünün, yeni harpten çıkmış bir memleket. Osmanlı'dan kalan borçlara ek olarak bir de henüz millileştirilmemiş demiryolları, elektrik, su, havagazı şirketleri yabancıların denetiminde. Gümrükler de aynı, yabancıların denetiminde, bir milim artıramıyorlar gümrüğü. Cumhuriyet yönetimi döviz kuruna hâkim değil daha, ha bire borç ve faiz ödüyorlar. Buna rağmen ilk 15 senenin, yani Mustafa Kemal

döneminin kümülatif enflasyon oranı yüzde 18, yani yıllık olarak yüzde 1'in belirgin biçimde altında. Karşımızda açıkça enflasyonsuz bir kalkınma modeli var. Bu model dışarıdan net bir kaynak almadan gerçekleştirilmiştir. Bu bir mucize! Bu model, yaklaşık on yıl sonra dünyada konuşulacak olan Bretton Woods modelidir ve Mustafa Kemal bizzat kendisi uygulamıştır bu modeli.

— Söz konusu dönemi Mustafa Kemal ve İsmet İnönü dönemleri olarak ikiye ayırarak açıklıyorsunuz makalelerinizde ve konuşmalarınızda.

— Evet, çünkü iki dönemin şartları birbirinden oldukça farklı. Birincisinde, son derece kötü şartlarda devralınan bir ülke, diğerinde de tüm dünyayı kasıp kavuran İkinci Dünya Harbi var. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk 27 yılı, Kurtuluş Savaşı'nın iki büyük liderinin adları ve idareleriyle bağlantılı olarak iki bölüme ayrılır. Birincisi, 1923-1938 Atatürk dönemi, ikincisi, 1939-1950 İnönü dönemi. Atatürk döneminin 1929'a kadar olan ilk altı-yedi yıllık parçasında Türkiye'nin dış memleketlerden orta veya uzun vadeli hiçbir kredi almadığını, daha doğrusu alamadığını bütün yazarlar belirtmektedirler. Bu dönemde ilk iki-üç yılda ödemeler dengesi hesaplarının cari işlemlerinde belirlenen açıklar, yabancı banka ve iş âleminin Türkiye ithalatçılarına sağladıkları kısa vadeli döviz kolaylıkları ile karşılanmıştır. Bu kısa vadeli borçlar da 1929 dünya krizi nedeniyle önemli ölçüde geri çekilmiş, bakiye kısa vadeli krediler de 1930'larda ödenip tasfiye olunmuştur. 1930-38 dönemi, bir taraftan dünya ekonomik krizinin, diğer taraftan yaklaşmakta olan İkinci Dünya Harbi'nin baskısı altında, piyasalarda kredi muamelelerinin çok zorlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde sahnede sadece Osmanlı borçlarından Türkiye'nin payına düşen kısım, ikinci olarak da, bir Amerikan şirketinin kibrit tekeli karşılığında verdiği 12 milyon TL var, bir de 1936'da alınan 11 milyon TL'lik Sovyet kredisi. Mustafa Kemal döneminde, 1938 yılına kadar bu saydığım paralar dışında alınmış bir borç

yoktur. Osmanlı borçlarından bize düşen kısım, başlangıçta 900 milyon Fransız frangı civarındayken frangın altın karşısında devalüasyonu ile 1933'te 80 milyon TL'lik bir düzeye inmiştir Allahtan... Şimdi dış yardım tablosunun "memleketten çıkan" fonlar kolonunu ihmal edip, daha da çirkini tamamen bilmezden gelip, sıfır farz ederek dış yardımların sadece giren kolonunu ele alarak hüküm vermek hem yanlış ve aldatıcı, hem de insafsız bir davranış olur. Nitekim bana göre, "kaybolan 27 yıl" diyenler, insafsız sınıfına girmektedir. 1923-38 döneminde Türkiye toplam 34 milyon TL'lik dış borç ve kredi kullanmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin eski borçlara mahsuben ve yakın geçmişte yapılan millileştirmeden doğan borçlara karşılık dışa ödenen 140 milyon TL'lik meblağdan, yani dışa fon transferinden kötü niyetlilerin hiç bahsetmemesi özellikle altı çizilmesi gereken bir durumdur. Yani Türkiye bu dönemde dıştan aldığının hemen hemen dört katı kadar dışarıya döviz transferi yapmıştır. Teknik deyimiyle dış yardım bilançosu negatiftir.

— *Mustafa Kemal hangi ülkelerden, ne kadar borç almış?*

— 1932'de Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolar almış. 1936'da İngiltere'den 3 milyon sterlin, Karabük Demir Çelik fabrikası için; 1938'de yine İngiltere'den 16 milyon sterlin; 1938'de Almanya'dan 150 milyon mark (150 milyon mark dense de, bu kredi aslında 50 milyon marktır).

İngiltere'den alınan borç, 1938'de görünmesine rağmen, para, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, 1939'un sonunda gelmiş ve 1940'ta kullanılmıştır. Ayrıca yine kötü niyetlilerin bir aldatmacası, biraz önce de bahsettiğim gibi, Almanların kredisi 150 değil, 50 milyon marktır ve bu kredi hiç alınamamıştır, çünkü Türkiye İngiltere ile ilişkiye girince, Almanlar bu borcu iptal etmiştir. Eğer iddia edildiği gibi, Mustafa Kemal kalkınma politikasını dış borçlar üzerine kurmuş olsa, 1938 yılına gelindiğinde, sağladığı yüksek kalkınma hızının yanında, dış borcunun da artmış olması gerekmez miydi? Aksine, artmak bir yana, dış borçlar azalmıştır.

— İkinci Dünya Savaşı koşullarında Türkiye ekonomisi nasıl bir tablo çiziyor?

— Atatürk'ün 1938'de vefatı ile İnönü dönemi başladı ve 14 Mayıs 1950 genel seçimlerine kadar yaklaşık 12 yıl sürdü. 1939 Eylül ayında başlayan ve hemen hemen Türkiye'nin çevresinde cereyan eden harp, Türkiye'nin hızlı kalkınma gayretlerine ciddi engeller getirdi. Türkiye için en acil ve hayati sorun, bütün tarafları dengede tutup, ne yapıp edip, harbin dışında kalabilmekti. 1939-45 döneminde Türkiye'de olabildiğince güçlü, büyük bir ordu seferber halde tutuldu. Tabii bunun doğal sonucu olarak da devletin bütçe içi ve dışı gelir kaynaklarının çok büyük bir kısmının ordunun ihtiyaçlarına ayrılması gerekti. İstenerek, bilinerek öyle hareket edildi. Evvelce yıllık bütçelerden kalkınma projelerine ayrılan kaynaklar bu defa askeri ihtiyaçlara kaydırıldığı gibi, her fırsatta vergilerde küçük ayarlamalar yapılarak, hatta bir yıl süre ile Varlık Vergisi, toprak mahsulleri vergisi gibi geçici yeni vergiler konularak, bütçe için kaynak yaratılmaya çalışıldı. Atatürk dönemi istikrar programından sapmanın elbet bir bedeli olmuştur. Bu dönemde fiyatlar yüzde 350 oranında yükseldi. Ama unutmayın, aynı dönemde harbe fiilen girmiş devletlerde bile enflasyon oranı ancak yüzde 60'ta tutulabilmiştir. İnönü döneminin ilk yarısında dikkati çeken diğer bir gelişme, askeri alanda dış krediler ve borçlar konusundaki eski disiplinin terk edilerek, silah ve teçhizat zaafının kısmen hafifletilmesi için, askeri kredilerin alınmasıdır. 1939-45 döneminde sekiz ayrı silah kredisine ek olarak İngiltere ve Fransa'dan da 18 milyon TL'lik iki küçük ticari kredi alınmıştır.

— İsmet İnönü döneminin ikinci yarısını nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Burada da bir mucize vardır. Harp 1945 ortalarında bitti, fakat Türkiye barış, sükûnet yerine harp kadar vahim tesirleri olan yeni bir tehlike ile karşılaştı. Bu da Soğuk Harp'ti. Türkiye bu dönemde bir taraftan Batı ile ittifak ilişkilerini sıkılaştırma, bir taraftan da harp süresince uyguladığı seferber-

lik halini yeni dönemde de devam ettirme, yani seferberliğin külfetlerine katlanma kararı aldı. Bu kararlılığında da 1950 Mayıs'ına kadar inatla devam etti. Güçlüklerle geçse de bu dönemde Türkiye hayli memnuniyet verici sonuçlar aldı: Evvela 1945-50 arasında Türkiye enflasyonu her yıl büyük hamlelerle geriye itti, dönem sonlarına doğru da enflasyonu yüzde 7 seviyesine çekti ve o düzeyde istikrar sağladı. Gören gözler için bu çok takdir edilecek bir başarıdır. İşin daha da ilginç yanı, 1945-50 döneminde Türkiye'nin dünyada yaygın olan harp sonrasının yüksek fiyat konjonktürünü akıllıca değerlendirerek, dış ödemeler hesabının cari işlemlerinde fazlalık sağlamasıdır. O günkü şartlara rağmen, bir taraftan bu fazlalıklar, diğer taraftan Batı ittifakından alınan bağış ve krediler akıllıca kullanılmış ve bir kısmı da tasarruf edilmiştir. Bu tasarruflar da, Osmanlı'dan devralınan eski borçlar ile millileştirmelerden doğan borçların bütünüyle tasfiyesinde kullanılmıştır. Borçların tasfiyesi ile Türkiye daha önce yabancıların kontrolünde ve mülkiyetinde olan 24 şirketin sahibi oldu. Savaş sonrasının şartlarına rağmen Türkiye 1945-50 arasında 400 milyon doların üstünde altın ve döviz rezervi de biriktirdi, bu da Türkiye tarihinde ilk defa meydana gelen bir olaydır. Dış borçların net bakiyelerine gelince: Sözü edilen dönemde Türkiye bir taraftan dıştan borç, kredi ve bağış alırken, diğer taraftan eline geçen veya ileriyi gören bir tutumla yaratılan eski borçlarını büyük ölçüde tasfiye etmiştir. 1945-50 arasında Türkiye'nin eski dış borçlar için dışa yaptığı ödemeler transferlerinin toplamı 300 milyon TL dolayında hesaplanmıştır. İsmet Paşa bugünkü gibi, eline geçen paraları tüketime, fantezilere harcayıp çarçur etmemiş, eski borçların tasfiyesinde kullanmıştır.

— *Yani Osmanlı'dan devralınan borçlar, yabancı şirketlerin denetimindeki şirketlerin millileştirilmesi için yapılan ödemeler ve İkinci Dünya Savaşı nedeni ile alınan krediler ile yapılan borç ödemelerinin karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan pozitif değer üzerinden, Türkiye'nin Mustafa Kemal ve*

İsmet İnönü döneminde dış borç kullanmadan kalkındığı yorumunu yapıyorsunuz.

— Rakamlar ortada. Böylece 1945-50 döneminde Türkiye cari dış borç düzeyini dıştan aldığı yeni borç, krediler ile yükseltirken diğer taraftan eski borçlar için dışa yaptığı ödemeler ile bu düzeyi aşağı doğru çekme başarısını gösterdi. 1950 yılı başlarında Türkiye'nin genel borç durumu, 100 milyon dolar borç ve 430 milyon dolar üzerinde altın ve döviz rezervi olarak belirlenmektedir. Yani Türkiye döviz rezervini kullanarak bütün dış borçlarını tasfiye edebilecek ve tamamen borçsuz, bir miktar rezervi olan, likiditesi yüksek bir memleket haline gelebilecek durumdadır. Dediğim gibi, bütün bu verileri alt alta yazıp bir fon akım tablosu elde edersek, ortaya negatif bir dış yardım tablosu çıkacaktır. Bu rakamları kontrol etmek isteyenlere, Merkez Bankası raporlarını incelemelerini tavsiye ederim. Bu, son 200 yıllık tarihimizde görülmemiş bir tablodur. Sayılar bu kadar açık ortadayken, mahalle politikacısı tipli adamların iddiaları, eğer cehaletleri nedeniyle değilse, zalimlikleri ve cibilliyetsizlikleri nedeniyledir.

Her mahallede bir milyoner!

— Menderes hükümeti her mahallede bir milyoner yaratacağını söylüyordu.

— DP iktidarlarının üzerinden iki sene geçmişti ki, Türkiye'nin dış ödemeler dengesi bunalıma girdi. Enflasyon fırladı. Ama reel değer olarak sermaye yaratamadı. O dönemde zengin adam politikacıya hulul edip ithalat yapan adamdı. Çünkü 2,80 liradan ithal ettiğiniz malı piyasaya 10'a satıyor, zengin oluyordunuz. Menderes döneminin en karakteristik vasfı, ithalat talebinin yüksekliği ve ithalat yapma şansına eren ithalatçıların hoop diye zengin olmalarıdır. Onlara yeni zenginler, ya da İkinci Cihan Harbi'ndeki gibi, hacı ağalar dendi... Menderes de bunu fark etti, son zamanlarındaki tatbikatı çok tipikti. Mesela, memleketin tanınmış tüccarları, odalar birliği başkanları falan Menderes'e gelirler ve önemli miktarda dö-

viz tahsisi alırlardı. Bunlardan çoğunu da birebir bilirim, tanırım. Mesela bir tanesi şöyleydi: Bir şirket, Zonguldak kömür madenlerinde kullanmak için Finlandiya'dan direk getirecekti. Şirketin sahibi, ihaleyi aldıktan sonra Menderes'e gitmiş, "Şu ihaleyi aldım, bana şu kadar milyon dolar tahsis edin, ithal müsaadesi verin, döviz verin" gibi isteklerde bulunmuş. İhale tutarına bakıldığında, direkler için çok çok yüksek fiyat koyduğu görülüyor, 1 dolarlık bir direk, 15 liraya geliyor neredeyse. Ama Adnan Bey'den döviz alınca direkleri Finlandiya'dan 2,80 liraya ithal etmiş. Yani, büyük kârı var. Kârın bir kısmını partiye bağışlamış. Sonra bu işadamı hakkında, "Asil adam, partimize çok düşkün bir adam. Desteklenmesi gerekiyor bu milletin istikbali için" gibi şeyler söylendi. Böyle bir sürü oyun oynanıyordu. Bunları görmemek için sık sık kaçardım ofisten. Bu tatbikata hep itiraz ettim. Hatta Maliye Bakanı Hasan Polatkan'a da, "Siz bu tatbikatın dışında bulunun!" telkininde bulunmuşumdur. Menderes döneminde enflasyonla zenginleşme vardır. Tabii enflasyonla zenginleşme, sanal bir zenginleşmedir. İşte milyonerler böyle yaratıldı; kaçakçı serveti. Türkiye'de böylece bir rantiye sınıfı teşekkül etti. Veya bazıları tamamen sanayi yatırımı için montajcılığa başladılar. Dışarıdan parçaları getirdiler, Türkiye'de birleştirdiler ve sözde otomobil yapıldı, milyonlar kazanıldı.

— *Yaratılan milyonerler, yatırıma yönlendirilemedi mi?*
— Menderes, hep özel kesimin yatırım yapmamasından şikayet ederdi. Ben de derdim ki, "Beyefendi, özel kesim yatırım yapamaz. Uyguladığınız 2,80'lik kurla yaptığı üretimi dünyaya satamaz, ayrıca o malları Türkiye'de de kullanamaz. Adamın üretim yaptığı alanda bir ithalat yapılır, adamın işi biter! Ancak ithalatı yasaklarsanız, iç piyasada satabilir." Menderes de herkesin kendisine bunu söylediğini söylerdi.

— *Bu konuyu maliye bakanlarıyla tartışıyor muydunuz?*
— Aslında mali ve ekonomik politikalar açısından son derece cahil bir hükümetti Menderes hükümeti. Bir örnek vereyim:

Hasan Polatkan bir gün, "Kemal Beyefendi" dedi, "arkadaşlar sizin çok iyi bir iktisatçı olduğunuzu söylüyorlar." "Lütfediyorlar" dedim. Polatkan, "Benim kafamı meşgul eden başka bir soru var. Ben, maliye vekili olunca, ilkin kimse benden döviz istemedi, şimdi ikinci yıl bitmiş, Türkiye bütün dövizlerini tüketmiş, borçlanmış, herkes benden döviz istiyor. Misafirliğe gittiğimde bile döviz diyorlar, Meclis'e geliyorum döviz istiyorlar, neden?" diye sordu. Aslında bunda anlaşılmayacak bir şey yoktu. "Beyefendi, gayet basit" dedim, "siz 450 milyona yakın döviz rezerviyle geldiniz iktidara. İlk yıl henüz liberasyona gitmemiştiniz, devletin önemli bir miktar dövizi vardı. Onu kullanarak ithalatınızı yapıyordunuz. Resmi kurla piyasadaki kur arasında da fark yoktu. Binaenaleyh sizden döviz alanın bir çıkarı yoktu. Ama şimdi siz o dövizleri tükettiniz. Liberasyona gittiniz, borçlandınız. Şimdi resmi kurunuz 2,80 lirayken piyasada en az 5,60 lira, hatta 7 liraya da satılıyor dolar. Binaenaleyh, bir ahbabınız ya da bir milletvekili geliyor, sizden 2000 dolar alıyor, 2000'i çarpın 2,80'le, 5600 lira ödüyor. Ama çarşıya çıkıyor, daha hemen maliyenin üstündeki Zincirli Cami civarında, 1000 doları, 7 liradan satıyor, verdiği parayı bol bol çıkarıyor, bir de elinde 1000 dolar kalıyor. Sizin dostlarınızın çoğu dil bilmez, onlar Avrupa'yı değil, Lübnan'ı tercih ediyorlar, orada bir dolara bir kravat alıyorlar, Türkiye'ye gelip her birini 10 liraya satıyorlar. Böylece 10 bin lira da oradan, yani büyük para kazanıyorlar. İşte size bir otomobil parası! Onun için herkes sizden döviz istiyor." Ben bunu anlattıktan sonra bir süre durdu Polatkan, sonra, "Şunu bir daha anlatın" dedi. Bir daha anlattım. Ondan sonra döviz isteyenlerle nasıl bir ilişki kurdu bilmiyorum ama döviz vermesi epey güçleşmiş diye duydum.

— *Herhalde sadece komşular ve milletvekilleri yararlanmıyordu bu döviz ticaretinden, bakanlıkta durum nasıldı?*
— İsim vermeyeyim ama o dönemde bakanlıkta çalışan herkes kimden bahsettiğimi anlayacaktır. Mesela bir arkadaşımız herhalde çok yoğun görüşmeleri vardı ki, sık sık giderdi

yurtdışına. Tabii giderken de bol harcırah alırdı. Bu arkadaşımız bir gidişinde Türkiye'ye az kullanılmış araba getirdi. Tabii elini kolunu sallayarak arabayı hemen Türkiye'ye sokamıyor. Sonra oturdu ve bir tebliğ yazdı ve o tebliğ de çıktı: Yurtdışına giden memurlar, harcırahlarından yaptıkları birikimle yurtdışından aldıkları malları Türkiye'ye serbestçe sokabileceklerdir!

Liberasyona hoop diye atlanmaz!

— Göreve başladıktan sonra ilk izleniminiz ne oldu?

— 1953'te Hazine'ye gelince, devletin bir krizde olduğunu hemen anladım, nedenlerini de biliyorum. Benim yaptığım tahlil şu oldu; liberasyona gitmek doğru bir harekettir. Ama Bretton Woods'da bile liberasyona hoop atlayın ve döviz kurunu burada tutun, denmemiştir. Evvela ekonomiyi dengeye getirin, döviz kurunuz denge kuru olsun, ekonominizde istikrar olsun, yani enflasyon olmasın, o zaman eğer bir imkanın doğuyorsa, cari işlemlerde dengen var veya daha iyisi bir fazlalık varsa, o zaman kambiyo ve miktar kontrollerini adım adım azaltın, denmiştir. Bunu da bir türlü bilemiyorlar, anlayamıyorlardı. Bizim 1950'deki kurumuz, 1946'da, eski Maliye Bakanı rahmetli Halit Nazmi Keşmir tarafından konulmuştur; o da namuslu bir adamdı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir devalüasyon yapmıştır ve doları 2,80 lira olarak belirlemiştir ama korku içindedir. Türkiye'de devalüasyon yapamazsın, adamı boğarlar. Halit Nazmi devalüasyon yaptığı zaman bir takım uzmanlar, kurun asgari 6 lira düzeyinde belirlenmesi gerektiğini söylemişse de, Halit Nazmi cesaret edememiştir. İsmet Paşa da cesaret edememiştir. Yani, 1946'da, savaş sonrası koşullar içinde, fazla değerlenmiş bir kur üzerinden devalüasyon yapılmıştır. Avrupa yeni harpten çıktığı için dünyada fiyatlar canlı, o kurla iyi kötü idare etmişsin ama sonra... Sen bu şartlar altında ithalatını serbest bırakıyorsun, kuru ise aynı yerde tutuyorsun. Olmaz! Ben bunu fark etmiş ve çaresinin olduğunu söylemişimdir. 1954

yılına giriyoruz, artık enflasyon ciddi can yakıyor. Bu arada bizimkiler Türkiye'de enflasyon olmadığında ısrarlı. Oysa 1954'te Türkiye'de enflasyon olduğu çok açıktı. Merkez Bankası'nın aktifleri mütemadiyen büyüyor, fiyatlar yükseliyor, dış ödemelerimiz açık veriyor, bütçe açık, yani belli ki, ülkede enflasyon var. Hollandalı bir ekonometri profesörünü getirdiler. Adamcağız üç ay geldi gitti, benden bilgiler aldı, arada da sohbet ediyoruz, ben de Türkiye'de enflasyon olduğundan bahsediyorum ona. Ben enflasyon var dedikçe, Menderes takımı da bana kötü kötü bakıyor, biliyorsunuz. Sonra bir gün geldi adamcağız, "Mr. Kurdaş" dedi, "sizde enflasyon var!" Hiç unutmadığım bir anıdır bu da. "Size geldiğinizden beri söylüyorum bunu, sonunda buldunuz bravo!" dedim. Tabii ki, enflasyon var dedi diye, adam da bizimkilerin hışmına uğradı.

— *Fikirleriniz nasıl karşılandı?*

— Kabul görmedi. Hazine'ye ilk geldiğimde, daha ikinci günü kendimi kaynayan bir kazanda buldum. Avrupalılar, Türkler nasılsa öder diye, Mustafa Kemal döneminin güvenine dayanarak bize mal göndermişler, biz de almışız malı, yiyoruz. Ama mal karşılığında ödenecek para yok! 300-350 milyon dolar borç birikmiş Avrupa'ya. Menderes hükümeti, devraldığı döviz rezervini yemişti, neyse ki altına dokunamamışlar, çünkü halk altını da sattı diyecekler diye korkuyorlar. Sonuç korkunç, bütün döviz rezervi tüketildiği gibi, 350 milyon dolar da yeni borç yapmışız. Göreve başlar başlamaz bunaldım. Hariciye işin kolayını bulmuş: "Efendim, bir malı almak demek, onu ödeyeceğiz demek değildir! Biz ithal lisansını vermişsek, mal hemen ithal edilemez. Ayrıca da sizin bilmediğiniz bir vize sistemi var. İthalatın yapılabilmesi için her ithalat lisansına vize koymamız lazım. İthal lisansının üzerinde vize varsa, ödemek bize düşer ama yoksa bize düşmez!" gibi tuhaf bir açıklama yapıyorlardı. Bu hariciyecilerimizin bulduğu parlak bir yoldu! Ancak bir süre sonra üzerinde vize olan, hatta iki vize olan malların bile parası ödenemedi. Kim-

se artık bu lafları yutmuyordu. Her gün karşıma, böyle birtakım adamlar, temsilciler geliyor, "Üçkağıtçısınız!" diye bağırıyorlardı. Bakanlıklararası Döviz Komitesi'ne gidiyoruz, cevap aynı: "Döviz yok!"

— *Peki, ne yapıyordunuz?*

— Menderes'in bir oyalama taktiği vardı. Zannediyorum Fatin Rüştü (Zorlu), ya döviz komitesi toplantısında ya da toplantının sonrasında söyledi: "1954'te seçim olacak, bir başvekil seçim öncesi ciddi tedbirler alamaz. Onun için sesinizi çıkarmayın" dedi ve biz de sesimizi çıkaramadık. Ben de şöyle tahmin ettim: Ciddi tedbirden kasıtları devalüasyonun yapılamayacağıydı ama eğer 1954 seçimini kazanırlarsa ciddi tedbirler alacaklar. Hatta Menderes, Fatin Rüştü aracılığıyla, benim de adımı anarak, Hazine'deki üst düzey yöneticilere bir haber gönderdi, "Onlarla beraber bu işi düzelteceğim" diye. Eh, genciz, bir başvekil böyle diyor, evvelden de tanımıyorum kendisini, gayet umutlu, beklemekteyim. '54 ortası seçim oldu ve kazandılar. Amaan ne nutuklar atıldı; her şey güllük gülistanlık! Halbuki hastanelere ödeme yapamıyoruz, o durumdayız. Hatırlarım, Adana civarında, fabrikaların yedek parçalarını ithal edemiyoruz. O kadar ki, 5000 dolar bulunamadığı için fabrikalar yedek parça alamıyorlar, kapanıyorlar. Atların nal çivisi ithal edilemediği için arabacılar büyük problem yaşıyor köylerde. O kadar zaruret içindeyiz. Bütün bunları görmek, mütemadiyen içimi kanatıyordu.

— *Maliyede genel eğilim nasıldı?*

— Bence, bizim maliyenin de intiharı orada olmuştur. Diğer bakanlıklarda da böyle düşünenler vardı gerçi ama bizim tarafta bir kısım arkadaşların şu tür önerileri vardı: "Efendim, liberasyonu iptal edelim, cezaları artıralım, kambiyo rejimini ve bütçeyi de biraz daha sıkılaştıralım. Bu borçları da ilerde müzakere ederiz, öderiz." Bu önerilerden sadece bütçenin kısılması konusu biraz doğruydu. Bense diyorum ki, "Kambi-

yo sistemi hastalık alametidir. Piyasa ekonomisini libere etmişsiniz, doğrusu da budur. Gümrüklerinizi bütün dünya düzeyinde tutar ama kambiyo kontrolleri, yasaklamaları getirirseniz ortaya çıkan şey piyasa ekonomisi değil, merkantilizmdir. Binaenaleyh bunları kaldırmalı, onun yerine, bu ekonomide dengeyi ne sağlar, ona bakmalısınız. Dengeyi, fiyat sağlar. Döviz kuru da bu arz-talep dengesi içinde belirlenmelidir, sonuçta bu da bir fiyattır ve bu fiyatı serbest bırakın." Tabii kendi aralarında konuşmaya başladılar hemen, "Bak, yeni geldi ama hemen devalüasyon diyor!" gibilerinden. Sonunda da o ekol tuttu tabii. Menderes söylediklerimi anlayacak durumda değil, Fatin Rüştü de öyle ama o, anlasa da anlamamazlığa gelirdi zaten; Menderes'le ilişkilerini düşünüyor çünkü. Sonunda Türkiye bu tutucuların eline geçti. Maliyenin de yıkımı demekti bu. Maliye bilimsel bir teklifi devlete götürüp kabul ettireceğine, kapkara bir teklifi götürdü: Kambiyo kontrollerini, cezaları artıralım, yasakları geri getirelim, daha da artıralım, kafaları keselim... İşte, kara maliyeci tipi.

— Sizce Menderes dönemindeki en temel hata orada mı yapıldı?

— Hayır, en başta aldıkları ekonomik kararlar hata idi, bu anlattığım Menderes'in kırılma noktasıdır. Tabii döviz kurundaki denge bozulunca ihracat daha da bocaladı. Sonra Kore Harbi geldi üstüne. Biz o konjonktürden de yararlanamadık, çünkü döviz kuru rezalet, hiç yatırım yapılmıyor. Hatırlarım, buğday silosu yaptık, fakat siloya koyduğumuz buğday elimizde kaldı. Bizim buğdayımızı kimse almıyor ki, senin buğdaya koyduğun fiyat 120 dolar, dünyada 52 dolar. 1954'ün sonunda bu negatif hareket galip geldi, fiyatlar derhal yükseldi. O fiyatların yükselişine karşılık bir süre sonra, zannediyorum en geç 1956'da Muğla Milletvekili Zeyyat Mandalinci, cezaları artırılmış olarak, Milli Koruma Kanunu'nu geri getirdi. Buna da karşı çıktım ve uygulayamayacaklarını söyledim.

— *Kanunun uygulanması çok vahşi olmuş sanırım.*
— Bir gün bir memure odama girdi, ağlıyor. Bahçesinde tavukları varmış, tavukları yumurtluyor, oğlu yumurtaları satmaya götürmüş pazara ve jandarma da çocuğu yakalamış, karakola kaldırmışlar. Çok kızdım ve üzüldüm, zehir zemberek, mektup gibi bir rapor yazdım. Maliye benim raporu hemen imha etti. Küfrediyorum. Tabii o Milli Koruma Kanunu, intihar kanunudur. Vehbi Bey (Koç) bile, "Senin maliyecilerin emriyle beni Yalova'da tevkif ettiler" derdi. Derdim ki, "Maliyecinin değil, Mandalinci'nin emriyle!" Böyle negatif bir uygulamaydı.

— *Kanu yatırımlarının durumu nasıldı?*
— Hazine'de görev yaptığım sırada şöyle olaylarla çok sık karşılaşıyordum: Mesela Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Menderes, Kayseri'ye şeker fabrikasının açılışı için gitmişti. Kayseri'den sonra Muş'a geçmişler. Giderken de yanlarında torba torba şeker götürmüşler. Muşlulara da, "Size Kayseri'den şeker getirdik" demişler. Muşlular da tabii, "Biz de isterük!" demişler. Konuşmasının sonunda Menderes demiş ki, "Ne istiyorsunuz, şeker fabrikası mı? Biz size çimento fabrikası yapabiliriz, mensucat fabrikası da yapabiliriz, bunları inceleyin, sonra Ankara'ya gidin, orada maliyede Kemal Kurdaş Bey var. İsteklerinizi ona anlatın, o hangisini talep etmenizi uygun görürse onu versinler!" Yani beni refere olarak kullanıyorlar. Tabii hemen Muş'tan bir heyet geldi bana, Menderes'in söylediklerini anlattı ve hangi fabrikanın Muş'a kurulmasının yerinde olacağını sordu. Ben de, "Yahu bana niye soruyorsunuz, cebinizde bozuk para var mı, yazı tura atalım, hangisi gelirse, onu yaparız!" dedim. Heyet kızgın biçimde gitti, ne küfür yedim sonra, sormayın. Düşünün milyonlarca liraya mal olacak bir yatırımın yapılması için hiçbir etüt istenmiyor, maksat halka hoş görünmek. Bu hengame içinde Hazine'de çalıştım ve çok yoruldum.

Sınai Kalkınma Bankası kuruluyor

— Sınaî Kalkınma Bankası bu dönemde kuruldu değil mi?
— IMF ve Dünya Bankası'nın kurulması sürecinde biliyorsunuz, özellikle azgelişmiş ülkeler için istikrar içinde hızlı kalkınma amaçlanıyordu. Bunun için memleketlerde, Dünya Bankası'nın vereceği kaynakları, ülkelerdeki iş dünyasına aktarmak için her ülkede bir Sınai Kalkınma Bankası kurulmasına karar verilmişti. Bu projeyi Dünya Bankası'nda Diamond diye bir uzman takip ediyordu. Diamond da Türkiye'de bu konu için, Hazine Umum Müdür Yardımcısı Bülent Yazıcı ile temasta. Bizim Sınai Kalkınma Bankası, dünyada kurulan ilk kalkınma bankasıdır. Bankanın ana sözleşmesinin yazılışında ben de karınca kararınca Bülent'e yardım etmişimdir. Bülent'in İngilizcesi çok iyi, kolejden mezun, fakat Türkçesi o kadar iyi değildi. E, bizdeki Türkçe de gayet iyi. O vakit ben Ankara'da maliye müfettişiydim. Bankanın ilk başkanı Tucker'dı, biz ona "Sarhoş Tucker" derdik. Bülent Hazine'deki görevinden ayrılıp bankaya umum müdür yardımcısı olarak geçti. Zaten ben de, Hazine'de ondan boşalan yere getirildim. Sınai Kalkınma Bankası'nı kuran da, ayağa kaldıran da Bülent'tir, kale gibi bir adamdı. Ne kimsenin hatırı için işe adam alır, ne de kredi verirdi. Tabii sonradan politikacılar hemen oraya da el atmıştır. Hangi yatırıma para verilmesi isteniyorsa, Ankara hemen bankaya emretmeye başladı. Bülent hiç aldırmazdı bu emirlere, "Hadi be!" derdi. Menderes onu da hiç sevmezdi. Mesela bir seferinde Menderes döneminin Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, benimle konuşacakları olduğunu söyleyip yanına çağırtmıştı. Görüşmeden önce, odanın hemen yanında karanlık bir bekleme odası vardı, orada bekletilirdik. Gözlerim karanlığa alışınca bir baktım, Bülent de orada. İkimizi de aynı nedenle çağırmışlardı. Beni yazdığım bir makale nedeniyle haşlamaya çağırmışlar, Bülent de banka olarak bir broşür yayınlamış, Türkiye'deki enflasyonu analiz ediyor. Menderes de o sırada, "Bizde enflasyon yok!" diyor ya, tabii çok kızmışlar. Çağır-

mışlar, onu da tepeleyecekler. Önce ben içeri girdim, Ahmet Salih, "Gene bir sürü laflar etmişsin, hesabını vereceksin" dedi. "Bülent ne yaptı?" dedim, "O da yazmış bir şeyler, enflasyon var diyor" cevabını verdi. "Tabii ki enflasyon var. Hadi oturun, size bir güzel öğretsin enflasyonun ne demek olduğunu, Türkiye'de neden enflasyon olduğunu" dedim. Bir kızdı Ahmet Salih, sorma. Tucker gittikten sonra normalde Bülent'in bankanın müdürü olması gerekiyordu, ama onun yerine Reşit Egeli'yi yaptılar. Menderes'in doktorunun kardeşiydi Reşit Bey. Ama Reşit Bey, Bülent'in değerini çok kısa sürede anlayan ve bilen biriydi. Çok iyi bir ekip oldular. Onların Türkiye ekonomisi hakkında hazırladıkları yıllık raporlar, hükümetlerin uykusunu kaçırırdı. Ben IMF'ye gittiğimde, Bülent için de Dünya Bankası'nda çok iyi bir yer hazırlanıyordu ama Bülent gelmedi, Türkiye'de kalmayı seçti.

Dış yardım aranıyor

— Menderes hükümeti Türk ekonomisinde bir sorun olmadığını savunurken dış yardım arayışını nasıl açıklıyordu?

— Bahsettiğim gibi, seçimlerden sonra Menderes evvelce verdiği sözlerin hepsini unuttu. Türkiye'yi cari işlemler açıklarına, ihracatta krize, kontrolsüz dış borçlara, ekonomide gittikçe şiddetlenen enflasyona, kıtlık ve darlıklara sürüklemiş olan kontrolsüz popülist politikalarına eskisinden daha da şiddetli bir biçimde geri döndü. Ancak bu dönüş, eskiden yardım aldığı dost devletlerle ilişkilerin gittikçe kötüleşmesine, hatta donma noktasına gelmesine neden oldu. 1955 yılına geldiğimizde iş öyle bir hal almıştı ki, Menderes de artık ülkenin ekonomik krizin eşiğine geldiğini kabul etmeye başlamıştı. Krizi aşmak için bulduğu çare, her zamanki çareydi: Amerikalılardan 350 milyon dolarlık bir yardım alınırsa, her şey yoluna girer! Menderes, bütün ihtiyaç ve dertlerimizi masanın üzerine açıklıkla koyarsak Amerikalıların hemen bu yardımı vereceğini, böylece de bizim önerdiğimiz "tatsız" tedbirlerin hiçbirinin uygulamaya konması için bir neden

Yıl 1954. Kemal Kurdaş Hazine'de görev yaptığı dönemde, Bedii Bey ile birlikte Amsterdam'da bir iş gezisinde.

kalmayacağını söylüyordu. Yardım talebiyle hemen bir Amerika ziyareti planlandı. Fatin Rüştü, biz Amerika'ya gitmeden önce Ankara'da Amerikan Elçiliği'ni hazırladığını iddia ediyordu.

— *Amerika yardım isteğini nasıl karşıladı?*

— Adnan Bey yeniden hükümet kurduğunda, bakanlarından dış dünyadan yeni para bulmalarını istedi. Tabii bunu asıl, iş âlemi istiyordu. Herkesin ağzındaki söz şuydu: "Bu hükümet bu sene dışarıdan 350 milyon dolar yardım bulursa kalır, öbür türlü düşer!" Yardım bulma amaçlı Amerika seyahatimizin sonu fiyasko da olsa, bu ona iki ay kazandırdı. Amerika'ya Fatin Rüştü başkanlığında bir heyet yollandı. Tabii bensiz olmazdı bu heyet. Çünkü IMF ile ilişkilerim nedeniyle milletlerarası alanda çok nüfuzlu insanlarla tanışmıştım ve hepsi de fikirlerime saygı duymuştu, yani benim sözüme onların sözünden kırk kat fazla önem veriliyordu. Amerikalılar güzel bir heyet kurmuşlardı: Princeton

Üniversitesi'nden Prof. Gardner Patterson ile başka üniversiteden biri, iki kişi idiler. Karşımıza geçtiler, Türkiye'nin ekonomisini bize tahlil ettiler. "Bir taraftan enflasyon yapıyorsunuz, bir taraftan da döviz kurunu sabit tutuyorsunuz, ithal talebini kısıtlıyorsunuz, çok zalim bir kambiyo rejiminiz var, kalkınamazsınız!" diyorlar. Dinliyoruz. Fatin ikide bir bana, "Cevap ver" diyor, "madem iktisatçısın, enflasyon olmadığını ispat et..." Sonunda dayanamadım, "Fatin Bey, iktisatçılık yalancılık demek değil. Ben neyi ispatlayacağım, adam doğru söylüyor" dedim. Akşam otelde bir boğazlaştık sorma. O bana, "İktisatçısın, ispat edeceksin, seni bunun için getirdik buraya" diyor, ben de, "Getirmeseydiniz, ben istemedim gelmek!" diyorum. Sonunda boğazlaşma daha da ilerleyince, "Ben size bir iktisat kitabı vereyim bugün, iktisat okuyun" dedim. Sonra biraz yatıştık ve Türkiye'nin durumunu yeniden anlattım, anladı da. "Fatin Bey" dedim, "inat ederseniz, ben hiçbir şey söylemem, zaten söylersem ben de komik olurum, katiyen söylemem. Batar, on para almadan Türkiye'ye dönersiniz. Halbuki herkes Türkiye'de aç, döviz götüreceksiniz, hepsi yağmalayacaklar, sizi bekliyorlar!"

— *Ertesi gün tavrı değişti mi?*

— Ertesi sabah gittik. Fatin Rüştü kurnaz ve cüretkar biriydi, adamlara benim ilk verdiğim programı verip, "Bu programı yapacağız" dedi. Dediler ki, "İki gündür bize Türkiye'nin bir şeyi yok diyorsunuz. Madem bir şey yok, niye geldiniz buraya? Bu program çok iyi, doğru, koordine bir program..." Fatin de cevaben, "Dün akşam başvekille konuştuk, hükümeti ikna etmiş, bu programı uygulayacağız" dedi. Onlar da herhalde kontrol ediyorlar bizi telefon ettik mi diye, biliyorlar olan biteni yani. Hiçbir şey vermediler bize. 350 milyon dolar istedik, 35 milyonluk buğday muğday gibi bir şeyler verdiler. Tabii kamuoyu işin iç yüzünü bilmediği için, büyük bir zaferle dönmüş gibi karşılandık. Gazetelerde çıkan haberleri görünce, "Farkında değilmişim, amma başarılıymışız!" diye

Kemal Kurdaş, bir IMF toplantısında Türkiye'yi de temsil eden Belçikalı yönetim kurulu üyesi ile.

epey dalga geçtim. Türkiye'ye döndükten sonra epey bir toplantı trafiği oldu. Amerika'nın ciddi bir program görmeden yardım yapmama kararı aldığı belliydi.

— Bu başarısız girişime rağmen, Amerika'dan yardım talepleri devam etti, değil mi?

— Tabii ki devam etti, ama Amerikan Elçiliği'ne bu yönde yapılan başvurular da sonuç vermedi. Bunun üzerine Menderes ve Fatin Rüştü, Amerikalılar nezdinde sert girişimlerde bulunmaya, hani denir ya, masaya sert bir yumruk vurmaya karar verdiler.

— Nasıl bir sertleşme politikası izlediler?

— Zannediyorum 1955'in ilk aylarında Fatin Rüştü beni aradı, birkaç gün sonra Amerikan Elçiliği yardım heyeti başkanı ve yetkililerle bir toplantı yapılacağını, Türk heyetinin başkanlığını kendisinin yapacağını ve heyette benim de yer aldığımı söyledi. Heyette Fatin Rüştü dışında, hariciyeden bir temsilci ile İstatistik Genel Müdürü Şefik İnan da olacakmış.

— İlişkileriniz böyle kötüyken neden sizi bu kadar riskli bir toplantı ile görevlendirdiler sizce?

— Anladığım kadarıyla Hasan Polatkan'la görüşerek benim katılmama karar vermişler. Tabii kesin olarak bilemem ama zannediyorum, birinci neden, böyle bir toplantıda maliyeden temsilci bulunmasının zorunlu olması, ikincisi de, Hazine'de yabancı kurumlarla ilişkiyi benim sağlıyor, yani tanınıyor olmam olabilir. Fatin Rüştü telefonda, "Sen, toplantıda bana herhangi bir itirazda bulunmayacaksın" diye sıkı bir ikazda bulundu. Tabii Türkiye'nin içine düştüğü krizle ilgili olarak benim neler düşündüğümü, onların izlediği politikaları ne kadar yanlış bulduğumu biliyordu. Ben, 1950 Mayıs seçimlerinden itibaren, Türkiye'nin ekonomik politikalarının fasit daire içinde bocalayıp durduğunu, buna karşı acilen bir reform ve istikrar programının uygulanmaya konulmasını, milletlerarası mali kuruluşlar ve dost devletlerden yardımın ancak böyle bir istikrar programını güçlendirmek için istenebileceğini, dış borca dayanarak günü gün etme yaklaşımının artık bitmesi gerektiğini söylüyor ve savunuyordum; hâlâ da böyle düşünüyorum.

— Fatin Rüştü Zorlu'nun "itiraz etme" uyarısını nasıl karşıladınız?

— "Fatin Bey, katılırım ama yazılı mukavele yaparsak. Siz de toplantıda katiyen bana hücum etmeyeceksiniz! Bu defa hücum ederseniz ben de cevap vereceğim" dedim. Bir cins özel anlaşma olan bu mutabakatı toplantı günü sabahında teyit ettik ve öylece toplantıya gittim. Hariciye Vekaleti'ndeki toplantıda karşımızda Amerikan Elçisi Avro Warren, Amerikan Elçiliği Dış Yardım Heyeti (AID) Başkanı Dayton, AID'in ekonomi müşaviri olarak getirdiği Prof. Gardner Patterson vardı. Bizim oturma düzenimiz de şöyleydi: Ortada Fatin Rüştü, solunda ben, sağında Şefik İnan, onun yanında da bir hariciye yetkilisi. Şefik İnan, Fatin Rüştü'nün eski bir arkadaşıydı. Halk Partili olduğunu söylerdi ama o ve birkaç kişiye daha Hariciye'de "Fatinist" denirdi. Harici-

ye'de bir de Fuat Bey (Köprülü) taraftarları vardı, onlara da "Fuatist" denirdi. Toplantı başladı, karşı taraf, "Yardım ihtiyacımız olduğunu anlıyoruz, siz müttefikimizsiniz, size yardım etmek isteriz, ama sizin de evinizi bir düzene sokmanız iyi olur, enflasyonu dizginleyin, kurunuzu yoluna sokun" gibi şeyler söylüyorlar. Doğru da söylüyorlar. Prof. Paterson da sözcülük yapıyor. Terbiyeli bir herif. O da, "Enflasyonu önleyin" falan deyince Fatin söz aldı, "Bunlar geçersiz laflar, bizde enflasyon yok! Siz Türk ekonomisini tanımadınız" dedi ve sonra beni göstererek, "Bu lafları bizimkiler de söylüyor, bu da hep böyle söyler! Bunların hiçbirine değer vermiyoruz ama bırakıyoruz söylüyorlar!" diye devam etti. Daha toplantı başlamadan az önce konuşmuşuz ve saldırmayacağım diye söz vermiş oysa. Ben de döndüm, "Bakın Fatin Bey, mukaveleyi bozmayın, yoksa şimdi bağıracağım" dedim. Bunun üzerine sustu. Bu arada AID Başkanı Dyton iktisat okumuş biri, vaktiyle bir ara otelcilik de yapmış. Fatin Rüştü, "Bizim buraya konuşmak için otelci getirmeyin, elçi de yetersiz, bizim karşımıza devlet adamı getirin!" dedi. Adamlara hakaret ediyor yani. Sanki Türkiye'de iktisat bilen devlet adamı çok var da! Sonra onlara bir memorandum okudu: Türkiye'nin bölgesindeki rolü. Kore'de şunu yaptık, bunu yaptık. Bizim asker orada ölmüş falan filan. Yani hem küstahız, hem yardım istiyoruz! Tabii çok üzüldüm. Adamlar kızardılar, morardılar, perişan oldular fukaralar. Kısacası Fatin Rüştü Amerikalılara kum torbası muamelesi yaptı. Ama tuhaftır, o toplantıdan sonra hakikaten AID başkanını değiştirdiler, zaten elçi de o toplantıdan sonra istifa etti. Beyaz saçlı, hoş bir herifti, tipik Amerikalıydı. Dayton'un yerine General Riley diye, Cumhurbaşkanı Eisenhower'ın Filipinler'den arkadaşı olan bir zatı getirdiler sonra. O da hoş biriydi. Hele benim tarihe olan ilgimi öğrendikten sonra çok iyi bir ilişki gelişmişti aramızda.

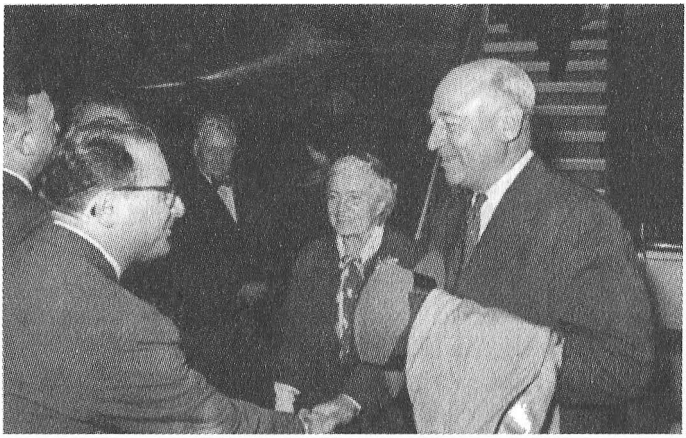
— Dışişleri ekonomik konularda neden bu kadar belirleyiciydi?

— Şimdi size yine hariciyecilerle ve tam da sorduğunuz soruyla ilgili başka bir anımı anlatacağım. Menderes döneminin bir sakıncası da, Türkiye'de ekonomik politikaya hariciyenin müdahale etmesidir. 27 Mayıs'a kadar olanlarda ve neticelerinde hariciyenin dahli vardır. Fatin'e birkaç kez, döviz kuruyla ilgili kararlara neden karıştıklarını sorduğumda verdiği cevap, duyduğum en enteresan cevaplardandır. Fatin'e göre döviz yabancı para olduğuna göre, dış ilişkiler de dövizle birebir ilgilidir; hani kelimenin başında "dış" var ya, o kabilden!

6-7 Eylül olayları ve IMF toplantısı

— 6-7 Eylül 1955 olayları Menderes hükümeti döneminde yaşandı. Bu olaylar size nasıl aksetti?

— O olay beni kahretmiştir. Dünya Bankası ve IMF'ye, 1955'te yıllık toplantılarını Türkiye'de yapmaları için teklifte bulunduk, onlar da kabul ettiler. O zamanın Türkiye'si hâlâ dünyada itibarlı bir memleket. Biz de büyük hazırlıklar yaptık. Hazırlıkları komite başkanı olarak ben yürüttüm, İstanbul'da da bir tali komite kurduk ayrıca. Memduh Aytür'ü de İstanbul'daki tali komitenin başına geçirdik. Eldeki dil bilen genç maliye müfettişlerinden yardımcılar aldım. Bütün dünya merkez bankası başkanları, devlet başkanları, bakanlar, gazeteciler binlerce kişi katılırdı o toplantılara. O sırada da sadece Hilton bitmiş ya da bitmek üzereydi sanıyorum. O adamlar da Avrupa, Amerika standartlarına alışmış adamlar, "Gelin de Mülkiye yatakhanesinde kalın!" diyemezsiniz. Otel arıyoruz, yok. O sırada Vehbi Bey'in bir otel yapma niyetinde olduğunu duyduk ve biz talip olduk. Vehbi Bey'e, 1955 Ağustos'undan önce bitirmesi şartıyla, döviz de dahil bütün ihtiyaçlarını sağlayacağımızı taahhüt ettik. Vehbi Bey'le ilişkileri de ben düzenliyorum, ilk geniş tanışmamız orada olmuştu: Kurnaz, vatanperver, Kurtuluş Savaşı'nı görmüş biri. Divan'da kaldığım zaman odama hemen çiçek, meyve gelirdi! Yıllar sonra, ben ODTÜ'den ayrıldıktan sonra Vehbi Bey be-

Kemal Kurdaş fotoğrafın arkasına şu notu düşmüş: "Dünya Bankası ve IMF'nin 1955, 7 Eylül'ünde İstanbul'da yapılması planlanan yıllık toplantısına katılmak üzere İstanbul'a gelen Amerikan maliye bakanı ve eşi, yıllık toplantı hazırlık komitesinin başkanı ve üst yetkilileri olarak Yeşilköy Hava Meydanı'nda tarafımdan karşılanmıştır. 6 Eylül 1955."

nimle çalışmak istedi ama kabul etmedim. "Vehbi Bey," dedim, "sen bir ulu çınarsın, ben senin yanında çalışamam. Ben seni rahatsız ederim, sen beni rahatsız edersin." Mesela Nejat'la (Eczacıbaşı) da çalışmamışımdır; varlıklı, ünlü adamlarla çalışmadım. Arkadaş olarak çalıştım da, ücretli olarak çalışmadım daha doğrusu. Neyse, muazzam bir hazırlık dönemi yapmışız. O kalitede bir inşaat çok zordu, çünkü her şey dışarıdan geliyordu. Vehbi Bey bize liste veriyor, biz o listeyi usulen nafıaya gönderiyoruz, gerçekçi mi bu liste diye. Hakikaten zamanında bitirdik oteli ve böylece Hilton ve Divan gibi iki otel oldu elimizde.

— *Sekreterya nerede idi?*

— Birkaç gemi kiralayıp Galata rıhtımına bağladık ve onların kabinlerini kullandık. Fakat Galata rıhtımını kullanmanız kötü oldu, çünkü bu patırtının yayıldığı bölgelerden biri de

Galata idi. Tabii olayları görünce resmen ödleri patlamıştı gelenlerin. Davetliler toplantıdan bir gün evvel İstanbul'a geldi. Bütün dünya maliye vekilleri geliyor. Ben hem hazırlıkları yaptım, hem de Türkiye namına Amerikan maliye vekili gibi, gelen önemli konukları karşılıyorum. Fransa'dan da Başbakan Pierre Mendès-France geliyordu, onu karşılaması için de Memduh Aytür'ü yollamıştım. Konukları karşılama işini de organize ettikten sonra, yorgunluğum çıkmaya başlamıştı ama içim de rahattı. İstanbul Defterdarı Şefik Kazım Gür, Allah rahmet eylesin, her lafından zeka akardı, "Kemal" dedi, "sürmenaj geçireceksin, bir-iki gün deniz suyuyla kafanı yıkayayım da kendine gel!" Ben de tüm organizasyonu tamamlamışım ya, onun verdiği rahatlıkla, dinlenmek için Şefik'le Ada'ya gittim. İkimiz de İstanbul'da nelerin olduğunun farkında değiliz, halbuki İstanbul'da kıyamet kopuyor. Ertesi gün kalktım, iskeleye gittim, bir gariplik var; her taraf tenha. Vapurların işleyip işlemediğini sordum, "Birazdan başlayacak!" dediler. Ne demek birazdan başlayacak? İskeledeki görevli biraz tuhaf baktı yüzüme, "Şu ana kadar sefer olmadı efendim, olayları duymadınız mı?" dedi. Ne olduğunu sordum, "İstanbul'da yağma var!" dedi. Elimde olmadan bir hayret ve panik çığlığı attım, ilk aklıma gelen, "Bütün hazırlıklarım boşa gitti!" oldu. İstanbul'a bir geldim ki, Allaaaah, sokaklar nasıl! Arabalı vapurdan indim, o Sirkeci, o Beyoğlu, her taraf sokağa atılmış buzdolapları, top top elbiselik kumaşlarla doluydu, pencereler, camlar kırılmış, insanlar yarı vahşi... Yaralanmış Rumlar ve Museviler vardı. Türkiye'nin yüzkarası bir olay! Sen tut, Kıbrıs'ta Yunanlılara sopa göstereceğim diye, Atatürk'ün evine bomba attılar söylentisi çıkar, ama daha evvel adamların ellerine sopalar ver, silahlandır. Nasıl ciğerimden vuruldum, anlatamam. Düşünün, toplantıdan bir gün evvel oluyor bu hadiseler, tabii bütün dünyaya rezil olduk.

— *Davetlilerin başına bir şey geldi mi?*

— Aytür, Mendes France'ı almıştı. Arabasının üzerine bu çapulcular çıkmış, Topkapı'da yan sokaklardan ilerleyebilmiş-

ler, sonra bir motor tutup Üsküdar'a kaçırmış adamcağızı. Öldüreceklerinden korkmuş. Ertesi gün, IMF'yle İstanbul Üniversitesi'nde toplantı yapacağız. Bir perişanlık. Toplantıda, bütün yabancı âlem benim üzerime geliyor, ödleri patlamış. IMF ile ilişkileri ben yürüttüğüm için hepsi beni tanıyor ve seviyorlardı. Yüz yüze tanımadıklarım da beni yazdığım raporlardan tanıyordu. Amerikan maliye bakanı, toplantıyı iptal etmeyi teklif ediyor. "Sakın etmeyelim ekselans" dedim, "bir daha olmaz bu toplantı." Onlara uzun uzun nutuklar attım. Bu arada, ben çok güzel İngilizce nutuk atarım. Benim hatırım için, üç gün denemeye karar verdiler. Bir şey olmayacak diye, şahsi olarak teminat verdim. Neticede toplantıyı yaptık ama buruk bir toplantı oldu. Amerika'ya gidip IMF'de çalışmaya başladığımda bile daktilolar, küçük memurlar bana, "Seni seviyoruz ama o günü unutamıyoruz" diyorlardı. Yani o çok feci bir gündü. 6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi kadar tahribat yapmıştır Türkiye'ye ve hiçbir sebep de yoktu böyle bir olayın yaşanması için. Tamamen Menderes hükümetinin bir gafletidir. 6-7 Eylül olaylarının benim açımdan bir neticesi de, artık Menderes ve ekibiyle daha fazla çalışamayacağıma kesin olarak karar vermem olmuştur. Zaten Menderes de artık bitmişti. DP grubu Meclis'te Menderes'i hesaba çekti. Ben gerçi ayrılmaya karar vermişim ama Hasan Polatkan sağda solda tartışmalı bir konu olunca, beni isterdi ki, fikir vereyim; o gün de Meclis'e beni ve Burhanettin'i yanında götürdü. Orada Menderes'in aktörlüğüne şahit olduk.

— *Neler konuşuldu o toplantıda?*

— Meclis'in alttaki salonundayız. Polatkan endişeli, cebinde bir mektup var, istifasını yazmış. Evvela zannediyorum Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı'yı hesaba çektiler ve istifasını istediler. Menderes çıktı, "Arkadaş istifa etsin," dedi, o da istifa etti. Ondan sonra zannediyorum birisini daha davet etti, artık yavaş yavaş sıra bize geliyor. Protokol sırasıyla Fatin Rüştü'yü çağırdılar. Onu da istifa ettirdiler. Menderes de yukarıda;

Atatürk toplantıları yukarıdan takip edermiş, o da ediyor! Endişeli. Kritik yerde aşağı inip, "Arkadaş istifa etsin!" diyor, sonra odasına çıkıyor. Hasan Bey, Menderes'in yanına gitti, mektubu cebinde. Döndü, yüzündeki renk düzelmiş, "Çocuklar hallediyoruz bu meseleyi" dedi, "beyefendi, katiyen istifamı kabul etmedi, beraber geldik, beraber gideriz, kimse benim olduğum yerde senin istifanı isteyemez, dedi." Teminat vermiş yani. Pek inanmadım ama Hasan Bey inanmış gözüktü. Bekledik, onun sırası geldi. DP'liler gene başladılar bağırmaya. Hasan ürkek bir adamdı. Mülkiye'yi bitirdikten sonra, Ziraat Bankası'nda müfettiş olmuş. Yazı yazamaz, cümle kuramaz ama kendine mahsus da bir insan idare etmesi vardır, adamına göre davranmasını bilirdi. Mesela bana bir kere bile emir kipiyle, "Böyle yap!" dememiştir. "Tamam, Kurdaş Beyefendi!" derdi. Benimle mesafesini muhafaza etmiştir, ben de onunla mesafemi muhafaza etmişimdir ama zehir zemberek de konuşmuşumdur yeri geldiğinde. Bana hatta bir kere demiştir ki, "Kemal Beyefendi, ben sizden bir şey istiyorum, hep reddediyorsunuz, ne istesem reddediyorsunuz. Ama arkadaşınız, ondan ne istersem, hay hay efendim diyor, bir şekil buluyor. İkiniz de umum müdür yardımcısısınız." Bunun üzerine, "Beyefendi" dedim, "Ben memurum, devletime karşı benim taahhüdüm var, doğru bildiğimi söyleyeceğim, doğru bildiğimi yapacağım. Başka arkadaş öyle inanır, öyle yapar. Siz ona inanıyorsanız, onu terfi ettirin. Ama beni karşınızda hep böyle göreceksiniz. Ben buyum. Doğru yaptığınızda da doğru yaptınız diyorum." Tuhaf bir biçimde Hasan Bey'in beni dinlediği de olurdu. Yani, bazen doğru da yapardı. Neyse! Hasan Bey rahatlamış bir biçimde kürsüye çıktı, nasıl bir hücumla karşılaştı, anlatamam. Teni kırmızıydı zaten, saldırılarla tozpembeye döndü. Ondan sonra Menderes aşağı indi, "Arkadaş direnmesin lütfen. Bu işin icabı çekilmektir!" dedi. Yani Hasan'ı da istifaya davet etti. En fazla yarım saat önce Menderes yukarıda, istifasını istemediğini söyleyip almış istifa mektubunu oysa. Tabii mektubu istediği zaman uygulamaya koymak üzere bir çekmeceye atmış. Ha-

san ölü gibiydi. Bakanlığa döndük, eşyalarını topluyor. Üzgünüz tabii, beraber iki sene çalışmışız. Ne olursa olsun, maliye bakanıydı; bir taraftan toplanıyor, bir taraftan da küfür üzerine küfür ediyordu.

— *Siz ne yaptınız?*

— Bunu Türkiye'nin bilmesini isterim: Namuslu memurlar bir gün insana yardımcı olur, size yaranmaya çalışan namussuz memurlar ise, düştüğünüz zaman sizin ilk düşmanınız kesilirler. Sonra Menderes ekibi hakkında tahkikat komisyonu açıldı: Fatin Rüştü, Hasan Polatkan, bir de Sıtkı Yırcalı. Sıtkı Yırcalı, hırsızlık falan yapmazdı ama ne istediğini de bilmezdi. Ben, Hasan'ın nerede zayıf olduğunu bilirdim. Komisyonda sorulan sorulara cevap veremediğinde beni telefonla arardı:

Kemal beyefendi...

Buyurun beyefendi.

Bana bugün şunu sordular...

Beyefendi orada sizin suçunuz var, oraya girmeyin... Şu konuyu ortaya atın... O konu hakkında izahat verin vs.

Neler söylemesi gerektiği konusunda onu sevk ediyorum, ne zaman telefon açarsa, ona yardımcı oluyorum. Ne de olsa eski bakanımdı. Ama suçlu olduğu yeri de söylüyorum. Bir gün gene beni aradı, "Kemal Beyefendi, size bir itirafta bulunacağım. Size telefon açıyorum, ne zaman ararsam çıkıyorsunuz, bana yardım ediyorsunuz. Verdiğiniz ipuçlarına göre de hareket ediyorum. Size müteşekkirim ama Hazine'de sizinle beraber çalışmış arkadaşımıza elli dört kere telefon ettim, hepsinde de toplantıda diyorlar." Ama sonra Hasan Polatkan tekrar maliyeye döndü ve o kadar şikayet ettiği adamı Hazine umum müdürü yaptı; o da onun has adamı oldu. Bütün bunlar onun kaderini menfi etkiledi tabii sonunda.

— *Kabine ve partideki bu kıyımdan sonra Menderes neler yaptı?*

— Sonunda tek başına kaldı. Partideki toplantıda, "Siz isterseniz hilafeti de geri getirebilirsiniz, bana bir şans daha ve-

rin" dedi. Araya girip, ona bir şans daha verilmesini isteyenler oldu. Celal Bey, Menderes'in istifasını aldı ama aynı dakikada başvekalete yeniden tayin etti. Siyaset, Türkiye'de çok tuhaftır. Menderes, yeni kurduğu hükümete Hasan'ı, Fatin'i falan almadı. Maliyeye Nedim Ökmen'i getirdi. Nedim, Kilisli, yiğit, dost bir adamdı.

Yardım arayışları sürüyor

— Bu değişikliklerden sonra yardım görüşmeleri nasıl bir hal aldı?

— Para aranmaya devam ediliyor dış devletlerden tabii ki. Menderes, Amerika'ya yaklaşma eğiliminde, üst kademedeki Amerikalılar da, Türkiye'yi ellerinde tutmak istiyorlar. Adnan Bey'i de kendilerine yatkın buluyorlar: Kore'ye asker yollamış, –bana göre bugünkü gibi sözde– demokratik bir seçimle işbaşına gelmiş, Batı yanlısı, çiftlik ağası, yani istedikleri bir sürü vasfı taşıyor. Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Randal geldi, durumu bir de Menderes'in ağzından duymak istiyorlar aslında. Amerikalı temsilciye Menderes tarafından iletilmek üzere, bir memorandum hazırlamam istendi, ben de hazırladım. Adama Türkiye'nin durumunu anlatacağız. Bayağı ciddi bir memorandum hazırladım, alınacak tedbirleri anlattım. Bu arada şöyle de küçük bir bilgi vereyim: Menderes'e devalüasyon dediğiniz zaman yer yerinden oynardı ama aynı mekanizmayı, "ithalat ve ihracat dengesi kurulmalı" gibi ifade ettiğinizde, "Ne kadar doğru söylüyorsun!" diye tepki alırdınız. O kadar bilgiliydi ekonomi konusunda! Randal Türkiye'ye geldiğinde bütün gazeteler birinci sayfasını ona ayırdı, hem de günlerce: "Randal geldi... Randal yürüdü... Randal oturdu..." Bütün Ankara Randal'ın peşinde. Menderes'le Randal'ın görüşmelerinden bir gün sonra Başbakanlık'ta toplandık. Maliye bakanı o dönem Nedim Ökmen, Fatin kabine dışında ama gene Menderes'in etrafında. Samet Ağaoğlu var, bir de Amerika'dan önemli bir zat geliyor, hariciye protokolü icabı Washington Büyükelçisi Haydar Gök

var toplantıda, bir de adını hatırlamadığım bir hariciyeci daha. Randal'ı, Türkiye'ye kadar getirmiş Gök, böylece onore ediliyor Randal! Haydar Gök de, Fatin'in Galatasaray'dan arkadaşı, yani Fatinistlerden. Menderes bize toplantının özetini anlatıyor: "Dün Randal'la buluştuk, Kemal Bey'in memorandumunu okudum. Çok etkilendi." Menderes ne haltlar karıştırdığımın farkında değil ama hariciyeciler hemen fark ettiler tabii. Menderes hayli uzun methetti beni. Memorandumum çok etkilemiş Randal'ı. Ben de çok küçük bir konuşmayla, "Efendim, bunun devamını getirin, aynı ana fikirlerde ısrar edin ve bunu uygulayalım, Türkiye'yi kurtarırız. Ana argüman enflasyonu önlemek, kuru ayarlamak" dedim. Oradan Haydar Gök söz aldı, "Kemal Bey gibi maliyeci arkadaşların söylediği şekilde, Türkiye'de enflasyon yok!" dedi. Kendine göre birtakım laflar etti. Menderes bir anda değişti, "Tabii efendim, yok Türkiye'de enflasyon" dedi, sonra beni göstererek ekledi, "bunlar yapıyorlar!" Biraz önce beni yere göğe koyamayan Menderes tam zıt istikamette başladı bu sefer: "Bunun dediklerini yapsaydık, ölüler mezara kefensiz girerdi!" Kendi kendime, "Ulan ne herifmişim!" dedim. Adamın söylediği şeye bakın, ölüler kefensiz kalırmış; sen mezarcı mısın, ölüye kefen bulmak senin görevin mi? Hani Sümerbank'ın fiyatlarını devlet belirliyor ya, onu kastediyor! Bana nasıl hücum ediyor anlatamam. Bu arada da Maliye Vekili Nedim'e de bakıyor. Menderes epeyce konuştuktan sonra, "Beyefendi" dedim, "bu arkadaş nerede enflasyon yok diyor, siz nerede yok diyorsunuz?" Enflasyonun olmadığında ısrarlı, "Bak sana bir şey soracağım" dedi. Tabii bu konuşma size aktardığım kadar pürüzsüz gitmiyor, araya serpiştirilmiş küfürleri de ekleyerek okuyun bu kısmı. Bu arada ben de kaynıyorum artık, duramıyorum.

Menderes: Şimdi, sen öğle yemeğini Karpiç'te kaç liraya yiyorsun?

Ben: Valla efendim, ben memur adamım, Karpiç'te yemek yiyemem, bir davet oluyor, onlar ödüyorlar, ancak o zaman giderim Karpiç'e.

Haydar'ın yanındaki Fatinist hariciyeci: Efendim, geçen sene 2,5 liraydı, şimdi 5 lira.

Menderes: Şükran'da kaçtı, kaç oldu?

Ben: Şükran kim efendim?

Menderes küçük bir şaşkınlıktan sonra, –nasıl bilmezmişim Şükran'ı– açıkladı, İzmir'de bir lokantaymış. Sanki ben bilmek zorundayım! Tabii hariciyeciler hemen biliyorlar. Sonra ben de öğrendim İzmir'i, akşamları dışarıda yemek yer, midemizi bozardık; Şükran'da değil tabii! Neyse devam ediyorum konuşmayı aktarmaya.

Menderes: Şükran'da kaça yeniyor öğle yemeği?

Ben: Bilmiyorum efendim.

Hariciyeciler: Geçen sene 1,5 liraydı, bu sene 2,5 lira.

Menderes: Ağzını açmış konuşuyorsun, ama hiçbir şey bilmiyorsun! Nerede enflasyon var? Karpiç'te 5, Şükran'da da 2,5 liraya yemek yiyorsun, nerede enflasyon?

Ben: Aman efendim, enflasyon böyle ölçülmez. Ben de size ve şu arkadaşlara bir soru sorayım: Geçen sene Karpiç'te kaçaydı? 2,5 liraymış, bu sene 5 olmuş. Şükran'da 1,5'muş, 2,5 olmuş. İşte bakın, her iki tarafta yürümüş fiyatlar. Ama fiyat farkları, istihsal bölgesinde olup olmamakla değişir. Orada su ucuzdur, bedavadır, domates ucuzdur, her şey ucuzdur, orada ucuza satar, burada pahalı satar. Ama bu fiyat farkları devamlı olarak fiyatın içindedir ve hep birlikte yükselirler. İşte bu enflasyon demektir. Bana küfretmeyin, söylemeyin bu lafları. Bakın, kaç senedir karşınıza geliyoruz. Siz benim bir tane elbisemin olduğunun farkındasınız, değil mi? Ciddi yerlere onu giyiyorum. Bir elbisem daha var, bir tane de gömleğim var, bakın, burasını hanım ördü. Siz kime hücum ediyorsunuz? Affedersiniz, devlete saygımdan burayı terk edeceğim, yoksa çok ağır konuşacağım.

Bunları söyledikten sonra toplantıyı bıraktım. Bu arada, "Siz hariciye memurlarının söylediklerine bakmayın, Randal'la yarın yine de benim yazdıklarım çerçevesinde konuşun. Yoksa bir çuval inciri berbat edersiniz. Bakın inciri biliyorum, İzmir mahsulüdür!" demeyi de ihmal etmedim çıkmadan önce. Menderes bir soldu, sormayın.

— Sonu Amerika'ya kaçmanızla biten maceranız yavaş yavaş başlıyor galiba!

— Polisler yoldan döndürdüler beni. Nedim çok fena kızdı bana, toplantıya geri dönmemi istiyor, ben de dönmemeye kararlıyım. Binadan çıkmadım ama içeri de girmedim, özel kalemde bekledim. Toplantı bitiminde Nedim'e, "Bir daha da gelmem Menderes'in toplantılarına" dedim. Zannediyorum benim memorandumuma göre beyanda bulundular ki, Amerika 125 milyon dolar verdi yardım olarak. Hükümetin umduğu kadar değildi para, ama yine de iyi bir paraydı ve Menderes'i bir süreliğine kurtardı.

— Dayton'un yerine getirilen General Riley ile ilişkileriniz nasıl oldu?

— Riley işe başladıktan sonra benimle yakın dost oldu. Bir toplantıda onlara, radikal bir proje önereceğimi söyledim. Sonuna kadar da dinlediler. Dedim ki, "Türkiye'ye senelerdir yardım ediyorsunuz. Bütün kontrollere rağmen, döviz işlemlerimiz nedeniyle cari işlemlerimizde açık veriyoruz. Bu yardımları da doğal olarak cari işlemler açığında kullanıyoruz. Fakat ekonomik politikamızda rasyonel bir değişiklik olsa, bu yardımı yatırımlarda kullanırız. Size önerim şu: Cari işlemler diye verdiğiniz paranın bir kısmını ayırın, bir eğitim programı yapalım. Türkiye'nin en büyük kıtlığı iyi yetişmiş, dünya bilgisine sahip, cesareti olan insan ve liderdir. Bir sürü insanla temas ettim; karşıma gelen en büyük iktisadi teşekkülün umum müdürü, bilançosunu ters tuttuğundan derdini anlatamamıştır. Yani bu kadar cehalet vardır, bunun yanında yarım bilgililerde de ahlaksızlık vardır. Onun için Türkiye'nin ekonomi politikasında alttan da rasyonel bir tazyik gelmiyor. Bu devlette bin tane dünya iktisadını bilen, haysiyetli adam yayılmış olsa, herkes kendi bakanına, bu yanlış politika, diyebilse, Türkiye bu kadar yanlış yapmaz, boynunu kılıca bu kadar akılsızca uzatmaz. Benim planım şudur: Bu yardımın bir kısmını ayıralım, Türkiye'den 350 çocuğa Amerika'nın en ciddi üniversitelerinde doktora yaptıralım. Harward'a, MIT'e yollayalım, iktisat,

işletme, mühendislik dallarında doktora yaptıralım. Sonra mümkün olursa Amerikan Hazinesi'nde staj yaptıralım bu çocuklara. Türkiye müstakbel liderlerini bulsun. Bir gün etrafınıza baktığınız zaman konuşabileceğiniz adamlar olsun. Şimdi konuşamıyorsunuz, kiminle konuşacaksınız?"

— *Ne cevap verdiler teklifinize?*
— General Riley bunu çok cazip buldu. IMF'ye gittiğim zamana kadar elçiliğe bu fikri kabul ettirmeyi başaramadı. Bu aşamaya kadar izleyebildim. Sonrasını Amerika'da, Riley'den aldığım bir mektuptan öğrendim. Elçilikteki dirençten sonra Washington'dan da mukavemet gelmiş programa. Sonunda Riley konuyu görüşmek için Cumhurbaşkanı Eisenhower'a gitmiş. Ama ne de olsa Eisenhower'ın *body*'si, Eisenhower eski arkadaşına duyduğu güvenden, ağırlığını koymuş ve bizim program kabul edilmiş. Program çerçevesinde, Amerika'da 15 üniversiteyi seçmişler, üniversiteler de 1957 Ekim döneminde 50 kişilik ilk Türk ekibi için yer ayırmışlar. Bütün bu işler tamamlandıktan sonra, General Riley Türkiye'ye başvurmuş, maliye bakanına bir mektup yazmış. Programı hatırlattıktan sonra, aldığı olumlu cevap için ne kadar memnun olduğunu belirtmiş ve çocukların listesinin gönderilmesini istemiş. Bizim bakanlıktan verilen cevap ne biliyor musunuz? "Biz okul değiliz, böyle bir eğitim programından haberimiz yok. Bu proje, Kurdaş'ın fantezisidir, o yapmıştır ve bizi ilgilendirmez!" General Riley yıkılmış tabii. Bu arada, bu cevabı yazan adamlar uzun yıllar ortalıktaydı, epey yüksek mevkilere de geçtiler. General Riley'nin mektubu çok üzdü beni. Diyordu ki, "Bilmeden nasıl bir işe girmişim, çevreme karşı büyük bir hata yapmışım meğerse. Ama sana inandım, ne güzel bir programdı. Niye bir millet adam yetiştirmekten kaçar?" Çok utandım bütün bu olanlardan. Düşünebiliyor musunuz, Amerika'da doktorasını yapmış 350 kişi olacaktı o günlerde Türkiye'de ve bugün belki de bu insanlar parti başkanı olacaktı. Türkiye hiç olmazsa kendi eliyle intihar etmeyecekti bugünkü gibi, ama olmadı.

— Maliye Bakanı Nedim Bey'le aranız nasıldı bu arada?

— Nedim, benim fikirlerime çok güvenirdi. Göreve geldiğinde fikirlerimi ona da anlattım, "Üstat" dedim, "batıyoruz. Tek şans akıl yoluna, bilim yoluna dönmektir. Bütçeyi, vergi sistemindeki bir iki değişikliği ona göre yapacağız. Merkez Bankası politikalarını kontrol altına alacağız ve dikte edeceğiz. Merkez Bankası politikacının emriyle açılmayacak, bizim kontrolümüz altında olacak. Gerçekçi döviz kuruna gideceğiz, kambiyo kontrollerini kaldıracağız..." Nedim'i bu çalışmamızdan kimseye söz etmemesi konusunda da uyardım ve "Biz bunu bütçe günü, bütçe komisyonunda okuyacağız, angaje edeceğiz hükümetinizi Meclis'e karşı. Menderes bunu okumanıza müsaade etmez, ancak böyle bir emrivakiyle okuyabiliriz Meclis'te!" dedim. Bu doğrultuda 1956 bütçesi ve bütçe nutkunu hazırladım ve Nedim'e okudum, beğendi. Birinci sınıf bir programdı. IMF, "Aman ne güzel, Türkiye kurtuluyor!" demiş. Nedim'in bir sınıf arkadaşı vardı, Sait Naci Ergin diye, Nedim'in ağzından girmiş burnundan çıkmış, almış ondan yazıyı ve partidekilere vermiş, onlar da Menderes'e uçurmuşlar. Hemen içinde maliyecilerin de olduğu bir komisyon kurulmuş ve Nedim'i davet etmişler. Menderes, bizim hazırladığımız bütçeyi Nedim'in yüzüne atmış, "Alın bu paçavrayı, Hasan'ın geçen sene hazırladığı bütçenin aynısını yazın!" demiş. Nedim böyle bir şeyi hiç beklemediği için Nedim orada bu sözlere ve davranışlara cevap verememiş. Sonradan beni telefonla çağırdı, "Gelmiyorum" dedim, "ben bütçeye bir daha elimi sürmem, ne düşünüyorsam orada yazdım zaten, değişiklik yapmam, fikrim odur!" Bunun üzerine, "Ne yapayım?" dedi. Ben de, "Ne yaparsanız yapın. Üstat zaten ben artık Hazine'de çalışmam!" dedim. Bu söz onu biraz sarstı. Yeni programı Ziya (Müezzinoğlu) ya da Burhan'a yazdırmalarını söyledim biraz kinayeli. Zaten Menderes, "Eski usul yazın" demiş. Ve yazdılar. Tabii Nedim, maliye bakanı olarak çok itibar kaybetti. İyi bir alternatifti ama Menderes onu hizaya getirdi. Ben de bu gelişmelerden sonra IMF'ye tekliflerini kabul ettiğimi bildirdim.

— Nedim Bey'i neden görevden aldı Menderes?
— Bu bütçe olayından üç ya da dört ay sonra Nedim görevinden alındı ama sadece bütçe olayı değildi mesele. O sırada IMF Türkiye'ye gelmişti ve bir *stand-by* anlaşması yapılacaktı. Ama şunu belirteyim, benim o toplantılarla hiçbir ilgim olmadı, çünkü artık bu kadroyla iyi bir şeyler yapılacağına olan inancımı kaybetmiş ve kendimi Hazine'deki işlerden tamamen çekmiştim. Görüşmelerin sonunda, IMF ile anlaşma sağlanmış ve Bretton Woods çerçevesinde bir anlaşma yapılmış. Ancak, daha anlaşma yeni sağlanmışken bazı maliyeciler yapılan anlaşmanın devalüasyon demek olduğunu söyleyince ortalık birbirine girmiş ve *stand-by* iptal edilmiş. Sonra da suçlu aramaya başlamışlar. Tabii suçlu olarak da görüşmelere hiç katılmadığım halde beni seçmişler. Bütün bu süreç sonunda da Menderes, Nedim Ökmen'i görevinden almış.

Türkiye'den kaçış

— IMF'den ne zaman iş teklifi almıştınız?
— IMF heyeti ile 1954'te tanıştım, sonra da tanışıklığımız ilerledi. Onların Türkiye ile bilgi alışverişindeki nokta bendim. Heyetlerin maliye bakanları ile konuşmalarını tamamen ben tercüme ederdim. 1955 yılı başlarında bana neden IMF'ye gelmediğimi sordular. Daha önce anlattığım gibi, 1955 sonlarında Meclis'te kıyamet kopunca, ardından Nedim de bakanlıktan azledilince, artık burada bir şeyler yapılamayacağını anladım. 1956 Şubat ayında IMF ile mutabık kaldım. Program şu idi: Mart ayında IMF Umum Müdür Yardımcısı Cochran yıllık toplantı için Türkiye'ye gelecekti, o gelişinde beni Menderes'ten isteyecekti. Ama bu gizli kapaklı bir program değildi, bütçe olayı ve Nedim'in azledilmesinden sonra ben işten tamamen soğuduğum için, herkes IMF'nin teklifini kabul ettiğimi biliyordu. O sırada IMF'den bana ne zaman geleceğimi sorduklarında, tarih olarak eylül ayını veriyordum. Planlarıma göre, temmuz ayında eşimle birlikte İtalya'ya gidecek, oradan da vapurla Amerika'ya doğru hareket edecektik. Bu arada da biraz dinlenmiş olacaktık.

— Menderes ile Cochran arasındaki görüşme nasıl geçmiş?
— O görüşmede ben de vardım. Menderes bizi saygıyla karşıladı. Cochran teklifini yaptı, aman aman, Menderes beni bir methetti, bir methetti ki, sorma! Ben de şaşkın izliyorum ve içimden, "Allah allah, dışından göstermiyor ama bu adam beni içinden epey seviyormuş!" diye geçiriyorum. Ama bu iltifatlar devam edince, "Kemal, enayilik etme, sevse belli ederdi" demeye başladım. Sonuçta Menderes, "Kemal Kurdaş'ın IMF'de iktisat müşaviri olarak çalışmasından şeref duyarız!" dedi.

— O kadar didişmeden sonra kabul edin ki, ciddi nezaket göstermiş. Gerçi böyle bir başlangıçtan sonra başınıza gelenleri tahmin etmek neredeyse imkansız.
— Gönül huzuruyla Menderes'in yanından çıktım. Ondan sonra, IMF'den hüviyetimi, hayat hikayemi, makalelerimi isteyen mektuplar geliyor ama bunların hiçbiri bana söylenmiyor bile. Ben de kurum kurum kuruluyorum, artık gidiyoruz diye. Evin eşyalarını sattık, Ayfuş'u Çiğdem'le birlikte İstanbul'a, annesinin yanına yolladım, ben de Ankara'da sadece bir yatak bir yorgan kalmış evde yol hazırlıklarını yapıyorum. Vapur şirketine küçük bir de teminat verdim ve angaje olduk. O sırada bakan Nedim'di, Hazine'den ayrılırken yerime de Memduh'u (Aytür) tavsiye ettim. Memduh vaktiyle maliye merkezde, gelirler ve bütçe genel müdürlüklerinde müdür yardımcısı olarak çalışmış ama sonra, maliye teftiş heyetine iade edilmişti. Çevresi tarafından biraz ukala bulunurdu. Cebinde hep *The Economist* dergisi taşırdı. Göreve başladıktan çok kısa bir süre sonra beni çağırdı, gittim. Başıyla işaret ederek, "Otur!" dedi. İçimden "hadi hayırlısı" diye geçirdim. "Sen beyefendiye karşı çok haksız davrandın" dedi. Beyefendiden kastı, Menderes. O sırada Nedim bakanlıktan ayrılmış, görevi Menderes kendisi üstlenmişti. Daha doğrusu, müsteşarı Ahmet Salih Korur'u getirmiş, yukarıda bakan odasına oturtmuştu; Ahmet Salih de ağzı bozuk bir adam. Memduh devam ediyor konuşmaya: "Sen be-

yefendiye çok büyük haksızlık ettin, artık bardak taşmış ama o sana karşı âlicenap davranıyor." O sırada da birtakım yazılarım yayımlanmıştı, onları kastediyor ve Türkiye'de yapacağını yaptın, diyor yani. İş bu kadarla kalsa iyi, "Senin için bir tebligat var" dedi, "onu tebliğ ediyorum." Dur yahu, kaç yıldır tanışıyoruz, dememe kalmadı, bir mektup çıkardı masanın üzerine. Mektubu aldım ve okumaya başladım: "Bir: Ankara dışına çıkmayacaktır. İki: İki günde bir Kızılay Emniyet Amirliği'ne uğrayıp tekmil verecektir..." Böyle bir şeyler. Ben bomboş bir evde yolculuk hazırlıkları yaparken olanlara bak! "Beyefendi gene müşfik davranmış!" dedi Memduh. "Ne yani beni öldürecek mi? Öldürsün mü, onu mu istiyorsun; ne biçim çıktın yahu, daha Hazine'de birinci gün!" dedim. Hiç barışmamışızdır sonra. Bu konuşmanın ardından, "Tamam" dedim, "madem böyle emrediyor, gitmem. Ama Cochran'a kendisi verdi beni, şimdi gidemeyeceğimi ben kendim yazıp bildiririm." Nitekim yazdım da. Hareketimin gecikebileceğini, hükümetle bazı görüş ayrılıklarımın olduğunu bir telgrafla bildirdim. Onlar da bekleyecekleri cevabını gönderdiler, yani hiç değilse orada bir tehlike yoktu. Tabii çevremde hemen duyuldu olay. Bir anda etrafım boşaldı, sadece çok yakınımda olan memurlarım geliyordu yanıma; bir hademe var, "Çay istiyor musunuz Kemal Bey?" diyor mesela. Bir süre sonra Ahmet Salih Korur, benimle konuşacakları olduğunu söyledi. Ne zaman sinirlense, beni yanına ister, bağırıp çağırırdı, ben de cevabını verirdim. Odaya alınana kadar da, ofisinin hemen yanında karanlık bir oda vardı, orada bekletilirdim.

— *Sadece size özel bir uygulama mıydı bu?*

— Hayır, Daniş Koper ve Bülent Yazıcı ile bu odada çok sık karşılaşırdık. Genelde odasına girdiğimde, "Ahmet Bey, bekledim, ne söyleyeceksin?" derdim, "Anana babana küfredeceğim!" derdi. Ben de "Ee, ettin mi?" der çıkardım. Bu da böyle tuhaf bir ilişki! "Bu defa, kafanı kırdıracağız!" dedi. "Kırdırdınız zaten" dedim. Gitmeme izin vereceklerini ama

bir istekleri olduğunu söyledi: "Beyefendiye yaptıklarını geri alacaksın" dedi.

— *Ne yapmıştınız Menderes'e?*
— Ben de aynı soruyu sordum. "Hep tenkit ettin" dedi. Reddedecek halim yok, tabii ki tenkit etmiştim ve haklı olduğum da, ortadaki krizden belliydi. "Canım, sana mı düşmüş tenkit etmek?" dedi. "Ne yapayım ki, talih işte, bana düştü tenkit etmek. Bana düştü ve ben de söylüyorum" cevabını verdim. Benden bütün söylediklerimi ve yazdıklarımı geri almamı istiyorlar. Odadan çıktım. Bu gidiş gelişler birkaç defa oldu. Sonunda baklayı ağzından çıkardı ve, "Seni bırakacağız ama bir mektup yazacaksın" dedi ve benim ağzımdan başvekile yazılmış bir mektubu okumaya başladı. Diyorum ki, "Sayın başbakanım, geçmişte sizi çok rahatsız ettim, sizi haksız tenkit ettim, siz haklıydınız. Bilimsel, parlak politikalarınıza karşı çıktım. Yaptıklarımdan üzgünüm, hepsini geri alıyorum. Siz haklıydınız vs." Mektubu dinledikten sonra, "Amma yazmışsınız!" dedim, "Yahu bunların hiç biri doğru değil." Israrla, doğru olmasa da mektubu imzalamamı istiyor. Sonunda bir çıkış noktası buldum ve "Bir kere bir memurun, bir başbakana mektup yazması ayıp yahu" dedim, "bu ne biçim hiyerarşi! Ben bir memurum, yazamam. Benim memurluk haysiyetim var." Biraz düşündü ama yine de ısrara devam etti. Lafı uzatmayayım, iki gün bu münakaşa sürdü, hiç bırakmıyor peşimi. En sonunda, "Yazmayacağım!" dedim, "Ulan yazma hergele, biz de senin boynunu kırarız!" dedi. Ben de "Bu lafları sana iade ediyorum" dedim, "biraz daha devam edersen, bu sefer benden de çok fenası gelecek, mektubu imza mimza etmiyorum." Hâlâ tehdit ediyor beni, boynumu kıracaklarmış! Bunun üzerine ben "Kırın o halde!" deyince çok şaşırdı tabii. Gayet tehditkar, işsiz kalırsam nasıl geçineceğimi sordu. "Muhasebecilik yapacağım Ulus'ta. Adamlarınızı gönderir, orayı yıkarsanız, başka yer tutarım, yine muhasebecilik yaparım" dedim. Sonra mektubu aldım ve başvekile kendim başka bir mektup yazacağımı söyledim. Artık ciddi bir plan

yapmam gerekiyordu. Sonuçta, Menderes'e, "Mr. Cochran'a lütfedip beni müsaade etmiştiniz. IMF'ye tayinim çıktı. Bırakın gideyim veya eğer bırakmayacaksanız, artık Hazine'de, hükümetinizle iç içe olması gereken bir mevkide çalışamam, müsaade edin, müfettişliğe geri döneyim" minvalinde bir mektup yazdım. Menderes mektubumu İstanbul'da, Florya'da almış, okumuş. Sonra, "Tamam, maliye müfettişliğine geri dönsün" demiş ve eklemiş, "ama Ağrı'ya yollasınlar!" Az zalim değildi! Aslında baştan itibaren beni IMF'ye gönderme niyeti yok; beni açığa düşürmek için yapıyor, bana oyun oynayacak. Ben mektup yazacağım, o da teşhir edecek. Veya yazmasam bile, beni bırakmayacak, yalvartacak, sefalete düşürecek aklınca.

— *Araya hatırlı dostlar sokmayı denemediniz mi?*
— Hayır, sadece bekledim. Bir gün Ulus'ta Fatin Rüştü'ye rastladım, yanında da ziraat fakültesinden bir profesör var. Fatin Rüştü o sırada kabinede değildi ve hakkında da tahkikat vardı. Ne yaptığımı sordu, ben de beklediğimi, ama Menderes'in hakkımdaki yasağı kaldıracağını umduğumu söyledim. "Biliyorum, kaldıracak, ama sen de biraz fazla oldun! Zaten senden ne istiyor ki, onu biraz methetmeni, ricada bulunmanı. Bunları yap, yasağını hemen kaldıracak. Mevki mi istiyorsun, para mı istiyorsun, ne istiyorsun?" dedi. "Hiçbir şey istemiyorum Fatin Bey" dedim, "ben devletin memuruyum, maliye müfettişiyim, ben size söyleyeceğimi söyledim." O sırada Ankara Palas'ta kalıyordu, üçümüz otele gittik, orada da konuşmaya devam ettik. Yanındaki adam zannediyorum sonra, 27 Mayıs döneminde kabinede bakan olarak da görev yaptı. Sonraki yıllarda bana hep merakla baktı, o gün Ankara Palas'ta konuştukları adam ben miyim, değil miyim, bir türlü emin olamıyordu zannediyorum.

— *Başka neler konuştunuz?*
— Fatin Rüştü'ye IMF ile olan görüşmeleri anlattım. Dedikodulardan, Menderes'in *stand-by* anlaşmasının sorumlusu-

nun ben olduğumu söylediğini duymuştum. "Adnan Bey haksızlık yapıyor bana" dedim, "IMF gelmiş, onlarla anlaşmışsınız, ben Hazine'de işimi bırakmışım o sırada ama yine de Kemal yaptı demişler..." Fatin ne cevap verdi beğenirsiniz? "Onu ben söyledim!" dedi. Neden böyle yaptığını sordum. "Maliye içinde bir aklı eren sensin, seni bertaraf etmek için, Kemal yapmıştır dedim" dedi. Sinirlendim ve şaşırdım, "Fatin Bey, iyi etmiyorsunuz, bu iyi bir davranış değil" dedim. Çok tipik biriydi. O zamanlar dünya siyasetinde böyle adamların rollerinin olduğunu bilmiyordum, sonra öğrendim. Fatin'i gördüm, Kruşçev'i gördüm... Kruşçev de Birleşmiş Milletler'de, ayakkabısını çıkartıp kürsüye vurmuştu. Biz de hariciye deyince monşer kabul ederdik onları. Ama 1950 dönemi bana şunu göstermiştir ki, hariciye devletin ekonomik politikasına girmemelidir. Bilmezler, cerbezelidirler, yanlış olur söyledikleri; bence Fatin Rüştü'nün çok negatif rolü oldu bütün yaşananlarda.

— *Sonra?*

— Kararım çıktı, yeniden müfettiş oldum. Maliye teftiş heyeti, "Sizi turneye gönderiyoruz" dedi ama itiraz ettim tabii, yıpratıcı bir süreç geçirdiğimi ve eşim ile kızımın yanında bir süre geçirip, dinlenmek istediğimi söyledim. Kabul ettiler. Benim amacım, ilk kararın kalkmasıyla, iki günde bir karakola gidip imza vermekten kurtulmaktı. Hemen hafta sonu yataklı vagonda yer bulup İstanbul'a geldim. İşte o zaman teftiştekiler bir şeyler planladığımı anladı. Beni uğurlamaya tüm arkadaşlarım geldi. Ertesi gün, önceden haber gönderdiğim iki arkadaşım İstanbul'da, Karaköy İskelesi'nde beni karşıladı. O iki kişiden biri Selahattin Özmen, biri de Orhan Giray'dır. İskelede bir kahvehaneye oturduk, olanları anlattım, bu durumdan nasıl kurtulacağımı konuştuk. Sonuçta, İstanbul'dan pasaport almama karar verdik. Bu arada Nedim maliye vekilliğinden ayrılırken bana, "Çömez, bunlar seni yiyecekler. Onun için paran varsa, ben sana biraz döviz vereyim, yanında dövizin olsun" demiş ve bana biraz döviz vermişti. İyi de

etmiş! Yanımda döviz de olduğunu, bütün meselenin buradan gitme yolunu bulmak olduğunu anlattım. Bizimkiler, önce Emniyet'e gidip, Ankara'dan buraya tebligat yapılıp yapılmadığını öğrenmeye karar verdi. O sırada pasaport şubesi müdürü de bizim Mülkiye'den bir arkadaşımız, Muzaffer Erman. Selahattin görüştü Muzaffer'le. Muzaffer durumu öğrenince sunturlu bir küfür etmiş, "Eğer bize yazmamışlarsa, ben Kemal Ağabey'i yarın sabah uçururum" demiş. Burada Muzaffer'in ismini vermemin bir nedeni var. Ben gittikten sonra Celal (Bayar) Bey, "Onu Amerikan gizli servisi kaçırdı" demiş. Akılları almıyor bu toplumda bir takım namuslu insanların da olduğunu! Celal Bey'in böyle bir yanı vardı; onun tarafında olmayınca, düşüncelerin ne olursa olsun sana hemen yaftayı yapıştırırdı.

— *İstanbul'a tebligat yapılmış mı?*
— Hayır. Zaten devlet dediğiniz böyle işler! Sonra bizimkiler İstanbul'dan nasıl çıkacağım üzerine plan yapmışlar. Muzaffer, hava meydanından çıkabileceğimi, denetimin kendilerinde olduğunu söylemiş. Ertesi gün, Selahattin pasaport için fotoğraflarımı götürdü. Bütün bunlar aynı hafta başı, iki gün içinde oldu ve salı günü pasaportumu Muzaffer'den aldım. Oradan hemen Amerikan Konsolosluğu'na gittim. IMF'den gelen yazıları gösterdim. Vizeyi hemen verdiler, inanılmaz ama işlem on dakika ancak sürdü. Görevli bir de iltifat etti, beni tanıdığına memnun olmuş, zaten ismimi duyuyorlarmış falan filan.

— *Sonrasında hiç sorun çıkmadı sanırım.*
— Oradan British Airways'in Hilton ofisine gittim. İtalya'ya kadar bilet aldım, tek bilet: Ayfuş evde kalıyor, Çiğdem'le. Yola çıkmadan önce aramızda bir şifre geliştirdik. Ben Washington'a yerleştiğimde, "Mustafa işine girdi" diye bir telgraf çekeceğim ona, o da bu telgraf üzerine yola çıkacak. İstanbul'dan ayrılırken çok heyecanlıydım. Belki takip ediliyorumdur tedirginliğiyle ailemle birlikte değil, Pera Palas'ta kalıyor-

dum. Çarşamba sabahı Selahattin ve Orhan geldiler beni almaya, hava meydanına Orhan'ın arabasıyla gittik. Polis kontrolünden geçtikten sonra, hava meydanının kahvehanesinde beklemeye başladık. Bir memur dolaşıyor ortada ve anons yapıyor: "Kemal Bey... Mr. Kurdaş... Mr. Kurdaş..." Nasıl telaşlandım anlatamam. "Eyvah" dedim, "çocuklar, şimdi beni tevkif edecekler!" Selahattin zaten hafiye romanlarına meraklı, "Bunlar senin yerini bellediler, gelip alacaklar" diyor. Adam yanımızdan geçiyor ama "Kemal Kurdaş benim" diyemiyorum. Sonunda cesaretimi toplayıp, "Mr. Kadri'yi mi arıyorsunuz?" gibi bir giriş yaptım. Adam adımı yeniden söyleyince, artık ne olacaksa olsun deyip, "Benim, buyurun" dedim. Polis kontrolünden geçenler listesinde adım yokmuş, o nedenle anons ediyorlarmış. Pasaportumdaki damgayı gösterip, geçtiğimi söyledim. Üçümüz de rahatladık. Bu arada, yolcuların uçağa geçmesi için çağrı yapıldı. Kalktım, "Allahaısmarladık" dedim. Ama hep sağıma soluma bakıyorum, her an birisinin gelip koluma girmesini ve "Gel arkadaş!" demesini bekliyorum. Bu paranoyayla uçağın merdivenlerini çıkıyorum, gene gelip kimse almıyor! En son, "Bunlar herhalde beni uçakta yakalayacaklar" dedim. Uçağa bindim, uçak kalkmıyor bir türlü. Nasıl uzun geldi o süre anlatamam. En sonunda kalkıyoruz, dediler, "Hah" dedim, "dram şimdi oynanacak, beni yakalayacaklar." Yoo, uçak kalktı. Havalandık, ben gene inanamıyorum, geri döndürecekler, diyorum. Selahattin'in teşhisi, ben gideceğim, kaçarken yakalanmış olacağım ve gazetelerde öyle teşhir edecekler beni. Vatandaş benim kim olduğumu bilmeyecek, "İşte kaçıyor namussuz ajan" diyecek.

— *Eh, artık rahat bir nefes almışsınızdır herhalde...*

— Marmara'nın üzerinden gidiyoruz. Bizim sınırdan çıkana kadar paranoyam sürdü, her an anons edip, "uçağın, kaçağı teslim etmek üzere" Yeşilköy'e döneceğini düşündüm. Atina'ya indi uçak. Artık uçağı döndüremeyeceklerine emin oldum. Yine de kendime göre önlemler alıyordum. Pilot döndürmek isterse yakasına yapışacağım. Tuhaf değil mi, ondan

sonra başka bir duygu başladı. Yanımda oturan adam, uçak havalandıktan sonra "Bu ne biçim memleket?" dedi. Hışımla döndüm, "Nesi var?" dedim. Daha orada hasret başlamıştı. Para bozdurmuşlar, geride beş lirası kalmış, onu geri alıp buna döviz vermemişler. "Aman kardeşim, ver onu sen bana" dedim, adama beş dolar verdim. Şaşırdı tabii, "O para çok kıymetlidir, benim memleketimin parası!" dedim. Parayı cüzdanıma yerleştirdim. Atina'dan Roma'ya geldik. Hazine'deyken de sık sık İtalya'ya yolum düşerdi, onun için Roma'yı biliyorum. Roma'da her zaman kaldığım, kentin kritik yerlerine yakın bir otel vardı, yine orada kaldım. Otelden çıktım, yürüyüş yapıyorum, güya kaçışımın keyfini süreceğim. Ama nerede? Ayfuş'u düşünüyorum, nasıl gelecek diye. Ben böyle dalgın dalgın dolaşırken birisi pat diye kolumdan yakaladı. Baktım Bülent Yazıcı. Avrupa'daymış, İtalya'ya da uğramış. Beni görünce hemen yanıma gelmiş. Akşam birlikte yemek yedik, olanları anlattım. "Başına bunların geleceği belliydi" dedi. Sonra İtalya'dan bilet aldık ve Amerika'ya doğru yola çıktım.

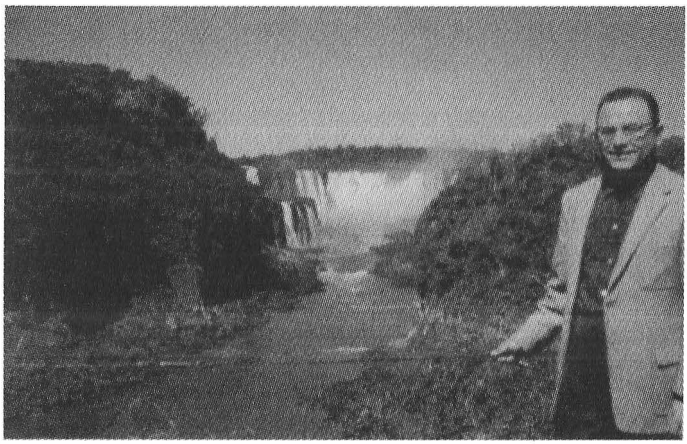
— Türkiye'den çıkış şekliniz itibariyle, geri dönmeniz biraz zora girmiş. Ama o sırada devlet memuruydunuz, bir daha geri dönmeyi düşünmüyor muydunuz gerçekten?

— Olur mu, tabii ki bunların hepsini düşünmüştüm. IMF'de geçici bir süre kalmaya baştan kararlıydım. Türkiye'den ayrılmadan önce Selahattin ve Orhan'la bu durumu değerlendirmiştik. Ben yola çıkmadan önce, müfettişlikten, yani memurluktan istifa dilekçemi yazıp Orhan'a bırakmıştım. Eğer beni uçakta tevkif ederlerse, Orhan dilekçeyi yırtacaktı, yok, sağ salim gitmeyi başarırsam dilekçemi verecekti. Hakikaten de ertesi gün gazetelerde resimlerim çıkmayıp, benim uçtuğum anlaşılınca Orhan, bakanlığa yollamış dilekçemi. Selahattin de, "Kemal istifa etti, Bursa'ya gitti, ailevi bazı sorunları var, onları düzenleyecek, ondan sonra iş hayatına atılacak" diye bir haber yaymış. Menderes ve çevresindekiler de, "Biz onu iş hayatında gebertiriz" diyorlar. Ama ben o sırada Amerika'dayım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tekrar Görüşene Kadar Elveda Türkiye!

Türk heyeti de gelmiş. O heyette de Hazine'de olan, benimle birlikte çalışan bir arkadaş vardı. Beni toplantıda görünce dehşete kapılmış. Hemen Ankara'ya telgraf çekmiş. O ana kadar henüz Ankara, benim IMF'ye geldiğimi bilmiyordu. Menderes küplere binmiş. Beni vatandaşlıktan çıkarmak istemiş, "Yabancı devletin hizmetine girmiş" demiş. Nedim (Ökmen) de milletvekili o sırada, müdahale etmiş, "Yok," demiş, "yabancı devletin hizmetinde değil, IMF'de. Oraya biz de üyeyiz. Milletlerarası bir kuruluştur."

Kurdaş, Paraguay'da görev yaptığı dönemde, Iguazu Şelalesi'ne yaptığı bir gezide.

Bretton Woods modeli nasıl kuruldu?

— IMF'deki deneyimlerinizi konuşacağız ama öncelikle Dünya Bankası ve IMF'nin sahneye çıktığı dönemin yakın tanığı ve katılımcısı olarak, bu süreci anlatır mısınız?

— İkinci Dünya Harbi insanlık için büyük bir yıkımdı ama aynı zamanda harbin bitişi insanlık adına olumlu bir sürecin de başlamasına neden oldu. Karşılıklı iki kutup halinde şekillenen bu yeni dünyada iki güç karşı karşıya değil, aynı masa etrafında müzakere yapmıştır. Soğuk Savaş döneminde Batı, 500 yıllık müstemlekeciliğinden vazgeçti, insanlık için muazzam adımlar attı. Tabii eski müstemlekelerin bağımsız devletler olarak ortaya çıkması, yeni ekonomik kalkınma modellerini de beraberinde getirdi. Bu dönemde, müstemlekecilikten vazgeçmenin yeterli olmadığını anlayan Keynes gibi büyük kafalar vardı: "Müstemlekelerin sadece bağımsızlıklarını ilan etmeleri yeterli değil, aynı zamanda bunları kalkındırmak lazım" tezini savundular. Dünya kamuoyu bu anlayış çerçevesinde oluştu ve bu anlayışın baskısında 1948'de Amerika'da, Massachusetts eyaletinde Bretton Woods diye küçük bir kasabada, gelecek dönemde dünyanın iktisat politikası ne olmalıdır konusunda milletlerarası bir iktisadi kongre toplandı. Azgelişmiş ülkeler nasıl kalkındırılabilir, dünyanın diğer taraflarında istikrar nasıl sağlanabilir gibi konular üzerinde yoğunlaştı tartışmalar. Bretton Woods'un ekonomik toplantısına Keynes hâkimdi. Ben de o sırada Keynes okuyor ve bu toplantıyı dikkatle izliyordum; belki de Türkiye'de bu toplantıya ilgi gösteren tek kişiydim.

— Ne tür kararlar alındı Bretton Woods'ta?

— Eski haliyle piyasa sisteminin yeterli güvenlikli ve verimli çalışmadığı tespiti yapıldı öncelikle. 1929 bunalımından sonra, başta Avrupa olmak üzere, bütün dünya döviz kuru piyasalarında ciddi bir rekabet doğmuştu ve herkes krizi ve işsizliğin yükünü komşusuna yüklemek için parasını devalüe ediyordu. Toplantıda şu kararlar alındı: "Bir: Kalkınma stratejilerinde devletleri, ekonomilerini istikrar içinde düzenlemeye mutlaka mecbur edelim; enflasyonla kalkınma mümkün değildir. İki: 20. yüzyılın ekonomik sistemlerinde en kritik mekanizmalardan biri döviz kurudur. Bu politika yanlış belirlenirse, eski müstemlekeler ne yapsalar kalkınamazlar. Devletler, kendi paralarının değerini yüksek tutmak gibi bir zaafa düşerlerse, ekonomik kalkınmalarını da sıkıntıya sokarlar." Keynes'in üzerinde ısrarla durduğu bir konu daha var: Kalkınmanın finansmanı. Nitekim Bretton Woods'da, "Azgelişmiş ülkelerin kalkınması, bizim de görevimizdir. Binaenaleyh, biz onlara kalkınmalarını sağlayacak fonlar temin edeceğiz," dendi. Bu nedenle IMF ve Dünya Bankası kuruldu. Dünya Bankası'nın ilk adı, International Bank for Reconstruction idi, ancak daha sonra, sadece savaş sonrasında ülkelerin yeniden kurulması değil, kalkındırılması gerektiği saptaması da yapıldığı için bu isme "and Development" eklendi: International Bank for Reconstruction and Development. Bu süreçte International Monetary Fund'un (Uluslararası Para Fonu-IMF) görevi de, ortaya çıkacak sıkıntılarda üye ülkelere yardım etmek ve yol göstermekti.

— Dünya Bankası ve IMF'nin üyeleriyle ilişkileri nasıldı bu süreçte?

— Dünya Bankası ve IMF üye alırken öncelikle, ülkelerin milli hesaplarında dövizin önemli olduğunu fark ettiklerinden, döviz kurunun gerçek düzeyinde hesaplanmasını istediler. Ekonomik istikrarın hedefini, denge olarak belirlediler. Buna göre organizasyon yaptılar ve bir sistem kurdular. Kurdukları sistem ve organizasyon şuydu: Gelişmiş ve özellikle azgelişmiş ülkelerin ekonomilerinin temel hedefi, ekonomile-

rinde enflasyonu önlemek ve döviz kurunu denge kuru düzeyinde canlı tutabilmek olmalıdır. Eğer ekonomi bu sistemden geçici bir sebeple inhiraf etmişse (sapmışsa), IMF ile memleket arasında yapılan konsültasyonda, bu istikrardan ve döviz kurundan sapmanın sebebi araştırılır, sebep geçici bir olaydan kaynaklanıyorsa, o memleketle yapılan anlaşmayla, bu geçici, istikrara aykırı sebebi ortadan kaldıracak tedbir alınır ve gösterilir. Eğer o memlekette istikrarsızlık, bir veya iki yılda alınan tedbirlerle düzeltilememiş veya daha da şiddetlenmişse, o zaman o memleketteki dengesizliğin, geçici değil, temel bir dengesizlik olduğu tespiti yapılır ve buna göre döviz kurunda bir devalüasyon, *fiscal policy* (para politikası) ve ekonomik politikanın diğer alanlarında yeni döviz kurunu koruyacak, yani dış ödemelerdeki, cari işlemlerdeki dengeyi sürdürecek tedbirler alması önerilir. Bu maksatla da IMF ile ülke arasında bir veya mükerrer anlaşmalar yapılır. Bretton Woods anlaşmasında dünya ekonomik politikaları için belirlenen mekanizmalar, IMF'nin samimi işbirliği ile hayli başarılı bir biçimde işledi. Bu sistem 1949'dan başlayarak, 1980'de Soğuk Harp'in çözülmesi, daha sonra da Sovyetler Birliği'nin sahneden çekileceğinin belli olmasına kadar, IMF'nin gelişmiş ya da azgelişmiş ülkelerle yaptığı müzakerelerde hep esas alındı ve başarıyla da işledi.

— *Türkiye ne zaman üye oldu bu kuruluşlara?*

— Dünya Bankası ve IMF 1949-50'de üye kaydetmeye başladılar. Zannediyorum, 1951'de epey bir inceleme ve araştırmadan sonra Türkiye bu kuruluşlara üye oldu. O sırada ben maliye teftiş heyetindeydim. Modern iktisadı anlamaya başlamış, başta Keynes olmak üzere, yeni modelle ilgili bulabildiğim her kitabı okuyordum ve bugünkü fikirlerim yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştı artık. Daha önce söylediğim gibi, zaten Hazine'ye atanmamdaki faktörlerden biri de, IMF ve Dünya Bankası ile kurulacak ilişki için uygun olmamdı; dil biliyorum, modern iktisat biliyorum falan. O dönemde, IMF ve Dünya Bankası'ndan uzmanlar Türkiye'ye

gelir, biz de onların toplantılarına giderdik. Mesela bütçede küçük bir taşma var, rasyonel öneriler verirlerdi sorunun düzeltilmesi için. Zaten neler yapılması gerektiğini biliyordum. Benim getirdiğim çözüm önerilerini destekliyor, önerilerimin uygulanması için ısrarcı olmamı söylüyorlardı. Tabii Türkiye'deki durumu bilmiyorlardı adamlar. 1940'larda biz dış piyasalardan değil, IMF, Dünya Bankası veya devletlerden borç aldık. Eğer piyasadan alsaydık, Osmanlıya dönerdik, hele hele Menderes varken.

"Yabancı devletin hizmetine girmiş!"

— Amerika'da sizi nasıl karşıladılar?

— IMF Umum Müdür Yardımcısı Mr. Cochran'la görüştüm hemen, "Başıma gelenleri biliyorsunuz" dedim. "Biliyoruz" dedi. "Kaçtım" dedim. Bunu öğrendikleri zaman Ankara'da kıyamet kopacaktı; belki de beni geri isteyeceklerdi. "Beni buraya kabul ettiniz ama size yük olmak istemem. Eğer benim buradaki varlığım Türkiye ile ilişkilerinizde bir sıkıntı yaratacaksa, hemen geri giderim" dedim. Bir kızdı sorma, ayağa fırladı... Ben Amerika'yı orada tanımaya başladım işte. "Kemal," dedi, "sen ne zannediyorsun, benim dedem Avrupa'da zulümden kaçıp Amerika'ya gelmiş. Bu toprak üzerindeki insanların tamamına yakınının ecdadı, senin gibi kaçaktır. Bizim için en büyük şeref, kaçağa koruyucu olmaktır. En büyük şerefsizlik de senin gibi bir kaçağa, senin söylediğini yapmaktır. Biz bunu yapamayız. Hele Menderes seni benden bir istesin..." İşte, benim Amerika hakkındaki ilk intibam bu ve genel olarak da böyledir. Yani, Bush o milletin temsilcisi değil. O, politik oyunların, lobilerin, paranın temsilcisi. Normal Amerikalı, ecdadının Avrupa'dan özgürlük için kaçtığını çok iyi bilir. Amerika'da bana kimse, hangi ırktansın, hangi dindensin diye sormadı... Verilen işi yaparsan, sen Mr. Kurdaş'sın, sonra da Kemal'sin. Mr. Cochran'ı hiç unutmam. Orada olduğum sürece beni hep izledi, gönülden destekledi. Ben de kendimi memur kabul etmedim ora-

da zaten; müşavir olarak, bildiklerini, düşündüklerini yazan, serbestçe söyleyen biriydim.

— *Sizin IMF'ye gidişinizden sonraki dönemde IMF'nin Türkiye'deki çalışmaları nasıl sürdü?*
— Ben gittikten bir ay sonra IMF'nin *annual meeting*'i vardı Washington'da. Türk heyeti de gelmiş. O heyette de Hazine'de olan, benimle birlikte çalışan bir arkadaş vardı. Beni toplantıda görünce dehşete kapılmış. Hemen Ankara'ya telgraf çekmiş. O ana kadar henüz Ankara, benim IMF'ye geldiğimi bilmiyordu. Menderes küplere binmiş. Beni vatandaşlıktan çıkarmak istemiş, "Yabancı devletin hizmetine girmiş" demiş. Nedim (Ökmen) de milletvekili o sırada, müdahale etmiş, "Yok," demiş, "yabancı devletin hizmetinde değil, IMF'de. Oraya biz de üyeyiz. Milletlerarası bir kuruluştur." Bunun üzerine vatandaşlıktan çıkaramamışlar, mahkemeye sevk etmeye kalkmış. Bir mukavemet olmuş, Menderes'e bazı dostlar demiş ki, "Bir memurla bu kadar uğraşmak bir başbakana yakışmaz!" Halbuki söylüyorum bakın, kellemi cuntaya karşı koyarak, ben bu adamı idamdan kurtarmaya çalıştım. Bütün dokümanları var; bunu da ispatlıyorum.

— *Türk heyetinde başka kimler vardı?*
— Hasan Polatkan o zaman ikinci kez maliye vekili olmuştu, Türk heyetinin başkanı olarak toplantıya gelmişti. Otelin lobisine, heyeti karşılamaya gittim. Burhanettin de heyetteydi; tabii o eksik olmaz, sınıf arkadaşıdır Hasan'ın. Müsteşar Mehmet İzmen var; temiz kalpli bir adamdır, o da maliye müfettişi. Bir de benim hakkımda Ankara'ya telgraf çeken kişi var. O arkadaş hâlâ bana yaranır, yaptıklarını bilmediğimi zannediyor. Onları tarihe gömdüm. Washington'dakiler Türk heyetine hoş geldiniz, dediler. Hasan hepsinin elini sıktı, benim elimi sıkmadı. Ne diyeyim! Bunun üzerine, "Kusura bakmayın" dedim ve oradan ayrılıp eve geldim. Ben eve geldikten sonra fark etmişler yapılan haltı. Mehmet Bey telefon etti, "Aman Kemal gel" diye. "Yok," dedim, "ben bu adam

için her türlü fedakarlığı yaptım. Her gün onu ikaz ettim, tahkikat işinde ona bir tek ben yardımcı oldum. Kaçmadım, gözümü budaktan sakınmadım, yardımcı oldum. Şimdi bu adam buraya geliyor ve benim elimi sıkmayacak. Ben ona nezaketen hoş geldin diyorum. Onda bu idrak yoksa bir daha onunla görüşmem..." Hasan'la bir daha görüşmedim. Belki de bundan, Yassıada konusunda adını anmamışımdır. Ama Menderes'i savundum, o kurtulursa bu da kurtulur ümidindeydim. Olmadı... Bu hikayeyi burada kapıyorum.

— *IMF'de kaldığınız sürede Türkiye'yi izleyebildiniz mi?*
— Tabii ki! 1961'de Türkiye'ye döndüğümde, Türkiye'deki pek çok kişiden çok daha *up to date*'tim. IMF'de işleyiş şöyledir: Her ülke ile ilgili verilen aylık raporlar, o ülkeden gelen tüm istatistik ve verileri kapsar. Bunlar IMF tarafından dikkatle takip edilir. Sonra yıllık değerlendirme toplantıları yapılır, her devlet bir raporla oraya gider. Yani sadece Türkiye değil, tüm üye ülkelerin gidişatı, Washington'da çok sıkı takip edilirdi. Ben 1956'da Türkiye'den kaçtım ama IMF'de Türkiye'nin durumunu gelen raporlardan düzenli olarak inceledim ve notlarımı aldım. Çünkü her ay o bilgiler ilgili arkadaşa gittiği gibi, bana da gelirdi.

— *IMF nasıl çalışıyordu?*
— İşleyiş şöyleydi: Üyelerden bazıları, istikrarı sağlamış, kalkınmış, denge kuru sağlam yerleşmiş ülkelerdi; dış ödemeleri dengede veya fazla veriyor. Bu tür ülkeler genellikle paralarını konvertibil yaparlardı. IMF onlarla pek meşgul olmaz, sadece azgelişmiş ülkelere yapılacak yardım konusunda görüşürlerdi. Bir de konvertibiliteye geçmemiş, bizim gibi bocalayan ülkeler vardı; kambiyo kontrolleri olan ülkeler. O ülkelerde her sene resmi bir konsültasyon yapılırdı. O ülkeye bir heyet giderdi, onlar da kendi heyetini kurmuştur zaten, karşılıklı değerlendirme toplantıları yapılırdı. IMF eleştirilerde bulunur, onlar da neler yapacaklarını anlatır ve sonra bir noktada buluşulurdu. Ben o müzakerelerde Türk heyetinin üyesi

olarak IMF'nin karşısına ilk çıktığım zamanlar, IMF'dekiler çok şaşırmışlardı, çünkü ilk kez Türkiye'den genç bir adam karşılarında doğru düzgün konuşuyordu. O sırada başlarında Slovak kökenli bir adam vardı, Ernest Sturc; komünizmden kaçmış, Amerika'da iktisat doktorası yapmış. Allah rahmet eylesin, Türkiye'yi çok severdi, bence o bir Türk vatanperveriydi. Sorunları konuşur ve anlaşırdık tabii. Programları çok kolay yapardık.

— IMF toplantılarına katılan heyette başka kimler oluyordu?

— Adnan Bey'in de en büyük zaafı buydu işte: Bizi bırakırdı, konuşurduk adamlarla. Maliye dışında ticaret, bir de Hariciye Vekaleti'nden katılanlar olurdu. Ama hariciye genel olarak toplantılarda biz ne dedik, ne yaptık konusunda Fatin'e ve Menderes'e haber verme işlevini üstlenmişti. Biz bir program öneririz Menderes'e, önce kabul eder, sonra bazıları yanlış brif verir, bunun üzerine reddederdi. Ondan sonra da raporu kimin hazırladığı araştırılırdı ve genellikle de ben çıkardım altından. Papara yerdim tabii, ama yine de savunurdum raporu. 1953'te Hazine'ye geldiğimde, IMF heyeti Türkiye'den yeni ayrılmıştı, yani o yıl verilen raporda benim bir katkım yok ama 1954 raporu benimdir. 1955 yılının toplantılarının hazırlıklarını komite başkanı olarak ben yürüttüm, anlatmıştım.

— IMF'de ne kadar süre görev yaptınız?

— Dört buçuk seneye yakın çalıştım. Başlangıçta kambiyo kontrol departmanındaydım, sonra Güney Amerika departmanında görev aldım. Ben IMF'de başladığımda Yugoslavya, Endonezya, Peru, benim isteğimle Türkiye, bir de Paraguay'ı izliyordum. O memleketlerin yıllık değerlendirmeleri gelince, girersiniz onun heyetine; ilk zamanda tabii acemi olarak, sonra daha kıdemli olarak o memlekete gidersiniz.

— İlk olarak hangi ülkeye gittiniz?

— Uzun süre Hollanda müstemlekesi olan Endonezya'ya gittim ilk olarak. İnanılmaz bir iklimi vardı, günde altı ya da yedi sefer duş alıyorduk. O sıcak, insanın tüm çalışma enerjisini ve isteğini alıyordu. Endonezya ekibinde Jean Birnbaum ile birlikte Hıristiyan bir Hintli uzman vardı. Birnbaum sonra Amerika Başkanı Kennedy'nin de danışmanlığını yaptı. Bana Osmanlı etkisiyle, "Koca Türk" derdi. O yıllarda Endonezya'da neredeyse okumuş kimse hiç yoktu. Sadece yedi üniversite mezunu var, onlar da Hollanda'da da eğitim almıştı ve çoğu mimardı. Köktendinciler fazlaydı. Ağa Han ödülü için 95'te yeniden gittiğimde onlar da globalleşme tuzağına düşmüştü. Maliye bakanları akıllı bir adamdı. Biraz sohbet ettik, "Önceden yatırım için geliyorlardı, şimdi sıcak para getiriyorlar, ben ne yapayım sıcak parayı?" diyordu. Sonra çok büyük bir devalüasyon yapıp durumu kurtardılar bizim aksimize. Demek ki, onların iktisattan anlayan bir iki devlet adamları vardı da, bizden daha cesaretli çıktılar. Azgelişmiş ülkelerin ortak vasfı, ekonomik politika nasıl işler, piyasa ekonomisi nedir bilmemeleridir... IMF uzmanları o zamanlar karşısındakinin kalibresini çok çabuk anlardı. IMF'de çok parlak arkadaşlarım oldu; hâlâ da beni ararlar. Onlardan tek birini gücendirdim, David Finch'i. Nasıl yanarım, nasıl üzülürüm anlatamam.

— *Neden gücendirdiniz?*
— Ben Türkiye'ye döndükten sonra, kabinede görev aldım. Bu görevim de bittikten sonra, biliyorsunuz ODTÜ Rektörü olarak hizmet verdim sekiz yıl. Ayrıntılarını sonra anlatırım ama ODTÜ'de görev yaptığım süre boyunca maaşımı hiç artırmadım; IMF'de çalıştığım dönemde ne biriktirdiysem, onunla idare ettik. Bir gün David'den bir telefon geldi, bir toplantıdan dönüyormuş, İstanbul'a da gelecekmiş, benim de İstanbul'a gelmemi, orada görüşmemizi istiyormuş. O sırada nasıl parasızdım anlatamam. Üniversiteden maaş avansı çekerek, diğer çalışanlara kötü örnek olmak istemedim, bankalardan kredi almayı da yakıştıramadım kendime... Keşke

yapsaymışım, hâlâ içimde yaradır. Böylece David'le görüşmemiş duruma düştüm ve bana çok kırıldı. İlk defa size söylüyorum. David, bence dünyanın en büyük iktisatçılarındandır.

Paraguay günleri

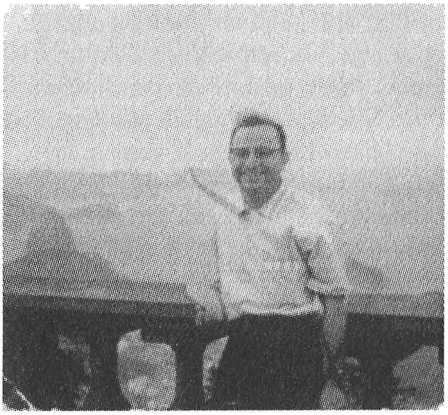
— Paraguay'a ailenizle birlikte gittiniz değil mi?

— 1958 yılı sonunda, Ayfer, Çiğdem, Gülseren ben, birlikte gittik. Paraguay'da IMF'nin *resident represented*'i olarak bulundum. O sırada Paraguay'la bir *stand-by* anlaşması vardı. Paraguay enteresan bir memleket. Türkiye'nin büyüklüğüne yakın bir yüzölçümü var fakat nüfus sadece 2,5 milyondu. Tarihleri boyunca büyük harplere girmişler. Mesela 1850'lerde Paraguay, kahramanları Francisco Solona Lopez önderliğinde, üç ülkeye birden, Brezilya, Arjantin, Uruguay'a karşı harp ilan etmiş. Onlar da birleşip bunu zımbalamışlar. Rivayet o ki, Lopez'le birlikte milletin de yarısı ölmüş bu savaşta. Orada çok iyi hizmet verdiğimi düşünüyorum. Söylediklerim karşısında Türkiye'den çok daha fazla bir anlayış gördüm o küçük memlekette. Ben oradayken, ailesi Almanya'dan kaçıp, Paraguay'a yerleşmiş bir general vardı iktidarda: Alfredo Stroessner. Genelkurmay başkanıyken darbe yapmış, iktidara gelmiş. Daha ilk toplantımızda, sağduyusu olan biri olduğunu fark ettim. İzlenmesi gereken ekonomi politikayı ona çok rahat anlatabildim. O adam orada 36 yıl devlet başkanlığı yaptı ve Paraguay'ı dünyanın en geri memleketi olmaktan çıkardı, çok iyi bir noktaya getirdi. Maliye vekili de bir generaldi. Yönetimdeki insanlar genellikle Avrupa kökenliydi. IMF olarak orada tamamen serbest bir piyasa sisteminde, gayet disiplinli bir para politikası kurduk. Ve ilk defa o sırada Paraguay'a *capital investment* (yatırım sermayesi) gelmeye başladı. Ben gittiğimde Paraguay'ın kişi başına düşen milli geliri 75 dolar civarındaydı, o noktadan alıp, çok iyi yerlere getirdim ülkeyi. Daha önce söylediğim şeyleri Paraguay'da gerçekleştirme şansı buldum. Tabii enflasyonu yüzde 1 civarına çekmem, IMF'deki pozisyonumu çok iyi bir duruma getir-

di. 1965'te, Güney Amerika'ya Kıbrıs davasında Türkiye tezini anlatmak için oluşturulan iyi niyet ekibiyle yeniden gittim. Paraguay'a giden arkadaşlara, "Ha, Türkiye'yi biliyoruz, Kurdaş'ın memleketi!" demişler. Bu bile onların bana dostluklarını gösterir, ben de hâlâ severim Paraguay'ı. Mühendislikten gelen, anlayışlı bir merkez bankası başkanları vardı. Ne yapılması gerektiğini anlatırdım, ona göre tedbir alırdı. Merkez bankası başkanının yanındaki büyük salon, bana çalışma odası olarak ayrılmıştı. Bir şey oldu mu hemen odama gelir, meseleyi anlatıp fikrimi sorardı, ben de hemen görüşümü söylerdim.

— *Günlük hayatınız nasıldı orada?*
— Bizim evimiz genelkurmayın karşısındaydı, onun için bütün askeri hareketleri anında görüyorduk. Ev işlerinde çalışan üç yardımcı kız vardı. Birinin sabah saatlerinde bağırdığını hatırlıyorum, "Sinyor, revolucion!" diye. Paraguay'ın temel gelir kaynağı hayvancılıktı. Kestikleri etlerin iyi kısımlarını askerlere veriyorlardı, bunu öğrenince ben de genelkurmaydan tanıdıklar buldum ve ben de iyi et almaya başladım. Evimiz stratejik bir noktadaydı yani. İklim bizim için uygun değildi, o sıcağa dayanmak çok zordu; Ayfer de, çocuklar da pek mutlu olmadı orada. Paraguay'da envai çeşit ırk vardı. Yerli halk olan Guaranilerin dillerinde "ı" harfi vardı, bunu söyleyebilen tek yabancı ben olmuşum, çok mutlu oluyorlardı ve bana Guarani öğretmeye çalıştılar uzun süre.

— *Paraguay'dan sonra tekrar Washington'a mı döndünüz?*
— Evet, 1959'da Paraguay'dan döndük. Paraguaylılar orada kalmamı çok istediler ama dediğim gibi evdekiler o kadar istekli değildi. Benden sonra beğendiğim, sevdiğim Harris Jefry diye Pakistanlı bir arkadaşım gitti oraya. Ama oradaki bir anımı anlatmak isterim. Paraguay'da üç nehir vardır, Parana, Pilkamayo ve Paraguay. Paraguay Nehri'nin ucundaydı hava meydanı, oradaki bir fabrikayı göstermek istiyorlar bana. İkinci Cihan Harbi'nden kalma DC4'ler vardı, onlarla gidi-

Yıl 1958. Kemal Kurdaş, Rio De Janeiro'da.

yoruz, bir süre sonra hava meydanına geldiğimizi söylediler. Fakat aşağıya baktım, hiçbir şey görünmüyor, her taraf sis içinde. Sonra sis biraz dağılınca, aşağıya bir baktım, hava meydanı baştan aşağı inekle dolu. Her taraf kır, inek besliyor ve dışarıya satıyorlar. Pilot asıldı, ineklerin boynuzları üzerinden geçtik, birkaç kere daha yaptık bunu, inek sürüsü kaçtı da inebildik, yoksa gidiyordum gümbürtüye! Paraguay'dan sonra görevli olarak Venezuela'ya gönderilecektim ama bu arada bir türlü çözülemeyen bir Şili bilmecesi vardı, bu konuyla ilgilenmem istendi.

— *Şili'deki problem neydi?*

— Paraguay'da geçirdiğim dönemde IMF, müstakil hareket kabiliyetim olduğunu anlamıştı artık. Buna ek olarak, benim maliye müfettişi olduğumu, iktisadi devlet teşekkülleri konusunda bilgili olduğumu bildikleri için Şili yıllık konsültasyon ekibine beni de dahil ettiler. Şili'de yüzde 35 gibi o günlerde çok yüksek saydığımız bir enflasyon vardı. Oraya giden heyetler enflasyonunu kaynağını bir türlü bulamamışlar. Ne bütçelerinde bir açık var, ne de iktisadi devlet teşekkülerinde enflasyona neden olacak bir sorun. Santiago'da ortak toplantı yaptık. Evvela bütçelerini incelemek için tam bir döküm is-

tedim. Baktım tuhaf bir bütçe, "Çok tuhaf bir bütçeniz var," dedim, "hiç yatırımız yok mu?" Adamlar şaşırdılar, birbirlerine bakıyorlar. Bir tanesi, "Var ama başka yerde!" dedi. Denge hesaplarına yatırım bütçesini nasıl dahil ettiklerini sordum, duraladılar. Israrla bastırdım, "Nerede yatırım bütçeniz?" dedim. Bir tanesi, "*Below the line*" dedi. Ne demek bu? Cari bütçe biter, orada bir hat çekerlermiş, onun altında yatırım bütçesi başlarmış. "Peki gelirleriniz?" dedim, baktık ki, gelirler ancak cari bütçeyi karşılıyor. "O zaman sizin *below the line* dediğiniz yatırım bütçeniz tamamen açık!" dedim. Çok önemli bir açık vardı. Bunu keşfettiğimiz zaman enflasyonun kaynağı da çıkmış oldu ortaya. Herkes şaşırdı tabii. Oraya gidenlerden bir tanesi, sonradan Citibank'in CEO'su oldu Albert Constanza –Biz ona Al derdik–, birisi de David Finch. David, İngiltere'nin ekonomisi bir ara bozulduğunda, oraya giden IMF heyetinin başkanıydı aynı zamanda. Biz oradayken, Türkiye'de de 27 Mayıs olmuş. Döndük Washington'a, Şili'nin raporunu yazıyordum; çok heyecanla yazdığım bir rapordur Şili raporu. Çok basit ve açık bir biçimde anlattım sorunun kaynağını. Tabii çok popüler oldum ama Şilililer çok kızdılar.

— *Kasıtlı yaptıkları bir şey miydi bu?*
— Benim kanıma göre bilerek yapılmıştı. Arkadaşlar Şilililerin bize yatırım bütçesini değil, sadece cari bütçelerini gösterdiklerini nasıl fark ettiğimi sordular. "Yahu, biz de aynı haltları yaparız!" dedim.

— *Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye arasında bir benzerlik var mı sizce? Türkiye'de de, o ülkelerde de ekonomi sürekli bozuk, devresel olarak askeri müdahaleler oluyor çünkü.*
— Şu açılardan var: Çalışma, daha doğrusu disiplinli çalışma yerleşmiş değildir, eğitim kalitesi de iyi değildir. Latin ülkeleri enteresandı, genellikle memurlar yerlerinde olmazdı çalışma saatleri içinde. Aradığım birisini bulamayınca, nerede olduğunu sorardım, onlar da bu gayet doğal bir şeymiş gibi,

"Yüzmeye gitti!" derlerdi. Bu durumun en uç örneklerini Brezilya'da yaşadım. Merkez bankasında bir salonda 30 masa vardı, ama üç memur ancak işinin başındaydı. Sayılara baktığınızda ise her masada üç kişi çalışıyor görünüyordu! Bizimki kadar bir din baskısı vardır oralarda da ama bildikleri diller nedeniyle dünyaya bizden daha açıklar. Bunlar benzerlikler. Bir taraftan da hayır, benzer değiller. Onların orduları çok daha sık darbe yapıyorlar. Paraguay'da başkanı, dünürü devirdi mesela. Sonra demokrasiye geçtiler. Latin Amerika ülkelerinde darbelerden sonra kimse kimseyi mahkûm etmiyor mesela. Askerler darbe yapıyor, politikacıları dış memleketlere sürgüne yolluyor, paralarını da veriyorlar; zaten o politikacılar da darbeye kadar paralarını biriktirmiş oluyorlar. Sonra askerler biriktirmeye başlıyor ve bir başkası gelip onları deviriyor ve sürgüne gönderiyor... Bu iş böyle devam ediyor. Amerikalılar da bunları böyle kabul ederdi, sonuçta sömürürdü bu ülkeleri.

— *Şili raporunu hazırladıktan sonra nereye gittiniz?*
— Şili'den sonra Venezuela'ya gidecektim ama o sırada Türkiye'de 27 Mayıs 1960 harekatı olmuştu ve bütün programlarım değişti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Şevki Kadri Ruhu

Çok net hatırladığım bir konuşmadır bu. Sonra beni çok etkileyen bir şey söyledi Gürsel Paşa o boğuk sesiyle, "Kurdaş Bey, bu memleket sizden hizmet bekliyor, kaçmayın!" Böylece içimde hiçbir zaman susmayan Şevki Kadri ruhu yine harekete geçti. Memleketim benden hizmet bekliyordu, hizmetten kaçamazdım ve nitekim "Kaçmam paşam, gelirim" dedim, "siz tayinimi yapın."

1961'de Çankaya Köşkü'nde bir toplantı. Cemal Gürsel'in (önde koltukta) konukları arasında Kemal ve Ayfer Kurdaş (arkada kol kola) da var.

Kaçak Kurdaş, Türkiye'ye bakan olarak dönüyor!

— 27 Mayıs sadece Türkiye değil, sizin de hayatınızda ciddi değişikliklere neden oldu. IMF'deki görevinizden ayrılıp maliye bakanı olarak görev almanıza kadar geçen sürede neler oldu?

— 27 Mayıs'tan bir gün önce, çok enteresandır, bizim elçilikte bir toplantı düzenlenmiş; Türkiye'de olaylar oluyor, hariciye memurları da kim iktidara gelecek hesapları içinde kendi pozisyonlarını ayarlıyorlar mutat olduğu üzere. Oradaki elçi, Melih Esenbel diye bir zat, Fatinist; mali ataşe de maliyede Riley'yi reddeden umum müdür vekili. Bu arada, Türkiye'de o hadiseler olana kadar, ben Washington'daki Türk sosyetesinde reddedilmiş bir adamım. Hükümet düşmanıyım ya, beni kimse çağırmıyor bir yere, gerçi çağırsalar da gitmiyorum. Ama Türkiye'de hadiseler olunca, benim yeni yönetimde yer alacağım beklentisinden ya da korkusundan olsa gerek, 26 Mayıs'ta elçilikte düzenlenen kokteyle davet ettiler. Bu sefer katıldım. Bizim elçi, yanında esmer bir albay, onun yanında da sözünü ettiğim mali ataşe sohbet ediyorlardı. Hepsi birden Halk Partisi'ni ve Menderes'in muhaliflerini şiddetle tenkit ediyorlar; hainlermiş onlar. Konuşulanların hepsini duydum, o vakit sağır da değilim henüz! Bir patladım, sorma: "Kim hain be!" dedim, "Asıl hain Menderes. Siz yaltakçılık yapıyorsunuz. Tabii ki haysiyetli bir millet böyle reaksiyon verir!" Oradaki albayı da gözüm tutmadı, o da Menderes'e yaltaklanıyor. Bir süre sonra biz Türkiye'ye geldik, ben maliye vekili oldum...

— Hemen bakanlık kısmına geçmesek, daha o süreçle ilgili soracaklarım var.

— Tamam ama bu albayla ilgili vereceğim bilgi var daha, sonra sorularınızı sorarsınız. Türkiye'ye döndükten sonra Milli Birlik Komitesi'ndekileri (MBK) tanıdım. Toplantılardan birinde baktım, o esmer albay da var. MBK'dakilere "Bu esmer adam kim?" dedim. "Niye soruyorsun?" dediler. "Ya bu hain herifin biri, ben Washington'da bunun bir konuşmasına tanık oldum" dedim ve o geceki konuşmaları anlattım. Gülmeye başladılar. Adı Dündar Seyhan'mış ve meğerse onların has adamıymış. O da geldi, "Kemal Bey, o gün sizi iyi konuşturduk, iyi küfrettiniz" dedi. Bu arada, Menderes muhaliflerine hain diyen maliyeci var ya, 27 Mayıs erkânının en makbul adamlarından oldu ve geldi Merkez Bankası başkanlığı da yaptı. Sonra foyası çıktı, kaçtı gene Washington'a. Yani Türkiye'de insanlar nasıl dönerler, onu söylemek istedim. Semih Ünver'in bir lafı vardı, "Ben ne Fatinistim ne Fuatistim, ben oportünistim" diye. Aslında Semih içlerinde en az oportünist olanıydı bana göre.

— *İlk kez bakan olarak mı geldiniz Türkiye'ye?*
— Hayır, 27 Mayıs olduktan sonra geldim ilk kez. Anlatmıştım ya, bir nefret vardı bana karşı, bu nedenle de dört buçuk yıl Türkiye'ye hiç gelemedik. 27 Mayıs olduktan sonra, yıllık iznimi Türkiye'de geçirme fırsatını yakalamış oldum. Ayfer de o sırada Osman'a hamile. IMF'dekiler de beni hemen Venezuela'ya daimi delege olarak göndermek istiyorlar. Ama tüm bu işlerden önce kesinlikle Türkiye'ye gelmek zorundaydım. Bunca yıldır memleketimi görmemiştim, özlem içimde büyüdükçe büyüyordu; yaratılış meselesi işte. Hava meydanında MBK'dan iki kişi karşıladı beni, duymuşlar benim geçmişimi. Ertesi sabah da bizi otelde ziyarete geldiler.

— *Türkiye'de ilk gününüz nasıl geçti?*
— Önce çok güzel bir kahvaltı yaptım; öyle özlemişim ki, herhalde bir kase yeşil zeytin yedim o sabah. O gün görüşmelerle geçti. Askerler bir hükümet kurmuşlar, ama memnun değiller, "Biz hükümeti değiştireceğiz, sizi de almak is-

Uzun bir aradan sonra, 27 Mayıs askeri harekatının ardından Kemal Kurdaş ilk kez Türkiye'ye gelebilmiş. 1961 Eylül'ünde maliye bakanı olarak IMF toplantısı için yurtdışına çıkan Kurdaş'ı İstanbul Defterdarı Bedri Bey (sağda) uğurlamış.

tiyoruz" dediler. Karşı çıktım, "Öyle iki ayda bir hükümet değiştirilir mi? Almışsınız, bırakın adamları görevlerini yapsınlar" dedim. Bu ısrar ben Amerika'ya döndükten sonra da devam etti. Alparslan Türkeş arıyor, "Sizi ticaret bakanı yapmak istiyoruz" diyor ama katiyen kabul etmedim ve hükümeti rahat bırakmaları konusunda ısrarcı oldum. Özellikle de Nafıa Vekili Daniş Koper'i değiştirmemelerini söyledim. Menderes, beni terslemek istediği zaman çok defa Daniş'i de terslerdi. Çünkü Daniş'ten, kendilerine rey çıkan kazalarla ilgili rüşvet niteliğinde değişiklikler yapmasını isterlerdi, Daniş de yapmazdı. Daniş, Karayolları Genel Müdürlüğü'nü, Karayolları yapan adamdır. Tıpkı Bülent'le olduğu gibi, Daniş'le de müsteşarın odasının yanındaki karanlık odada sık sık karşılaşırdık. Bir seferinde artık canıma tak etmişti ve Müsteşar Ahmet Salih'e "Bu adam hepimizden namusludur, niye böyle eziyete sokuyorsunuz? Ben hesabını vermeye hazırım Daniş Koper'in, Daniş'e dokunmayın" dedim.

— Askerlerin hükümetle olan sorunları neydi?
— Maliye Bakanı Ekrem Alican'la geçinemiyorlarmış, daha doğrusu subayların maaşlarına yapılacak zam konusunda anlaşamıyorlarmış. Şimdi düşünebiliyor musunuz, 1940'tan beri memurlara zam verilmiyor ama ordu da bir kuruş zam almamış. Bir albay bir lokantaya gittiği zaman yalnız gazoz içebiliyor, durumları o kadar kötü. Onun için unvanları "gazozcu" olmuş. Olacak şey değil!

— Ekrem Alican'la görüştünüz mü?
— Evet. Ben biliyorum Ekrem'i ama yine de dedim ki, "Ekrem, kavga çıkarma, gelip ben müsteşarın olayım, üç-dört ay sonra istifa ederim. Ama bir ayarlama yapayım, bu kavga bitsin." Ekrem aynı Ekrem, hiç değişmemiş. "Ben yapacağımı bilirim, sana muhtaç değilim" gibi şeyler söylüyor. "Yahu ben sana ekonomik politikadan bahsetmiyorum, sen âlimsin biliyorum, ama bu adamların maaşlarını artırmanın günahını ben almak isterim!" dedim. Ekrem razı olmaz, olmadı da zaten. Kaç kere teklif ettim, ama kabul etmedi. Bir süre sonra biz tekrar Amerika'ya döndük ve IMF'deki görevime kaldığım yerden devam ettim.

— Kesinlikle görev almama kararıyla döndünüz anladığım kadarıyla.
— Evet, orada çok iyi bir hayatımız vardı çünkü. Hele Venezuela fikri benim için çok cazipti; petrol gelirleri olan bir ülke, kaynakları olması nedeniyle de ekonomik sorunlarını çok kolay halledebilirdim. Mali olarak da cazipti Venezuela benim için. Düşünebiliyor musunuz, Venezuela'da aldığım parayla ben her ay bir Chevrolet alabiliyordum. Yani evimi geçindiriyorum ve her ay da ek olarak 2000 dolar para alıyorum; bir sene kalsam 12 Chevrolet'den oluşan bir filo kurarım Türkiye'de! Zaten Amerika'da uzun süre kalmak üzere planlarımızı yapmıştık. Orada önünde ve arkasında bahçesi olan bir ev almıştık 25 bin dolara ve evimizi de seviyorduk. Ama Türkiye'den gelen telefonların ardı arkası kesilmedi.

Osman Nuri (Torun) mektuplar yazdı, "Kemal seni buraya istiyoruz" diye. Sonra Sadun'dan (Aren) bir mektup geldi, gelmem için. Sadun da DPT'ye müşavirlik yapıyordu o sırada. Ben Arjantin'deyken Alparslan Türkeş tekrar aradı, yine "Gelmem" dedim. Bu sefer sanayi bakanı olmamı önerdi. Kabineyi değiştirmelerini gerçekten hiç istemiyordum. Askerler de acemiydi o sırada. Kabineye tayin ettikleri adamın kendi adamları olmasını istiyorlardı ama seçtikleri adamlarla olması mümkün değildi bunun. Sürekli değişiklikler yapıyorlardı kabinede. "Alparslan Bey, kabineyi değiştirmeniz bence uygun değil. Sonra zannediyorum bizim Daniş gibi, içlerinde yetenekli olanları dışta bırakmışsınız, yapmayın bu tür uygulamalar" dedim. Bana muhtaç oldukları gibi şeyler söyledi ama cevabım değişmedi. Alparslan Bey'e, "Ekrem'i çekin kenara, yapmayın deyin. O inatçıysa, siz de inatçı olun" diye taktik de verdim.

— *Alparslan Türkeş'le sonraki dönemde ilişkileriniz nasıl oldu?*
— Ben Türkiye'ye geldiğim zaman Milli Birlikçiler kendi aralarında kavga etmişler ve dağılmışlardı ama Alparslan Bey'le rastlaştık mı konuşurduk. Hatta ODTÜ'ye de birkaç kez beni ziyarete geldi. Tabii benim çocuklar hayret ediyorlardı bu duruma. "Efendim, siz bunların hepsiyle dostsunuz. İsmet Paşa geliyor, onunla sarılıyorsunuz, Alparslan Türkeş geliyor, onunla da sarılıyorsunuz" diyorlardı. "E, tabii çocuklar, ben onlarla bir yerde konuşmuşum, beraber iş yapmışım" diye açıklıyordum. Aslında Alparslan Bey'le Mülkiye'den beri tanışıyordum. Onların, Gökbörü diye bir dernekleri vardı, Türkçü birtakım arkadaşlar o derneğe girmişlerdi. Bana da teklif etmişler ama ben kabul etmemiştim. Zaten onlar da sonra beni kabul etmediler. Çünkü ben Rumeliliyim ya, saf Türk değilmişim!

— *Ciddi böyle bir şey söylediler mi?*
— Evet. Demişler ki, "O zaten Rumelili!" Bunu da tebliğ ettiler bana, "Seni kabul etmiyoruz" diye. Mesela Selahattin

de, Sadun da önce bu derneğe girdiler ama hemen sonra çıktılar. Mesela İrfan (Kızıklı) da girmişti Gökbörü'ye. Bunlar sınıflarının iyi öğrencileri, düşünen çocuklar, Anadolulu çocuklar. Fakat ben bu ırk işini hiç anlamıyorum.

— *Türkçülük o zaman çok keskin bir moda.*
— Tabii, dünyada bir harp var, bir Rus tehlikesi var, orada büyük bir Türk kütlesi var falan. Zaten İttihat ve Terakki de o Türk kütlesiyle meşgul olmuş, Turancılık var, bu konuda bir geçmiş var zaten. Ben de o zaman düzenli olarak bu tür yayınları izliyordum ve sempati de duyuyordum. Mesela şimdi bir Özbek'e sempati duymuyor musun, duyuyorsun. O ara bir de Almanya çıkmış ortaya, ben saf ırkım, buraları benim hayat saham diyor mesela. Başkalarını öldürecek, o yaşayacak! İşte benim kafacığım bu kısmını pek o kadar kavramıyordu. Sorular soruyorum kendime. Ama sınıfta bu işe çok angaje olmuş bir arkadaşımız vardı, Zeki Sofuoğlu, sonra o yakalandı, hapse girdi, dayak falan yedi. Katılan diğer arkadaşlar da, belki üç-beş ay sonra bu derneğin faaliyetlerinin iyi olmadığını anladılar ve çıktılar. Onların hikayelerini dinlemiştim, törenlerini biliyordum. Şimdi söylerler, "Seni biz zaten attık" diye. Benim babamda bir dünya anlayışı vardı ama bir Türk vatanperveriydi, Kuvayı Milliye'ye girmiş, hayatını tehlikeye atmış, onun için hayatını vermiş bir adam. Ben o zamanlarda da onun etkisindeyim zannediyorum.

— *Tekrar 27 Mayıs'a dönelim isterseniz. Ekrem Alican'la yeniden görüştünüz değil mi?*
— Evet. Washington'a döndükten sonra Ekrem de geldi, orada konuştuk. "Ekrem yapma, senden istedikleri tabii hakları. Bu adamın 30 yıldır enflasyon ortamında maaşı azalıyor. Bir general bile bir gazinoya gittiği zaman, askeri gazinoysa yemek yiyor ama başka türlü yemek yiyemiyor. Olur mu böyle bir devlet? Ona da, sivil kadrolara da vereceksin. Devlet böyle bedavacılarla mı yönetilir, çalarlar" dedim, cevabı yine aynıydı. Bana, "Senden akıl mı alacağım?" dedi. "Yooo, akıl al

demiyorum, aklın çok iyidir senin, ama işi kolaylaştırmak istiyorum, 'gururum var, hayır demişim bir kere,' diyorsun. Şimdi evet diyemiyorsun, bırak ben geleyim, ben yapayım. Bak görüyorsun burada rahatça dolaşıyorum. Orada yıllık toplantı var, istersem işe gidiyorum, istersem gitmiyorum. Arkadaşlarım oturup benimle kendi dertlerini konuşuyorlar, 'Memleketimde şöyle bir problem var, sen ne dersin,' diyorlar. Geleyim, bu sorunu halledeyim" dedim. Tersledi beni... Baktım iş yine Metaksas'a dönecek gibi oldu, bıraktım peşini. "Peki sen bilirsin kardeşim!" dedim.

— Peki bu kadar ısrara hayır derken, nasıl oldu da Türkiye'ye dönmeyi ve kabinede bakan olarak görev almayı kabul ettiniz?

— Çünkü Gürsel Paşa aradı. Maliye Bakanı Alican'la hiç anlaşamadıklarını söyledi. "Paşam, Ekrem Bey'le bir anlaşma yolu varsa onu uygulayın" dedim, "Hayır" dedi, "mümkün değil, birbirimizi yiyeceğiz." Çok net hatırladığım bir konuşmadır bu. Sonra beni çok etkileyen bir şey söyledi Gürsel Paşa o boğuk sesiyle: "Kurdaş Bey, bu memleket sizden hizmet bekliyor, kaçmayın!" Böylece içimde hiçbir zaman susmayan Şevki Kadri ruhu yine harekete geçti. Memleketim benden hizmet bekliyordu, hizmetten kaçamazdım ve nitekim "Kaçmam paşam, gelirim" dedim, "siz tayinimi yapın." Hiç uzatmadım bu konuşmayı. Gürsel Paşa ile bu konuşmayı kasım ayında yaptık, paşa konuştuğumuz gün tayinimi yapmıştı. Türkiye'ye IMF'deki işlerimi tamamladıktan sonra, 1960 yılının son gününde geldim.

"Askerlerle işbirliği mi yapacaksın?"

— Türkiye'ye dönüş kararınız nasıl karşılandı IMF'de?

— Oradaki bütün dostlarım ayaklandılar. "Yahu seni bu kadar yetiştirdik, tam ağzın açıldı, şimdi gidiyorsun" dediler. Başlangıçta konuşmuyormuşum! IMF Başkanı Jacobson'a söyledim ayrılacağımı, tabii itiraz etti. Bana sürekli Türki-

ye'de neler olacağını sorardı, gelişmeleri konuşurduk hep. Kendisine, "Görevimi tamamlayıp gelirim gene buraya" dediysem de, sonuçları hepimiz az çok tahmin ediyorduk. Cochran ise "Nereye gidiyorsunuz, askerlerle işbirliği mi yapacaksınız?" dedi. "Hayır, ben ülkeme yardım etmeye gidiyorum ve kısa sürede demokrasi kurulacak" dedim. Daha sonra onunla Viyana'da karşılaştık ama nezaketen elimi sıktı ve bana küs olduğunu belli etti. O sırada Menderes asılmıştı ama bunu engellemek için elimden geleni yaptığımı anlatamazdım tabii, Talat Aydemir herkesi ya ikna etmiş, ya da korkutmuştu. Bana küs öldü Cochran.

— *Türkiye'de nasıl karşılandınız?*
— 31 Aralık 1960 günü geldim Türkiye'ye. Ayfer dönmeyi hiç istemedi ama evin toparlanmasına nezaret ettikten sonra çocuklarla birlikte geldi. Geldiğim gece, Ankara Palas'ta, akşamki gümbürtüye katıldım. Birtakım insanlar toplandı etrafıma. Metin Toker, "Amerikalı maliye bakanı!" diye anons etti beni. Tanımadığın insanlara niye böyle şeyler yaparsın ki! Tam bir lord gibi giyinmiştim ama. Tabii Türkiye'de 15 yıl aynı elbiseyle işe gidip geldikten sonra tuhaf bir durumdu bu!

— *Maliye bakanı olarak nasıl atandınız?*
— Maliye bakanlığına da ben talip olmadım, onlar istediler. Ben gittiğimde Gürsel Paşa hastaydı, ama ertesi sabah biraz iyi olduğu için görüşebildik. Hariciye köşkünde kalıyordu. Bana sorular sordu, cevaplar verdim, tam üç saat sürdü toplantımız. Konuştuklarımı dinledikten sonra yüz ifadesi aydınlandı, "Bunları bana kimse anlatmadı, siz işi biliyorsunuz, ne yapacaksınız?" dedi.

— *Gürsel'le ekonomik yapıyla ilgili neler konuştunuz?*
— Gürsel Paşa'yla mali ve ekonomik politikalarla ilgili geniş bir konuşma yaptık. Ben ona ana hatlarıyla düşündüğüm politikaları anlattım. O da çok büyük ilgiyle karşıladı, destek vaat etti, hakikaten de '61'de bütün gayretlerimde Gürsel Pa-

şa beni çok büyük dikkatle dinlemiş ve desteklemiştir. Kabinede bir şey konuşulur, ben de fikrimi söylerim, umumiyetle benim fikrime gelirdi. Ve ben Gürsel ölene kadar başında oldum. Onun üç arkadaşı vardı ölümünde yanında: Sadi Koçaş, Nasır Zeytinoğlu, bir de ben. ODTÜ rektörüyken, 15 günde bir Çankaya'ya gitmeyince kızar, hemen ağaçları teftişe gelirdi. Allah rahmet eylesin. Kurtuluş Savaşı'nın mücahitlerindendi. Sağduyu sahibi, sakin bir adamdı; hiçbir şeyi abartmazdı, yaptığı hizmetleri bile. Ama Türkiye'nin aleyhine bir durum veya devletin haysiyetini korumak söz konusu olduğu zaman dikkat kesilirdi. Ona ana hatlarıyla söylediğim şuydu: "Paşam, iktisatta dondurulmuş, her yıla, her devre, herkese şamil bir ekonomik politika yoktur. İçinde bulunduğu şartlara göre ekonomi icabında ayarlanır. Türkiye bir ihtilal geçirdi, siz epeyce önemli ölçüde istikrara kavuşturmak için ekonomiyi, yatırımları durdurdunuz, masrafları kıstınız, bir disiplin getirmeye çalıştınız. Şimdi bu disiplini benim kanımca gevşetmek, ekonominin atıl kaynaklarını harekete geçirmek, tekrar kalkınma vetiresine Türkiye'yi sokmak ön hedef olmalıdır. Binaenaleyh, geçen yılki sloganlarda, görüşlerde siz de ısrar edemezseniz. '61'de biz, geçen yıl durdurduğumuz ama öncelik taşıyan, bitmeye yakın yatırımları mutlaka ele alıp bitirmeliyiz. Memleketi bitmemiş yatırımlar memleketi haline getiremeyiz. Ondan sonra yeni yatırımlar için de hızlı bir seleksiyon yaparak onlardan Türk ekonomisine katkıda bulunacakları seçip desteklemeliyiz."

— *İsmet İnönü tanışmanız da bu dönemde oldu değil mi?*
— Evet, İsmet Paşa ile Kuruçu Meclis'te tanıştık. Hep en önde otururdu. Niyeyse, kabinenin ana sorunlarını savunmak maliye vekili olarak hep bana düşerdi. Aslında bakanlar umumiyetle bu işten kaçardı. İsmet Paşa beni ilk defa Ereğli Demir Çelik'in kredisini Meclis'ten geçirirken dinledi dikkatle. Şimdi Meclis'te bir grup var: Muammer Aksoy, Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu ve diğerleri. Krediyi Amerikalılar verdiği için şiddetle karşı çıkıyorlar. Kredi de, ilk dört-beş se-

nesinde ödemesi olmayan, yirmi yıl vadeli, yüzde 3 faizli, 250 milyon dolarlık bir kredi. Benim sonra Almanlardan aldığım kredinin de ilhamıdır bu kredi. Yalnızca Amerikalıların bir şartı var, Ereğli'nin idare meclisine özel kesimden de temsilci istiyorlar. O özel kesimden alınacak adamlardan biri de Vehbi Bey (Koç); Ereğli'ye o da biraz para yatırmış. Alınan kredi anlaşmasını da maliye vekili olarak ben imzalamışım ama Meclis'te onun kanununu savunmak aslında sanayi bakanının görevi. Görevi ama savunma gönü geldiğinde sanayi bakanı ortada yok, İstanbul'a gitmiş ve gelmiyor! Çıktım kürsüye, "Bu, neredeyse hiç maliyeti olmayan, yirmi yılda ödeyeceğimiz faizi, iki yılda bize zaten ödeyecek olan bir kredi. Türkiye'nin bitmeyecek ihtiyaçlarını karşılayacak, bunu duble edeceksiniz. Bu krediyi veriyorlar, bu siyasi bir kredi. Trabzon'da Karadeniz sahillerinde kuruyoruz fabrikayı. Rusya'ya karşı bir gösteri bu. Soğuk Harp nedeniyle veriliyor ama bana ne, ben bunu kullanırım" dedim. Burada bir parantez açayım, evet, ben istismar edilecek kredilere hep karşı çıktım ama Ereğli için verilen kredinin şartları çok farklıydı. Konuşmamı şöyle sürdürdüm: "Eğer bana bu krediyi beş yıl için ve yüzde 12 faizle verseler, hayır, derim. Ama yirmi yıl için veriyor, beş yıl hiç ödeme yok, şartları çok iyi yani. İdare Meclisi'ne de memurların yanında işadamlarının girmesi iyi olur, böylece adam kendi parasını korumak için işi yakından takip eder. Krediyi Amerikalılar veriyorlar, doğal olarak onlar da mecliste olmak istiyorlar. Yani ben bu krediyi savunuyorum, maliye vekili olarak American Export-Import Bank'la kredi anlaşmasını ben imzaladım. Şimdi de size kanunlaşması için sunuyorum. Eğer reddediyorsanız, tarihe karşı reddediyorum, deyin." Korktular. O ana kadar Amerikan emperyalizmi diyenlerin hepsi geri adım attı ve kredi onaylandı. İsmet Paşa dikkatle dinledi beni. Bu konuşmamdan sonra da benim konuşmalarımı izlemek için özellikle geldi Kurucu Meclis toplantılarına. Ben hükümet politikalarından doğru bulduklarımı savunuyordum sadece. Hükümetin memuruyum, ama aklıma yatmayanları da, "Yok ya, bu mantıklı değil!" diye

Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, Anıtkabir özel defterini imzalıyor.

eleştiriyordum açık açık. Bir yandan bana güvendiğini hissederdim ama bir yandan da bana karşı hep endişeli olduğunu hissederdim. Çünkü hiç de onun alıştığı şeyleri savunmuyordum. Çok dikkatli bakardı bana.

— *Ereğli o dönem yapılan çok önemli yatırımlardan biri gerçekten de.*

— Kredi, onaylandıktan sonra ciddi bir korku içine girdim, önce fabrikanın limanı yapılacak çünkü. Böyle zor bir işin altından kalkıp kalkamayacağımız konusunda endişeliydim, çünkü krediyi ben imzalamış, Meclis'te ben savunmuşum. Üstelik Daniş'in de başına geçmesini sağlamışım. Süleyman Bey, "Ağabey hiç merak etme, Reis Fevzi almış orasını, en iyi şekilde halledecektir" dedi. Ben ilk kez orada duydum Fevzi Akkaya'yı, yıllar sonra da çok iyi dost olduk kendisiyle. Hakikaten Reis Fevzi orada neler yapmadı ki? Çok enteresan biriydi rahmetli Fevzi Bey. Takkeciği vardır kafacığında. Benim

gördüğüm en samimi Atatürkçülerden biriydi. Nasıl Einstein dini keşfetmiş, Fevzi de öyle keşfetmişti. Müthiş laik bir adamdı. Büyük bir kafası vardı, büyük bir matematikçiydi. Mustafa Kemal'in yaptıklarına, o mücadeleye de 9-10 yaşındayken şahit olmuş. Çünkü 1908 doğumluydu. Ondan sonra onun emrinde çalışmış, Sivas hattında, Erzincan demiryollarında, köprüler köprüler köprüler yapmış. En sonunda Kömürhan Köprüsü'nü yeniden yaptı, üstelik kendisinin bulduğu ve literatüre geçen bir metotla. Erkek-kadın ilişkilerinde dünyanın en realist insanıydı; kadına korkunç saygılı. Bir Rum kadınla bir ara birlikte yaşamış. "Bütün kadın arkadaşlarımdan bir tane kadın iyi çıktı, yirmide birin hatırı için de evlenilir mi?" diyordu. Çok tatlıydı, çook...

Kurucu Meclis çalışıyor

— Yeni yasaların hazırlanması çalışmalarında da bulunduğunuz değil mi?

— Evet, '61'in ilk altı veya sekiz günü, MBK devam ediyor, ondan sonra Kurucu Meclis faaliyete başlıyordu. Milli Birlik faaliyetteyken, Yasama Meclisi görevini de yapıyordu. Binaenaleyh, o bir haftayı iyi değerlendirmemiz icap ettiğine kaniydim. Ben o dönemi devlet gelirlerinde yapılabilecek ıslahat ve yeni tertipler üzerinde çalışarak geçirmeye karar verdim. Çok yoğun, sabahtan gece yarılarına kadar süren çalışmalar yaptık. Milli Birlik'teki arkadaşlar bir tarafa oturdu, maliyenin teknisyenleri bir tarafa, ben de bir tarafta. Evvelce tartıştığımız, bazılarına benim de katıldığım, bazılarına Türkiye'de olmadığından katılmadığım gelirlerle ilgili bütün düşünceler, tasarılar ortaya atıldı. Onlardan ciddi gördüğümü karşımdaki Milli Birlik'teki arkadaşlara madde madde okudum, şu maddeyi böyle yapın, bu maddeyi böyle yapın diyerek. Çünkü ben bir teknisyenim esasında. Böyle bir sürü kanunu bitirdik. Türkiye 1948-50 döneminde büyük bir vergi reformu yapmıştı ama1950-61 döneminde hemen hemen bu kanunlara hiç dokunulmamıştı. Bir sürü aksayan, bozulan tarafları

vardı. Onları ıslaha çalıştık, yeni hükümler getirdik. İşlemleri kolaylaştıracak maddeler üzerinde bilhassa durduk. Bu çalışmayı aslında bir komite yaptı diyebilirim. Komitede, hepsi tanıdığım olan maliye müfettişleri, hesap uzmanları ile birlikte Milli Birlik'ten yeni tanıdığım, gayet yetenekli arkadaşlar vardı. Hemen dikkatimi çekmiştir, Milli Birlik'in yüzde 80'i diyeyim, yüksek kaliteli, ordunun en seçkin kafalarından oluşuyordu. Çok heyecanlı, çok yorucu bir çalışma yaptık ama ben onları tanıdım, onlar da beni tanıdı. Binaenaleyh, bir uyuşma havası doğdu. O arada hepimizin üzerinde durduğu konu, –bizim de eskiden durduğumuz– vergide kaçakçılığı, ekonomide karaborsayı önleyecek bir sistem oldu, yani servet beyanı.

— *Servet beyanından önce vergilendirme nasıl yapılıyordu?*
— Kazanç vergisi diye bir sistemimiz vardı ve karineye dayanırdı. Fakat Türkiye ekonomisi İkinci Dünya Harbi'nden sonra değişmeye başlayınca, vergi sistemini Batı'ya uygun, dünyaya uygun bir kalıba sokmak lazımdı. O kalıp da, beyan kalıbıdır. Herkes kazancını beyan eder ve ona göre vergisi alınır. Biz orada beyana dayalı bir gelir vergisi sistemi getirdik. İlk vergi reformunu yaparken, (1948-50) hayli ilginç çalışmalar olmuştu. Bir Alman profesörü vardı, Fritz Neumark, Türkiye'de kafası işleyen bütün elemanlar onunla beraber o kanunları hazırladılar. Ama 1950'den 60'a, bu kanunlar politikacıların hesapları içinde uygulandı. Politikacı, oy aldığı adamı beyanname usulüne tabi tutmak istemez. Böylece bilhassa beyanname usulü daraltıldı. Arkadaşlar tatbikattan alınan bütün fikirleri getirdiler. Benim yıllarca, başka memleketlerde olan tecrübelerimi de ortaya koyarak 1961 başında çok hızlı bir çalışma yaptık. Hepimizin gözlediği, servet beyanının eksikliğiydi. Yani şimdi adam size vergisini verecek, bir beyanname veriyor: "Ben bu sene 100 lira kazandım, şuradan... şuradan..." Bakıyorsunuz adam o sene, 2 milyonluk iki tane villa almış. "Nasıl aldın?" diye soracak argümanımız yok elinizde.

— Üniversitede hatırlarım, ülkelere göre vergi alışkanlıklarından bahsedilirdi. Mesela kuzey ülkelerinde vergi kaçırma oranının sıfıra yakın olduğu, Akdeniz'e gidildikçe bu oranın çok yüksek boyutlara ulaştığı söylenirdi.

— O ahlaki değerleri sistem oluşturur. İngiltere'de 19'uncu yüzyılda vergi kaçırmanın çok cari usulden olduğunu herkes bilir, İsveç'te de. Sistemini kurdunuz mu, "Herkes benim gibi vergisini veriyor" anlayışı oturur ve kişi de mecbur olur vermeye. Kaçarsanız, cezanın ağırlığı var. Bugün bir Amerikalı vergi kaçırmaz, ama Al Capone döneminde kaçırmış. Mesela bir ara içkide hiç kaçakçılık yokmuş. Devlet içkiyi yasaklamış 1930'larda, olabildiğine kaçakçılık olmuş, Al Capone tipi adamlar öyle çıkmış ortaya. Ama mafyayı da vergi sistemi ile yıkmışlardır Amerika'da. Onun için biz bu ihtiyacı çok duyardık. Hâlâ da duymaları lazım.

İktisadi devlet teşekkülleri neden zarar ediyor?

— İktisadi devlet teşekkülleriyle ilgili olarak ne tür çalışmalar yaptınız?

— Efendim, kamu kesimi teşebbüslerinin idaresine politikacıların müdahalesini önlemeye çalıştık. 1961'de İktisadi Devlet Teşekkülleri Reformu diye bir büyük çalışma başlattım. Dünyanın önemli uzmanlarını getirdik, Türk uzmanları ile birlikte aylarca çalışıldı. O bir senelik dönemde İktisadi Devlet Teşekkülleri'ni (İDT) nasıl ıslah ederiz, bunun üzerine programlar yaptık. Ama önleyemezsin! Varlıksız kitlelerin oyuyla seçilmiş adam, onlara bir şeyler vermek ihtiyacını hisseder. Her milletvekili devletten bir memuriyet kotası ister; bu kadroyu da, yakın çevresi için, ona seçimde en çok etki yapacak, fayda sağlayacaklar için kullanır. Sistem yanlış! Hep üzerinde durduğumuz şey, İDT'lerin idaresinde aksaklık var, politikacı müdahale ediyor, nasıl düzeltiriz, oldu. Bunları engellemek için, idare meclislerinin seçimine dair usuller koyduk. Gayet kalın raporlar yazdık, ben de bunları Meclis'e takdim ettim, büyük hizmet yapıyormuşum gibi; büyük israf! Politikacı bunları hiç dinlemedi. Dinler mi, herifin çiftliği orası! Bazen

gayet masumane, benden bile memuriyet kotası istemişlerdir. Hazine'deyken de İDT'ler bana bağlıydı. 1950'ye kadar bu teşekküllerin zarar etmesi diye bir şey yoktu. Zaten bunlar devlete kaynak yaratmak için kurulmuşlar. O zaman devletçiliği öyle savunurlarmış. Hakikaten onlar, kendi yatırımlarını kendileri finanse ederlermiş. Ben de Hazine'deyken 1952-53'te İDT'ler kâr ederlerdi ama ondan sonra Adnan Bey'le birlikte zarar etmeye başladılar. Tabii siz bir yere, kadrosu 1500 iken, 3000 kişi yığarsanız, zarar eder. Neticede İktisadi Teşekküller Kanunu'nu değiştirelim dedik.

— *Sizin öneriniz ne gibi değişiklikler içeriyordu?*
— Bir tasarı hazırladık. Bu teşekküllerin idaresine oranın umum müdürlerini koyduk. Teknik adamın söz sahibi olmasını getirdik. Politikacı tabii, o kanunu hiç dinlemedi, istediği gibi oynadı. Zaten teknik adam diye getirdikleri adamların çoğu alelade politikacılar oldu. Halbuki şimdi görüyorum ki, esas sorun, devletin kendisi. İktisadi teşekküllerin her şeyine müdahale ediyor devlet. Yatırımına müdahale ediyor, fiyatlarına müdahale ediyor, personeline müdahale ediyor. Hadi onlar, diyelim görünen şeyler, fakat bir de görünmeyen şeyler var. Devletin politikaları, iktisadi teşekkülleri yaşatmıyor. Mesela bugünlerde yapılan hata şudur: Fazla değerlenmiş döviz kuru, bu teşekküller için ölüm fermanıdır. Çünkü onu uygulamak zorunda, kaçamaz, döviz kaçakçılığı yapamaz. Sosyal yük, İDT'lerin üstüne gelir. İşçiyi de fazla çalıştıramaz. İşçi de devlet işçisi olduğu için yatmaya hemen alışır. Biz mesela konunun bu cephelerinde o devirde hiç durmadık. Fakat 1953'e kadar mesele bu kadar vahim değildi, ondan sonra vahim olmuş. Altı senedir vergilerini ödememişler. Aklım almadı, bunların nasıl hile yaptığına, vergisini ödemediğine. Maliye de durumdan şikayetçiydi tabii.

— *Ne yaptınız bu durumda peki?*
— Hepsinin umum müdürüne telefonlar açtım. Mesela Devlet Demiryolları umum müdürü ile şöyle bir konuşmam oldu:

"Kardeşim sen vergini ödememişsin, nasıl olur?"

"Oluyor efendim."

"Peki, bilet parası alıyor musun? Alıyorsun."

"Yetmiyor efendim..."

"Artır sen de! Maliye, demiryollarını da mı finanse edecek? Bak, ciddi tedbir alırım haa..."

Ben gelmeden bakanlığı da yeniden ayarlamıştım. Müsteşarlığa Ziya Kayla'yı getirmiştim. Çok iyi müsteşarlık yaptı. Sonra Merkez Bankası başkanlığına geçirdik. Gelirler Genel Müdürlüğü'ne de bir arkadaşımı koyduk, Ahmet (Alparslan), 59 Ahmet derdik Mülkiye'de. Sert bir çocuk; Çapanoğulları'ndan, Yozgatlı. Ahmet'e dedim ki, "Demiryolları borcunu ödemiyormuş, tedbir al!" Tabii ben bunu söylerken Ahmet'in yapacaklarını tahmin etmemiştim. Sen gönder adamlarını, Ankara Garı'nın bilet gişelerine oturt, bütün bilet paralarını al! Bana telefon ettiler, "Efendim sizin adamlar geldi, bizim bütün tahsilatımızı elimizden alıyorlar." Ahmet'i aradım, ne olduğunu sordum. "Gönderdim adamlarımı, aldım paraları" dedi. Sonra İş Bankası'na geçti Ahmet. Bilgili çocuktu, kısa boylu, aksice bir herif. Bir de Bütçe Umum Müdürlüğü'ne Rıza Turgay diye bir maliye müfettişi arkadaşımı koydum. Rıza, Mülkiyeli değil, dışarıdan, ama çok parlak bir çocuktu. Yıllarca bu görevi sürdürdü. Ben ODTÜ'deyken bütçe umum müdürü oydu. "Rıza, ODTÜ parasını alamıyormuş, bakıver şuna" derdim, Rıza ne yapar eder, paranızı gönderirdi bize. Çok iyi çocuktu. Sonra Sayıştay başkanı oldu. Mükemmel, müsteşar kalibresinde bir çocuktu. Böyle bir ekip kurmuştum bakanlıkta yani. O dönem en çok borcu olan kurumlardan biri de Sümerbank'tı. Onun başında da yine eskiden tanıdığım Selahattin (Akyol) vardı. "Öde borcunu" dedim. Sonra da Ahmet'e haber verdim, "Al paranı bundan!" diye. Ama bunu söylerken aklımdan geçmedi de değil, ikisi de sert çocuklar, bunlar kavga eder diye. Nitekim ikisi birden geldi, kavga etmişler. Barıştırdık ama parayı da aldık.

— Servet beyanı konusuna dönelim isterseniz, sistem işledi mi?

Kemal Kurdaş 27 Mayıs dönemi Ulaştırma Bakanı Sıtkı Ulay (önde) ve Başbakan Fahri Özdilek ile birlikte.

— Ayfer'le evlendiğimde, maliye müfettişiyim, ayda 360-380 lira gibi bir maaş alıyordum. O zamana göre fena para değildi. Aynı mahallede bir gümrükçü de Ayfer'in bir arkadaşıyla evlendi. Gümrükçü evini bir dayadı döşedi sorma, onunla da yetinmedi, avizeler getirip bütün mahalleliye dağıttı. Kayınvalidem fena bozuldu, "Oğlum, senin hiç avantan yok mu?" diye sordu. Ben de, "Aman valide hanım, benim mesleğim, bunları önlemek" dedim. Ama komşumuz pek popüler oldu. Ben maliye müfettişiyim, adım var, unvanım var, ama adam mahalleyi donattı! Kıskandığımı sanmayın, adamın tabii ki avantası olacak! Yıllarca bu politika uygulanırsa, tabii olur. Çünkü döviz bulup ithalat yapan adam, ondan yüzde 300 kâr ederse, bundan gümrükçü de bir pay alır. İktisadi bakımdan meselelere baktığınız zaman bazı ithamlar hüviyet değiştirir. Bütün bu suçları devletin yanlışları yaratır. Bana göre bu battal yolun çıkışı ekonomi politikadadır. Servet beyanı, politikaları rasyonelleştirmenin ilk adımlarından biridir.

— 1961 yılı itibariyle servet beyanı uygulamasının sonuçları nasıl oldu?

— Başlangıçta çok itirazlar oldu ama herkes beyannamesini verdi korkudan. Sonuçta devletin gelirleri kendiliğinden artı-verdi. Adam kendini korumak için, maliye birden tepeme binmesin diye, ödediği vergiyi artırdı. Beyannamesine hakiki gelirini koydu. Vergilerdeki bu artış sayesinde Türkiye 61'de enflasyonu yüzde 1,5'a indirdi, ödemeler dengesini sağladı ve 60'lı yıllara hayli güçlü bir şekilde girdi. Ayrıca vergi alanında başka tedbirler de aldık. Mesela eskimiş, tahsil kabiliyetini kaybetmiş bakaya vergilerde, mükelleflere tenzilat yaparak, geri kalanları ödeme imkanı bahşettik. Tahsilat seferberlikleri yaptım. Tahsilatı çok yakından izledik. Örnek olması için, vergisini ödemeyen bazı kişileri cezalandırdım. Kısaca, '61 bütçesi tahsilatında tahminlerimizin üzerinde bir artış oldu ve bütçe giderlerinde yaptığımız yüzde 40 artışı rahatça karşıladık. Böylece biz o sene muazzam bir yatırım hamlesi yapmış olduk. Türkiye tarihinde, bütçede en yüksek yatırım oranı, o bütçededir.

Dış yardımsız kalkınma ve Alman kredisi

— Dış borçsuz kalkınma modelini savunan birisiniz ama bakanlığınız döneminde sizin de Almanya'dan kredi aldığınızı görüyoruz.

— Önce bu konsepte nasıl geldiğimi anlatayım. "Borç yiyen kesesinden yer" deriz ama borç alan da her zaman çok rahat sarf etmiştir bunu. Mesela Osmanlı döneminde alınan dış borçlar, yatırıma yönlendirilmek yerine saray yapımında kullanılmıştır ve sonuç da ortadadır. Mustafa Kemal dönemini çok ayrıntılı inceleyince, bende dış yardımsız kalkınma konsepti gelişmiştir. Tabii onlar, bunu, hayat tecrübeleri sonucu elde etmiştir. Mesele şu: Size dış memleketlerden borç veren adam, memleketinde o parayla yaptığı yatırımdan sağladığı kârdan en az iki misli fazla kâr sağlamalı ki, size para versin. Çok kâr etmedikçe, bir adam yabancı bir devletin sıkıntısına

neden girsin? Mesela sıcak para Amerika'da yüzde 4 faiz alırken, bizde yüzde 30 alıyor. Buradaki riskleri ancak bu kadar yüksek kâr garantisiyle göze alıyor.

— *Bu tezi savunurken neden Almanya'dan kredi aldınız?*
— Ben dış borç almadım, Alman elçisi gelip bana hükümeti adına borç teklif etti. Teklif mektubunun başında da bana bir methiye var: Alman hükümeti benim maliye bakanı olmamdan ne kadar büyük memnuniyet duyduğunu belirtiyordu. İcraatlarımı tetkik ediyorlarmış. Çok bilimselmişim. Bu takdirlerinin bir sonucu olarak da bana bir kredi vermek istiyorlarmış. Ben çok teşekkür ettim ama o yıl dış borç almak gibi bir niyetim olmadığını, dış borçsuz Türkiye'yi düzeltebileceğime inandığımı söyledim. Gerçi döviz kuru hâlâ istediğim gibi değildi ama yine de iyi bir noktadaydı. 27 Mayıs'tan sonra da klasik teamülle devalüasyon yapmaya cesaret edememişler ama 1958'de artık mecbur kalıp yapılmış bir ayarlama vardı, ithalattan alınıp ihracata verilerek yapılan bu ayarlamayla, dolar 9 lira civarına gelmişti. Elçiye, "Sayın elçi, ben bütçemi buna göre ayarladım, bu sene dış yardım almadan, enflasyonu da yüzde 3'ün altında tutarak, Türkiye'yi yürüteceğim. Hükümetinize çok teşekkür ettiğimi bildiriniz" dedim. "Efendim, hükümetim çok şaşıracak" dedi, "şimdiye kadar sizim hükümetleriniz, biz daha 'bor' der demez, hemen atlarlardı. Şimdi borç istememenizde bir başka sebep mi var acaba?" Tabii Almanya ile aramızda bir kriz olmaması için hemen, "Yok efendim, ne sebep olacak? Benim iktisat anlayışım bu. Ben azgelişmiş ülkelerin, eğer oraya bir hicret olmaz, oraya sermaye getirmezlerse dış borç alarak kalkınmasını mümkün görmüyorum. Onun için teşekkür ederim" dedim. Sonraki konuşmalar biraz şantaj gibi oldu neredeyse. Elçi, benim cevabımı ülkesine bildiremeyeceğini, ülkesinde, Türkiye'ye Almanya düşmanı bir maliye vekili geldiğinin sanılabileceğini –resmen şantaj– söyledi. Düşündüm, der mi der ve Türkiye'deki bir sürü eşek de bunu yutardı. "Peki ekselans" dedim, "o halde şartlarını konuşalım." Şartları benim söyle-

memi istedi. "Birincisi nakdi kredi olacak, 1950'lerdeki ayni kredilerde çok oyun oynandı" dedim. Böyle bir kanunları olmadığını söyledi elçi, "Çıkartın o zaman!" dedim. İkinci şartım, kredinin bütün dünyada kullanılabilir nitelikte olmasıydı. Sonraki şartlarım, Amerikan kredisinde olduğu gibi, yüzde 3 faizli olması, ilk beş yılı faizsiz, yirmi yıl vadeli olmasıydı. Elçi Almanya'ya gitti, bir hafta sonra döndü, nakdi kredinin kabul edildiğini ancak kredinin bütün dünyada kullanılmasının kendi yasalarına aykırı olduğunu, bu nedenle de kabul edilmediğini söyledi. Ben yine aynı cevabı verdim. "Değiştirin efendim yasalarınızı" dedim, hatta bir de espri yaptım, "Yollasınlar kanunlarını, ben bir yerine bu maddeyi koyarım!" dedim. Elçi yine gitti, döndüğünde bu isteğimin kabul edilmediğini söyledi. "Tamam ekselans, o halde vazgeçelim bu krediden" dedim. Gitti geldi, gitti geldi elçi epey süre. "Bu ne biçim adam?" diyorlarmış benim için. Sonra bir gün Tahran'dan birinin beni aradığını söylediler; Kurt Daniel. Ben Hazine'deyken Almanya Ticaret Bakanlığı'nda Dış Ticaret Dairesi reisi idi, sonra dış ticaret müsteşarı oldu. Bir müzakere için Tahran'da imiş o sırada. Bana, "Ne oldu? Seninle bizimkiler arasında kavga çıkmış galiba" dedi. "Yok Kurt, kavga çıkmadı" dedim ve durumu anlattım, şartlarımı söyledim. "Sen bunu eskiden beri söylersin" dedi. Tahran'dan dönerken Ankara'ya bir uğrayıp, ayrıntıları görüşmek istediğini söyledi. Belli ki, ona görev vermişler meselenin halli için. Sonra geldi, konuştuk, "Haklısın," dedi. On gün sonra Almanya'dan aradı, bütün şartlarımın kabul edildiğini söyledi. Sonra, "Hazırladığımız protokolü elçi getirecek, biraz da övünecek, göz yumarsın artık!" dedi. "Tamam" dedim.

— *Övündü mü gerçekten?*

— Elçi müjde veriyormuş gibi geldi benimle görüşmeye. Ben de sarıldım, tebrik ettim, gerekli mizanseni yaptım yani. Protokol İngilizce yazılmıştı, Alman İngilizcesi, bazı yerlerini düzelttim ve attım imzamı. Halbuki imzalayamamam lazım, kanun gerekiyor böyle bir anlaşma için. 50 milyon markın 25

milyonunu hemen, 25 milyonunu da seçimden sonra gelecek hükümet döneminde ödenmesini istiyordum. Gelen parayı Merkez Bankası'nın rezervlerine devrettim. Şili'de birlikte çalıştığımız Al Constanza o sırada Citibank'ın başkanı idi, onu aradım, bankanın Londra'daki bir şubesine yatırttı parayı; yüzde 4 ya da 4,5 faiz aldık. Biz Almanlardan yüzde 3 faizle almıştık oysa parayı. Borcumuz da yükseldi ama döviz rezervimiz de yükseldi, faiz yükümüz artmadı, hatta küçük bir faiz gelirimiz bile oldu.

— Kredi anlaşmasını Meclis'te nasıl savundunuz?
— Meclis'te bana bir hücum oldu, sormayın. Mümtaz Soysal, Feridun Ergin, Besim Üstünel, Ziya Müezzinoğlu, hepsi hücum ediyorlar. "Maliye vekilimiz, Hazine'de görev yaptığı süre boyunca dış yardımsız kalkınmayı savunmuştur, şimdi karşımıza bir borçla geliyor" diye. "Bu kredinin hükümlerini bana sayın" dedim. Kimse sayamıyor, çünkü bilmiyorlar, incelememişler. Hükümleri saydım ve her kalemde itirazları olup olmadığını sordum, yoktu tabii ki. "İstiyorsanız reddedin!" dedim, kabul edildi tabii. Olayın üzerinden yirmi yıl çoktan geçtiğine göre, bu borç ödenmiştir artık herhalde! Sonra o Alman elçisi, Türkiye'den ayrılırken radyoda yaptığı konuşmada, Türkiye'yi sadece benim izlediğim politikaların kurtaracağını, büyük devlet olmanın yolunun bu olduğunu söylemiş. Bunun dışında da başka hiç dış yardım almadım.

Dış seyahatlere kim gidebilir?

— Döviz kurunun düzenlenmesi ve kambiyo yasaklarının kaldırılması konusunda neler yaptınız?
— Tabii ilk yapmak istediğim işlerden biri kambiyo kontrollerini kaldırmaktı. O sırada, daha önce de söylediğim gibi dolar 9 liraydı ve ben kuru 12,5-13 liraya çekmek istiyordum. Bir kararname hazırlayıp hükümete götürdüm ama kabul ettiremedim. Bana büyük saygıları olmasına rağmen çekindiler. Türk aydınında devalüasyon fikri yoktur, yerleşme-

miştir. Seçime bir ay vardı ben bu düzenlemeyi yapmak istediğimde. Onların da en büyük argümanı buydu zaten; seçime bu kadar az bir süre kala böyle bir düzenleme yapılır mı? Ben de diyordum ki, "Daha iyi ya, bu düzenlemeyi şimdi yapalım ki, gelecek hükümetler uzun süre düzgün bir kurla ekonomiyi yürütsünler." Sonuç olarak kabul ettiremedim bu düzenlemeyi. Sadece dış seyahatler için dövizin 13,5 lira olmasını kabul ettiler büyük kavgalarla. Bir kararnameyle de dış seyahatleri serbestleştirdik. O zamanlar yurtdışına çıkmak da bir meseleydi. Maliye vekilinden bir dolarlık bile olsa, döviz tahsisi almadan yurtdışına çıkamazdınız. Bütün yetki maliye vekilindeydi ve tabii bu da suiistimallere kapı açıyordu. Ben tahsisat için gelenlerin hiçbirini kabul etmezdim, "Memurlar ne verirse, onu alın!" derdim. Politikacı için büyük nüfuz yaratıyordu bu durum.

— *Bu uygulamaya tepki aldınız mı?*
— Bu konuda da Meclis'te kıyamet koptu tabii. "Devalüasyondur bu!" diyorlar. Ben de, "Beyler, siz Türklerin dışarıya serbest seyahat yapmasını istiyor musunuz, istemiyor musunuz, meseleyi böyle ortaya koyalım" dedim, "Ben Türkler dışarıya seyahat yapsın ve dövizi de 13,5 liradan alsın diyorum." Tabii seyahat özgürlüğüne kimse karşı çıkmadı ama bu sefer de, herkesin yurtdışına çıkacağını, herkes dışarı çıkarsa da devletin batacağını söylemeye başladılar. "Bunu söyleyenler kara cahildir" dedim, "Arkadaşlar, Paris'te orta kalitede bir lokantada öğle yemeği kaç lira? 15 dolar civarında. Mesela sizlerden birinin Paris'e gittiğini düşünelim. Herhalde bir milletvekili olarak, orta kalitede bir yerde yemek yiyeceksinizdir. Şimdi 13,5 ile 15'i çarpın, yaklaşık 200 lira eder. Orada yemeği 200 liraya yiyeceksiniz, Meclis'te 2,5 liraya yiyorsunuz. Hanginiz Paris'e gidebilirsiniz, paranız yetmez sizin! İçinizde ancak milyarder varsa onlar gidebilir. 13,5 liralık kurla Türkiye'den yurtdışına gidenlerin adeti artmaz, bilakis azalır. Kimse gidemez, zaten para muslukları da benim elimde. Ancak dışarıda işi olan bir işadamı, şirketinden harcırah alır

1000 lira, onunla gidebilir. Sizin bakanınız bile günlük 150 lira harcırahla gidebiliyor dışarıya, öğle yemeği bile yiyemez. Tamam mı arkadaşlar, yaptınız mı hesabı?" Yendim orada onları, sustular. 1961-62'de Türkiye dış seyahatlerden kâr etti. Milton Friedman'ın Amerika'ya söylediği budur işte: "Bir şeye yasak koymayın, fiyatını yükseltin!" Türkiye'ye market ekonomisi konsepti girememiştir, bu ancak eğitimle olur.

Amerika'ya gönderilen öğrenciler

— Bakanlığınız döneminde, yurtdışına eğitim için maliye bakanlığı personelini gönderdiğinizi görüyoruz; Hazine döneminin rövanşı olmuş galiba bu, ne dersiniz?

— Evet, bu hamleyle geçmişte yaptığımız bir hatayı da düzeltmeye çalıştık. Ben o olayı hayatımın en acı olaylarından biri olarak hafızama kaydetmiştim. Bakan olunca, eğitim alanında yaşadığımız bu acı deneyimi telafi etmek istedim. Amerikalılara Riley programından çok daha ufak bir yeni doktora programı teklif ettim. Negatif bir reaksiyon gösterdiler ve kesinlikle o işe bir daha girmeyeceklerini söylediler. Ama bu defa karşılarındaki adam umum müdür vekili değil, maliye vekili olmuş bir adam, eh, biraz aksi de bir herif. Israr ettim. Sonunda, "Bırak 350'yi de, bir 50 kişilik kadro yetiştirmek için harekete geçelim" dediler. Tabii hemen mutabık oldum. Çünkü 50 kişiyle başlarız, sonra bir 50 daha katarım diye düşünüyordum. Sanki beni devlette alıkoyacaklar da! Herkes bana diş biliyor, servet beyanını getirmişim bir kere... Hemen Amerika'ya mutabakatımı ve kısa sürede ilk 15 kişiyi göndereceğimizi bildirdim. Programda maliye kadrolarından dokuz yıllık bir dönem içinde 15-20'şer kişilik gruplar halinde, 50 maliye müfettişi ya da hesap uzmanını seçip, iktisat mastır ve doktorası için Amerika'ya göndermeyi öngördük. 1961 sonunda hükümetten çekilme ihtimalimizi düşünerek hemen harekete geçtim. Şimdi sırada adayların belirlenmesi vardı. Kabineden Mehmet Baydur, "Yahu bu kadronun üçünü bize ver!" diye tutturdu. Kabul ettim. Maliye kadrolarından 12

maliye müfettişi ve hesap uzmanını şahsen seçtim. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan da üç namzet belirlendi ve namzetlerin adını da Amerikalıları şaşırtacak bir hızla bildirdim. Amerikalılar da bizim gibi telaştaydı; onlar da bizim kadar hızlı bir biçimde, bu çocukların doktora eğitimi görecekleri okulları belirlediler.

— *Herhalde Amerikalılar da sonuca şaşırmışlardır.*

— Riley programının başarısızlığına rağmen bu hızlı ve daraltılmış program başarılı yürüdü. Zannediyorum kimin nereye yerleştirileceğini bana eylülde bildirdiler. Çocukları yolladım Amerikan Elçiliği'ne, vizeleri alındı. Tam hareket edeceler, ekip halinde bana geldiler, "Efendim, size çok müteşekkiriz, ama acaba Amerika'ya gidişimizi bir devre erteleyebilir miyiz?" gibi bir ricaları vardı. "Katiyen" dedim, "ben bu bakanlıktan dışarıya adımımı attığım anda, sizi de sepetlerler. Onun için ben buradayken ya gidersiniz, ya gidersiniz, yoksa sizi kimse göndermez!" Baktılar, hakikaten söylediklerim doğru, hepsi okullarının yolunu tuttu. Sanayi Bakanlığı'nın seçtiği üç kişi yapamadı ama benim seçtiğim çocuklar yıldırım gibi o büyük üniversitelerden mastır aldılar. İki senede iki mastır alanlar da, doktoraya başlayanlar da oldu. Efendim benden sonra, bakanlık, "Burası okul değil, yeter artık okuduğunuz, gelin, ihtiyacımız var" diyerek bunları geri getirmiş. Yalan! Çocuklar geldi, aylarca hiçbir iş vermediler bunlara. Hep aynı hikayeler. Benim seçip gönderdiklerimin içinden Merkez Bankası başkanları, bakanlar, umum müdürler çıktı. Mesela Öztin Akgüç'ü tanırsınız, Amerika'ya gönderdiğim o gençlerden biridir. Cafer Tayyar Sadıklar, hem bakanlık hem de Merkez Bankası başkanlığı yaptı, şimdi Ege Üniversitesi'nde profesör. Boğaziçi Üniversitesi'nde iktisat profesörü Hüsnü Kızılyallı, yine o gençlerdendir. Dördüncü bir ad, Maliye Müfettişi Ertuğrul İhsan Özol'dur, Amerika'dan mastır aldı, Türkiye'ye dönüşünde Hazine müsteşarı oldu. Sonra bir diğer çocuk, İsmail Hakkı Aydınelli, hem bakanlık hem de Merkez Bankası başkanlığı yaptı. O da şimdi üniversitede

hocalık yapıyor. Maliye Bakanlığı müsteşarı olan Numan Aksoy, IMF'de görev yapan Zühtü Yücelik, hatırladığım isimlerden. Hazine müsteşarlığı yapan Sadullah Aygen de bu 12 kişilik gruptan bir diğer ad. Bu 12 gencin Amerika'da doktora yapmalarına izin verilmedi, dediğim gibi iki sene sonra bunları geri çağırmışlar. Amerika'daki hocalarından mektuplar aldım, inanılmazdı. "Bu kadar parlak öğrenciler görmedim," diye yazmışlardı. Beni hâlâ Türkiye'de bakan zannediyorlar tabii, oysa o sırada artık ODTÜ'deydim. Ama çocuklar Türkiye'ye döndüklerinde eğitimlerini tamamladılar ve Türkiye'de çok olumlu bir hareket yarattılar. Ben bir seminer verdiğimde, aklı başında bir soru sorulsa bakarım, soruyu soran benim oğlanlardandır.

İkinci Çubuk Barajı yapılıyor

— İkinci Çubuk Barajı da, yapımına sizin döneminizde başlanan yatırımlardan değil mi?

— Evet. O da inanılmaz işlerden birisidir. 1961'in bütçesini yapmış, kabineye takdim etmişim, arkadaşlar memnun olmuş, artık Meclis'e yollayacağız. Sonra arkadaşlardan biri, bir haber verdi: "Siz bu bütçeyi yapmışsınız, fakat Ankara'nın su ihtiyacını düşünmemişsiniz. Ankara'da barajlar tükenmiş, yeni bir baraj yapmak lazım, ikinci Çubuk Barajı'nı. Bu iş için hiç para koymamışsınız." "Aman, deme!" deyip hemen Meclis'e gönderdiğim bütçeyi geri aldım. Artık bütçe görüşmeleri başlamak üzere, neyse ki yetiştirdik ve Devlet Su İşleri (DSİ) bütçesine 20 milyon koyduk ikinci barajın yapımı için. O sırada Süleyman Bey de DSİ'de görevli ama askerde. Bütçe işlerinin hallolmasından iki ya da üç gün sonra DSİ Umum Müdürü Neşet Akmandor randevu istedi. Doğrudan konuya girdi, "Efendim bize ödenek koymuşsunuz, çok iyi, ama biz o barajı yapamayız!" Biz on ayda barajı bitirmelerini istiyoruz. Neşet Bey de biraz toparlak bir arkadaş. "Yahu Neşet Bey kardeşim, yorul biraz, bu barajı yapacaksınız. Biraz koşturun, zayıflayın" gibi takılıyorum. "Çok iyi, teşekkür ederiz, para koymuş-

sunuz ama katiyen yapamayız" diyor da başka bir şey demiyor. 20 milyon da o zaman için çok iyi para, yıllara yayılmadan, bütün inşaata yetiyor. Bunun üzerine, kesinlikle bu barajın yapılmasını istediğimi, arkadaşlarıyla durumu yeniden değerlendirmesini, eğer onlar yapamayacaksa da yeni bir ekip kuracağımı söyledim. Yani, hafif yollu bir de tehdit savurdum. Neşet Bey odamdan çıkar çıkmaz, özel kaleme, askerliğini yapmakta olan eski DSİ Umum Müdürü Süleyman Demirel'i bulmalarını söyledim. Nerede görevli olduğunu bilmiyorum ama zaten yönetimde askerler olduğu için, hemen bulacaklarından emindim. Onun da zaten askerlikte son günleriymiş. Hemen buldular. Hoş geldin beş gittin faslından sonra, "Senden bir şey istiyorum, Ankara'nın ikinci baraj ihtiyacı var" dedim, daha cümlemi bitirmeden, "Var ağabey" dedi, "bütçeye iyi de para koymuşsun!" Her şeyi duymuş. Durumu özetledikten sonra, hemen o gece, barajın neden yapılamayacağını değil, nasıl yapılacağını anlatan bir rapor hazırlamasını istedim. Niyetim, yeni bir ekip kurup, bu işi en kısa zamanda bitirmekti. Süleyman Bey, "Tamam ağabey" dedi ve gitti. Süleyman Bey, neredeyse Türkiye'de hangi ekipman nerede var, hangi traktör nerededir hepsini bilir, böyle çalışan bir kafası vardır.

— Evet, Süleyman Bey'in hafızası gerçekten ünlü. Nasıl bir rapor getirdi?

— Ertesi gün bana bir liste getirdi, mükemmel. Diyor ki, burada on tonluk kamyona ihtiyaç var; bu kamyonlar Uşak'taki şu şantiyenin ambarında, numaraları da şunlar! Şu transformatör, Demirköprü'de işini bitirdi, dört numaralı ambarda. Yani, ne kadar ihtiyaç varsa, hangi ambarda, tek tek biliyor. Yazmış. İş ekip kurmaya gelince, başkanlığına yardımcısı Kutlu'yu önermiş, onu ben de tanıyorum, genç, ateşli bir çocuk. Süleyman Bey askere giderken, bir ara onu bıraktı yerine. Şantiye müdürü şu olsun, muhasebe bu olsun, kadroyu da tamamladık. Onların şantiyeye gidiş gelişleri için otomobilleri bile raporunda yazmıştı; tam bir plan. Okudum, hemen el yazımla temize çektim, Akmandor'a akşam gelmesi

için haber gönderdim. Toplandık, "Maalesef yapamıyoruz" dedi, "Ben yapıyorum kardeşim!" dedim. "Traktörü şuradan bulacaksın, bunu buradan" diye Süleyman Bey'den öğrendiklerimi sattım ona. Nasıl şaşırdı anlatamam. Transformatör için Demirköprü'ye telefon etti, sonra bana dönüp, "Varmış!" dedi. Hakikaten o ambardaymış. Akmandor, bütün ömrünce hep bana biraz tuhaf bakmıştır. Tabii bu bilgilerden sonra, "Yaparız efendim" dedi. "En fazla on ayda barajı bitireceksin!" dedim, ertesi gün taahhütnamesini gönderdi. Öyle bir durum var ki, tamam, biz 1961'de iktidardan çekileceğiz ama Ankara 1962'de susuzsa, bizi yerler. Fahri Paşa (Özdilek) hükümette, o da meraklı bu tür işlere, ona da durumu anlattım. "Paşam," dedim, "bir hafta sonra başlıyorlar, biz sürekli denetime gideceğiz, gözümüzün önünde büyük bir çalışma yapacaklar." Aşağı yukarı on günde bir gittik Çubuk'a Fahri Paşa ile. Bunlar bizi görünce, bırak on ayı aşmayı, dokuz ayda bitirdiler barajın inşaatını. Süleyman Bey'in bana yardımı, aslında Türkiye'ye yardımıydı. Kendisine borçluyuz.

Memur ve asker maaşları artıyor

— Şu kavgalara neden olan maaş artışı işi ne oldu?

— Evet, maaş zammı konusu da ilginçtir. Bakan olduktan sonra konuyu ele aldım ve bunlara zam yapmak istedim. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, benim zammımı dörtte bire indirdi, çok gelir diye. Verdiğim de aslında hiçbir şey. Ben 100 lira vermişim, o 25 lira yeter diyor. "Yahu bırak paşam" diyorum, "Rusya bir tarafa bir çuval para koysa, herkesi satın alır. Bu kadar fukara ordu olur mu? Bir general 600 lirayla geçinir mi, ben geçinemiyorum!" Neyse, zorla zam yaptım. Konuya bir iktisatçı olarak genel yaklaşımım ise şöyle: "Size yüzde 35 zam vereceğim ama bir devlet, maaş zammını bir kısım memuruna verip bir kısmına vermezlik edemez. Sadece askeriyeye zamma hayır, bütün memurlara zamma evet! Devlet, asker-sivil bütün memuruna aynı muameleyi yapar. Hepinize yüzde 35 vereceğim. Yüzde 20'yi '61 bütçesine koyaca-

ğım, yüzde 15'i de '62'ye, bizden sonraki iktidar versin. Ama bu bir taahhüt. İkinci olarak, size maaş zammı vereceğim ama enflasyonu da yüzde 3'ün altında tutacağım!" Bunun için basın üstüme geldi. Bunları yaparsam enflasyonun kabaracağını iddia ediyorlardı. Bunun üzerine, "Eğer, enflasyon yüzde 4'ün altında olursa siz bana yemek verirsiniz. Bunun üstünde olursa, ben veririm bütün basına, yok param ama veririm" dedim. Bu arada IMF'nin konsültasyon için Türkiye'ye gelme teklifini de geri çevirdim. Çünkü zaten daha kısa bir süre önce pek çok ülkede neler yapılması gerektiğini söyleyen kişi durumundaydım, doğal olarak kendi ülkemde de neler yapılması gerektiğini biliyor ve yapıyordum. Hakikaten enflasyon yüzde 1,6-1,7 gibi bir oranda gerçekleşti.

— *Yemeği kazandınız yani.*

— Ben kazandım, ama yedirmediler, özellikle de rahmetli Mustafa Ekmekçi'den olmak üzere hâlâ alacağım var basından. Ama bir taraftan da, "Para politikasını takviye etmeliydim. Binaenaleyh, ben bunlara yüzde 20 zam veriyorum ama memur her şeyi devletten beklemesin, o da bir tasarruf yapsın, bir küçük kesinti yapayım. O yatırımları bir finansman fonunda toplayayım. İleride bir yatırım yapınca o bonoları, yaptığım yatırımın hisse senediyle değiştireyim. Böylece hem özel kesime öncelik vereyim, hem nötr bir finansman sağlayayım, hem de hissedarlığı yayayım" diye düşünüyorum. Böylece "tasarruf bonosu" fikrini getirdim. Zaten Güney Amerika'da bu fikir biraz oynardı kafamda. Bütçe Meclis'ten çıkmadan, ben Tasarruf Bonosu Kanunu'nu getirdim. Kanunun ismi de dahil, kendim dikte ettirmişimdir: Yatırımları Finansman Fonu Teşkiline ve Tasarruf Bonosu Çıkarılmasına Dair Kanun. Sonuç olarak verdiğim yüzde 20'lik maaş zammının yüzde 3 civarında bir kısmını kestim. Onları bir fona koydum, onu da bütçede özel bir yatırımlar fonuna ekledim. Böylece hem yatırım hacmini artırdım, hem de tasarrufları herkesin gözü önünde bir fonda koruma altına almış oldum. Tabii önce Türkiye'ye bonoyu anlattım.

Türkiye bono ile tanışıyor

— Siz tasarruf bonosu uygulamasını 1961'de getirdiniz ama 1970'lerin sonunda banker Cevher Özden, sizin sayenizde zengin olduğunu söyledi. Bonoların etkilerinin bu kadar uzun zamana yayılacağını düşünmüş müydünüz?

— En azından bu şekilde hayır! Bunu bana Bülent (Yazıcı) haber verdi. "Kemal" dedi, "bir adam var, sağda solda 'benim babam Kemal Kurdaş' diyor. Sen bir halt mı yaptın?" dedi, gülüştük tabii. Kastelli, tasarruf bonosu alım satımından zengin olmuş. Onun için, "Benim babam Kemal Kurdaş!" dermiş. "Haşa" dedim, "o benim üvey oğlum olur olsa olsa!" Sonra Kastelli hile yaptı gerçi! Böylece, mesela 300 lira maaşı olan bir memurun, senelik yaklaşık 100 lira tasarruf bonosu birikiyordu. Bazen espri yaparım, benim imzamın hiç kıymeti yoktur diye. Çünkü tasarruf bonoları yaptırıp millete dağıttım, iki sene sonra tasarruf bonoları düştü. Böylece yaptığım zammın bütçedeki etkisi bir miktar azalmış oldu. Ama yine de memurun eline yüzde 12-14 net zam geçti. Memur kitlesi biraz rahatladı. Siz o dönemi yaşamadınız, 1940'larda açlıktan adam ölüyordu, memurun ölüsünü gömecek, evlenecek parası yoktu. Ama memur da namuslu, Mustafa Kemal'in memuru, henüz bozulmamış. O dönemlerde devlet ölüm yardımı, evlilik yardımı için kanun çıkardı.

— Meclis'teki tepkiler nasıldı zamma karşı?

— Göreve başladıktan bir ay sonra zaten Kurucu Meclis'te akordumu bulmuştum. Ben konuşurken Meclis doluyordu bir kere! Maaş zammı konusunda Meclis ayaklandı, yüzde 30 zammı çok buldular. Sadece Meclis'tekiler de değil, maliyecilerin de hepsi ayaklandılar zamma karşı. Halk Partisi falan, memura zam yapılmaz diyorlar, köylüye yaranıyorlar. Ben de dedim ki, "Yapmayın, son otuz yılda, İkinci Dünya Harbi'ndeki enflasyondan, Menderes dönemindeki enflasyondan en çok bu adamlar zarar gördü. Öldü, ölüsü ortada kaldı, kanun çıkardınız. Evlenecek, evlenemedi, evlilik yardı-

mı kanunu çıkardınız. Şimdi de karşı çıkıyorsunuz! Bunlara bir şey vermek zorundasınız. Artık memura tasarruf imkanı veriyorum. Şimdi ona, tasarruf bonosunu biriktir, kendin de beş on kuruş ekle, senede 150 lira biriktirirsen, on senede 1500 lira, iyi kötü nikah yaparsın, diyoruz." Bunları söyleyince sustular ve teklifimi kabul ettiler. Meclis'te öyle savundum memur zammını. 400 kişiyi yendim ve tasarruf bonosu sistemini kurdum. Beni epeyce tiye aldılar. Hiç kimse bilmiyor bono ne demek. Ama bu sayede devlet bedava para topladı, yatırımlar fonuna koydu. Özel kesime yönelik olarak da fonu göstererek Sanayi Kalkınma Bankası'na diyecektim ki, "Senden kaynak isteyen önemli yatırımların bir kısmını, tasarruf fonundan ben finanse edeceğim. Fakat sonra bu yatırımların hisselerinin yüzde 50'sini, tasarruf bonolarının karşılığında halka vererek, yatırımı halka mal edeceğim." Bu, sermayenin halka yayılması için bir metottu. Bunu ne kadar anlattıysam da pek kimse anlamadı.

— *Sisteme eleştiriler hangi konularda geldi?*
— Önceleri faizi küçümsediler ama sonra baktılar, enflasyon yüzde 1,5 civarında ve bono faizi olarak yüzde 4-4,5 veriyoruz, memnun oldular. İşte, Kastelli de, Karadenizli ya, akıl etmiş, toplamış tasarruf bonolarını. Benden sonra gelen maliyeciler, bono mono ne demek, biz bunu vergiye çevirirız dediler. Bedava aldıkları parayı vergi olarak aldılar, geri ödeme mecburiyeti geldi ve sistem çöktü. Bahsettiğim insanlar hep aynı makule.

Bankacılıkta düzenleme yapılıyor

— *Bankacılık sistemine de el attınız değil mi?*
— O dönemde, ekonomide likiditeyi artırmak bir miktar zorunluydu ama çok fazla da artmasını istemiyordum ve banka sistemine el attım. Hatırlayanlar vardır, Menderes zamanında yeni bankalar kurulmaya başlamıştı. Bunların bir kısmı sonradan iflas etti. Ben onları kurtarmak vazifesini üstlendim.

Ama bugünkü gibi, ceberut bir fon kurmadım. Bu konuda İş Bankası'ndan çok yararlandım. Bazı bankaları birleştirdim, mesela Anadolu Bankası benim kurduğum bir bankadır. Başına Macit'i (Kayra) getirdim. Macit, Ziya'nın (Kayla) sınıf arkadaşıydı. Ticaret Bakanlığı müfettişi idi, sonra bankacılığa girmiş. Anadolu Bankası bir süre tutundu, hâlâ da yaşıyor. Bir kısmını İş Bankası'na devrettim. İş Bankası onları finanse etti, kurtardı; Ray Bank, Şeker Bank vs. Bir de Doğu Bank diye bir banka vardı. Benim pek beğenmediğim bir adamın elindeydi o zamanlar. Onu da alıp, aklı başında bir adama verdim. Fakat aklı başındaki adam da, çok aklı başında çıktı! Maliye müfettişliğinden yakın arkadaşım bu kişi. Ben diyorum ki, "Doğu Bank'ı ya bir bankaya devredeceksin, ya da banka kalacaksa finans takviyesi lazım. Amerikan paraları var, oradan bir şeyler ayırırız. Sana biraz finans takviyesi yapalım. Sen bu bankayı al, idare et." Ama Nuh diyor da peygamber demiyor arkadaşım: "Hayır, sen maliye vekiliyken ben bu iş için para almam!" Tek söylediği bu. İyi de, ben varken almazsan, sonra kimse sana bir şey vermez, bunu bilmiyor. Nitekim ben ayrıldıktan sonra kimse bankaya sahip çıkmadı ve banka battı. Doğu Bank'ı kurtarmak için çok uğraştım. Sanki arkadaşıma rüşvet teklif ediyorum... Benim derdim, bankayı kurtarmaktı.

— *Bildiğim kadarıyla banka kurtarma operasyonu dışında, reform niteliğinde çalışmalarınız da oldu.*

— Tabii ki. Batı'da biliyorsunuz, *money creation* (**para yaratımı**) diye bir şey vardır; bankalarda para yatırılır, o para piyasaya çıkar, sonra tekrar bankaya döner, sonra tekrar piyasaya çıkar ve sistem böyle devam eder. Bunu kesmek için, mevduattan ayrılan bir yüzde, *deposit requirement* (mevduat munzam karşılığı) olarak Merkez Bankası'na yatırılır. Bir genel *deposit requirement* vardır, bir de *marjinal reserve requirement* (**munzam karşılık**) vardır. Bizde genel *requirement* (**karşılık**) var, ama zayıf bir miktar, *marjinal reserve requirement* yok. Ben de bir taraftan ekonomiyi şişiriyor ama kon-

trol de elimden kaçmasın istiyordum. Çünkü enflasyon hedefim yüzde 3'ten aşağısıydı. İstiyorum ki, bizden sonra gelenlere bir örnek verelim. Bunun üzerine, *reserve requirement*, *marjnal reserve requirement* kanununu değiştirdim, yeniden yazdım, modern bir kanun yaptım. Bankacılık sistemi buna çok muhalefet etti. Ekonomik durumlarına göre, bankalara gelen tüm mevduatın yüzde 25 kadar kısmı, Merkez Bankası'na yatırılabiliyordu. Meclis'i de benim kanunun aleyhine brif etmişti bankacılar. Ama Meclis'i sizinle konuştuğum gibi konuşarak ikna ettim. Bankacılar nasıl kızdılar bana anlatamam. Fakat orada ben de bir hata yaptım.

— *Nasıl bir hata yaptınız?*

— Aslında Bülent (Yazıcı) beni ikaz etti ama iş işten geçmişti. Ben, bankalar *marjnal reserve requirement* versinler, ben de bunun bir kısmını Merkez Bankası'ndan Ziraat Bankası'na, devrederek tarımı destekleyeyim diye düşündüm. Bülent haklı olarak, "Kemal böyle ayrım yapma, bunu dejenere ederler" dedi. Nitekim haklı da çıktı. Ama ben kanunda şunu teklif ediyordum: Bütün ticari bankalar *reserve requirement*'a uyuyorlar, Ziraat Bankası da uyuyor ama toplanan paradan muayyen bir parçayı Ziraat'a devretme yetkisi Merkez Bankası'ndadır. Binaenaleyh, Ziraat Bankası *marjnal reserve requirement*'tan böylece kaçabiliyor ve hafifliyordu. Bunun sonucunda da tarımı teşvik ediyoruz. Belki ince bir düşünce ama sonra kolayca dejenere edildi. Büyük bir mücadele ile de olsa kanunu Meclis'ten geçirdik ama şimdi uygulamıyorlar. Şimdiki hale bakın: Bir devlet dış ödemelerinde 50 milyar dolar açık veriyor, cari işlemlerinde. Ekonomide enflasyonun yüzde 20'lerde tutulamayacağı söyleniyor. Böyle bir ekonomide bankalar muazzam bir kredi fırtınası yaşıyorlar. Sokaktan her geçene kredi veriyorlar. Zannediyorum *marjnal reserve requirement*'ı kaldırdılar. Hiçbir fren sistemi yok. Bir taraftan da dışarıdan para getiriyorlar, onu da Türk Lirası'na çeviriyorlar ve sokak satıcılarının tablalarına bile "maaşının üç katı kredi verilir" diye ilan asıyorlar. Bana öyle çok mektup ge-

liyor ki, istediğin krediyi verelim diye, şaşırıyorum. Yahu istemiyorum ben, onları açıp okumak bile mesele. Niçin yazıyor bana, acaba bir halt mı oldu diye endişe ediyorum zarfları görünce. Apartmanın girişinde, bankalardan gelen bu mektuplar yığılıyor. Herkesi mektuba boğuyorlar. İşlerine baksınlar yahu! Bankalar şimdi başladılar hesap yollamaya, hesap öyle bir garip ki, ben mi borçluyum, onlar mı borçlu, belli olmuyor. İnanın, emekliyim, beni devlet bir gün rahat bırakmıyor. Ya maliyeden, ya bankadan, ya bilmem nereden, mutlaka bir kağıt geliyor. Şimdi karar verdim, bu işlerden anlayan bir adam tutacağım.

— Eski bir maliye bakanı ve müfettiş olarak siz bu kadar yakınıyorsanız, ben hiç konuşmayayım!

— Siz zaten batıyorsunuz! Neyse esas konuya dönelim: 1961'de mali politikaya bu *marjnal reserve reqierement* sistemini getirdim. Şimdi uygulamıyorlar gözüküyor, taksirat kendilerinin. Bu koşullarda Türkiye'de bir banka krizi çok muhtemeldir. Benim kitap çıkmadan bu olabilir. Ondan sonra basında bankaları destekleyen lobi harekete geçecek; "Bankaların kusuru yok, devlet aldığı kredilerin bir kısmını bankalara devretsin, onların sorunları halledilsin, her şey düzelir, ne kriz kalır ne bir şey!" 2001'de aynı şey olmuştu hatırlarsınız. Ama doğrusunu söylemek gerekirse, böyle ekonomik politika olmaz. Ekonomide yüzde 20 enflasyon olacak, siz döviz kurunu yüzde 60 fazla değerlenmiş halde tutacaksınız, ödemeler dengeniz dış cari işlemlerde 50 milyon dolar açık verecek, siz gene, sokaktan geçen her adama hiç teminatsız kredi vereceksiniz, ondan sonra dışarıya dövizle borçlanacaksınız. Dünyada benim bildiğim, ekonomik politikalarında bu kadar sorumsuz davranan başka bir memleket yok.

Servet beyanı uygulaması kalkıyor

— Servet beyanı ile ilgili son bir soru sormak istiyorum, uygulama nasıl çok kısa sürede kaldırıldı?

Tarih 31 Aralık 1965. İsmet Sezgin, eşi Saadet Sezgin ve Ayfer Kurdaş, yılbaşı kutlamasında.

— Biz ayrıldıktan sonra politikacılar kurdular kabinelerini. Ama servet beyanı hem politikacılar arasında hem de özel kesimde korkunç bir polemiğin konusu oldu. Bizden sonra gelen iktidarlar –onlar kendilerine "seçimle gelen" diyorlardı, yani çok kıymetliler, biz kıymetsizmişiz– servet beyanını kaldırmak için pençe yumruk savaştılar. Bizleri kötülediler, kendi aralarında ne diyorlarsa diyorlar ama dışa aksedenler de pek iltifatkar değildi. "Bunlar komünist oyunu!" gibi laflar dolaşıyordu. Ne komünist oyunu, Amerika'da herkes komünist mi? Ve halkı da yanlarına alıp, servet beyanını üç-beş sene sonra kaldırdılar. Halbuki halkın lehineydi. Benim malım yok ki, malı olmayan adam zaten beyanname vermiyor. Beyanname veren, yanına servet beyanını koyacak. Ama ben hâlâ servet beyanıyla iftihar ederim ve elimde olsa yeniden uygulamaya koyup, savunmak için de dişe diş savaşırım. Ferit Melen, o sırada maliye vekili, "Bunlar enflasyona gidecek" dedim. Açtı telefonu, "Kemal haklısın, enflasyona doğru bir kayış var" dedi, "önlemeye karar verdim ve senin üniversitenin bütçesini yüzde 30 kestim!" Ne yalan söyleyeyim,

böyle bir tepki beklemiyordum. "Ferit yapmaaa..." dedim, cevabı şu oldu: "O zaman bu lafları bir daha ağzına almaaaa!" Susturdu beni Ferit. Gülerek hatırlarım bunu hep, ee, ne de olsa politikacının elinde güç de var. Ben bir üniversite yapacağım, hayal ediyorum, şöyle yapacağım, böyle yapacağım diye. Adam diyor ki, bütçenin yüzde 30'unu keserim senin. Neyse sonra Ferit başvekil de oldu. Geldi gördü ODTÜ'yü. Maliyeciler de iftihar ederler ODTÜ'yle, çünkü bir maliyeci yaptı orayı ve diğer maliyeciler de desteklediler.

— *Ferit Melen'le de önceden mi tanışıyordunuz?*
— Vanlıdır Ferit. O zaman Türkiye'de birine Kürt demek, bir iltifattı. Biz Ferit'e de arasıra Kürt Ferit derdik. O kıdemli müfettişken ben muavindim. Namuslu, Türkiye ölçülerinde bilgili ve samimi bir insandı. Van'a çimento fabrikası, hava meydanı yapmış, yani Van'a hizmet etmiştir. Onlar da onun heykelini yapmışlar, haklı olarak. Epeyce pahalıya çıktı tahmin ederim, çünkü Ferit uzun boyluydu! Hiç kısa boylu adamların heykelini yapan yok, mesela son maliye vekilinin heykelini yapmıyorlar, ucuza çıkar ama kendisi Türkiye'ye pahalıya mal oluyor.

"Ağzına kurşun sıkarız!"

— Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de, Menderes ise 17 Eylül'de idam edildi. Sizin de idamları desteklediğiniz söyleniyor. O son bir haftada olanları anlatabilir misiniz?
— Evet, hâlâ beni bu idamları desteklemiş maliye bakanı zannediyorlar. Halbuki ben hiç desteklemedim, bütün kabineye karşı da idamların aleyhinde konuştum. Nasır Zeytinoğlu, hem Gürsel Paşa'nın sekreteri, hem de aynı zamanda bizim hükümette içişleri bakanıydı. Çok severdim kendisini, çok akıllı bir çocuktu, şekerden öldü. Menderes'in idamına muhalefete de aslında ikimiz başladık. Sonra Mehmet'i (Baydur) çağırdık, ticaret bakanı. Bir memorandum yazdık ve komiteye de o memorandumu verdik. Nasır, Mehmet, ben orta-

ya çıktığımızda hükümet sessiz kaldı önce. "Kanun bize bir vazife yüklemiyor, bu vazife Milli Birlik Komitesi'nin" dediler. Kabineye söylediğim şuydu: "Biz tarih karşısında fikrimizi tescil edelim. Gidelim, memorandum verelim, karşılarına çıkalım, söyleyelim." Benim el yazısıyla yazdığım memorandum notlarını sonra bir daha tape ettik ve Milli Birlik Komitesi'nin karşısına öyle çıktık, daha doğrusu ben çıktım. Şimdi size okuyacaklarım memorandumun elle yazdığım notlarıdır. İdamların üzerinden bir süre geçtikten sonra, arkadaşlar dediler ki, "Yahu her şeyde dinledik de seni, bunda neden dinlemedik?" Dinlemediler hakikaten. Ama ben konuştum ve idamlara karşı olduğumu söyledim. Zaten benim hayat felsefem budur: Bir şeye inanmıyorsam söylerim ve rahat ederim. Uyarılarımı yaptıktan sonra da, "Ben sana söyledim kardeşim, istersen yap, istersen yapma" derim. Benim görevim buraya kadardır.

— *MBK'nın yaklaşımı nasıl oldu?*

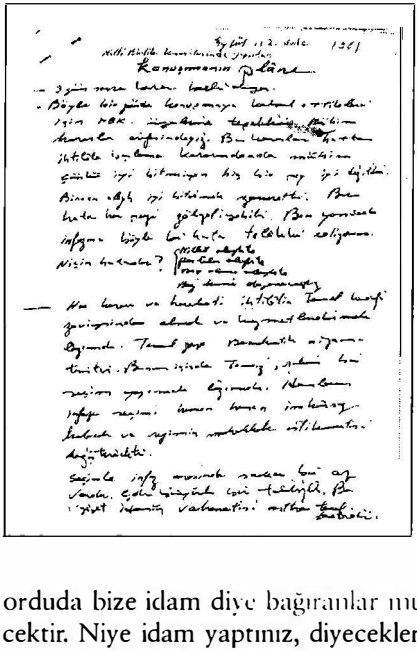
— Karışıktı. Haydar Tunçkanat, pek hatırlamıyordum ama liseden arkadaşımmış. Bir göçmen çocuğu; iyi konuşuyoruz, zaten Milli Birlikçilerin aklı başında olanlarıyla çok iyi dost oldum. Komite beni dinleyince çözüldü, ama Haydar en öne çıkmış, elinde de bir gazete var, ona bakıyor, belli ki idamlardan yana; o vakitler henüz cuntadaydı. Elindeki gazetede de bir sürü çıplak kadın resmi var. Ben de o sırada konuşmamı yapıyorum. En sonunda dedim ki, "Konuşmamı kesiyorum arkadaşlar. Yahu, şuna bakın, Haydar eline gazeteyi almış, bütün çıplak kadınları da bana doğru çevirmiş. Haydar gazeteyi ya kendine doğru çevir veya git dışarıda ne yapacaksan yap, bırak da burada ciddi bir şey konuşalım!" Hemen toparladı gazeteyi, cebine soktu. Hâlâ gülerek hatırlıyoruz. "Hadi şimdi yap" diyorum, "yaşlandın, çıplak kadın fotoğrafları bul da bak bakayım!" Ama o gün Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idam edilmemesi için ikna ettim onları. Dört başı mamur bir planla yaptım konuşmamı, kimseden de itiraz gelmedi. Komitedekiler, beni hü-

kümetin resmi sözcüsü sanmışlar. Sözcü falan değilim oysa, sadece konuşmaya başka cesaret eden yoktu. İki saati aşkın bir süre sürdü konuşmam. 27 Mayıs kansız bir ihtilal oldu, ama kanla bitirdiler; Milli Birlik'in akılsızlığıdır bu bana göre. "Yapmayın, çok pişman olursunuz, hatta yarın sabah pişman olursunuz. Sizi kim tehdit ediyor? Cunta. Yarın sabah, bunlar yaptı idamı diyecekler, sizin aleyhinize dönecekler" dedim. Yarın ya da öbür gün, idamlar nedeniyle itham edildiklerinde kendilerini nasıl savunacaklarını sordum onlara. "Cunta bizi mecbur bıraktı" dediklerinde, "Siz adam değil misiniz?" cevabını alacaklarını söyledim. Gelsin cunta beni tutsun bakayım!.. Zaten Talat (Aydemir) benimle hiç konuşmamış, hiç yanıma yanaşmamıştır. Çünkü biliyordu neler söyleyeceğimi.

— *İdamların aleyhinde olmanız tepki görüyor muydu?*
— Biz, cuntaya rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümeti olarak, idam yapılmasını istemiyoruz diye çıktık ortaya. Bu nedenle beni de tehdit ettiler sonra. Şükran Özkaya, bir yüzbaşı ve bir üsteğmeni almış getirmiş, benimle bir akşam yemeği yediler Ankara Palas'ta. Çocuklar, "Efendim siz idamların yapılmasını istemiyorsunuz, neden?" diye doğrudan konuya girdiler. Benim de içim dolu, anlattım. Ama ne söylersem söyleyeyim, hiç inanmıyor çocuklar. "Efendim biz idamların yapılmasını istiyoruz, ona karşı gelenlerin de hesabını görürüz!" dedi bir tanesi. "Nasıl göreceksin?" diye sordum. "Çok konuşuyormuşsunuz, ağzınıza iki kurşun..." deyiverdi. Söyleyecek bir şey yoktu, ben de matrağa aldım ve "Ooo, ağzıma niye sıkıyorsunuz, alt tarafa sıksanıza..." gibi şeyler söyledim. Teğmene de, "Delikanlı sen bu işleri takdir edip kıymetlendirecek halde değilsin, yanlış yapıyorsun. Yanlış olduğunu bir gün anlarsın, ben sağ olurum olmam, eğer sağsam gel bana de ki, ben pişmanım" dedim. Ama öldü herhalde o çocuk. Beni tehdit ediyorlar, ağzıma iki kurşun sıkacaklarmış, konuşturmayacaklar yani. Ama o kurşun benim kafayı da götürürdü.

— MBK'da yaptığınız konuşmanın notlarını bize de okur musunuz?

— Tabii size de okuyayım: "Üç gün sonra Yassıada kararları belli oluyor. Böyle bir günde bizlerle konuşmayı kabul ettikleri için Milli Birlik Komitesi üyelerine teşekkür ediyorum. Mühim kararlar arifesindeyiz. Bu kararlar, ihtilale başlama kararından da mühimdir. Çünkü iyi bitmeyen hiçbir şey iyi değildir. Binaenaleyh iyi bitirmek zarureti vardır. Bir hata her şeyi gölgeleyebilir. İyi başlarsınız, kötü biter. Olmaz. Ben Yassıada infazlarını, idamların infazını, böyle bir hata telakki ediyorum. Niçin hatadır? Millet aleyhte, partiler aleyhte, dış âlem aleyhte. Biz kime dayanacağız? Her kararı ve hareketi ihtilalın temel zaviyesinden ele almak ve kıymetlendirmek lazımdır. Temel gayemiz neydi, demokratik nizamı yeniden tesis. Bunun için de temiz, sakin bir seçim yapmak lazımdır. İdamların infazı, seçimi hemen hemen imkansız kılabilir ve rejimin muhakkak ki istikametini değiştirir. Seçimle infaz arasında sadece bir ay vakit farkı olacaktır. Çok büyük bir talihsizlik. Bu vaziyet idamın vahametini artıran temel bir faktördür. İdam olursa zaten ikiye bölünmüş memleket iki hasım, kan davası kampına dönecektir. Kerbela gibi bu olay yıllarca içtimai hayatımızı rahatsız edebilir. İdamla, karışıklık çıkması son derece muhtemeldir..." Ben bu notları, kamuoyunda olabilecekleri düşünerek kaleme almıştım, karışıklık çıkmadı ama ertesi sabah millet küstü bize, yani Milli Birlik'e. "Referandum yapılsa bugün, hemen kimse, idamı tasvip etmez. İnfazın gizliliği de bunu gösteriyor. Siz korkarak yapıyorsunuz. Adamı gece yarısı öldüreceksiniz" dedim, "tabutların teslimi ateşi kıvılcımlandıracaktır. Mezarları birer Kabe olacaktır. Propaganda serbestisi başlayacak, büyük topluluklar katiller diye bağıracaklardır. Bunu özlüyor musunuz? Karışıklık muhakkaktır." Ben karışıklık olacağını tahmin ediyordum. Başka millet isyan eder ama bizim millet etmez: Fenerbahçe-Galatasaray için birbirini öldürür de, böyle olaylarda susar. "Ordu bizi tutacak mıdır bir karışıklık olunca? Tutsa bile ortalıkta kan akması garantidir. Ve kan akınca

Nasır Zeytinoğlu, Mehmet Baydur ve Kemal Kurdaş tarafından hazırlanan ve MBK'ya okunan memorandumun el yazısı ile tutulmuş notları.

orduda bize idam diye bağıranlar muhakkak bize karşı gelecektir. Niye idam yaptınız, diyeceklerdir. Size kim söyledi diyecekler, nasıl ispat edeceksiniz? Bizi teşvik edenler bizim aleyhtarımız olacak. Tabii hepsi günahı bize yükleyecekler. Sokaklarda bile yalnız gezemezsiniz. Halk orduyu katil diye itham edecektir" dedim. Pek etmedi bu millet belki ama normal işlerin tabiatında çok şiddetli reaksiyon vardı. "Milletle ordusu arasında husumet doğması muhakkaktır. İdam olursa, CHP muhakkak seçimi kaybeder" dedim, gerçekten de CHP oy kaybederek çıktı seçimlerden. "İtidalli bir hükümet kurulması şansı ortadan kalkar. İdamlar yeniden bir iktisadi sarsıntı yaratabilir. İdam etmezsek büyürüz. Ve hakem mevkiimizi muhafaza ederiz. Yuvarlak masa havası derhal dağılır" dedim. Konuşmamın birkaç yerinde de hep Lincoln'ü örnek gösterdim. "Adam hasmıyla, iki buçuk sene harp etmiştir Güney-Kuzey Amerika'da ama sonra hepsini affetmiştir. Bugün Amerika'nın en büyük cumhurbaşkanı Lincoln'dür. Dış âlemde muazzam bir reaksiyon olur. Ruslar tabii mem-

nun olurlar. Ama diğer âlem bize karşı çıkar. Bazı itirazlar olabilir. Her karar mahzurludur fakat hüner en az mahzurlu olanı seçmektir. Siz bunu seçmediniz, siz seçmiyorsunuz. Efendim öyle bir karar alalım ki ibreti müessiri olsun. İdamları yapmamak ibreti müessiri olmaz diyorsunuz, bilakis olur. O adamlar küçüleceklerdir idam edilmezlerse. Kimse kahraman olamayacaktır. İdam olmazsa ihtilalin meşruiyeti şüpheye girer diyorsunuz. Benim kanımca ihtilalin meşruiyeti için kan akıtmaya lüzum yoktur. Bakın Mısır akıttı mı; Pakistan, Birmanya, Irak'ta bile akıtılmadı. İhtilal referandumla meşrulaştırılmıştır. Anayasanın dibacesini okuyunuz. Seçime gitmek bizatihi meşruiyeti sağlayan bir hükümdür. Gidin siz seçime. Denilebilir ki, infaza gidilmemesi bir zaaf telakki edilebilir. Bırakın bunları, siz öldürmek istiyorsanız öldürürsünüz adamı, kim mani olabilir ki? Maksat o değil, maksat davayı kazanmak. Benim kanımca infazları yapmamak bir kuvvet gösterisidir. Liderler sağ kalırsa devamlı bir rahatsızlık membaı olurlar deniyor. Bu uzak bir ihtimal. Fakat idamla huzursuzluk ve kan kapınızın eşiğindedir" dedim.

— *İtirazlar nelerdi?*

— "Menderes ve ekibini sağ bırakırsak ilerde olay çıkarırlar" diyorlardı, ben de asıl idam edilirlerse olay çıkacağını, üstelik ileride değil, hemen yarın olacağını öne sürüyordum. MBK'nın DP kadrolarının hapisten kısa sürede çıkacakları ve yeniden seçimlere katılacakları itirazlarına karşı ise, İsmet Paşa gibi, Ekrem Alican gibi siyasi parti liderlerinin DP'lilerin hapisten çıkmalarına izin vermeyeceklerini, on-on beş sene sonra hapisten çıktıklarında ise, artık onları kimsenin hatırlamayacağını söyledim. Üstelik yeniden seçilmeleri Anayasa tadilatı gerektirdiği için, bunun denetiminin de yine siyasilerin elinde olduğunu hatırlattım. "Onlar sağ kalırlarsa, ordunun elinde bir nevi rehinedirler. Kim kıpırdayabilir? Sağ kalırlarsa seçimlere tesir ederler deniyor, asıl ölürlerse tesir ederler" dedim. Tabii tek başlarına karar veremiyorlar ki, ordudaki cunta bunlara, "Siz yapmazsanız biz Yassıada'da onları çekeriz

ipe!" diyordu. Konuşmamı yine aynı sözlerle, "Milletin yüzde 90'ı aleyhte, partiler aleyhte, dış âlem aleyhte. Bu kararı verirken biz kime dayanacağız?" diye tamamladım ve "Bana dayanamazsınız" dedim, indim kürsüden.

— Konuşmanızın etkileri nasıl oldu?

— Benim konuşmamdan sonra Milli Birlik aslında idamı yapmamaya karar verdi. Sıtkı (Ulay) Paşa da beni destekler nitelikte bir konuşma yaptı, idamların artık bir ceza olmaktan çıktığını ve siyasi bir karar haline geldiğini, ordunun baskısının önlenip önleyemeyeceğinin düşünülmesi gerektiğini, milletin idam istemediğinin çok açık olduğunu söyledi. Sıtkı Paşa çok da etkileyici bir örnek verdi ve Mustafa Kemal'in de sonradan idamlar nedeniyle nedamet duyduğunu söyledi. Beni destekleyen bir başka konuşmayı da, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç yaptı ve milletin hissiyatına ters gelecek kararların verilmemesi gerektiğini söyledi. Sonradan fikrini değiştirse de, Ahmet Yıldız da, idamların ilerde ordu için çok sıkıntı doğuracağını, hükümetten ayrılmadan, idamları cuntanın etkisinden kurtarmanın zor olacağını, ancak cuntanın seçimlere gitmek istemediği için idamları bahane ettiğini söyledi. O günkü izlenimim, Milli Birlik'in idamları onaylamayacağı yönündeydi. Fakat üç gün sonra, 15 Eylül'de MBK'dan idam kararı çıktı. Ordudaki cunta, idamı istedi. Cunta bunların hepsini ölümle tehdit etti ve dört tanesini korkuttu. Biz idam yerine 15 yıl hapis olsun diyorduk. Dediğim gibi orduda bir cunta vardı ve ordunun yüzde 90'ını, genelkurmay dâhil, elde etmişlerdi, hepsi idamların infazını istiyorlardı. Biz idamlara karşı çıkarak, cuntaya karşı çıkıyorduk aslında, ama cuntanın silahı vardı.

— 15 Eylül'de çıkan idam kararından sonra neler yaptınız?

— Milli Birlik Komitesi'nden dört idam kararı çıkmış ama hâlâ savaşıyoruz. Sonra duydum ki, Celal Bey yaşından dolayı zaten idam edilmeyecek; oh rahatladım! Gürsel Paşa'yla ikimiz, Menderes'e konsantre olalım, onu kurtaralım dedik.

Menderes'i kurtarırsak, Hasan'ı da kurtarırız diye düşünüyordum. İki gün geciktik, Gürsel Paşa'nın hastalığı yüzünden yapamadık. Talih işte! Gürsel Paşa, devlet anlayışı çok yüksek olan bir adamdı. Ne Menderes'in, ne Celal Bey'in, ne başkasının idam edilmesini istemiyordu. O idamlar tamamen ordudaki bir cuntanın, Talat cuntasının eseridir. Kadere bakın sonra Talat da idam edildi; bu idama üzülmedim ama.

— MBK'nın idam kararını görüştüğü 15 Eylül'de de bir girişiminiz oldu değil mi?

— Evet ama sonucu başarısız oldu. Burada Selim Sarper'den bahsetmem gerekir. Tuhaf bir adamdı, dünya liderlerinden gelen ve "sakın yapmayın, büyük hata olur diyen" telgrafların bir kısmını komiteye intikal ettirmemiş. ABD Başkanı Kennedy, Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, Pakistan Devlet Başkanı Eyüphan, İran Şahı Rıza Pehlevi de dahil pek çok ülkenin liderinden MBK'ya defalarca çağrı yapılmıştı oysa. O akşam biz Çankaya'dan müzakereleri takip ediyoruz. Ben telgrafların komiteye ulaştırılmadığını duyunca Selim'e kallavi bir küfür savurdum. Gelen telgrafları aldım, Meclis'e koşturdum. Beni Meclis'e sokmak istemediler. Oradaki yüzbaşı, Talat'ın adamı, bir tuttum şöyle, "Bana bak" dedim, "bir darbe için sen anayasaya ihanet ediyorsun. Ben bu devletin maliye vekiliyim. Devletin eski başbakanının öldürülmesi veya hapsedilmesi söz konusu. Dünyanın tanınmış adamları telgraf çekiyor, onları vereceğim diyorum, sokmam diyorsunuz. Ben yürüyeceğim, öldür bakayım beni!" Askerler şaşkın. Ufak tefek bir adam yüzbaşılarına, "Öldüreceksen öldür!" diyor. Herif çekildi, bir daha yanıma gelmedi.

O sırada komite dağılmış, Mucip Ataklı ile Ekrem Acuner merdivenlerden iniyorlardı. Onlara, "Dışarıdan gelen telgrafları Selim size intikal ettirmemiş, onları getirdim. Eğer ters bir karar verdiyseniz, ben komiteye bunları aktarayım" dedim. İkisi de, "Kemal Bey, karar çok zor verildi, içeriye girmeyin, kan çıkar! Biz sizi de içeri bırakmayız!" dediler. Isra-

rım üzerine telgrafları onlar içeri götüreceklerini söyleyip benden aldılar. İçeri götürdüler mi, götürdülerse okudular mı, hiçbir bilgim yok. Sonuçta telgrafların karar üzerinde bir etkisi olmadığını anladık. Cunta MBK üyelerinin bazılarını korkuttu, ölümle tehdit etti. Anlattığım gibi, idama karşı olanlardan oylarını değiştirenler oldu. 12 Eylül'de idama karşı olanlardan en az dördü o zaman fikir değiştirdi, bizim savunduğumuz cephe böylece çökmüş oldu.

— *Cunta ile ilişkiniz var mıydı?*

— Orduda böyle bir cunta olduğunu biz temmuzda bile biliyorduk. Cuntanın başı, Talat Aydemir'di. Dediğim gibi, ben gördüm kendisini ama tokalaşmadım, konuşmadım da. 27 Mayısçılarla başından beri işbirliği yapmış ama olaylar sırasında Türkiye'de değil, sonradan gelmiş. Bunlar da haksızlık ettiklerini düşünüp, kadirbilirlik örneği vermek için ataşelikten dönünce, onu Harp Okulu kumandanı yapmışlar. Asıl hata bunlarda, sen tut, Talat'ı oraya tayin et! Herif tayin edildiği günden itibaren ihtilal tertip etmeye, cuntalar kurmaya başlamış. Size daha önce anlatmadığım bir şeyi aktarayım: Bir jandarma genel kumandanı var Abdurrahman (Doruk) Paşa, Talat'a bir kokteyl veriyor. Bir kenarda da bana brifing yaptılar, "Hareket yapacağız, sen bizimlesin" dediler. Dinledim ve "Hayır" dedim, "ben sizinle değilim. Hiçbir meşru sebep görmüyorum." Seçimlerin ardından İsmet Paşa hükümet kurduktan sonra da, görüşmek için bana arkadaşlarını tekrar yolladılar. İsmet Paşa koalisyonun birincisini kurmuş, bir şeyler yapıyor, ama bunlar onun yaptıklarını da beğenmiyorlar. Devirecekler İsmet Paşa'yı, kendi hükümetlerini kuracaklar, Talat da başvekil olacak. İhtilale başlarken başvekil olacağını söylemiyor, ama garanti başvekil olacak, ben de maliye vekili olacakmışım. "Olmam" dedim. Sonra Doğan Avcıoğlu'nu yolladılar. Doğan'a dedim ki, "Doğan, aptallık etme, askerlerin bugün ne oldukları, yarın ne olacakları belli olmaz, sen şimdi onları sosyalist zannediyorsun, alakaları yok. Yarın iktidara gelirler, koyu faşist olurlar, senin de kafanı keserler."

Siyaset çekici değil

— Türk siyasi hayatındaki en hareketli dönemlerden birinde maliye bakanlığı yaptınız, politikaya girmeyi hiç düşündünüz mü?

— Yapılan ilk seçimlerden sonra tek bir parti yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyon gündeme geldi. Bu nedenle de uzun süre hükümet kurulamadı. Gürsel Paşa hükümet kurma çalışmaları sırasında tüm samimiyetiyle beni maliye bakanı olarak kabineye sokabilmek için büyük çaba sarf etti. O sırada en fazla oyu alan partinin başkanı olarak İsmet Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Sadece Gürsel Paşa da değil, Milli Birlik üyeleri de, "Kurdaş, maliyeye geldi ve işleri düzeltti, görevine devam etsin" düşüncesindeydiler. Gürsel Paşa, İsmet Paşa'ya demiş ki, "Paşam, zatı devletlerinize başvekilliği tevdi ediyoruz. Hiçbir ricamız yok, bildiğiniz gibi yapın. Ama bir ricam var, maliye bakanını değiştirmeyin. Çünkü o bu işleri biliyor, cesaretle yapıyor." İsmet Paşa da epeyce bir süre sustuktan sonra –herhalde cümleyi tarttı bu sürede– "Kurdaş bizi beğenmez, bizi hızlı sürer!" cevabını vermiş. Osman Köksal oradaymış, biraz burulmuş. Gürsel Paşa sonra bu konuşmayı Nasır'a anlatmış, o da bana aktardı. Bunu duyduğum zaman hem çok üzüldüm, hem de güldüm. O gün Nasır'a da söyledim, cümlenin birinci kısmı kesinlikle haksız bir yargı taşıyordu. Ben, Mustafa Kemal'in kurduğu ve CHP gibi tarihi olan bir partiyi beğenmezlik edecek biri değildim ama gerçekten de cümlenin ikinci kısmı doğruydu! Ben bir kabineye, mevki makam sahibi olmak, lambri kaplı odamda rahat rahat oturmak, günümü gün etmek için girmem. Türkiye için planları, hayalleri olan bir insan olarak, üzerime düşen görevleri yapmak için tabii ki çalışacaktım. Tabiatımda olan inatçılık ve acelecilikle, tabii ki kabineyi hızlı sürecektim, yani İsmet Paşa'nın teşhisi doğruydu! Nasır'a da, "Valla kabineyi o kuracak" dedim, "o istemezse kimse Türkiye'de maliye bakanı olamaz. Onun kendi adamları vardır ama para etmeyeceğini görecektir. Yine de iyi kötü onlara sağlam bir maliye

vereceğiz. Hemen hemen borcu çok az, döviz rezervleri var, yani mesele yok." Metin Toker de yazdı bunu. Gerçekten de benim hızım onu hep şaşırtmıştı.

— Başka teklif aldınız mı?

— İkinci teklif ise, 1965'te, hazırladıkları bütçenin onaylanmamasıyla İsmet Paşa hükümetinin istifasından sonra geldi. Yeni hükümetin kurulması gerekiyor, Gürsel Paşa beni uygun görmüş, "Kemal Bey başvekil olsun ve kabineyi kursun" demiş. Söylememe gerek yok herhalde, parti başkanları şok olmuş bu istek karşısında. Onlardan biri de Ekrem Alican. Sonradan duyduğuma göre, sadece Ekrem değil, İsmet Paşa da muhalefet etmiş bu isteğe. İsmet Paşa sadece bana değil, Suat Hayri'ye (Ürgüplü) de muhalefet etti. Gürsel Paşa, Sadi Koçaş'la göndermişti bana bu haberi. Sadi'ye, "Parti başkanları beni istemiyor, o halde Meclis'te desteğim olmayacak demektir. O durumda da bir şey yapmanı mümkün olmaz. Tek desteğim Gürsel Paşa olacak. Ondan sonra ona kızan bana tekme atacak, bana kızan da ona. Şu anda benim tek amacım bu okulu yapmak. Burayı tamamlamadan hiçbir yere gitmem. Burayı bitirdikten sonra tekrar teklif gelirse düşünürüm" dedim. Gerçi ondan sonra teklif meklif gelmedi. Sadi, anılarını yazdığı kitabında benim verdiğim cevaba şaşırdığını anlatıyor[2]. Üstlendiğim bütün görevlere rağmen şunu gönül huzuruyla söylüyorum: Mevkinin çekiciliğine hiç kapılmadım. Ben ODTÜ'yü kurmaya kararlıydım ve bu şeref yetiyordu bana. Postalarıma bakarsanız, hiçbir zarfın üzerinde eski maliye bakanı yazmadığını görürsünüz; Orta Doğu Teknik Üniversitesi eski rektörü yazar.

— CHP'den hiç teklif almadınız mı?

— Ben Orta Doğu için, iki kere daha, üst bir mevkiyi, isteyerek reddetmişimdir. Birinci teklif, Ankara Belediye Reisi Se-

2 *12 Mart Anıları*, May Yayınevi, 1978

İsmet İnönü ve Kemal Kurdaş, özellikle Kurdaş'ın ODTÜ rektörlüğü döneminde sık sık buluşup, birlikte ODTÜ ormanında yürüyüş yaparlardı.

zai Bey'in (Halil Sezai Erkut) süresi bittiğinde geldi. İsmet Paşa, (Bülent) Ecevit'i bana yolladı. Ecevit, "Kemal Bey" dedi, "biz paşayla görüştük, hepimiz sizin Ankara Belediye Reisi olmanızı istiyoruz, bizim partimizin namzedi olun." Bülent Bey'i dinledikten sonra, "Valla Bülent Bey" dedim, "benim kamu hizmetindeki düşüncem, başladığınız bir kamu hizmetini eğer inanıyorsanız, neticesine götürünceye kadar bırakmamanızdır. Ben ODTÜ'nün Türkiye'nin kaderinde büyük rol oynayacağına kaniyim. Böyle bir müesseseyi Türkiye'ye kazandırmadan buradan ayrılmam." Sonra İsmet Paşa bir kez daha haber yolladı ama ona da Ecevit'e söylediklerimi tekrarladım.

— *Sonraki yıllarda Süleyman Demirel'den de bakanlık için teklif aldınız değil mi?*

— Evet, Süleyman Bey, çok kere söyledi ama hiç kabul etme-

dim. Bana birkaç kez maliye bakanlığını teklif etmiştir, ben de, "Beni orman bakanı yaparsan gelirim!" derdim ama hiç yapmadı. Politikaya girmeyi düşündüğüm sadece bir an oldu. 1980'de, Evren Paşa ve orduda bazı zevat, benim hükümete girmemi istemiş. Ben de Turgut'u (Özal) çok riskli bulurdum, ona güvenim sıfırın altındadır ve kurulacak hükümete Amerikalılar tarafından zorla sokulacağını tahmin ediyordum, nitekim öyle de oldu. Onun için Evren Paşa bir akşam beni yemeğine davet ettiği zaman gittim. Yani bir anlamda talip oldum hükümete ama sadece milli eğitim bakanlığına. Yemek esnasında, Turgut Özal konusunda onları uyardım ve "Paşam, bu adamı niye kabinenize alıyorsunuz?" dedim, "Son derece yanlış bir seçim, sizi korkunç çıkmazlara sürükler, Türkiye'yi de sürükler!" Nitekim sürükledi de. Sürekli bir "vizyon"dan bahsederdi, çevresi de onun için, "vizyon sahibi" derdi. Ne vizyonu? Birileri ona program veriyor, o da onu uyguluyordu. Ona dış âlemden hangi bankacının telefon ettiğini bile söyleyebilirim neredeyse; bu insanların çoğunu ben de tanıyorum. Turgut başbakan olduktan sonra artık bunların telefonlarına çıkmamaya başlamış, onlar da beni arayıp yakınıyorlardı.

— *Kenan Evren'e o yemekte neler söylediniz?*

— Odada cunta var, bir de onlara yakın birkaç kişi. Ben paşaya şunu teklif ettim: "Paşam, size anlatıyorum, lütfedip dinliyorsunuz. Çok büyük bir tehlike var; Türkiye, bir din devletine doğru sürükleniyor. Şu anda Türkiye'de 400 imam hatip okulu var, buralarda size karşı da, sokak muharebesi yapacak militanlar yetişiyor. Bir gün siz bu milis kuvvetiyle karşılaşacaksınız. Türkiye'ye yapacağınız en büyük iyilik, bu imam hatip okullarını, bir gecede, bir kalemde, meslek liseleri haline dönüştürmektir. Hazırlığınızı iyi yaparsınız, buralardaki çocukların bir kısmını normal liselere alır, bir kısmını da meslek liselerine dağıtırsınız. Bu çocuklar hem meslek sahibi olurlar, hem de böyle bir hurafenin içine, beyinlerini esir etmezler." Benim konuşmamdan sonra generallerden birisi,

"Çok zor!" dedi. "Zor, biliyorum. Şimdiki bakanınız bunu yapamaz. Milli eğitim bakanlığını bana verin" dedim. Hangisi bunamamış, sağ ise bu söylediklerimi sorabilirsiniz. "Beni, üç ay milli eğitim bakanı yapacaksınız. Bu yapacaklarımı bir general yapamaz, korkar ama ben yaparım. Ondan sonra beni öldürürlerse de, güzel bir törenle gömersiniz" dedim. Kabul etmediler. Üç kere tekrarladım teklifimi. Baktım, Evren Paşa, ben konuşurken tavanı seyrediyor. Dördüncü defa, "Paşam," dedim, "ben konuşurken tavana bakmanızdan belli ki, birileri Özal'ı empoze ediyor. Direnin, o, yanlış adam. Siz siyasi hayatın girdisini çıktısını bilmiyorsunuz, ben bu adama hiç güvenmem. Yedi yıl Orta Doğu'da *part-time* hocalık yaptı, geldi gitti, bir kere kabul etmedim odama." Hakikaten de etmedim. Evren kabul etseydi, kesin kararlıydım söylediklerimi yapmaya. Kısa sürerdi benim bakanlığım ama görevimi yapmış olacaktım. Bunu söylemekten de çekinmiyorum, imam hatip liselerini kapatmak benim Türkiye'ye ve o çocuklara en büyük hizmetim olurdu. Daha ne badireler atlatacağız, göreceksiniz.

— *Kenan Evren'i önceden tanıyor muydunuz?*
— Ben onu hemen 27 Mayıs sonrasında tanıdım. MBK'dakiler arkadaşlarıydı. Bence günün birinde Kenan Evren'in genelkurmay başkanı olacağını da kimse hesaplamamıştır. Geçmişine bakın: Kara Harp Okulu'nu son sıralarda bitirmiş bir kere. Bazı insanlara Tanrı, yürü ya kulum diyor! Normal olarak sınıfında terfi edemezmiş fakat Kore'ye gitmiş. Bu arkadaş sınıfının en gerisi olduğu halde, Kore'ye gidenler bir yıl kıdem almışlar. Aslında Evren'in Kore nedeniyle kıdem almasının bir sorumlusu da benim!

— *Nasıl yaptınız bunu?*
— Kore'de barış yapıldıktan sonra biz oraya asker göndermeye devam etmişiz ama sonra giden askeri kıta, bir nevi tören kıtası. Gitmişler ve dönmüşler. Sonradan gidenlere, bu bir yıllık terfi yapılmamış. Bir kanun çıkarmış Menderes ve –iyi

kanunlardan biri– onları kıdem dışı tutmuş. 27 Mayıs'ta devrim olunca, o sırada yarbay olan Kenan Evren'in de sınıf arkadaşları MBK'da nüfuzlu zevat. Terfi alamayanlar komitedeki arkadaşlarına, "Menderes'in çıkardığı kanunu iptal edin, Kore'ye barış yapıldıktan sonra gidenler de kıdem alsın" demişler. Onlar da bu arkadaşlarına jest olarak, o kararnameyi iptal eden ve bunlara bir yıl kıdem hakkı tanıyan bir kanun tasarısı hazırlamışlar. Benim de o sırada maliye vekilliğinde üçüncü ya da dördüncü günüm; gelen tasarıyı o karambol içinde imzalamışım. Öyle bir tasarıyı bile hatırlamıyorum o günlerin karmaşası içinde.

— Bu durumda 12 Eylül'den ya da Kenan Evren'den şikayet edecek en son kişi sizsiniz.

— Vallahi doğru, ne diyeyim? Ben de bunu geçen sene Kamil Karaveli'nin kitabını[3] okuyunca öğrendim. Evren'in hudutsuz ilerleyişine dönersek, o yıl bunun sınıfından çok sayıda kişi tasfiye edilmiş[4], ama bunun kıdemi var diye hariç tutulmuş. Böyle olunca da sınıf arkadaşlarının önünde hep bir sene kıdemli gitmiş ve kara kuvvetleri komutanlığından genelkurmay başkanlığına kadar bu hep önünde bir avantaj olmuş.

— 27 Mayıs hükümeti sırasında ilişkileriniz nasıldı Kenan Evren'le?

— Milli Birlik Komitesi'nin irtibat subayıydı Evren o zaman. Milli Birlik de, Kredi ve Yurtlar Kurumu'nu kurmak istiyor, bu işi ona havale etme niyetinde. Ben de bu kararı mantıklı bulmuyorum, "Siz böyle bir kurum kurarsınız, buraya binlerce memur alırlar ama yüz tane burs ya verirler ya vermezler" diyorum ve kanunu bir türlü imzalamıyorum. Evren geliyor, hafif yollu tehdit ediyor beni. Oradan hatırlıyorum onu, madalyalarını da takıp, süslenip püslenip geliyor. Bizim

---

3 Karavelioğlu Kâmil, *Bir Devrim İki Darbe*, Gürer Yayınları, Mayıs, 2007

4 147'ler olayı, y.n.

sivil çalışanlara, "Gene mi geldi?" diyorum, onlar da çaresiz, "Gene geldi efendim!" diyorlar. Sonra aynı sözler, "Efendim Gürsel Paşa çok rica ediyor, bilmem kim çok rica ediyor..." Bir türlü işin neye döneceğini anlatamadım onlara. Zorla imzalattılar bana o kararı. Bir sene sonra söylediklerim aynen olmuştu. Kredi Yurtlar'ın yıllık faaliyet raporunu gördüm ve Gürsel Paşa'ya götürdüm. "Bu kurumu bana zorla, tehditle kurdurttunuz. Bakın işte 300 kişiye burs vermiş, 1400 memur almış. Ne anladım bu işten?" dedim. Üniversitelere verirsin parayı, şartlarını da koyarsın, şakır şakır yaparlar.

— Kenan Evren'le sonraki yıllarda ilişkiniz sürdü mü?

— Benim açımdan olmasa da, onun açısından sürdü. Üniversite rektörüyüm, sağdan soldan yılbaşı tebrikleri alıyorum. Şimdi düşündüm de, amma iddialı soyadı yahu, Evren! Terfi etmiş ve 1963'te, tuğgeneral olmuş. Bana tebrikler yazıyor, yılbaşı tebrikleri. Ama ilerlemesine neden olan kanunu benim imzaladığımı bilmiyordur herhalde! Epeyce sürdü bu, hep yazıyor, beni methediyor, bir şeyler... O sırada ben Orta Doğu'yu kurmakla meşgulüm. Ama içimden de diyorum ki, "Konya'dan bir ihtiyacımız olursa, o kumandan bizim adamımız, –adamımız zannediyorum– ağaçlandırma için çukur açarken oradan yardım alabiliriz!" Sonra derken Kenan Evren orgeneral oldu, Batı Ordusu kumandanı oldu, derken Kara Kuvvetleri kumandanı oldu... Tabii bana gönderdiği tebrikler önce azaldı, sonra da kesildi.

— 12 Eylül sonrası yaptığınız görüşmenin başka ayrıntıları var mı?

— Sonradan Nurettin Ersin Paşa bir arkadaşına demiş ki, "Biz ne hata ettik de Kemal Bey'i dinlemedik! Bize saatlerce almamız gereken tedbirleri anlattı. O tedbirleri almadığımıza hep sonradan lanet ettik, üzüldük! Ama kardeşim, adam o kadar çok tedbir söyledi ki, ürküttü bizi." Sonra Nurettin Ersin Paşa Bodrum Gümüşlük'te her gördüğü yerde sarıldı bana... En azından onun pişman olduğu belliydi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bozkırda Bir Vaha: ODTÜ

Devlet Planlama Teşkilatı'ndan (DPT) arkadaşlar, MBK'dan Sami Küçük, bakan arkadaşlarımdan Mukbil Gündoğan aynı teklifle geldiler arka arkaya: Ankara'da yakın bir zamanda Orta Doğu Teknik Üniversitesi diye bir üniversite kurulmuş, rektörlüğü boşmuş, rektörlük görevini üstlenir miymişim? Doğrusunu isterseniz, yeni kurulacak kabinede maliye vekilli olarak kalacağım kesin olsaydı bu kadar mutlu olur muydum, bilmiyorum.

Hummalı bir çalışmadan sonra Mimarlık Fakültesi'nin temeli 12 Mart 1962'de atılıyor. Kurdaş, törende yaptığı konuşmada, konuklarını bir yıl sonra yeniden ODTÜ'ye, ama bu kez eğitim yılının yeni binada başlama törenine davet ediyor.

Ne Washington'a elçi, ne de IMF'ye müdür!

— Eğitimin sizin için her zaman çok önemli olduğunu biliyorum ama akademisyen değilsiniz. ODTÜ rektörlüğü teklifi nasıl geldi ve nasıl kabul ettiniz?

— Seçim tarihinin saptanmasından sonra kabinede politikada kalmayı düşünmeyen arkadaşlarımızın büyük bölümü, seçimler sonrasında ne yapacaklarını belirlemenin haklı telaşına düştü. Bazı bakan arkadaşlarımız çareyi, daha seçimler gelmeden istifa edip, eski işlerine dönmekte buldular. Bir diğer kesim ise, politikada kalmak istemekle birlikte, eğer bu mümkün olmazsa, seçim sonrasında alabilecekleri görevlerin koşullarını hazırlamaya çalıştılar. Bu dönemde ben de benzer kaygıları taşımakla birlikte -çünkü sonuçta ben de evli ve üç çocuk sahibi bir aile babasıydım- iki konuyla yoğun bir biçimde uğraşıyordum. Bunlardan birincisi idam kararlarını nasıl engelleyip hapis cezasına dönüşmesini sağlayabileceğim, ikincisi de Türkiye'deki temel hastalıklardan biri olarak gördüğüm kambiyo sistemini kökünden değiştirecek ve değişken bir kura dayalı, serbest piyasa ekonomisi düzenine nasıl geçilebileceği konusu idi.

— Ama yine de seçimlerden sonra hükümette yer alamazsanız, ne yapacağınızı düşünmüşsünüzdür herhalde.

— Tabii ki düşündüm. Ama sohbetlerimizin başından beri size söylediğim bir şey var: Ben meslek hayatımın hiçbir döneminde, iş hayatında başıma bir şey gelirse, ne yaparım paniğini yaşamadım. Her zaman şunu söyledim: "Hiçbir şey bulamazsam, çıkar Ulus'ta bir ofis açar, mali ve iktisadi konularda müşavirlik yaparım, hatta muhasebecilik yaparım."

Ama bu ihtimallere neyse ki gerek kalmadı. 1961'in yaz aylarında önüme çeşitli alternatifler çıktı.

— *Neydi bu teklifler?*

— Gürsel Paşa'nın politikaya girmem konusundaki teklifini anlatmıştım, o nedenle o konuya girmiyorum. İçişleri Bakanı Nasır Zeytinoğlu'nun 1961 Eylül ayında, Gürsel Paşa'dan bana ilettiği tekliflerden diğer ikisi, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği ile kontenjan senatörlüğüydü. Sanırım Gürsel Paşa'nın bana yaptığı tekliflerin ardında, "Kemal Bey'i biz Washington'daki işinden, yerleşik düzeninden koparıp kabineye aldık. Memlekete gönülden ve ehliyetle hizmet etti. Şimdi biz onu ortada bırakamayız" düşüncesi vardı. Teklifler için teşekkürümü ben de Nasır Bey'le gönderdim. Ancak büyükelçilik görevini kendim için uygun bulmadığımı da ilettim. Büyükelçilik konusunda kendimi ne hevesli, ne de yetenekli görüyordum doğrusu. Biz bu değerlendirmeleri yaparken, en fazla bir ya da iki gün sonra Devlet Planlama Teşkilatı'ndan (DPT) arkadaşlar, MBK'dan Sami Küçük, bakan arkadaşlarımdan Mukbil Gündoğan aynı teklifle geldiler arka arkaya: Ankara'da yakın bir zamanda Orta Doğu Teknik Üniversitesi diye bir üniversite kurulmuş, rektörlüğü boşmuş, rektörlük görevini üstlenir miymişim? Doğrusunu isterseniz, yeni kurulacak kabinede maliye vekilli olarak kalacağım kesin olsaydı bu kadar mutlu olur muydum, bilmiyorum. Eğitim konusu hayatım boyunca benim için hep çok önemli oldu ve Türkiye'nin kurtuluşunun da kaliteli eğitimden geçtiğine yürekten inanan biriyim. Bu düşünceler içinde bu teklif bir rüya gibi geldi bana. Ben hep, "Hayat çok kısa ve yapılacak çok iş var" derim. Menderes döneminde Türkiye'den kaçmak zorunda kalıp, beş yıl ülkeme dönememiştim. Bu nedenle yoktan başlayıp en kısa sürede bir şeyler var etmek istiyordum. Nihayet Türkiye'yi yönetecek ve yükseltecek nesillerin yetişmesine gerçekten katkım olacaktı. Hep sözünü ettiğim, içimdeki Şevki Kadri ruhu, "İşte bu tam sana göre bir görev" dedi ve kabul ettim teklifi.

— Gürsel, tekliflerini kabul etmemenize tepki gösterdi mi?
— Rektörlük alternatifinin ortaya çıkmasından çok kısa bir süre sonra Gürsel Paşa ile görüşme imkanım oldu. Bana, Nasır Bey'le gönderdiğim cevap hakkında o boğuk sesi ve kendisine yakışan babayanilikle şunları söyledi: "Washington elçiliği için Nasır'a söylediklerini kabul etmiyorum. Kabinede maliye bakanı olarak kalırsan ne âlâ, olmazsa Washington'a gidersin!" Kendisine ODTÜ ile ilgili teklifin ilgimi çektiğini söyledim. "Oranın büyük sorunları var, biliyorsunuz değil mi?" dedi. Ben de, "Daha iyi ya paşam, meselelerin üzerine gideriz ve memlekete bir müessese kazandırırız" cevabını verdim. Konuşmamızın sonraki bölümü de bu minval üzerine devam etti. Bu konuşmadan sonra, arzusu başka yönde olsa da Gürsel Paşa, benim kesin olarak Orta Doğu rektörlüğünü elçiliğe tercih ettiğimi biliyordu.

— Bakanlıktan ayrılmanızdan sonra IMF'den tekrar teklif geldi mi?
— Geldi. Sanırım yine 1961 Eylül ayının sonlarında, IMF'nin bölge müdürlerinden eski dostum Ernest Sturc beni aradı. Seçimlerden sonra kabinede görev almazsam, IMF'nin Cenevre'deki GATT nezdindeki ofisinin müdürlüğüne tayinimi nasıl karşılayacağımı sordu. Doğrusunu isterseniz, hem olanakları, hem de etkinliği bakımından son derece cazip bir teklifti. Ancak teklifin ilk andaki cazibesinden kurtulup ince ince düşündükten sonra bu görevi kabul etmemin mümkün olmadığına karar verdim. Ernest'e telefonda söylediklerimi size de özetleyeyim: Türkiye Cumhuriyeti'nin maliye bakanlığını yapmış bir kişi olarak, IMF bile olsa, milletlerarası bir kuruluşun memurluğunu kabul etmem doğru olmaz kanısındaydım, ettiğim takdirde ileriki zamanlarda bundan pişmanlık, en azından rahatsızlık duyacağımı biliyordum. O nedenle de Ernest'e sonsuz teşekkürlerimle ve son derece nazik bir dille teklifi kabul edemeyeceğimi söyledim. Ernest izahatlarımı anlayışla karşılar görünse de gerçekte içinden neler geçirdi hep merak ederim. Mesela içinden, "Kurdaş, katı kurallı, eski bir maliye müfettişi!" diye mi geçirdi acaba?

— Size yapılan rektörlük teklifinden önce ODTÜ ile hiç ilişkiniz oldu mu?

— Orta Doğu benim IMF'de görev yaptığım 1956-60 yılları arasında kurulduğu için, o dönemde herhangi bir bilgim yoktu. Böyle bir okulun kurulduğunu ilk kez, sanırım 1959'da, Güney Amerika'da bir Birleşmiş Milletler mensubu ile yaptığım sohbet sırasında duydum. Bu kişi bana, epey bir sitayişle ODTÜ'nün orijinal bir deneme olduğunu söylemişti. Türkiye'ye döndükten sonra ODTÜ ile ilgilenmem ise bir öğrenci boykotu nedeniyle olmuştu. Olayın siyasi bir yönü yoktu, o sırada ulaştırma bakanı olan Orhan Mersinli bana ayrıntılı bilgiler vermişti. Öğrenciler üniversitenin içinde bulunduğu şartlardan şikayetçiymiş. Üniversitenin kendine özel bir yeri yokmuş ve adı da "gecekondu üniversitesi"ne çıkmış. Tabii ki öğrenciler bu duruma çok üzülüyormuş. Akademik olarak da berbat durumdalarmış; ders programları sözde dört yıllık olmasına rağmen, sürekli değişiyormuş, her yıl yeni bölümler ve dallar açılmasına rağmen, ortada ne hoca, ne de bu bölümlerin ders yapacağı mekanlar varmış. Okul yönetimi sorunu *part-time* hocalar bularak çözmeye çalışıyormuş. Kısacası, üniversite eğitimi denince akla gelen, olması gereken ne varsa, hiçbiri bu okulda yokmuş. Ancak öğrenci boykotu, aynı zamanda ODTÜ Mütevelli Heyeti başkanı da olan Orhan Mersinli ve Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç'la üniversite idarecilerinin gayretleriyle çok uzamadan, karşılıklı anlayışla bitti.

— İlk yakın temas pek de hoş olmamış.

— Evet, öyle denebilir. Bu boykot olayından bir-iki hafta sonra, 1961 Mart ayında ODTÜ bu kez de yeni anayasa çalışmaları sırasında karşıma geldi. Kurucu Meclis, Anayasa Komisyonu'nun çalışmaları sırasında üniversitelerin kuruluş ve idaresi ile ilgili olarak yapılmak istenen düzenlemelerle, Türkiye'de artık klasik Avrupa sisteminin dışında bir sistemde üniversite kurmak mümkün olamayacaktı. Oysa ODTÜ Amerikan sistemine göre kurulmuş bir üniversiteydi. Komisyondaki gelişmeleri bana Mersinli haber verdi ve kabine top-

lantısından sonra oturup bu konuda neler yapabileceğimizi konuşmamızı istedi. Daha sonra Mersinli, Gökdoğan ve Tahtakılıç oturup durum değerlendirmesi yaptık. Sonuçta, Türkiye'de üniversite sistemini tek bir model ve kalıba sokarak dondurmanın Türkiye'ye yapılacak en büyük haksızlıklardan biri olduğunda mutabık kaldık. Bize göre, bir eğitim sistemi ancak çeşitli model ve alternatifler deneyip, hepsinin olumlu ve olumsuz taraflarını görerek, yeni, çoğulcu ve özgür bir model çerçevesinde oluşturulabilirdi.

— *Nasıl bir taktik izlediniz Anayasa Komisyonu'nu etkilemek için?*
— Önce konuyu kabineye götürdük ve oradaki arkadaşlarımızı da ikna ettik, sonra da bir kampanya başlattık: Her bakan arkadaşımız, MBK, Kurucu Meclis ve komisyondaki tanıdıklarıyla temasa geçecek ve görüşümüzü aktaracaktı. Sonuçta anayasa taslağına ODTÜ'nün sistemini teminat altına alan bir hüküm eklendi. Bu çalışmalarda Mersinli'nin çok büyük emeği olduğunu özellikle belirtmek isterim. Bu çalışmaların benim açımdan çok ciddi getirileri oldu. Böylece ODTÜ'nün sistemi, işleyişi ve sorunları hakkında ciddi ve ayrıntılı bilgi sahibi oldum.

— *Rektörlük teklifini nasıl kabul ettiniz?*
— İlk görüşmelerden sonra Orhan Mersinli resmi teklifle geldi. "Evet" cevabını verdikten sonra Orhan, bana şartlarımın ne olduğunu sordu. Şartım olmadığını, sadece maliye bakanı maaşı olarak aldığım 5 bin lirayı yeni görevimde de istediğimi söyledim. Lojman isteyip istemediğimi sordu. Ankara'da evim olduğunu ve orada kalmaya devam edeceğimi söyledim. "Yeni bir otomobil istemiyor musun?" diye sordu, buna da, "Benden evvelki rektör hangi arabayı kullanıyorsa ben de onu kullanırım" diye cevap verdim. Mütevelli heyeti 18 Ekim 1961'de göreve başlamamı istedi ancak göreve başlamam, koalisyon hükümetinin kurulup, göreve başlamasından sonra, 21 Kasım'da mümkün oldu.

— Orta Doğu Yıllarım-Bir Hizmetin Öyküsü *(2. Baskı 2004, Ankara, ODTÜ Yayıncılık) adlı kitabınızda, maaşınızın görev yaptığınız sürede bir kere, o da mütevelli heyetinin baskısı sonucu, yüzde 10 oranında artırılmasını kabul ettiğinizi yazmışsınız. Bir maliyeci olarak pek de rasyonel bir davranış göstermemişsiniz, ne dersiniz?*

— Önce o söylediğiniz olayı anlatayım, sonra da benim konuya nasıl baktığımı. Rektörlük görevine net 5 bin lira maaşla başladım ama bu sekiz yılda idari ve akademik kadroların maaşlarına yıllık enflasyon oranlarına göre, her yıl düzenli zam yaptım. Kendi maaşıma ise ne zam yaptım, ne de kimseden yapmalarını istedim. 1966'da bir kere, mütevelli heyeti benden habersiz olarak maaşıma yüzde 10 zam yapmış. Bunu öğrenince itiraz ettim. Konuyu tartışmaya başlayınca arkadaşlar, göreve başladığımdan beri hiç zam almadığımı anladılar, bunun üzerine zammı yüzde 20'ye çıkarmaya kalktılar. Bu durumda mecburen yüzde 10'luk zammı kabul etmek zorunda kaldım. Yani şöyle kaba bir hesapla, görev süremde yıllık olarak aldığım zam, yüzde 0,5'in altında gerçekleşmiş oluyor. Şimdi meseleye benim nasıl baktığımı anlatayım isterseniz: Ben Orta Doğu'dan para almadım; varlıklı girdim, varlıksız çıktım. Ben orada bir aşkla çalıştım. IMF'de çalışırken biraz para biriktirmiştik, rektör olduktan sonra da bu parayı kullandım. Şimdiki kuşaklar bunu ne kadar anlar, bilmiyorum ama işte Şevki Kadri ruhu dediğim şey bu! Ben kendi isteğimle Türkiye için bir görev üstlenmiştim ve bu görev ne gerektiriyorsa yerine getirdiğime inanıyorum.

— *Makam otomobilinizle ilgili anlattıklarınız da insanı gülümseten cinsten.*

— Doğrusunu isterseniz, makam otomobilimle karşılaşınca ben de kendimi gülmekten alıkoyamadım. Aynı zamanda benden önceki rektörün de makam otomobili olan 1954 model Chevrolet Stationwagon'la aslında ben uzun yıllar öncesinde tanışmıştım. Bu otomobille ilk kez Hazine Umum Müdürlüğü'nde görev yaptığım dönemde karşılaşmıştım; Hazi-

ne'de üst düzey memurlara hizmet aracı olarak tahsis edilmişti. Otomobil miadını doldurunca, bir şekilde rektör makam otomobili olarak görevlendirilmiş. Bizim emektar bende de uzun süre kalamadı, çünkü okulun bir ambülansı yoktu, bu nedenle üniversitenin sağlık hizmetlerinin emrine verdim. Merak edenler olursa diye söylüyorum, sonra kendime yeni bir hizmet aracı almadım, onun yerine, Amerikan fazla malzemesi arasından bir makam aracı buldurdum. O da 1953 ya da 54 model, kullanılmış bir Ford Falcon'du ama beni gayet iyi idare etti. Chevrolet'den Falcon'a düştüm yani.

— *Rektörlüğe tayin edilmenizle fiili olarak başlamanız arasında geçen süre zarfında neler yaptınız?*
— Rektörlüğe tayinim duyulunca, üniversite sorumluları beni bakanlıkta ziyaret edip, hazırlıklarını ve problemlerini anlatmaya başladılar. Bana ilk getirdikleri konulardan biri, 1962 bütçeleri oldu. 1962 cari gider bütçesini milli eğitim bakanlığı ile tartışıp 10-12 milyon TL düzeyinde tespit etmişler. Bu bütçe bana da yeterli göründü ve kabul ettim, ancak yatırım bütçeleri çok düşüktü. Bunun üzerine, "Bu yıl yatırım yapmayacak mısınız?" dedim ve o zaman için çok önemli bir rakam olan 30 milyon lirayı da yatırımlar için bütçeye koydurdum. Ziyaretçilerimin söylediklerine göre, üniversite kampusu konusunda camiada görüş ayrılıkları varmış. Eski rektörlerden Turhan Feyzioğlu, üniversitenin, Etimesgut'taki yarım kalmış, kapalı durumdaki şeker fabrikasında kurulmasını önermiş, mütevelli heyeti bu teklifi reddetmiş. Feyzioğlu'nun önerisine karşılık, heyet üniversitenin yeni kampusunun, Balgat'ta tahsis edilen arazide kurulmasını uygun bulmuş.

— *Daha önce kampusun temelleri atılmamış mıydı?*
— Göstermelik olarak atılmış bir temel vardı. 44 bin dönümlük bu arazinin, Ahlatlıbel Platosu'nun Konya yoluna, kuzeye yakın bir yerinde, 1957 Ekim ayında, üniversitenin daimi kampusunun yapılmasına karar verilmiş. Hatta gösterişli de bir tören yapılmış ve ilk harcı Cumhurbaşkanı Celal Bayar

atmış. Hiçbir hazırlık yapılmadan üniversitenin kampusunun inşasına başlıyoruz iddiasıyla Ahlatlıbel Platosu'nda bir yerde törenler düzenlemişler, bir eski tarihi höyüğü de biraz bozmuşlardı. Ancak çok kısa bir süre sonra, üniversitenin daimi kampusu için üzerinde mutabakata varılmış bir nâzım planının, ferdi binaların bir tekinin bile mimari projesinin olmadığı ortaya çıkmış. Zaten törenden hemen sonra bu bölge tamamen terk edilmiş; yıllar sonra biz oralarda arkeolojik çalışmalar yaptık! Bu temel atma olayından sonra da üniversite Meclis'in arkasındaki geçici kampusa taşınmış. Bir baraka bile yapılmadan geçen beş yıllık sürede, öylesine güzel bir arazi dururken, alternatif yerlere bakılmış hep. Tartışma da şu: Etimesgut'taki şeker fabrikasına mı, yoksa Gülhane Hastanesi'nin boşalttığı binalara mı geçelim?

— *Kampusun şimdiki yerinde yapılması kararı nasıl alındı?*
— Beni ziyarete ilk gelen kişi yanlış hatırlamıyorsam ODTÜ İnşaat Reisi Muhittin Kulin oldu. Muhittin Bey, pahalıya patlayacak sıfırdan bir kampus inşaatı yerine, şeker fabrikasının boş olduğunu ve burada yapılacak birkaç değişiklikle eğitim verilebilecek bir kampusun oluşturulabileceğini söyledi. Bunu anlatırken de eski rektörlerden Turhan Feyzioğlu'nun adını sık sık andı. Nitekim kısa bir süre sonra Turan Bey de ziyaretime geldi ve şeker fabrikasının en iyi çözüm olduğunu söyledi. Etimesgut'u empoze etmek için ODTÜ'den bazı üst düzey yöneticiler de ziyaretime geldi. Hepsine, bu görev bana teklif edilirken şeker fabrikası alternatifinden bahsedilmediğini, iki alternatifi de yerinde görüp, inceleyip kararımı ona göre vereceğimi söyledim. Belliydi ki, ODTÜ'de, Etimesgutçular ve Balgatçılar olarak iki grup oluşmuştu. Fazla beklememe gerek kalmadı, bu kez de Balgat taraftarlarını temsilen ODTÜ Mütevelli Heyeti üyelerinden Orhan Alsaç ziyaretime geldi. Orhan Bey biraz kızgın görünüyordu, lafı fazla uzatmadan hemen konuya girdi. Etimesgut taraftarlarının beni ziyarete geldiklerinden haberdar olduğunu ama kampus konusunun uzun süre tartışıldığını, hatta konuyu incelemek üzere bir

teknik heyet kurulduğunu ve sonuçta kampusun Balgat'ta kurulmasına karar verildiğini söyledikten sonra, Orhan Bey, Turhan Bey'in kendi görev süresi boyunca, inşaat işlerini sorumlulukları dışında tuttuğunu ve konuyla hiç ilgilenmediğini, Muhittin Bey'in ise kampus konusunu incelemek için kurulan heyette olduğunu ve Balgat kararını da imzaladığını söyledi. Hatta yerleşme planı için uluslararası bir yarışma açtıklarını da söyledi. Mütevelli heyeti, kampusun Balgat'ta kurulması kararını kuvvetlendirmek için yerleşme planı üzerinde çalışmalar da yapmışlar.

— *İnceleme gezisine ne zaman çıktınız?*
— 21 Kasım 1961'de yeni görevime başladım. İlk işim, idare müdürü Sadun İllez'e, üniversite arazisinin bütününü kaplayacak bir orman kurmak için hazırlık yapma kararında olduğumuzu tebliğ ettim ve hazırlıklara hemen başlamasını istedim. İlk iş böylece bittikten sonra zannediyorum 23 Kasım 1961'de Orhan Bey ve Muhittin Bey'in de dahil olduğu oldukça kalabalık bir ekiple, önce Etimesgut'a, ardından da Balgat'a gidip, yerinde incelemeler yaptık. Etimesgut kesinlikle çağdaş bir üniversite için uygun değildi. Fabrika, bir tarafında askeri havaalanı, bir taraftan da çok pis ve kokulu bir çay ile sınırlandırılmış, dar bir alana oturuyordu. Daha sonra Balgat'a geçtik, arkadaşların yüzlerindeki ifadeden müspet duygular içinde oldukları anlaşılıyordu. Üniversitenin arazisine ilk geldiğim gün, arabamı girişte bırakarak, bugün kampusun bulunduğu sağ taraftaki tepenin üstünde, Yalıncak Köyü'ne doğru, kuzeyden güneye bir yürüyüş yapmıştım. O bomboş ve kıraç arazide, hayalimdeki üniversiteyi o gün kurdum ben. O koskoca arazinin içinde yapayalnız görünen tek bir alıç ağacı vardı sadece. Yanına gidip, yakında onu bu yalnızlıktan kurtaracağımı söyledim. O anın nasıl bir heyecan ve mutluluk olduğunu anlatamam; ben ve benim gibiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğumuna, kuruluşuna tanık olduk, o sürecin bir parçası olduğumuz için kendimizi hep şanslı hissettik. Başımızdaki o büyük adamın gösterdiği yol,

hep daha ilerisiydi; biz yapabileceğimize inandık ve yapabileceğimizi biliyorduk. Müdafaa Caddesi'nde olan rektörlüğe döndükten sonra kararımı açıkladım. "Aylardır sizi dinliyorum, Etimesgut'a bir üniversite değil, yüksekokul bile kurulmaz" dedim ve kararımın Balgat yönünde olduğunu söyledim. Sonra Sadun'a dönüp, "Dün ağaçlandırma için verdiğim talimatı teyit ediyorum" dedim. Üniversitede yapacağımız ilk ağaçlandırma bayramının gününü de 3 Aralık 1961 Pazar olarak belirledik. Kulin'e de "Mimar arkadaşlara haber verin, derhal mimarlık fakültesinin ayrıntılı planını bitirsinler, en geç bir ay sonra ihaleye çıkacağız. Hazırlığınızı ona göre yapın, mimar arkadaşlara da yardımcı olun" talimatını verdim. Ayrıca ertesi gün için de yerleşme planını getirmesini istedim. Ağaçlandırma işiyle o kadar ilgiliydim ki, doğrusu ertesi gün Kulin yerleşme planını getirdiğinde pek ilgilenemedim. Ağaç bayramını yaptıktan sonra, 4 Aralık'ta Kulin'i odama davet edip, geçen 15 günde neler yaptıklarını sordum. Hiç beklemediğim bir cevap verdi bana: Hiçbir şey yapmamışlar, çünkü verdiğim talimatların gerçekliği hakkında kuşkuları varmış! Ben, üniversitenin önemli bir kısmını 1963 Ekim, kalanını da 1964 Ekim ayında tamamlayarak, aynı yıl yeni kampusta eğitime başlamayı hedeflemiştim. Kulin, Türkiye'de halihazırdaki mimari ve inşaat teknikleri açısından böyle bir faaliyetin üç yılda tamamlanmasının mümkün olmadığını söyledi. Kulin'e göre, zaten mali olarak da böyle bir işin altından kalkmamız mümkün olamazmış. Teklifi ise şu: "Şimdi para biriktirmeye başlayalım, yeteri kadar para biriktiğinde de inşaata başlarız." Yaptıkları hesaba göre inşaat için 140-150 milyon gerekiyordu ve bu para en iyi ihtimalle 9,5 yılda birikiyordu; geçen beş yılda biriktirdikleri para ise sadece 6 milyon liraydı. Kulin'e, devletten her yıl para alıp hiçbir şey yapmadan biriktirmenin bir kere yasal olarak mümkün olmadığını anlatarak başladım işe. Tabii aslında çok kızmıştım. Benim için her günün büyük bir önemi vardı ve bu gereksiz hesaplarla bizim için çok hayati olan 15 günü boşa harcamıştı bir kere. Kulin'e üniversitenin tamamını ke-

Mimarlık fakültesinin temel atma töreninde Kemal Kurdaş, Altuğ ve Behruz Çinici ile birlikte (soldan sağa).

sinlikle üç yılda bitirmeye kararlı olduğumu bir kez daha ve kesin bir dille söyledim. ODTÜ İnşaat Reisliği benden önceki rektörlerin inşaat işini kesinlikle üzerlerine almama kararları nedeniyle kurulmuş, 28 personeli olan bir kurumdu. Bu olaydan sonra içime bir kurt düşmedi değil, kuruluşunun üzerinden beş yıl geçmiş bir kurumun durumu nasıl böyle olabilirdi; aşikardı ki, kendilerini zora sokmak istemiyorlardı. Bunun üzerine, inşaat işlerinden sorumlu bir rektör yardımcısı atamanın en hayırlı iş olacağına karar verdim ve konuyu mütevelli heyetine götürdüm. Kafamdaki isim, Süleyman Demirel'di. Teklifim heyette de olumlu karşılandı ama sonraki günler hiç de istediğim gibi gitmedi.

— *Süleyman Demirel teklifinizi nasıl karşıladı?*

— Süleyman Bey'le iki kez görüştüm ama ısrarlarıma rağmen teklifimi ne yazık ki, kabul ettiremedim. O zamanlar iş hayatında bir süre çalışıp, maddi durumunu düzeltme niyetindeydi, üstelik kardeşleriyle birlikte kurduğu şirket çeşitli taahhütlere girmişti. "Ağabey, bırak da biraz para kazanalım ön-

ce" dedi. Bunun üzerine, Orhan Alsaç'a teklif ettim inşaat işlerinden sorumlu rektör yardımcılığını. Zaten Süleyman Bey kabul etmezse, düşündüğüm ikinci isim Orhan Bey'di. Memnuniyetle kabul etti teklifimi ve mütevelli heyeti tayinini 1962 Şubat ayında yapsa da, Orhan Bey fiili olarak aralık ayından itibaren çalışmaya başladı.

— *Başlangıçta karşılaştığımız sorun neydi?*
— Ağaçlandırma bayramından sonra yerleşme planı üzerinde çalışmaya başladım. Yerleşme planı yarışmasını kazanan mimar Behruz Çinici üç binayı yapacaktı fakat geri kalan 60-70 binayı kim yapacaktı? Kafamdaki temel fikir, kampusun tüm binalarının bir mimarın kafasından çıkmasını temindi. Onun için Orhan Bey'den başlayarak, bu alanda bilgisi olabilecek herkese, "Bu mimar kim olabilir?" diye soruyordum. Konuştuğum pek çok kişinin önerisi, üç binayı Çinici'ye yaptırdıktan sonra diğer binalar için vakti geldikçe adım adım yeni konkurlar açmaktı. Aralık ayını bunun cevabını aramakla geçirdim, bu arada Çinici'ye verdiğimiz süre de tamamlandı. Aralık ayının sonunda bir gün, yanında eşiyle, elinde planlarla beni ziyarete geldi. Ben ellerinde mimarlık planlarını görünce memnun oldum ve neşelendim ama benim aksime her iki mimar da dokunsan ağlayacak durumdalar. Behruz Bey hemen konuya girdi. Benimle vedalaşmaya geldiklerini, böyle bir ortamda çalışmanın mümkün olmadığını, projeleriyle ilgili tüm haklarından da vazgeçtiklerini söylediler. Kabul edersiniz ki, son derece şaşırdım. Daha doğru dürüst tanışmaya fırsat bulamadan bu iki genç insanın küskün bir biçimde Orta Doğu'dan ayrılıyor olmalarına bir anlam veremedim. Ben göreve başlamadan çok kısa bir süre önce ODTÜ için açılan yarışmada, Paris'teki Grand Arche'ı da yapan ünlü Danimarkalı mimar Spreckelsen'in de aralarından bulunduğu uluslararası bir jüri, Çinici çiftinin projesini, 25 proje arasından birinciliğe değer bulmuştu. Konkur, şehircilik, genel vaziyet planı ile üç binayı –mimarlık fakültesi, rektörlük ve yurtları– kapsıyordu. Çiniciler kendilerinden bir an önce istenen mimarlık fakültesi

binasının projelerini bitirip İnşaat Reisi Kulin'e götürmüşler. Kulin projelere bir-iki dakika bakıp, "Böyle proje olmaz, böyle mimari olmaz, sığınak yapmışsınız. Alın bunları yeniden çizin" dedikten sonra, projeleri yüzlerine fırlatmış. Bunun üzerine de tabii Çiniciler de canlarından bezmiş bir biçimde benimle vedalaşmaya gelmişler. Tabii teskin etmeye çalıştım bu genç çifti. İnşaat reisliğinin projeleri mimarı açıdan değerlendirmeye, tenkide ve redde hakkının olmadığını, Muhittin Bey'i çağırıp davranışının hesabını soracağımı ama önce projelerini bana anlatmalarını söyledim. İkisi de bir anda heyecanlandılar. Behruz, çalışma masamın başına geçerek projelerini yaydı. Binanın çizimine hâkim olan temel felsefeden arazinin plastiğine, bağlantıların nedenlerinden öğretim üyelerinin ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağına kadar ince ince her detayı anlattı. Kullanmayı düşündüğü yeni inşaat metodu olan çıplak beton hakkında bilgi verdi. Konularına ne kadar hâkim olduklarını gördükçe, aradığım tek mimarın Behruz Bey olup olmadığını kendime sormaya başladım. Ben de heyecanlarını paylaştım ve bundan sonra inşaat reisliğini fiilen benim yapacağımı, projelerini artık bana getirmelerini ve projeleri ilgili birime havale edeceğimi söyledim. Çiniciler'i uğurladıktan sonra Kulin'i çağırttım. Çok sert bir konuşma yaptım, Çiniciler'e yaptığı kendisine yapılsa, nasıl hissedeceğini sordum. Sonuçta da böyle bir olayın tekrarı durumunda artık tahammülümün biteceğini söyledim. Bu olaylı günün akabinde projeyi mimarlık fakültesi dekanlığına, kendi ihtiyaçları açısından incelemeleri için gönderdim.

Barakalardan uluslararası bir kampusa

— *İnşaat süreci nasıl geçti?*

— Her şey planladığım sürede tamamlansa da, hiç de kolay olmadı tabii ki. 1961'de yapılan yarışmada Çiniciler master yerleşme planı ile üç binayı yapma hakkını kazanmışlardı ama geriye kalan binaları kim yapacaktı? Bu konuda her kafadan bir ses çıkıyordu. İnşaat reisliği Çiniciler'in üç binayı

yapıp gerisinin kendilerine bırakılmasını istiyordu. Bir ekip, tüm binalar için ayrı ayrı konkur açılmasını teklif ediyordu. Mimarlık fakültesindeki bazı arkadaşlarımız ise, buranın bizim üniversitemiz olduğu, dolayısıyla da uygun olanın, kampusun mimari projelerini kendilerinin yapması olduğu fikrindeydi. Konu üzerine derinlemesine düşündükten sonra bende oluşan görüş şu oldu: Orta vadede 50, nihai olarak da içinde 100 bina olacak böyle modern ve çağdaş bir kampusun, aynı zamanda mimari açıdan da ahenkli ve güzel olması gerekiyordu. İlk aşama inşaatının üç yılda tamamlanması için de hiç sekteye uğramaması gerekiyordu. İlk beş yılda hiçbir şey yapmamış olan inşaat reisliğine, son olaylardan sonra artık kesinlikle güvenmem mümkün değildi. Ben bu işi bütünlüklü olarak hangi mimarın ele alması gerektiğini düşünürken bir gün Behruz ziyaretime geldi. Sohbet ettik, eski yaptığı işleri sordum, dolu dolu anlattı. Bu sohbet Behruz'a olan güvenimi daha da artırdı. Konuyu çok güvendiğim Daniş Koper'e açtım son olarak. O da benim gibi düşünüyordu. O da, kampusun projesinin yetenekli ve çalışkan tek bir kafaya bırakma fikrimi desteklediğini söyledi ve konuşmayı da her zamanki üslubu içinde bitirdi: "Behruz Bey'i tayin et, başka solüsyon yoktur paşam!"

— *Bu kararınıza tepkiler nasıl oldu?*

— Daniş'le konuşmamdan sonra konuyu rektörlükteki arkadaşlarıma açtım. Bir iki itiraz olur gibi oldu ama asıl itiraz tabii ki inşaat reisliğinden geldi. Önce kampusun hiç değilse yarısının projesini kendilerinin hazırlaması gerektiğini söylüyorlardı, kısa bir süre sonra da hedefi küçültüp, mühendislik fakültesinin laboratuarlarını yapmak istediklerini söylediler. Herhalde kulis çalışmaları da yapılmış olmalı ki, Mühendislik Fakültesi Dekanı Mustafa Parlar da bu isteğe destek verdi. İkna etmeye çalıştıysam da kabul ettiremedim. "Bence yanlış bir karar ama madem böyle istiyorsunuz pekâlâ," dedim sonuçta. Behruz projeler için belirlenen ücret konusunda ciddi bir indirim yaptı ve benim ısrarımla da İstanbul'daki

atölyesini Ankara'ya taşıdı. Neredeyse bir makine intizamı içinde gece gündüz çalışarak çok uyumlu ve zarif mimari projeler ortaya çıkardı. Hiçbir proje, mukavelesindeki teslim tarihini bir gün bile aşmadı. Bu durum sadece başlangıçta da değil, görev yaptığım sekiz yıl süresince devam etti. Ama hâlâ mühendislik laboratuarları için kendime kızarım.

— *Neden?*

— Çünkü inşaat reisliği kadrolarını bir türlü organize edemedi. Çalışanların hepsinin dışarıda başka işleri vardı ve bu şekilde aylar geçti. Başlangıçta inşaat reisliğini destekleyen fakülte yönetimi de bu işten rahatsız olmaya başladı doğal olarak. Mustafa Bey'in telaşı görülmeye değerdi doğrusu. Beni her ziyaret edişinde, "Hoca, alın bu işi reislikten, alın lütfen" diyordu. Sonuçta yedi ay sonunda inşaat reisliği rektörlüğe başvurarak, reisliğin projeyi yapabilecek durumda olmadığını bildirdi ve sorumluluğun kendilerinden alınmasını istedi. Reisliğin üzerinde bazı çalışmalar yaptığı hidrolik ve statik laboratuarları dışındaki laboratuarlar sonuçta Çiniciler'e devredildi. Bu iki binanın projeleri ise uzadı da uzadı, birkaç mimar değişti ve sonuçta görev anlayışı olan mimar Cengiz Bektaş'ın himmetiyle bitirilebildi. Tabii bu kadar çok el değiştirince, kampusun genel havasından ve uyumundan uzak iki eklektik bina oldular. Behruz ise kampusun binalarını yapma görevini aldıktan sonra bir motor intizamıyla çalışmaya başladı. Aşağı yukarı her sene, on binanın ayrıntılı mimari ve inşaat projelerini bitirdi.

— *Göreve başladığımızda ODTÜ'nün fiziki yapısı nasıldı?*

— Orta Doğu'nun kendisine ait hiçbir binası yoktu. Meclis'in arkasında bir bakım atölyesi ile 10-15 barakada eğitim yapılmaya çalışılıyordu; yani toplam kullanım alanı 10 bin metrekare olan bir alan vardı. Gözünüzde bir ortaokul ya da lise binası canlandırırsanız, ne demek istediğimi anlarsınız. Düşünün, böyle bir alanda teknik üniversite eğitimi verilmeye çalışılıyordu. Kendilerine tahsis edilmiş muhteşem bir ara-

zi varken, benden önce görev alan rektörler genel olarak inşaat işlerinden uzak durmaya çalışmışlardı. İşin komik yanı, devlet üniversiteye yatırım için ödenek ayırmışken, 1961 itibariyle ODTÜ, ödeneklerinin yalnızca üçte birini kullanmıştı.

— Kampus yapımı rektörün yetkisi dahilinde mi?
— ODTÜ'de rektör icranın başıdır ve kampus yapmak da dahil, hayati önem taşıyan konuyu, finansmanı da dahil rektör olgunlaştırır, icra ve sorumluluğu taşır. Rektörün hazırladığı planlar tabii ki daha sonra mütevelli heyetinin onayına sunulur. Birazdan anlatacağım, mütevelli heyeti üzerinde de az uğraşmadım ODTÜ'de zaman zaman. Göreve başlar başlamaz, heyet ile yaptığım toplantıda, kampusun yüzde 80'ini ilk beş yıl içinde bitirmeyi planladığımı, kendilerine aylık rapor ve hesap vereceğimi, ancak tüm yetkinin bende olacağını söyledim. Arkadaşlarım, neden bu kadar acele ettiğimi sordular. Onlara, rektörlük süremin üç yıl olduğunu, ikinci üç yıl içinde bu inşaatları bitiremezsem, herhangi bir iktidar ve mütevelli heyeti değişiminde, üçüncü kez rektörlük sürem uzatılmazsa, işlerin yarım kalacağını, bunu da kesinlikle istemediğimi söyledim. Ben kampusu tamamladıktan sonra sürem uzatılmazsa da umurumda olmazdı; Türkiye'yi yönetecek, sanayisini kaldıracak kadroların yetişebileceği bir yapı bırakayım da gerisi önemli değildi. Ayrıca işlerin hızlı yürümesi, herkeste hâkim olan, "Devlet işi hızlı yürümez" anlayışını da yıkacağından, ister istemez belli bir sempati yaratacak, bu da finansman bulmamızı kolaylaştıracaktı.

Cumhurbaşkanı Gürsel törende

— Temeli ne zaman attınız?
— 1962'nin ilk iki ayı hummalı bir çalışma içinde geçti. İnşaat reisliği keşif dosyasının hazırlıkları sırasında müteahhide tanınacak sürenin çok kısa olduğunu, inşaatın 4,5-5 yıldan önce bitirilemeyeceğini iddia ediyordu. Ben de dosyaya, "mukavelenin süresi 6 aydır" diye yazarak iade ettim. Tabii

ortalık birbirine girdi. Tartışmalı bir süreçten sonra Orhan Bey'in de ricasıyla, 15 aylık bir sürede mutabık kaldım. Sonradan da görüleceği gibi mimarlık fakültesi 17 aydan kısa sürede bitirildi. İhaleyi Yaşar Alp-Mehmet Kutlu Özen firması aldı. Yaşar Alp, Fenerbahçe'nin ve milli takımın eski sağ bekiydi. Şimdi düşünüyorum da, inanılmaz bir kendine güven duygusu içindeymişim. 21 Kasım 1961'de göreve başladım, 12 Mart 1962'de mimarlık fakültesinin temel atma törenini yaptık. Muhteşem bir tören oldu. Törende çok iddialı bir de konuşma yaptım. "Bu bina 13 bin metrekarelik kapalı alana sahip, yaygın, dolayısıyla yapımı zor bir binadır. Burada Türkiye'de ilk kez kullanılan çıplak beton dediğimiz yeni bir teknik uygulayacağız. Normalde beş-altı yılda bitmeyecek bu binayı biz önümüzdeki yılın yaz aylarında tamamlayacağız, binanın temel atma törenine geldiniz, önümüzdeki yıl, binanın bitiş ve üniversitenin yeni kampusundaki yeni ders yılı açılış törenine de lütfen teşrif ediniz. Önümüzdeki yıl, sizi bu binaya çay içmeye davet ediyorum!" dedim. Gerçekten de, 1961 Ekim ayında bina tamamlanıp, yeni ders yılı başlarken, o günkü konukların büyük bir bölümü, törene geldi. Bu arada ağaçlandırma ve inşaat faaliyetleri sırasında da düzenli ziyaretçilerimiz oldu. En devamlı ziyaretçimiz Gürsel Paşa idi. Rahmetli İnönü de kampustaki çalışmaları izlemeye sık sık gelirdi.

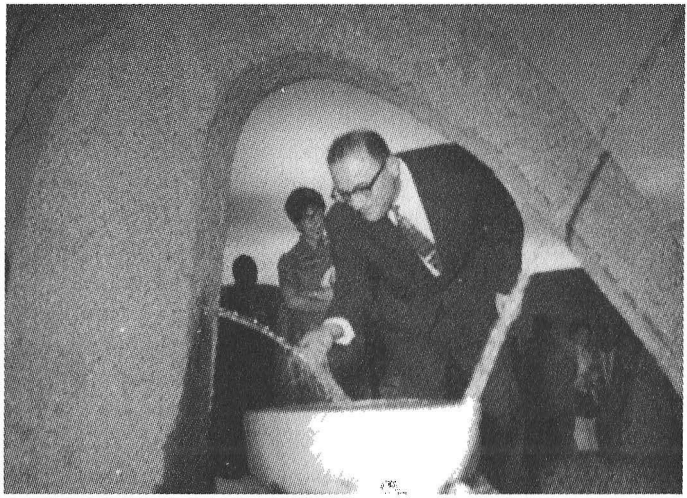
— *İnşaat sürecinde neler yaşadınız?*

— Neler yaşamadık demek daha doğru olur. İlk sıkıntı yine inşaat reisliği nedeniyle oldu. Töreni izleyen ilk hafta sonu herkesi çalışıyor buldum, zaten ancak bu şartlarda inşaatı bitirmemiz mümkün olabilecekti. Üçüncü cumartesi günü ise bir tek kişi bile yoktu inşaatta. Yaşar Bey'e epey hiddetli bir biçimde ne olduğunu sordum, Kulin'in inşaata geldiğini, kendilerine devlet işlerinde hafta sonu çalışılmayacağını söyleyerek çıkıştığını, herkesi inşaattan çıkardığını söyledi. Bunun üzerine artık yapabileceğim bir şey kalmamıştı ve daha fazla gecikmeden inşaat reisliğinin tasfiyesine karar verdik. Eleman

adedini ciddi biçimde azalttık ve kalanları da yeni kurduğumuz inşaat kontrol teşkilatı bünyesine geçirdik. Mukavele süresi dolan Kulin'in ise, mukavelesini yenilemedik. Mukavelelerini yenilemediğimiz birtakım mühendis ve mimarlar Orhan Bey ve benim hakkımda yıllarca süren davalar açtılar ama sonuçta beraat ettik ve inşaat reisliği olayı böylece kapanmış oldu. Ama asıl sıkıntıyı müteahhit firmanın iflası nedeniyle yaşadık. Kampusta biz zamanla yarışırken işlerin giderek yavaşladığını fark ettik. İşleri inceleyince anladık ki, müteahhit firma 1962'de bizim kampus dışında bir de Urfa'da iş almış ve o işten de zarar eder duruma girmiş. Bunun neticesinde kampus için aldığı ödemelerin ve kaynakların büyük bölümünü diğer inşaatına kaydırıyor. Törende son derece iddialı laflar etmişim, kesinlikle Ekim 1962'de açılışı yapmak zorundayım, geri dönüşü yok artık bunun. İnşaatı müteahhidin elinden alıp, onun namı hesabına emaneten bizim yapmamızın tek çıkar yol olduğuna karar verdik. Yaşar Alp de teklifimizi kabul etti, zaten yapabileceği bir şey de kalmamıştı. Acilen bir inşaat ekibi kurduk, başına da üniversitede çalışan arkadaşlarımızdan inşaat mühendisi yüksek mimar Necati Ersan'ı getirdik. Necati üniversite yıllarında Darülbedayi'de sahneye çıkmış. Bir oyunda, tabancasını ateşlemesi gerekiyor ama tabanca ateş almıyor, bizimki hiç bozuntuya vermeden hemen hançerini çıkarıp hasmına saplıyor. Seyirciden büyük alkış alıyor bunun üzerine. Onun için lakabı Artist Necati idi; tabii Necati bu lakabın yakışıklılığı nedeniyle verildiğini iddia ederdi.

— *İnşaat mucize kabilinden bitmiş yani!*

— Sayılır. 1962'de saydığım nedenlerle inşaatın ancak üçte birini bitirebilmiştik. 1963 yaz ayları inanılmaz bir heyecanla geçti. Her bloğun çatısının örtülmesini bayram gibi kutladık. Çatıyı örtüp üzerine bayrağımızı diken her işçi grubuna ve her işçiye bir kutu lokum hediye ediyordum. Lokumu erken alabilmek için muazzam bir yarışa giren ve belki de lokumun yüz katı masraf yapan müteahhitlerimiz oldu. Teşvik ve sev-

Unutulan su projesi Kurdaş ve ekibinin 1963 yaz aylarını daha da yoğun çalışmasına neden olmuş.

ginin gücü işte! 1963 yazını Orhan, Necati ve ben aralıksız olarak kampusta geçirdik neredeyse.

— *Öyle bir anlatıyorsunuz ki, sanki koskoca bir kampus yapmak çok kolaymış gibi geliyor insana.*

— Olur mu hiç? Mesela su meselesi neredeyse kabus yaşattı bize. Başta Süleyman Bey olmak üzere kardeşleri Şevket ile Ali'nin bizim ODTÜ'ye yaptıkları çok büyük bir hizmet vardır. Orhan'la Sadun İllez, bana geldiler, ikisi de çok telaşlı, Orhan, yandık bittik diye yakınıyor. Üniversitenin açılmasına altı-yedi ay var. Biz üniversitenin su projesini unutmuş, ihaleye çıkarmamışız. Taa Eymir Gölü'nden su gelecek! Ama ben böyle kriz durumlarda çok sakin olurum. "Yaparız, ölecek değiliz ya, yapmaya çalışırız, ama o arada düşer ölürsek, adam vatan uğruna öldü derler. Neyse, şimdi siz bana Türkiye'de bu su işlerinde, yaptığı işlerin kalitesiyle, bilgisiyle isim yapmış müteahhitlerin listesini çıkartın. Birini zaten ben bili-

yorum!" dedim. Süleyman Bey'in şirketi bu işlerde iyi biliniyor. Uzman şirketlerden oluşan bir liste getirdiler ama verilen bilgilerde görülüyor ki, Süleyman Bey'den daha uzmanı da yok. Önce telefonda konuştuk, baktım Süleyman Bey biraz isteksiz. Dedim ki, "İhaleye gir, teklifini ver. Ucuz yapmanı istemiyorum, zaten ucuz yapsanız da kabul etmem." O zamanki parayla, 4,5 milyonla bu iş biter diye hesaplamışız. Süleyman Bey kabul etti. Kısa bir süre sonra üç kardeş bir teklif verdiler. İhale komisyonu başkanı da Sadun. O da melek gibi bir çocuk. Sadun bir süre sonra telaşla odama geldi, "Efendim, su işine verilen teklifleri açtık. Dört müteahhit katıldı. Demireller yüzde 18 ile en yüksek tenzilatı yapmışlar. Demirellerin fiyat kırışını fazla yüksek bulduk, bir de sizin fikrinizi alalım" dedi. Gerçekten ben de tenzilatı fazla buldum ama Süleyman Bey'in hesabını doğru yaptığından da emindim. Olsa olsa, öğretim üyesi olduğu bir okula jest yapmak istemiştir, diye düşündüm ve ihaleyi yapmalarını söyledim. Ertesi gün, Sadun daha da telaşlı geldi odama. Bu sefer anlattıkları beni de heyecanlandırdı. Komisyon, ihale yapmak için toplandığında, Demirel, "Ben tenzilat oranını artırmak istiyorum" deyip eski zarfını almış, yüzde 24 tenzilatı kabul eden yeni bir zarf vermiş ve gitmiş. Şimdi Sadun soruyor: "Ne yapacağız?" Sekreterime Süleyman Bey'i arattım. Sadun da yanımda, yüzde 18 tenzilatı nedeniyle onları ihaleden diskalifiye etmeyi tartışırken, bu yeni tenzilatın ortalığı daha da karıştırdığını söyledim ve ne olduğunu sordum. Süleyman Bey, ihalenin keşif bedelini hesaplarken, dışarıdan getirecekleri boru ve ekipmanların gümrük vergisine tabi olacağını zannettiklerini, oysa ODTÜ Kanunu'nu tetkik ettiklerinde, üniversite ihtiyaçları ithal edildiğinde bu vergiyi ödemeyeceklerini gördüklerini, bu nedenle ortaya çıkan yüzde 6'lık kazancı üniversiteye mal etmeye karar verdiklerini söyledi. Teşekkür edip telefonu kapattım. Sadun'a da bizim teşkilatın ihale şartlarını hazırlarken dalga geçtiğini, gümrükten muaf olduğumuzu söyledim. Mesele ortaya çıkınca, ihalenin yapılmasını söyledim ve ihaleyi de Demireller aldılar.

— Bu ihale nedeniyle daha sonra pek çok söylenti oldu değil mi?

— Evet. Konu, Demirel'in 1964 Kasım ayında, Adalet Partisi başkanlığına seçilmesinden sonra, partiler arası mücadelenin ve onu karalama kampanyasının malzemesi yapıldı. Demirel, vergi muafiyeti karşılığı parayı, haksız olarak cebine indirmekle itham edildi. Milletvekili bir zat, bu konuda verdiği bir demeçte, son derece tutarsız, haksız bir beyanatta, üniversite yöneticisi olarak bizleri de bu duruma göz yummakla suçladı. Ben de kendisine, basın yoluyla bir tekzip yolladım. Sert bir tekzipti. Yazıyı da "...bu herif, cahil bir müfteri!" diye bitirdim. Milletvekili "herif" kelimesini ileri sürerek, hakkımda hakaret davası açtı. Mahkemede, konuya etimolojik olarak yaklaştım ve herifin Farsçada "adam" manasına geldiğini ispat ettim. Yargıca sordum, "Kendisine sorar mısınız, bu adam adamlığı kabul etmiyor mu?" Tabii, mahkemede gülüşmeler oldu ve bu ilk celsede beraat ettim. Bu iş de böyle kapandı.

— Peki, unutulan su projesi zamanında tamamlandı mı?

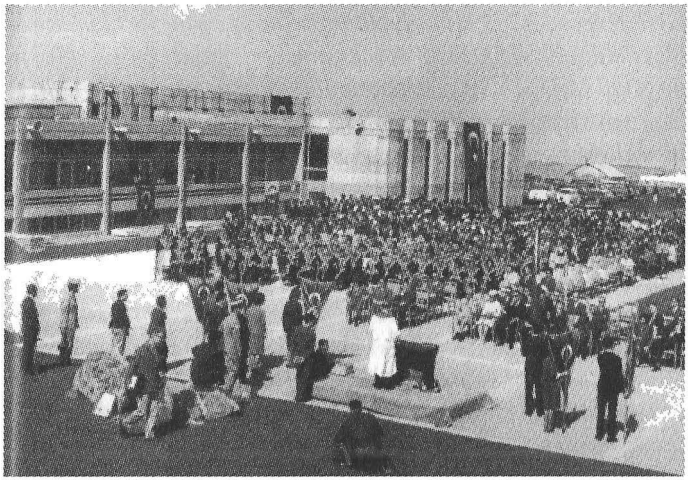
— O zaman Türkiye'de boru falan yapılmıyordu, Süleyman Bey'in aldığı işin en zor tarafı, boruları çok hızlı getirmek zorunda olmasıydı. Su, okula Eymir Gölü'nün ilerisindeki vadiden getirilecekti. O suyu oradan alıp Çankaya tepesinden çıkarıp, Dikmen üzerinden bize getirecekti; zor yani. Bu arada da kış geliyordu. O zor işi, Ali üstlendi. Kahraman Ali! İşçilerin başında oturdu, sekiz ay dağda yaşadı ve o boruları döşedi. İhalenin teknik işlerini Süleyman Bey nezaretinde Şevket Bey yaptı. İş bitti, geçici kabulü yapacağız, o arada da üniversite açılıyor. Açılışta idare etmek için geçici bazı tedbirler aldık. Yakında Yalıncak'ta bir pınar vardı, onu kampusa akıttık. Bu da bizi ilk açılışta idare etti. Pınar yetmemeye başladığı zaman da Süleyman Bey'in suyu gelmişti zaten. O kadar iyi yaptılar ki işi, hiç tamir gerektirmedi. Okulun açılışından sonra geçici kabulü yaptık. Ertesi gün Süleyman Bey geldi, fakat konuşma arasında anladım ki, işi yetiştirmek için o kadar hızlı çalışmışlar ve kaynaklarını o kadar yoğun kullan-

mışlar ki, zarar etmişler. Zararın karşılığı olarak herkese yaptığımız gibi ona da 1 milyon lira ödemek istedim, katiyen almadı. Hep savunması şu: "Ağabey, ben senden zarar ettim ama Ereğli'de lojmanları yaptım, oradan kâr ettim, bu para da helal olsun memleketin çocuklarına, bir yere gitmedi ki, öğrencilere gitti."

Kampusta eğitim başlıyor

— Epey badire atlatmanıza rağmen verdiğiniz süreye yetişebilmişsiniz.

— Dinlerken kolay geliyor değil mi? 1963 Eylül ayında mimarlık fakültesi blokları bütünüyle bitmiş, yollar yapılmış, elektrik, telefon bağlanmış, su, kanalizasyon ve arıtma tesisi devreye sokulmuş, çevre düzenlemesi de yapılmıştı. 10-12 binanın inşaatı ise henüz devam ediyordu. Artık 12 Mart 1962'de verdiğimiz sözü tutup, üniversitenin önemli bir bölümünü kampusa nakledebilirdik. 1 Ekim 1963'te yeni ders yılına törenle başladık. Tüm ekip olarak duyduğumuz heyecanı anlatamam. Herkes Orta Anadolu'da yeni bir bilim meşalesinin, bir ışığın yandığının idraki içindeydi. 1961 yazında ODTÜ'nün kuruluş kanunundan dört yıl sonra hâlâ 39-40 akademik personeli, 340 öğrencisi olan, içte ve dışta sürekli tenkide uğrayan orta çaplı bir ortaokul görünümündeydi. 1960 Ağustos ayında bana ODTÜ rektörlüğü ilk teklif edildiği zaman ODTÜ bu durumdaydı. Ona rağmen ben teklifi heyecanla kabul ettim. Çünkü bu teklif bana Türkiye'nin son derece muhtaç olduğu bir alanda, çağdaş bir teknik üniversitenin kurulmasında hizmet verebilme olanağını sağlayacaktı. Bu daveti ben başka her türlü maddi imkan ve rahatlığa tercih ederek kabul ettim, benimsedim. Bu görevde benim istediğim heyecan, benim istediğim hizmet imkanları vardı. Üniversitede işe başladığımda aynı heyecanı, öğretim üyelerinde ve öğrencilerde de gördüm ve çok mutlu oldum. Hepsinde üniversitelerine hizmet etmek isteği ve azmi vardı. Biz 1961 Kasım ayında ODTÜ'de bu azim ve kararlılıkla yola çıktık.

Kemal Kurdaş, 1 Ekim 1963'te neredeyse her günü olaylı geçen bir yıldan sonra, vaat ettiği gibi, ODTÜ'nün yeni eğitim yılını, Balgat kampusunda başlattı.

O tarihten 1969 Kasım ayına kadar uzanan sekiz yıllık görev süremizde izan ve vicdan sahiplerinin zaman zaman, "Cumhuriyetin en büyük eserlerinden biri" ya da "bir uygarlık abidesi", "dünyanın en seçkin üniversitelerinden biri" iltifatlarıyla tanımladıkları bir üniversite yarattık. Sekiz yılda üniversitenin akademik gelişmesi de mucizevi oldu. Akademik kadro 1961 ortasında 39-40 kişilik düzeyden 820'ye, öğrenci sayısı ise 340'tan 8 bin 240'a çıktı. Bu dönemde üniversite özellikle temel bilimlerde Balkanlar'ın, hatta Orta Avrupa'nın en güçlü akademik kadrolarına sahip, bilimsel yayınlarıyla dünyada ilgi çeken bir üniversite oldu.

ODTÜ kaçak mı?

— ODTÜ ile Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek arasında Kızılırmak'tan kente verilecek içme suyunda arsenik olup olmadığı konusunda başlayan tartışma,

Gökçek'in ODTÜ'nün binalarının kaçak olduğunu söylemesi ve "Gerekirse ODTÜ'yü yıkarım!" sözleriyle çok farklı bir noktaya taşındı. Gerçi mahkeme kararıyla, böyle bir uygulamanın yapılamayacağı kesinleşti ama ODTÜ'yü uluslararası bir eğitim kurumuna dönüştüren kişi olarak sizin konu hakkındaki değerlendirmelerinizi merak ediyorum.

— Meselenin ilk günlerinde basında çıkan haberlere baktığımda, bu olayın Afrika'da, bir üçüncü dünya ülkesinde geçtiğini sandım. Çünkü uygar bir toplumda, bir büyükşehir belediye başkanının, dünyaca tanınmış bir üniversiteyi taciz edip, onu rahatsız etmesi rastlanır bir olay değildir. Hatta, aksine rastlanır; gelişmiş ülkelerde büyükşehir belediye başkanları, o eğitim müesseselerini kucaklar, onu sever, ona yardımcı olurlar. O müessese o şehre, kimse istemediği halde bir orman yapmış, bir nefes alma yeri vermişse –ODTÜ'nün yaptığı gibi– o orman alanını küçültmek değil, bir katı artırmayı, büyütmeyi düşünürler uygar toplumlarda. Belediye Başkanı Melih Bey, ODTÜ'ye vergi salmış, 46 yıl evvel yapılmış 45 binayı kapsayan bölümün kaçak olduğunu söylüyor ve ayıp ediyor.

— Bu 45 bina sizin döneminizde ve sizin tarafınızdan yapıldı; binaları kaçak mı yaptınız?

— Tabii ki yok böyle bir şey. Kesinlikle hayır. Bu hareket ve alınan karar üniversiteyi taciz maksadı ile alınmış, hukuk dışı, son derece rahatsız edici, haksız kararlardır. Üniversite bu hareketleri yargıya intikal ettirmiş, yürütmeyi durdurma kararları almıştır. Üniversitenin bu hareketlerine ben de katılıyorum. Niçin katıldığımın izahına gelince: ODTÜ 1956'da, özel kanunla kurulmuş bir yükseköğretim kurumu ve kampus üniversitesidir. Ankara şehri dışında sahip olduğu 45 bin dönüme yaklaşık saha, bir kampus yapılması hedefiyle, hükümet kararıyla üniversiteye tahsis edilmiştir. Bu arazinin tamamı ve içinde yapılacak kampusun her binası, tesisi ve zerresi Ankara Belediyesi sınarları dışındadır. 1956-1986 arasında Türkiye'de imar konusunda meri kanun 1956 Temmuz

ayında kabul edilen 6785 numaralı kanundu. Bu kanun Türkiye'de resmi inşaatları imar mevzuu içine alan ilk kanundur. Ama kanun resmi inşaatı kapsamına almakla ve bazı hallerde onların yapımını ruhsata tabi tutmakla beraber, hem imar mevzuunu içine almış, hem mevzuat açısından dar bir sınırla bağlanmıştır. Bu sınır da, resmi inşaatın belediye içinde olması veya yeni yapılan binaların, belediye sınırları içinde yapılmasıdır. Kanun, bir resmi inşaat, bir belediyenin sınırları içindeyse onu imar mevzuatına almakta ve onları belediyelerinden ruhsat almakla mükellef tutmaktadır. ODTÜ ve içinde yapacağımız kampus bütünüyle ve her zerresiyle Ankara Belediyesi sınırları dışında olduğundan, 6785 numaralı kanunun kapsamına girmemektedir ve yapacakları inşaat ruhsata tabi olmamaktadır. Onun için ODTÜ, 1961'de yeni kampusunun ilk binalarının temelini atarken, kanunun kendisine verdiği hakkı tespit etmiş, belediye ile de istişare edip, onların da aynı kanaatte olduklarını anladıktan sonra, ilk binasının temelini atmış ve inşa etmiştir. Ondan sonraki sekiz yılda da üniversite, hemen bütün binalarını belediyeden ruhsat almadan inşa etmiş ve '60'ların sonunda yeni kampusunun binalarını hemen hemen bitirmiştir. Ankara Büyükşehir Belediyesi 6785 numaralı kanunu bilmektedir ve üniversitenin yapımını ruhsata tabi tutmak için kendisine verilmiş hiçbir hakkın olmadığını takdir etmektedir. Onun için sözü edilen kanun meriyette kaldığı 30 yıl boyunca yeni üniversite kampusunda yapılan hiçbir bina ve tesisten ruhsat almasını istememiştir ve tabii üniversite de kanuni hakkı çerçevesinde gönüllü ruhsat ödeyeyim diye hiçbir başvuru yapmamıştır. ODTÜ yeni kampusunun bütün bina ve tesisleri böyle bir anlayış içinde ruhsatsız inşa edilmiştir ama bu tesisler kaçak değildir. Türkiye 1985 Mayıs ayında imar konusunda 3190 sayılı yeni bir kanun kabul etmiştir. Bu kanun bir evvelki kanunu, tabiatıyla yürürlükten kaldırmıştır. Fakat belediye eski kanun zamanında yapılmış bütün bina ve tesislerin ruhsat almamak bakımından kanundan doğan bir müktesep hakları olduğunu tescil ederek, üniversiteden 1985'ten sonra da eski binaları için

ruhsat almaları için bir istekte bulunmamıştır. Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin üniversiteden yol geçirip üniversite arazisinin yüzde 40'ına sahip olmaya çalışması da, 40 yıl önce yapılan binaların ruhsatsız olduğunu iddia edip, yıkma tehdidinde bulunması kadar kanun dışıdır. Belediyenin 2008'de ODTÜ'ye yaptıklarını, eski bir ODTÜ rektörü olarak, değerlendirme ve düşüncelerimi hazırladığım bir memorandumla üniversite rektörlüğüne takdim ettim. Sanıyorum memorandumu üniversite arşivine koydular.

— Belediye ile ODTÜ ilişkisi neden bozuldu?

— Dış görünüşü itibariyle Melih Gökçek'in 15 yıllık Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığının son aylarına gelinceye kadar Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı ile ODTÜ arasında ruhsat ve imar konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. İki kuruluş arasında beliren şiddetli fikir ayrılığının konusu ve nedeni, belediyenin Kızılırmak'tan Ankara'ya getirdiği suyun kalitesidir. Belediyenin bastırıp halka ücretsiz dağıttığı dergilerin 27 Şubat ve 4 Mart 2008 tarihli sayılarında Kızılırmak'tan getirilen suyun müjdesi verilip, "ODTÜ'nün bu su hakkında temiz raporu vardır" denmekte ve basın yolu ile Ankara halkına, "bu tertemiz sudan bol bol içiniz, temiz su ihtiyaçlarında da bu suyu bol bol kullanınız" çağrısı yapılmaktadır. ODTÜ, belediyenin bu propagandasına karşı çıkarak Kızılırmak suyu konusunda belediyeye katiyen temiz su raporu verilmediğini, ODTÜ'de yapılan tahlillerde bilakis suda sağlık kurallarına uygun olmayan, kuralların çok üstünde arsenik tespit edildiğini açıklamış, Kızılırmak suyunun katiyen içilmemesi gerektiğini, sağlık ile ilgili alanlarda hiç kullanılmamasını önermiştir. Kızılırmak suyu konusunda Ankara Büyükşehir Belediye başkanının pervasızca yalan söylediği ve Ankara halkının sağlığı ile oynadığı böylece ortaya çıkınca, büyükşehir belediye başkanı intikam hissi ile dolu olarak, ODTÜ'ye karşı şiddetli bir şantaj ve cezalandırma hareketine geçmiştir. Üniversite bu şantaj hareketine karşı kanuni mercilere başvurmuştur. Belediye encümeninin aldığı yıkım ve para

cezalarının her biri için Ankara idare mahkemelerinde 45 ayrı iptal ve yürütmenin durdurulması istekli dava ikame etmiştir. İdari mahkemelerde 45 binanın tamamında ayrı ayrı yürütmenin durdurulması kararını vermiştir. Bütün bu anlattıklarımdan sonra eğer benim Orta Doğu'ya yaptığım hizmetler ve binalar kaçaksa, o zaman ben kaçakçıların imparatoruyum.

— İlk defa bir röportajımda, biri kaçakçı olduğunu bu kadar övünerek söylüyor!

— Kaçakçılık buysa evet! Binalarda bazı aksaklıklar da gördüğünü söylüyor Melih Bey. İddia ediyorum ki, benim yaptığım binalar Türkiye'nin en sağlam binaları olduğu gibi, diğer ülkelerle kıyaslandığında da ilk sıralardadır. Hiçbir deprem orayı yıkamaz, iddia ediyorum. Bir de siz yaptığınız binalar için aynı şeyleri iddia edin bakayım. Türkiye'de deprem etüdü yapılarak inşa edilen ilk binalar onlardır sanıyorum. Komik gelecek belki size ama o binaların temellerinin hepsine benim tarafımdan konulmuş notlar vardır, "Bu bina Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından, Kemal Kurdaş'ın idaresi zamanında yapılmıştır" diye. Arkeolojiye meraklıyım ya, bir gün arkeologlar oraya gelirse, adımı öğrensin diye o notu koydum. Hâlâ duruyor o notlar, eğer Melih Bey bir gün o binaları yıkmayı başarırsa, benim adımla karşılaşacak yani, şoka uğrayabilir! Gerçi bundan da vergi almaya kalkabilir, kim bilir?

İlk üniversite ormanı kuruluyor

— ODTÜ ormanı da bu tartışma içinde gündeme geldi. Ankara'nın yeni nâzım planında ormandan bir anayol geçirilmesi planlanıyor. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Önce size bundan yaklaşık 30 sene öncesine ait bir olayı anlatayım: 1980'lerde Karayolları, Karakusunlar köyü tarafından, bazı noktalarda ormana dokunan bir yol yapmak istedi, biz ormana dokunulmaması şartı ile buna razı olduk. Ankara Belediyesi bu yolu, izin verdiğimiz halde 20 yıldır

yapmadı, çünkü niyetleri farklı. Yolu kampüsün ortasından geçirerek, ne yapılmak isteniyor, bunun değerlendirmesini kamuoyuna bırakıyorum. Böyle bir bölünme ile ormanın yarısı gidecek. 20 yıl önce muvafakatını verdiğimiz yolu yapmıyorlar, illa ODTÜ'nün ortasından yol geçirmek istiyorlar. Biz bu hareketi kabul edemeyiz, sanırım Türkiye'de de bu hareketi Gökçek ve yandaşlarından başkası kabul etmez. Ama bütün bu münakaşa bitmiştir, devlet 2008 sonunda bir kanun çıkarmıştır. 27 Temmuz 2008 tarihli 5793 sayılı kanunun 14'üncü maddesi ile 3194 sayılı kanunun 11'inci maddesine "Hazinenin özel mülkiyetinde veya devletin hüküm ve tassarufu altında bulunan ve ağaçlandırılmak üzere izin verilen taşınmazlardan projesine uygun olarak ağaçlandırılanlar, imar planı kararıyla başka bir amaca ayrılamaz" fıkrası eklenmiştir. Benim bu maddeden çıkardığım sonuç, ODTÜ'nün genç ormanının ve güzel üniversite kampusunun nâzım planı tasarlayıcılarının tasallutundan kurtulabileceği merkezindedir.

— *Bu alanı orman olarak tescil ettirmiştiniz değil mi?*

— Tabii, böyle adamlar çıkabilir diye, ağaçlandırmayı yaparken burayı tescil ettirmeyi ihmal ettirmedik. Zannediyorum rahmetli Nedim Ökmen tarım ve orman bakanı iken ormanlaştırma gayretimize devletin de katılmasını istedik ve onlara Konya Yolu'nun Dikmen'den Mogan'a doğru inen kısmının ağaçlandırmasını orman idaresine verdik. Tescil işlemini de bu dönem yaptırdık zaten. Ama bu olayı da anlatmam lazım. Orman idaresi de ağaçlandırma işini müteahhitlere vermiş. Casuslarım bir gün, "Efendim, müteahhitler Bolu'da ormanlarda çamlardan dallar kesip, sizin araziye ağaçmış gibi dikiyorlar" dediler. Gidip baktık, hakikaten söyledikleri doğruymuş. Nedim'e bunu söylemedim ama biraz kızdım içimden; birader oraya ne diye müteahhit sokuyorsun, ağaç dikmek aşk işidir, evlat yaratmak gibidir. Heyecanla dikersen ağaç da onu hisseder ve sana müspet cevap verir; bu iş müteahhitle olmaz. Sonra orada bir kısım alanı ilkokul öğrencilerine ayırmıştım, onlara da bu sevgiyi aşılamak için. O ilkokul öğren-

ODTÜ'de 3 Aralık 1961'de düzenlenen ilk ağaç dikme bayramında Kemal Kurdaş, ağaçlandırma ekibiyle birlikte.

cilerinin dikim yaptığı alan, o boğazda en iyi tutan yer oldu. Benimle birlikte yürüyen öğrencilerde de bu aşk vardır. Bugün ODTÜ mezunu olan öğrenciler nereye gitseler, orada bir koru yapıyorlar. Zaten biri bana kendini tanıtmak istediğinde, "Efendim, ben sizin için ağaç dikmiş olanlardanım" diyor. Ben de, "Benim için değil, Türkiye için diktin!" diyorum. Ben Türk insanının doğaya gerçekten âşık olmasını istiyorum; sözle değil... Biz güzel sözler söyleriz ama ağacı da keseriz, ormanı yok ederiz, yeşili katlederiz. Ben elime ODTÜ gibi bir arazi geçirince, öğrencimin eğitiminin bir parçası olarak, ormanı düşündüm ve öğrencimi oraya yönelttim. Bana kimse ne yap dedi, ne de yapma dedi. İsmet Paşa bir bir gün espri yaptı, size o tatlı espriyi anlatayım. Kendisini ağaç dikme günlerine özel olarak davet ediyordum; orman şekillendikten sonra, bugünkü yurtların arkasını da ağaçlandırıyoruz, sabahları yurtlara girip çocukları uyandırmışım, öğrenciler ve idarecilerden oluşan bir heyet de gitmiş İsmet Paşa'yı

almış, ağaç dikmeye getirmişlerdi. Çocuklar İsmet Paşa ile ağaç dikmekten çok hoşlandı, heyecanla işlerine başladılar. Biz harıl harıl çalışırken yağmur çiselemeye başladı. Bir ara İsmet Paşa, o müthiş ciddi bakışlarını yüzüme dikip, "Kurdaş, sen bu ağaçlamayı bir kanuna dayanarak mı yapıyorsun, senin ağaç dikmek için bir kanunun mu var?" dedi.

— *Ne cevap verdiniz?*
— "Yok, paşam" dedim, "burada Adnan Bey'in Vatan Cephesi'nin aldığı bir sürü işçi var, öğrenciler var, hocalar var, elimizde kazmalar var, kürekler var, arazi boş, bu ağaçları dikeceğiz. Ben bu dağları ağaçlandırmak istiyorum. Kanun olsa da ağaçlandırırım, olmasa da." Güldü İsmet Paşa, "Madem kanun yok" dedi, "sen ne hakla beni evden buraya getirtiyorsun?" Bunun üzerine, "Paşam, bazen kanun olmadan da birtakım işler zorla yaptırılır, biliyorum Kurtuluş Savaşı sırasında zatı devletleriniz de..." dedim. Eliyle ağzımı kapatıp, karşılıklı güldük. Rahmetli İnönü ile çok defa el ele tutuşarak ODTÜ arazisinde yürüyüşler yapar, Türkiye ve dünyanın ahvalinden başlayıp her konudan konuşurduk. Niye el ele tutuşurduk diye düşündüm bir an, galiba düşme korkusundandı; o zamanlar böyle âdetler vardı ya da. Şimdi bende de 90 yaşında bu korku var mesela.

— *Vatan Cephesi ile ODTÜ ormanının ne ilişkisi var?*
— Menderes döneminde üniversiteye "ağaçlandırma faaliyetleri" adı altında 158 işçi alınmış, ondan bahsediyorum. Bunlar hazır kuvvet, Kızılay'da bir olay olduğunda gidip, "devletlûya" hizmet edecekler. İyi hatırlattınız, göreve başladığımda onlarla ilgili de enteresan şeyler oldu. Ağaçlandırma ekibinin başında Dr. Alaattin Egemen adında bir arkadaş vardı. Tanışmak ve durum değerlendirmesi yapmak üzere kendisini rektörlüğe çağırdığımda, bazı soru işaretleri vardı kafamda. Gerçekten teknik bir eleman mı, yoksa Vatan Cephesi'nin milislerinin sevk ve idaresinden sorumlu bir zat mı vardı karşımda? Konuyla ilgili olarak pek çok soru sordum. Soruları-

ma yapabildiği kadarıyla ayrıntılı cevaplar verdi. Bu arada Vatan Cepheli personel hakkında da sorular sormayı ihmal etmedin. Bana şunları anlattı: Bu işçiler köy değil, kent kökenli imiş, doğal olarak da ağaç dikimi konusunda pek bilgileri yokmuş. Zaten 27 Mayıs 1960'a kadar da ağaç dikimi konusunda pek bir şey yapmamışlar. Alaattin Bey, ancak bu tarihten sonra kendisinin işçileri arazinin çevresine tel çekilmesi, Eymir civarının ağaçlandırılması konusunda çalıştırdığını ve konu hakkında eğitim verdiğini söyledi. Son olarak da kulağıma eğilip, sanki bir sır verir gibi ama gülerek, "Efendim, işçiler sizden çok korkuyor!" dedi. İşçiler, Vatan Cepheli oldukları için kendilerini işten çıkartacağımdan korkuyorlarmış. Kendisine açık bir biçimde, bu göreve adam harcamaya değil, iş yapmaya geldiğimi, görevini gereği gibi yapan hiç kimsenin işini kaybetme korkusu yaşaması için bir neden olmadığını söyledim. Tabii, yaz-kış, gece-gündüz demeden herkesten büyük bir özveri beklediğimi söylemeyi de ihmal etmedim. 158 Vatan Cepheli, kısa sürede işlerini öğrenip, disiplinli ve çalışkan bir ağaçlama ekibi haline geldiler. Açık yüreklilikle söylemeliyim ki, ODTÜ ormanının hızla meydana çıkması ve gelişmesinde katkıları oldu. Ben de ilk gün söylediğim gibi onlara karşı hiçbir haksızlık yapmadığım gibi, bir ağabey, bir arkadaş gibi davrandım.

— Başlangıçtaki hedefinizi yılda 1,5 milyon ağaç olarak planlamıştınız. Bu kadar ağacı nereden bulacağınızı düşünüyordunuz?

— İlk önce bir durum değerlendirmesi yaptık. Öncelikle üniversitenin iki fidanlığı vardı ve buradan yılda 450-500 bin fidan sağlayabileceğimizi ummuştuk. Buna ek olarak Orta ve Batı Anadolu'da ne kadar il ve ilçe fidanlığı varsa, hepsiyle temasa geçtik ve bizim işimize yarayacak tüm fidanlara neredeyse el koyduk. Ayrıca sonraki yılları da garanti altına almak için, siparişler verdik. Kuraklık ve şiddetli kışa dayanıklı olmak şartı ile ibreli ya da yapraklı her türlü ağacın dikimine karar verdiğimiz için de, meşe, badem gibi ağaçların tohum-

1964 öğretim yılı açılışında Kemal Kurdaş ve İsmet İnönü, öğretim üyeleri ve öğrencilerin yanında şakalaşıyorlar.

larıyla arazinin bir bölümünü ağaçlandırabiliriz diye düşündük. Yaptığımız denemelerden sonra ormanımızda 30'un üzerinde farklı tür belirdi. Biz ormanı yapmaya başladığımızda, Ankara'da hâkim olan görüş, "Burada akasyadan başka ağaç olmaz"dı oysa. Çınar bulamadık mesela. Sonra birileri, Bartın Deresi'nde yabani çınar olduğunu söyledi. Herhalde 15 kamyonla gittik oraya, 158 bin çınar fidanını söktük ve Orta Doğu'ya getirdik.

— İlk ODTÜ Ağaç Dikme Bayramı'nı anlatır mısınız biraz?

— Hiç unutmuyorum, daha kampusun inşaatına başlamadan ilk bayramı 3 Aralık 1961 Pazar günü yaptık. Bu tür törenlerdeki uzun konuşmaların sıkıcılığını bildiğimden oldukça kısa bir konuşma yaptım. "Ecdadımız, babalarımız ve bizim kendi kuşaklarımız Anadolu doğasını çok yıprattık, tahrip ettik, artık tehlike çanları çalıyor. Gidebileceğimiz başka bir yurt da yok. Bu toprakları yeniden geri kazanmak zorundayız. Biz kendi hesabımıza arazimizi baştan aşağı bir or-

manla örterek görevimizi yapacağız, başkalarına da örnek olmaya çalışacağız. Bugün bu göreve başlıyoruz" dedim. Konuşmamdan sonra törene katılanların her biri ellerine kazma kürek alıp etrafa dağıldı. Aslına bakarsanız ben de ayağıma ilk defa çizme giymiş, çukur açıyordum. Bu arada da çevremde 15-20 kişilik bir öğrenci ekibi var. O sırada henüz Meclis'in arkasındaki barakalarda eğitim yapılıyordu. 300 civarındaki öğrencilerimizin hepsini götürmüştük ağaç dikimine. Nasıl heyecanlıydılar, görmeliydiniz. O çocuklar şu anda 60 yaşına geldiler ama hâlâ o günleri hatırlıyorlar. Yüzlerindeki ifadeyi nasıl anlatsam ki? Öncelikle beni, yani rektörlerini ilk defa görüyorlardı ve büyük bir merak içindeydiler. Öğrencilerin beni izlediğinin farkındayım, kendime konunun uzmanıymış gibi bir hava vermeye çalışırken beş ya da altı kişilik bir grup dikkatimi çekti. Herkes elinde kazma kürek ağaç dikme işine girişmişken bu grup, hiçbir şey yapmadan, yüzlerinde küçümseme ifadesiyle sadece beni süzüyorlardı. Bu arada bir ayrıntı vereyim, hepsi de gayet şıktı. Ben de bu tür davranışlara hiç tahammül gösteremem, yanlarına gittim, törene katıldıkları için teşekkür ettim ve kendilerinin de ağaç dikmek isteyip istemediklerini sordum. Başlarındaki ince, uzun boylu, Hitler tipi badem bıyıklı ve şık paltolu bey çok kısa ve net bir cevap verdi: "Hayır!" Şaşırdım tabii, ağaç dikmemek için özel bir sebepleri olup olmadığın sordum. Adam yine aynı sert ifadeyle, "Var" dedi, "ağaçları yanlış dikiyorsunuz!" Hâlâ nezaketimi koruyarak, haklı olabileceklerini, çünkü bizlerin bu işte acemi olduğumuzu, ama kendisinin bize doğru dikim şeklini gösterebileceğini söyledim. Adam ne dese beğenirsiniz: "Bu benim işim değil!" Sonra da yine aynı aşağılamayla, yanlış dikim yaptığımız için bu fidanların ancak yüzde 10'unun tutacağını, gerisine yazık ettiğimizi söyledi. Bu arada bütün bu konuşmalar da öğrencilerin önünde oluyor! Bu afra tafra arasında, görevlerinin ne olduğunu sordum, Yeşil Türkiye Cemiyeti İdare Meclisi başkanı ve üyeleriymişler. Eh, artık günah benden gitmişti. "O halde sizden rica ediyorum, buyurun kürekleri alın ve her biriniz bir fidan dikin. Biz

de etrafınıza toplanıp, bir fidan nasıl dikilir öğrenelim. Yok, eğer dikmeyecekseniz, lütfen burada başımızda durup moralimizi bozmayın" dedim. Tahmin edilebileceği gibi, ağaç falan dikmediler ve bize son bir küçümseyen bakış fırlatıp tören alanını terk ettiler. Biz de elimizdeki fidanları birkaç saat içinde bitirdik ve töreni de böylece tamamlamış olduk.

— *Sonrasında bu dernekle ilişkiniz oldu mu?*

— Bir daha yakın ilişkimiz tüm davetlerimize rağmen olmadı ama "bu fidanların yüzde 90'ı kurur" lafı, 1962 senesini bana zehir etti. Bizim ağaç dikme bayramından yanlış hatırlamıyorsam yaklaşık bir ay sonra dernekten, antetli kağıda yazılmış, imzalı mühürlü bir mektup geldi. Yine aynı şeyleri söylüyorlardı ama iki fark vardı konuşmalarıyla arasında. Birincisi, daha insaflı bir tahmin yapmış ve kuruyacak ağaç sayısını yüzde 90'dan, yüzde 85'e indirmişlerdi, bir de bizi milli serveti heba etmekle suçluyorlardı. Bir an derneğin tahminlerinin doğru çıkması durumunu düşündüm, gerçekten de tam bir skandal olurdu. Ciddi bir kampanyaya dönüştürmüştüm çünkü ağaç dikimini. O kışı nasıl geçirdiğimi anlatamam. Çok sık aralıklarla, törende dikim yaptığımız ve yaklaşık 35 bin fidanın olduğu, okulun girişindeki alana gidiyordum. 1962'nin ilkbahar aylarında hâlâ fidanlarımız iyi görünüyordu. Ama temmuz ayına çok sinirli girdim, siz de Ankaralısınız, bilirsiniz, temmuz ve ağustos ayları Ankara'nın en zor aylarıdır, kuraklık had safhadadır. Bu arada tek tek saymadık tabii ama gördüğümüz kadarıyla en fazla üç ya da dört fidan kurumuştu. Temmuz ayında Yalıncak'taki pınarı kullanarak fidanlarımızı suladık. Ağustos ayını da kazasız belasız atlatınca artık rahat bir nefes aldım. Kasım ayına geldiğimizde, fidanlarımızın tamamı ayakta ve sağlıklıydı. Tabii ki bunu büyük bir keyifle derneğe yazıyla bildirdik ve gelip ormanımızı görmeleri için davet ettik. Ancak ne o gün, ne de sonraki dönemde ormanımızı ziyarete gelen kimse olmadı. Yani diyeceğim, biz o ağaçları tırnaklarımızla kazarak diktik. Toplam olarak bazı hesaplara göre 15 milyon, bazı hesaplara göre de

11-12 milyon ağaç dikmişiz. Geceleri yağmur yağarken evimizden fırlayıp, oh yağmur yağıyor, ağaçlar tutacak, diye heyecanlanmışızdır. Şimdi bu ormanda Ankara nefes alıyor; bir hayat bahçesidir orası. Deniz Bey (Baykal), "Kemal Kurdaş, Ankara'ya bu ormanı yapmakla, tüm belediye başkanlarından daha fazla hizmet etmiştir" dedi, galiba Melih Gökçek beni bu nedenle kıskandı! Bütün Ankara orada nefes alıyor, o üniversite bugün dünyanın en meşhur üniversiteleri arasında, Türkiye'nin belki de en parlak üniversitesi. Şimdi sen orayı koruyacağın yerde, bir tarafından parçalamaya çalışıyorsun, taciz ediyorsun. Ayıpladım, tek kelimeyle ayıpladım!

— Ankara'da sizin adınızı taşıyan parklar var; bu parkları gezdiniz mi?

— Ayaş'ta da bir Kurdaş korucuğu var. ODTÜ'yü ağaçlandırırken Ankara köylerine de 300 bin ağaç fidesi dağıttım. Köylerde gördüğünüz ağaçlar bizimdir. Şimdi ne durumdadır bilmiyorum ama bizim gönderdiğimiz fidelerle oluşturulmuş o koru. Ankara'da Yenimahalle Belediye reisi iki yere park yapmış, ikisine de benim ismimi koymuş. Bir ara parkları görmeye gittim, eski ODTÜ rektörlerinden Mehmet Bey'le (Kıcıman) parkta görevli olduğu belli olan iki adam konuşuyordu, biri parka adı verilen Kemal Kurdaş'ın kim olduğunu sordu diğerine. Adamlardan biri anlatmaya başladı: "Kemal Kurdaş, bir doktormuş..." Tam bir şeyler söyleyecek oldum ama adam "çok iyi yürekli, uzun boylu bir adammış!" diye devam edince hiç sesimi çıkarmadım, hatta keyiflendim bile. Ama adam Kemal Kurdaş'ın öldüğünü, parka da bu nedenle isminin verildiğini söyleyince itiraz edecek oldum, Mehmet Bey araya girdi, adama, "Hayır, Kemal Kurdaş ölmedi, biraz önce gördüm kendisini" dedi. Adam bozuldu tabii; kendinden öyle emindi ki anlatırken, sanırsınız Kemal Kurdaş'ı yakından tanıyor. Mehmet Bey sonra bana dönüp, "Bakın yaşıyor, Kemal Kurdaş bu bey" dedi. Ama yalan da olsa, benim için uzun boylu dediği ve bir de doktor yaptığı için adamı mükafatlandırdım, biraz bahşiş verdim.

Kemal Kurdaş, Ankara Yenimahalle Belediyesi'nin 1984 yılında kendi adını verdiği parkı ziyaretinde hakkındaki rivayetleri keyifle dinlediğini söylüyor.

Ağa Han'dan ODTÜ ormanına ödül

— ODTÜ ormanı 1995'te Ağa Han ödülü ile de ödüllendirildi. Bu süreci anlatır mısınız?

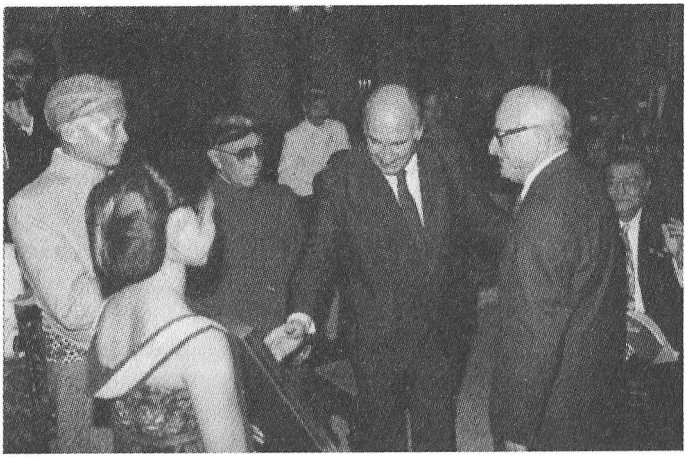
— ODTÜ, kampusu ve eğitimiyle dünyada seçkin bir üniversite pozisyonuna erişince Ağa Han Vakfı'nın ODTÜ ile ilişkisi başlamış ve gelişmiş. Bu süreçte de, bu üniversite ormanı neden yapılmış gibi, kafalarında birtakım, incelemek istedikleri sorular oluşmuş. Bu süreçten benim hiç haberim olmadı. Ağa Han bürokrasisinin başında da ODTÜ'lü bir çocuk var. Zannediyorum hocalarıyla konuşmuş, ormanı kimin yaptığını sormuş. Hep öyledir ya, siz bir şeyler yaparsınız, yaparken kimse karışmaz, iş bittikten sonra işi yaptığını ya da katkıda bulunduğunu söyleyen çok sayıda insan ortaya çıkar. Bu soru tartışılırken, Ağa Han görevlilerine benim adım hiç anılmayarak, başka adlar verilmiş. ODTÜ'yü, anlattığım sekiz yıllık sürede kuran ve sistemlerini yaratan ben ve benim ekibimdir oysa. Fakat Ağa Han kadrosu, dünyada bu tür araştırmaları

çok yaptıkları için, bu konuda ciddi ihtisas sahibi durumdalar; şüphecilikleri var. Kendilerine verilen isimleri dinlemişler, tatmin edici bir bilgi alamamışlar. Araştırmalar ilerlerken, "Yok yahu, söylediğiniz isimlerle ne alakası var, orayı Rektör Kurdaş canını dişine takarak yaptı" diyenler olmuş. Peki kim bu Rektör Kurdaş, ortada yok, kimse de adını anmıyor! Sonra bir telefon geldi, benden randevu istediler. Ankara'da Sheraton Oteli'nin kafesinde randevu verdim Ağa Han çalışanına. Otelin de ısıtma sistemini ben Selnikel şirketindeyken (ileride bu şirketteki çalışmalarımdan bahsedeceğim) biz yapmıştık, onun için gidince orada kalırım. Görevli geldi ve kendini tanıttı. Türk asıllıymış. İki ya da üç saat konuştuk. Bana görev sürem ve üniversitenin kuruluşuyla ilgili sorular sordu. Cevaplar verdim. Sonra hiç bilmeyerek, "Üniversiteyi kurmaya karar verdik ama önce bir prensip kararı aldık: Üniversite inşaatına başlamadan önce, bütün araziyi ormanla kaplamak için harekete geçeceğiz!" dedim. Şaşkınlıkla, "Ne?" dedi, "Kararı inşaattan önce mi aldınız?" Bilmiyorlar tabii. Bana neden böyle bir karar aldığımızı sordu. "Türkiye'nin en büyük derdi, gittikçe kıraçlaşmasıdır. Bize burada bir arazi tahsis edilmişti, ben bunu orman haline getirmek ve üniversiteyi orman içinde kurmak istiyordum" dedim. Adamcağız da bu arada benim söylediklerimi not alıyor. Sonra bana verilen ödülde, bu söz, slogan oldu: "Üniversiteyi orman içinde kurmak: Öğrenciler nerede olursa olsun pencereden baktıkları zaman evvela ormanı görmeliler" demişim. Adam şaşkınlık içinde beni dinliyor, ben de buna şaşırıyorum tabii. Nasıl ağaç aradığımızı, bulamayınca nasıl yöntemler kullandığımızı ayrıntılarıyla anlatıyorum. Adam hızlı hızlı not alıyor, "İşte söylenmesi gerekenler bunlar, kimse bana bunları söyleyemedi" diyor bir taraftan da. O ana kadar temas ettikleri insanların hiçbiri onlara ilham vermemiş. Tabii kimse söyleyemez, nereden bilecekler ki! "Ağaç dikme günü var, gelin!" diyoruz, geliyorlar. "Dikelim" diyorum, dikiyorlar. Dikmeyenin de totosuna vuruyorum! Araştırmalar ilerledikçe o dönemin öğrencilerine aynı soruyu sormuşlar, hepsi "Rektörümüz yaptı

bu ormanı" demiş. Konuşmanın sonunda adamcağız, "Mr. Kurdaş, bu ormanı sizin yaptığınızı şimdi anladım" dedi, "biz yanlış adamlarla konuşuyormuşuz. Biz Ağa Han Vakfı olarak bu fikirleri İslam âlemine yaymak isteriz. Size ödül vermek istiyoruz bu hizmetiniz için" dedi. Ödül falan istemediğimi söyledim. Benimle görüşen adam, Ağa Han'a verdiği raporda, ormanı kimin yaptığını kesinlikle bulduğunu ve nedenlerini de ayrıntılarıyla anlatan bir rapor yazıyor.

— *Neden ödül istemiyordunuz?*
— Orada da söyledim: Biz bu ormanı devletin arazisine, devletin parasıyla, öğrencilerin, hocaların, personelin emeğiyle yaptık. Bu arada İsmet Paşa da dahil, nazımın, sözümün geçtiği herkesi de çalıştırdım. Onun için ödülün bana değil, üniversiteye verilmesini istiyordum. Ben ödül istemeyince işlemler çok uzadı. Ağa Han prensiplerine uygun değilmiş bu durum. Ben de sonuç olarak şunu önerdim: "Siz ödülü üniversiteye verin, üniversiteyi temsilen ben geleceğim ama yeni rektör de yanımda olacak." Rektör Süha Bey (Sevük), zaten orman yapılırken öğrenciydi ODTÜ'de. Çok tartışıldı bu durum. Sonunda benim istediğim gibi oldu. Ödül 50 bin dolardı. İstemedim ama sonuçta ödülün 10 bin doları bana, 40 bin doları da üniversiteye verildi. Tören için Cakarta'ya gittik. Çok güzel bir ödül hazırlamışlardı, onu ODTÜ'ye verdik. Bana verilen çeki de Türkiye'ye gelince...

— *Bir iktisatçı olarak hemen işin mali kısmına gelmek istiyorsunuz ama ben töreni merak ediyorum, biraz anlatır mısınız?*
— Cava ince uzun bir adadır, kuzeyinde Cakarta vardır, bir de güneyde, Güney Kutbu'na bakan, tarihi bir şehirleri vardır, Cokcakarta; burası bütün tarihleri boyunca ayrı bir sultanlık olmuş. İkinci Dünya Harbi'nde de Japonlar işgal edince Cava'yı, Cokcakarta sultanı direnmiş, bu nedenle, sonradan cumhuriyet ilan edilince, sultanlığı muhafaza etmişler, figüratif tabii. Tören de orada yapılıyor, fayton tipi arabaları

Kemal Kurdaş Ağa Han ödülünü Cokcakarta sultanı ve genç Ağa Han'dan alıyor. Kurdaş IMF'de görev yaptığı dönemde de Endonezya'ya gitmiş.

var, o arabalarla gittik saraya. Cokcakarta sultanı bizi ağırladı, 40 karısı mı ne varmış. Çok yaşlı bir adamdı. Bize ödül verdikleri yıl, Behruz Çinici'ye de Meclis'in arkasında yaptığı cami için ödül verdiler. Behruz'un oğlu Kemal de ODTÜ mezunu, babasının projesini gayet güzel savundu. Çok güzel, *impresive* bir ödül hazırlamışlardı, ödülümüzü verdiler bir de içinde çek olan bir zarf takdim ettiler. Sonra konuşma yapmaya çağırdılar, Süha'yı da yanıma alıp çıktım kürsüye ve tam bir saatlik bir nutuk attım onlara. Bana konuyu çabuk dağıttığımı söylüyorsunuz ama siz beni orada görmeliydiniz. Genç Ağa Han, törenleri hep uzaktan izlermiş, bu törende ise yanıma gelip oturdu. Zaten törenden sonra da gelip ODTÜ'yü helikopterle havadan gezdi, inceledi. Ağa Han Cokcakarta'da büyük dostluk gösterdi bana, sonrasında yılbaşlarında da beni andı. Orada da söyledim, eğer rektörün altında birilerine de ödül verilecekse, asıl ödül verilmesi gerekenler ekip başlarıdır. Canavar gibi çalıştılar. Döndükten sonra bana verilen 10 bin doları dağıttım: İstanbul'da Eymir Vakfı

var, birazını onlara verdim, birazını da Ankara'daki mezunlar derneğine. Dernek o sırada bir lokal yapmayı planlıyordu. Böylece parayı da bitirmiş oldum.

ODTÜ'ye dış yardım

— Uluslararası destekle kurulan ODTÜ'nün 1961 yılı itibariyle bu kadar fiziki ve akademik zorluklar içinde bulunması oldukça ilginç.

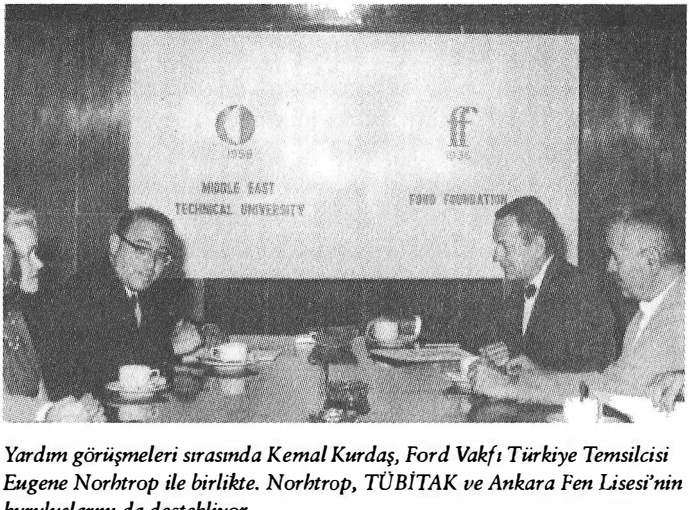
— Bu soruya cevap vermek için, size Hazine'de görev yaptığım dönemde katıldığım bir toplantıyı hatırlatmanı gerekiyor. Anlatmıştım, Fatin Rüştü'yle birlikte, yardım temini için Amerika'ya bir gezi yapmıştık; hani 350 milyon dolar almaya gidip, 33 milyon dolarlık gıda fazlası yardımıyla geri döndüğümüz toplantı! Amerikalıların ODTÜ'nün kuruluşuna başlangıçta gösterdikleri yakın ve müspet ilginin bir anda ilgisizliğe dönüşmesi işte bu döneme rastlar. Bu menfi davranışları ancak 1961'den sonra çok ısrarlı gayretlerle olumluya çevirebildik.

— Dış yardımları artırmak için neler yaptınız?

— ODTÜ'nün 1956'nın şartlarında kurulduğunu göz önünde bulundurarak anlattıklarımı dinlemenizde fayda var. Neydi o dönemki şartlar? Kaynakları kıt, döviz olanakları sınırlı azgelişmiş bir ülke var ortada. Böyle bir ülkede, yabancı dilde ve dünyanın en önde üniversiteleri düzeyinde öğretim, araştırma ve yayın yapmayı amaçlayan milletlerarası bir eğitim kurumu kurmaya çalışıyorsunuz. Tabii ilk başlarda, hedefleri böyle olan bir eğitim kurumunun yurtdışından kolaylıkla dış yardım bulacağı düşünülmüş. İlk dönem Meclis'te yapılan müzakerelerde, "üniversite bir kurulsun, buraya dış yardımlar oluk gibi akacak" gibi ifadeler kullananların sayısı hayli fazla. Ancak realite tabii ki hiç de düşünüldüğü gibi değil. Üniversite kurulduktan sonraki ilk beş yılda yurtdışından gelen yardımların toplamı 1 milyon doların biraz üzerinde. Ancak şu da bir gerçek ki, yabancı-

ların ODTÜ'ye ilgisini canlı tutacak hiçbir performans da gösterilmemiş bu dönemde. Durumu daha iyi kavramanız için, küçük birkaç bilgi daha vereyim. Mesela ilk beş yılda üniversitede dokuz rektör ya da rektör vekili görev yapmış. Böyle bir ortamda da, söylediğim gibi ODTÜ, dış âlemin önüne gözle görülür hiçbir eser veya başarı koyamamış. Sonuç olarak 1961'de, başlangıçta üniversiteye ciddi ilgi gösteren Amerika ve UNESCO, memnuniyetsizliklerini ve tereddütlerini açıkça belli ediyorlardı. UNESCO üst yönetimi, ODTÜ'ye yardım etmemeyi açıkça tartışıyordu. Hatta UNESCO Genel Müdür Yardımcısı Adishesha, projenin birinci kısmının bitiminde yardımın yenilenmemesi fikrini açıkça söylüyordu.

— *Peki üniversiteyi tekrar yardım alır hale nasıl getirdiniz?*
— Evvela biz kendimize düşeni yapalım, üniversitenin fiziksel, akademik gelişmesini ve çerçevesini koruması için önemli ilk adımları üniversitenin kendisi atsın ve sonra yaptıklarını dış yardım kurumlarının temsilcilerine göstersin, fikrindeydim. Mimarlık fakültesinin temelini atana kadar da bu söylediğim stratejiyi uyguladım. Temel atma törenine ise, yerli ve yabancı ODTÜ ile ilgili kim varsa, herkesi davet ettim. Rektör olarak atanmamdan dört ay sonra temel atmam yabancılarda şaşkınlık uyandırdı. Üniversiteye yardım eden UNESCO, CENTO gibi örgütlerin temsilcilerine özel davetiye gönderdim; tahmin edebileceğiniz gibi buradaki amacım, ODTÜ'de bir şeyler oluyor hissini onlarda dramatik olarak uyandıracak bir yöntem uygulamaktı. Daha önce de söylediğim gibi, törende temelini attığımız binanın Ekim 1963'ten önce bitirileceğini ve bu tarihte, üniversitenin kampusa yerleşeceğini söyledim. Tabii, akademik gelişmenin, fiziki gelişmeyle paralel olarak yürüyeceğini söylemeyi de ihmal etmedim. Tahminim, özellikle yabancı konukların kafasında, hayaller kuran ve heyecana kapılarak bu kadar iddialı konuşan bir rektör imajı çizdi o konuşmam ama yine de, "Acaba ODTÜ'de bir şeyler olacak mı?" sorusunu

Yardım görüşmeleri sırasında Kemal Kurdaş, Ford Vakfı Türkiye Temsilcisi Eugene Norhtrop ile birlikte. Norhtrop, TÜBİTAK ve Ankara Fen Lisesi'nin kuruluşlarını da destekliyor.

da düşünmelerini sağladım. 1962 yazı boyunca Ankara'daki yabancı dostlarımız çeşitli vesileler yaratıp, sık sık inşaat alanını kontrole geldiler. Hem attığım temelin 1956'daki gibi bir temel olup olmadığını, hem de iddia ettiğim gibi bir buçuk yılda inşaatı bitirip bitiremeyeceğimizi kontrol ediyorlardı aslında. 1962'nin ikinci yarısında Ankara'daki Amerikalıların bizim hakkımızdaki fikirlerini en fazla etkileyen faaliyetimiz, hazırlık okulunu, barakada da olsa, kampusa taşımamız oldu.

— Daha inşaat devam ederken neden yaptınız bunu?

— Başta Ford Vakfı Türkiye Temsilcisi Eugene Northrop olmak üzere, yabancı dostlarımızın hepsi de bu soruyu sordular. Çocuklara, "İleride mühendis olmayacak mısınız, sizi bu inşaatı kontrol edin diye getirdim!" dedim. Müteahhitler de çocukları çok sevdi. Meclis'in arkasındaki barakaların fiziki imkanları nedeniyle fazladan bir öğrenci bile almamıza imkan yoktu. Ama yeni binalarımızda elimizde İngilizce eğitim

görmüş hazır bir öğrenci kitlesi olması gerekiyordu, yoksa binalar boş kalacaktı! Onun için barakada da olsa, öğrenci yetiştirmemiz gerekiyordu. Öğrenciler biraz zorluk çekeceklerdi ama sonuçları düşünüldüğünde bunun seve seve çekilecek bir külfet olduğunu düşünüyordum. Tabii öğrencilerimi taşımamızın bir sonucu da, yabancıların, "Demek ki, üniversite kesin olarak buraya gelecek ve inşaatlar da çok hızlı bir biçimde bitirilmek isteniyor!" diye düşünmelerini sağlamamız oldu. Böylece uzun yıllardan sonra Amerika ilk kez Cornell Üniversitesi vasıtasıyla ODTÜ'ye yardım yapmayı kabul etti. 1962-63 yıllarında artık üniversiteye yabancı yardım kaynaklarını daha kolay bulur hale geldik. Özellikle Northrop, gayet açık biçimde Ford Vakfı'nın bize yardım etme isteği ve niyeti içinde olduğunu söyledi. Tabii UNESCO'yu gelişmelerden günü gününe haberdar etmeyi de ihmal etmedim. Bunun için de benden önceki yabancı rektör olan Mr. Burdell'i kullandım. Göreve başlamamdan sonra bir yıl yanımda tuttuğum Mr. Burdell'in iş konusunda bana bir faydası olmasa da, iyi bir haber nakledici idi. Yaptıklarımızı UNESCO'ya aktarmasını istediğimde, bunu gayet başarıyla yerine getiriyordu. Önce UNESCO Genel Müdürü Maheu bizi ziyarete geldi ve inşaatı gezdi. O sırada ODTÜ alanında arkeolojik kazılara yeni başlamıştık, Maheu ile oraları da gezdik. Birlikte kazıya katıldık, hatta Maheu bizim kazıda bir anahtar da buldu; gerçi çocuklar o anahtarı Maheu'nun bulması için benim özel olarak koydurduğumu iddia etti ama benim hiçbir sorumluluğum yoktu o olayda! Bu ziyaret ile UNESCO'daki ODTÜ'yü devreden çıkarma eğilimi de bitmiş oldu, hatta ilkinden daha güçlü ikinci bir yardım paketi daha hazırlandı ve imzalandı. Ekim 1963'te yeni ders yılına kampusta başlamamız ise eğer birilerinin kafalarında küçük de olsa bir soru işareti kalmışsa, onu da tamamen kaldırdı. Bundan sonra dış yardım aldığımız kaynakların sayısı 20 civarındaydı. Üstelik aldığımız yardımların hepsi, UNESCO, CENTO, AID, Ford Vakfı gibi kurum ve kuruluşlardan ve uzun dönemli kredilerdi.

— 60'lı yılların ikinci yarısına dünyada gelişen gençlik olayları damga vurdu. Bu dönemde siz Amerikan kuruluşlarıyla yardım nedeniyle sıkı ilişkiler içindeydiniz. Önce ne tür yardımlar aldığınızı, sonra da bu ilişkilere öğrencilerin gösterdiği tepkileri öğrenmek istiyorum.

— Kampusa taşındıktan sonra, yarattığımız olumlu izlenimin sonucu olarak 1963 Kasım ayında, Amerikalılarla verimli bir işbirliği yapabileceğimiz kanısındaydık. Ancak o sırada hiç beklemediğimiz bir olay oldu ve ABD Başkanı Kennedy, bir suikastla öldürüldü. Bu durumda da yaptığımız yardım projelerini bir kenara bırakıp, üç aşamalı bir projeyi yürürlüğe koydum. Bunlardan birincisi, üniversite ormanında bir Kennedy Koruluğu kurmak oldu. Bunun için mütevelli heyetinden de bir karar çıkarttım. Heyetimizin kararını Amerikan elçisine de bir mektupla duyurdum. Elçiden çok güzel ve heyecan dolu cevabi bir mektup geldi. İnşaat sırasında bir Alman uzmandan çıplak beton dökümü konusunu öğrenirken, deneme niteliğinde, bir metreye iki metre ebadında çıplak beton panolar döktürmüştük. Bunlardan birini koruluğa taşıtarak, Kennedy anıtı olarak diktik, üzerine de bir plaket çaktık. Daha sonra Amerikalılara bir Kennedy bursu ihdas etmelerini teklif ettim, 4 milyon liralık bursu memnuniyetle kabul ettiler. Bu parayla biz de ODTÜ'de birkaç yıl 600-700 öğrenciye burs verdik. Bu arada Amerikalılara bir de ODTÜ'de Kennedy Kütüphanesi kurulması için teklif götürdüm. Benim teklifim, Amerika'da yayımlanan bilimsel yayınlardan bir nüshayı bu kütüphaneye göndermeleri ve böylece her sene daha da büyüyen bir Kennedy Kütüphanesi oluşmasıydı. Teklifimi çok olumlu bulmalarına rağmen zannediyorum yayıncıların direnmesi nedeniyle bu teklifim hayata geçemedi. Ancak sağladığımız yardımlardan öte bu tekliflerin en olumlu sonucu, ODTÜ ile Amerika ilişkilerinin daha da sağlamlaşması oldu. Bunların dışında üniversite olarak Amerikalılara başvurumuz üzerine bize, Türkiye'deki fazla malzeme stoklarının ayrıntılı bir listesini çıkarıp gönderdiler. Bu listeden, ihtiyacımız olan otobüs, cip, jeneratör, pompa ve her türlü motor gibi malzemeyi işaretledik ve stoklardan aldık.

Bizim çocuklar her türlü motoru söktü taktı yani. Bir başka destek de Barış Gönüllüleri vasıtasıyla oldu. Başkan Kennedy'nin kayınbiraderi Barış Gönüllüleri'nin başkanıydı, koruluğun açılışına gelmişti kendisi. Vaktiyle üniversite düzeyinde matematik, fizik, kimya ve İngilizce dallarında öğretmenlik yapmış ya da bu dallarda doktoraları olan barış gönüllüleri arasından seçilecek 25-30 kişinin üniversiteye tahsisini teklif ettik ve bunu da kabul ettiler. 1964-65 ders yılı başından itibaren zannediyorum 25 barış gönüllüsü, başta İngilizce olmak üzere temel eğitimde bize yardımcı oldular.

— UNESCO ile ilişkileriniz nasıl devam etti?

— Sözünü ettiğim ikinci yardım paketinde UNESCO, mühendislik fakültesi inşaat mühendisliği bölümünün projeye dahil edilmesini bir türlü kabul etmedi. Birinci yardım paketi sırasında bu bölümün yeterince desteklendiğini iddia ediyorlardı ve ne yaptıysak da kararlarını değiştiremedik. Böylece inşaat mühendisliği bölümümüz dış yardımsız kalmıştı. Bunun üzerine 1965 başlarında, 1 milyon 500 bin dolarlık üç yıllık bir yardım projesi hazırlayıp Amerikalılara verdik. AID Başkanı James Grant'la da çok iyi bir ilişkimiz vardı. İyi bir aileden gelen, son derece iyi eğitim görmüş, gerçekten zeki bir insan. Yıllar sonra UNICEF genel müdürü olduğunda, "Jim şimdi tam yerini buldu" demiştim. Yardım talebini ona ilettiğimde ilk başta son derece memnun oldu ama sonra bir huzursuzluk, bir rahatsızlık hissettim onda. Aklıma türlü türlü şeyler geliyor, sonunda neler olduğunu sordum. Meğerse yardım miktarını çok küçük bulmuş, böyle parça parça küçük paralar istemek yerine, uzun vadeli ve ciddi bir miktar istemem gerektiğini düşünüyormuş. Tabii ki hemen bu fikrine katıldım. Böyle bir anlaşmayla, Grant ve ben devreden çıktığımızda bile, ODTÜ'nün uzun yıllar ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayacağı bir kaynak temin etmiş olacaktık. Sonunda bizim 1 milyon 500 bin dolarlık yardım isteğimiz, benim söylediğim rakamları Grant'ın sürekli yükseltmesiyle 15 milyon dolara kadar çıktı. Ama Grant ODTÜ'nün füsununa öyle bir kapıldı

ki, raporunu, "15 milyon dolar azdır, 18 milyon dolara çıkartılmalıdır!" diye bitirdi. Bu arada yardım paketine Hacettepe ile Erzurum Üniversitesi de dahil edildi. Bu yardımdan mütevelli heyetinde de bahsettiğim için İhsan Doğramacı oradan duyup Hacettepe'ye yardım için başvurmuş. Rapor Amerika'da tasvip gördükten sonra sıra, yardımın üniversiteye kredi olarak mı, bağış olarak mı verileceği konusuna geldi. Ben yardımın tamamının üniversiteye bağış olarak verilmesini istiyorum. Ancak, miktar artık büyük olduğu için, yardımın Amerikan Kongresi'nin denetimine tabi olduğunu, bunun da sorun çıkaracağını söylüyordu karşı taraf da. Onların teklifi, Amerika'nın yardım miktarını Hazine'ye kredi olarak, bakanlığın da paranın tamamını bize bağış olarak vermesi yönündeydi. Diğer üniversiteler bu teklife hemen muvafakat verdiler. Prensip olarak ben de evet dedim ama tamamını ODTÜ'nün kullanacağı bir paranın bütününün devlete kredi olarak verilmesinin doğru olmayacağını, orasının da benim devletim, benim hazinem olduğunu, bu nedenle de yardımın bir kısmının Hazine'ye bağış şeklinde yapılmasında ısrarcı olacağımı söyledim. Ondan sonra tam bir pazarlık başladı; ne kadarı bağış, ne kadarı kredi olacaktı? Uzun görüşmeler ve taktik savaşlardan sonra anlaşmayı şu noktada sağladık: İlk yıl 4 milyon 500 bin doları kredi, 2 milyon 500 bin doları bağış olacaktır. Ayrıca Amerikalılar yardımın, beş yılda yaklaşık 700-750 bin dolar tutacak olan işlem giderlerini de kendileri karşılayacaklardır. 1968 yılı içinde imzaladığımız bu anlaşma aynı yıl içinde yürürlüğe girdi. Amerikan Büyükelçisi Mr. Komer Türkiye'ye geldiğinde, bu yardım paketiyle ilgili olarak imzalanmamış sadece bir ya da iki formalite kalmıştı. Mr. Komer'in arabasının da yakıldığı üzücü olaylara rağmen, anlaşma imzalandı ve Amerikalılar verdikleri sözü tuttular.

— Komer'in arabasının yakılması olayını daha sonra konuşmak istiyorum. Başta sorduğum soruyu tekrar edeceğim burada, Amerikalılarla olan ilişkileriniz öğrencileriniz tarafından nasıl algılanıyordu?

— Tabii onu da anlatayım ama bu olayların hemen hepsi aynı dönemde, 1968-69 yıllarındadır. Üniversitede aşırı sol gruplardan kaynaklanan zorbalık hareketlerinin başlaması, benim de bu tür hareketlere karşı gittikçe artan bir kararlılıkla karşı koymamla eşzamanlı olarak, üniversitede benim aleyhime sloganlar üretilmeye başlandı. Tabii bunda yine aşırı sol basında benimle ilgili tenkitler ve uydurma haberlerin etkileri çok fazlaydı. İlk zamanlar hakkımdaki menfi tenkitler ismimden yola çıkılarak yazılanlardı. Kurdaş'ın ş harfinin üzerine boylamasına çizgi çekilerek dolar işareti haline getiriliyor ve ismim "KURDA$" olarak yazılıyordu. Ne kadar zekice bir buluş değil mi? Mr. Komer'in arabası yakıldıktan sonra bu dolarlı Kurdaş'lar daha da çoğaldı. Ben hakkımdaki menfi propagandayı, kullanılan sözlere göre iki döneme ayırıyorum: Örtülü satılmışlık dönemi, bir de açık satılmışlık dönemi! Bu dönemde üretilen sloganlarda açık açık "Satılmış Kurdaş" diyorlardı, bir süre sonra da ismimi kullanmayı bırakıp, daha genel bir ifadeyi tercih ettiler: "Satılmış Rektör!" Üniversitenin 1969'daki işgali sırasında işgalcilerin yayınladığı bir bildiride "...bütün işbirlikçi idarecilerin kirli çamaşırları, yaptıkları suiistimaller teker teker tespit edilmiştir. Bunların hepsi öğrenci yönetiminin elinde bulunmaktadır. Bunlar, belgeleri ile birlikte teker teker kamuoyuna açıklanacaktır..." deniyordu. Ben de merakla kamuoyuna açıklanacak belgeleri bekliyorum! Bir öğleden sonra öğrenciler rektörlük binasının önünde toplanmaya başladılar. Sayıları 200 civarındaydı. Bildik sol takım ama o sırada A takımı hapiste olduğu için, protestoyu B takımı yapıyor. Sloganlara başladılar: "İşbirlikçiler, Amerikancılar Kahrolsun, Hırsızlar..." Bu minvalde bir süre bağırıp çağırdılar. Sloganların ardından da konuşmalar başladı. Bir çocukcağız kendini paralıyor: "Türkiye'nin bütün ilerici güçleri, ortak düşmana karşı birleşin!" Burada kastedilen ortak düşman, Amerika ve onun yerli işbirlikçileri. Yerli işbirlikçilerin önde gelenlerinden biri de benmişim! Aman aman çocuklar benim hakkımda neler biliyorlarmış da haberim yokmuş! Bir kere benim IMF'de çalıştığım yıllarda Ame-

rikalılar beni paraya boğmuş, bankalardaki milyon dolarlarım bir yana, bir de yine Amerika'da saray gibi bir evim varmış, üstelik bütün bunların belgeleri de ellerindeymiş!

— *Ellerindeki belgeler neler?*
— Belge değerlendirmesini sona bırakıyorum, bir de arada olanlar var, önce onları anlatayım. Üniversitede açtığımız steno kursuna giden ve Nihal Hanım'la birlikte kursu birincilikle bitiren sekreterim Gülseren Hanım'ı çağırarak çocukların aşağıda söyledikleri şeylere cevap niteliği de taşıyan bir açıklamayı hemencecik dikte ettirdim. Gülseren Hanım da açıklamayı birkaç dakika içinde teksirde çoğalttı. Sonuçta çocuklar daha konuşmalarını bitirmeden benim verdiğim cevabı ellerinde buldular. Yüzlerindeki şaşkınlığı görmeliydiniz, çok komik görünüyorlardı. Benim cevabım dağıtılırken hemen aşağıya indim. "Çocuklar," dedim, "saatlerdir sizleri dinliyorum, birtakım sloganları uykudaymışçasına tekrarlayıp duruyorsunuz. Ben işbirlikçiyim öyle mi? Ben bu üniversiteyi, binaları, laboratuarları, kütüphaneyi, şu etraftaki ormanı, kısaca her şeyi Amerikan işbirlikçisi olduğum için mi, onlara yaranmak için mi yaptım? Bunun için mi sekiz yılı kar, yağmur, çamur, buz demeden, tepelerde didinerek geçirdim? Bütün bu çaba yalnız sizin için, ileride evlatlarınızı dünyanın en çağdaş ve güçlü üniversitelerinden birinde okutabilme şansını bulabilmeniz içindi. Şimdi karşıma geçmiş, bana Amerikan işbirlikçisi diyorsunuz. Politika yapıyorsunuz ama çok çirkin yapıyorsunuz, etrafınıza bakmıyor musunuz, görmüyor musunuz? Şimdi hakkımdaki esas iddialarınızı cevaplandıracağım. Benim Amerika'da saray gibi bir evim değil, bir kulübem bile yok, bankalarda da bir dolarlık bile hesabım yok. Dünyadaki bütün varlığım Ankara'daki evim ve İstanbul Tuzla'daki kooperatif hissemdir."

— *Bu konuşmadan sonra reaksiyonları nasıl oldu?*
— Kenarda duran ve daha önceden de tanıdığım şişko bir oğlan vardı, bana "Ama elimizde belgeler var!" dedi. Çocuğa

dönerek, "Şişko, sen bağırdın galiba. O zaman karşıma geç, arkadaşlarının önünde seninle hesaplaşacağım" dedim. Karşıma geçti. Sonra diğer çocuklara dönüp, "Amerika'da bir evim olduğunu ispat ederse, o evi sizin gözünüzün önünde bu şişko arkadaşınıza bağışlayacağım, zengin olacak. Söylediklerimi lütfen aynen zapta geçirin" dedim. Tabii çocuklar gülüşmeye başladılar. Sonra belgeleri göstermesini istedim bizimkinden. "Belge yok ama evin fotoğrafı var!" dedi. "Bu olmaz işte" dedim, "seni aptal yerine koyup işletmişler. Amerika'da bir evin fotoğrafını çekmişler, sonra da bu Kurdaş'ın evi diye sana yutturmuşlar." Sonra çocuklara döndüm, "Çocuklar bu ev şahane bir ev, şişkoyu işletenlere teşekkür ederim, şaka da olsa hiç olmazsa bana böyle bir evi layık görmüşler. Bu ev benim olsaydı gerçekten köşeyi dönerdim ama ne yapayım ki benim değil. Yine de verilmiş sözüm var, şimdi bu fotoğrafın üzerine tırnak açtım, 'Bu ev akılsız şişkonundur' diye yazacağım" dedim. Tabii çocuklardan müthiş bir kahkaha koptu. Şimdi sıra para meselesine gelmişti. Amerikan bankalarında ne kadar param olduğunu sordum, bizim şişko "420 bin dolar" dedi, ilk afra tafradan eser kalmamıştı ama ev meselesinin sonuna doğru düşen sesinin yerini biraz daha kendinden emin bir ses almıştı. Para konusunda da aynı şeyleri söyledim ve bu paranın bana ait olduğunu ispat ederse, 420 bin doların tamamını kendisine vereceğimi söyledim tabii yüzde beş komisyon aldıktan sonra. Ee, ne de olsa göreve geldiğimden beri maaşım artmadığı gibi gerilemiş, elde avuçta ne varsa bu sürede harcamıştım! Belgeleri istedim, şişko bana bir mektup uzattı. Amerika Citibank'tan yazılmış bir mektup, "Dear President" diye başlayan ve "Ford Vakfı sizin bankamızdaki ... numaralı hesabınıza 250 bin dolar yatırdı, şimdi hesabınızdaki balansınız 420 bin doları buldu..." diye devam eden, selam kelamla da biten bir mektuptu bu. Mektubun altında da benim el yazım var, muhasebeye "Hesabı kontrol edin" diye bir talimat yazmışım ve imzalamışım. Mektubu okuyunca kahkahalarla gülmeye başladım. Şişkonun son ümidi de boşa çıkmıştı. "Komisyon almayacağım, merak etme" dedim, "bu

mektuba, nasıl benim 420 bin dolarım olduğu gibi bir anlam verdin? Bir kere bu hesap benim şahsi hesabım olsa, mektubu niçin ODTÜ'nün muhasebesine havale edeyim? Benim şahsi hesabıma Ford Vakfı niçin para yatırsın, ya aklınız çok kıt, ya da kasıtlısınız. Arkadaşlarınızı, belge var diyerek mahsus yanıltıyorsunuz." Olayın aslı şu: Ford Vakfı bize yaptığı yardımı taksit taksit veriyordu. Biz de taksitleri Citibank'a yatırarak oradan üniversitenin ufak tefek harcamalarını karşılayacak bir faiz geliri elde ediyorduk. "Şişko gördün mü, paradan da oldun!" dedim. Arkadaşları gülerek dağıldılar bizimkinin yanından. Satılmadığımız böylece anlaşılmış oldu ve o günden sonra da bir daha "Satılmış Rektör" lafı söylenmez oldu.

Akademik çekim merkezi

— *Akademik kaliteyi nasıl yükselttiniz?*

— ODTÜ, 1956'da kurulduğunda adı, Orta Doğu İleri Teknoloji Enstitüsü. O tarihte hocalarının yüzde 40'ı, *part-time* olmak üzere toplam hoca sayısı 118'di, bunların da ancak 18'i yabancı hocaydı. Türkiye'deki genel hastalıklar işte... Üniversitenin genel durumuna bakılmaksızın 1961'de 11 yeni bölüm daha açılmıştı. Ben geldiğimde bu bölümlerde ya hiç hoca yoktu, ya da yeterliliği tartışılır iki-üç öğretim görevlisi vardı. İşte şimdi temel soruya geliyorduk: Benim istediğim standartta, yani dil bilen, mastırını, tercihan doktorasını yurtdışında, kaliteli okullarda yapmış öğretim kadrolarını okula nasıl çekecektim? Bunun için belirlediğim stratejinin ana başlıkları şöyleydi: Bir, üniversite mezunu yetenekli ve başarılı gençlere burs ve kaynak sağlayarak yurtdışına gönderip, buralarda mastır ve doktoralarını yapmalarını sağlayıp, dönüşlerinde üniversitenin akademik kadrosunda değerlendirmek. İki, yurtdışındaki saygın üniversitelerin eğitim kadrolarının ODTÜ'ye gelmesini sağlamak için yeterli finansman ve desteği sağlamak. Burada hemen bir parantez açayım, daha 1966'da, Orta Doğu'nun kadrosunda 140'ı aşkın yabancı

profesör ve öğretim üyesi çalışır hale gelmişti. Üçüncü olarak da, yurtdışında çeşitli üniversitelerde görev yapan Türk kökenli bilim adamlarının Türkiye'ye dönüşlerini ve ODTÜ'de görev almalarını sağlamak. Gerçekten 1969'a geldiğimizde Prof. Dr. Cahit Arf'tan Prof. Dr. Cavit Erginsoy'a, dünyanın önde gelen bilim adamları ODTÜ'nün öğretim kadrosuna katılmıştı.

— Göreve başladığınızda var olan öğretim üyeleriyle ilişkilerinizi nasıl düzenlediniz?

— ODTÜ'de görev yaptığım 1961-1969 dönemini genel olarak değerlendirdiğimde, benimle üniversitenin akademik yöneticilerinden öğretim üyesi kadrosuna ve idari sorumlulara kadar herkeste ortak bir duygu vardı: Türkiye'ye çağdaş bir üniversite kazandırmak ve bu üniversiteyi de daim kılmak. Adeta Kurtuluş Savaşı'nı yapan Kuvayı Milliye ekibi gibi görürdüm ekibimizi.

— Bir arşiv taraması yapınca bazı huzursuzlukların da yaşandığını gördüm. İsterseniz ben sormadan siz örnekler verin.

— Sekiz yıllık bir süreden bahsediyoruz, tabii ki tatsızlıklar da oldu. Ben göreve başladığımda Fen ve Edebiyat Fakültesi dekanı Prof. Cengiz Uluçay idi. Kendisi iyi bir insan, iyi bir matematikçi idi, arkadaşlar Cengiz Bey'in hocalığının da iyi olduğunu söylüyorlardı. Ancak Cengiz Hoca –bana göre bir kusur– matematik bilmiyorsanız, sizi değerlendirirken daha baştan yüzde 40 iskonto yapardı. Bana da başlangıçta böyle yaklaştı ama sonra lisede fen şubesinde çok başarılı olduğumu, dayımın iyi matematik hocalarından Süleyman Sırrı Bey olduğunu, İngiltere'de ekonometri okuduğumu ve son olarak da halen amatör de olsa matematikle ilgilendiğimi anlattım da durumumu biraz kurtardım onun gözünde! Hatta matematik hesaplamaları da içeren bir makalemi okumuş ve beğenmiş, biraz da hayretle, "Bayağı güzel yazmışsınız!" demişti. Sohbetlerimizde modern matematikten, özellikle de kendi alanı olan topolojiden sürekli söz eder, benim de bu konuyla

Bir eğitim yılı açılışında Kemal Kurdaş (beyaz cüppeli) eğitim kadrosuyla birlikte. Kurdaş yakın çalışma arkadaşı Erdal İnönü'yü (sol başta) "çelebi" olarak değerlendiriyor.

ilgilenmemi tavsiye ederdi. Ben de –malum duyma sorunum var– topolojiyi *tautology* (totoloji) olarak anladım. Malum totoloji de İngilizce "boş laf" demek. Daha ağzımdan "boş laf" cümlesi çıkarken kırdığım potu anladım ve hızlı bir manevrayla düzelttim tabii.

— *Gayet iyi gidiyormuş ilişkileriniz, işler nasıl sarpa sardı?*
— 1962 sonlarıydı sanırım, en hummalı çalışmalarımızın olduğu dönemde Cengiz Hoca ile yaklaşım farklarımız gittikçe daha net bir biçimde ortaya çıkmaya başladı. Biz o sırada Ford Vakfı ile yardımlar konusunda sıkı ilişkiler içindeyiz. İlk temasları kurduktan sonra, görüşmeleri fakülte dekanlarına bırakıyorduk. Cengiz Hoca bu konularda isteksiz, daha doğrusu ilgisiz davranıyordu. Eugene Norhtrop şikayete geldi, "Kemal, ben de matematik profesörüyüm ama Cengiz Hoca ile bir türlü görüşemiyor, anlaşamıyoruz, ne oluyor?" dedi. Ne yaptıysam da bu ilişkinin düzenli yürümesini sağlayamadım. Bu ilişki neden önemli, diye soracak olursanız, OD-

TÜ'nün yeniden yapılandırılmasında Ford Vakfı ile çok ciddi ilişkiler içindeydik, en önemli gelir ve destek kaynaklarımızdandı Ford Vakfı. Zaten toplamda 20-25 milyon dolarlık destekleri oldu.

— *Görünüşe göre sorunu halletmişsiniz, o halde iş nasıl* Marko Paşa *dergisinde hakkınızda yazılar çıkmasına kadar gitti?*

— Onu da anlatayım. Cengiz Hoca'yı dış ilişkiler konusunda uyarmak için çeşitli defalar odama davet edip konuştum ama sonuç bir türlü değişmedi. Sonunda konuyu mütevelli heyetine götürmek zorunda kaldım. Şöyle bir çözüm ürettik: Bu tür ilişkilerin daha sağlıklı yürümesi için dekan yardımcılığı gibi bir post ürettik ve bu göreve de, şahsiyetindeki olgunluk ve sabır yetenekleri nedeniyle Prof. Erdal İnönü'yü getirdik. O zamana kadar Cengiz Hoca hem dekan, hem de matematik bölümü başkanı idi, kendisini bölüm başkanlığından aldık. Bu düzenleme de huzuru sağlamadı. Cengiz Hoca, Erdal Bey ile bir türlü uyumlu çalışmadı, hani neredeyse bölümler arasında bir husumet, düşmanlık oluştu. 1963 yılını bu şekilde geçirdik. En sonunda, yeni bir yapılanma için, Fen ve Edebiyat Fakültesi dekanı ve bütün bölüm başkanlarının istifasını istedim. Niyetim, Cengiz Bey ve birkaç bölüm başkanını dışarıda tutarak, yeni bir ekip kurmaktı. Erdal Bey ve bölüm başkanlarının büyük bölümü istifalarını hemen verdiler. Prof Hasan Tan ve Prof. Adnan Şaplakoğlu ise, "rektörün isteği üzerine istifamı verdim" ibaresini ekleyerek istifalarını verdiler. Sadece Cengiz Bey istifasını vermedi. Kendisini kırmak da istemediğim için, nezaketle durumu anlattım. Fakültenin neredeyse düşman kamplara bölündüğünü, kimsenin kimseye selam vermez hale geldiğini, yeni bir düzenlemenin şart olduğunu, kendisinin kesinlikle üniversiteden ayrılmasını istemediğimi, hoca olarak hizmetlerine ihtiyaç duyduğumuzu söylediysem de nafile. Artık benim de sabır taşım çatlamıştı ama. Aradan iki-üç hafta geçti, Cengiz Hoca hâlâ istifa etmiyor, konuyu her açtığımda da, "Benim bu durumun meydana gel-

mesinde hiçbir kabahatim yok, görevimi layıkıyla yapıyorum" diyor da başka bir şey demiyordu.

— *Peki kopuş nasıl yaşandı?*

— Benim açımdan bardağı taşıran iki olay oldu. Biri, ODTÜ'nün gazetelere düşmesine neden olan, "ODTÜ'de ruh çağırma seansları" haberi, bir de Cengiz Bey'in bir personelimizi işten atmaya kalkması. Biz bu ruh çağırma –bana göre bir skandal– olayını gazetede çıkmadan önce duymuş ve Cengiz Bey'e böyle bir olaya göz yumulamayacağını ve kendi bölümünün hocalarından olan bu zata göz kulak olmasını istemiştim. Ama Cengiz Bey gayet rahat, ballandıra ballandıra bu beyin nasıl seanslar yaptığını anlattı bana, hani neredeyse biraz tolerans göstersem, beni de davet edecek! Öğrencilerin de davet edildiği bu seanslar o kadar uzun zamandan beri yapılıyormuş ki, neredeyse okulun sosyal faaliyetlerinden biri haline gelmiş. Ben dış kaynaklar, inşaatlar, bilim kalitesini nasıl yükseltirim diye gece gündüz, hatta kendi çocuklarımı bile ihmal ederek çalışırken okulda neler oluyormuş da haberim yokmuş meğerse! Çıkan haberin daha da vahim tarafı bu seanslara katılanların listesini yayımlaması ve bu listede Cengiz Bey'in eşinin de adının olması idi. Cengiz Bey'i yeniden arayıp, "Ben sizden bu kişiyi kontrol altında tutmanızı rica ediyorum, eşiniz de toplantılara katılıyor, Cengiz Bey bu nasıl göz kulak olmak?" diye sordum, o ise hâlâ işin ciddiyetinin farkında değildi. Sonunda mütevelli heyeti toplanıp, söz konusu öğretim görevlisinin üniversiteden uzaklaştırılmasına karar verdi. Son olay ise Cengiz Bey'in, kimya bölümündeki arkadaşını ziyarete giden matematik bölümü sekreterini odasına çağırıp casuslukla suçlaması ve ağır sözlerle fırçalamasıyla oldu. Cengiz Bey'i son defa arayıp istifasını vermesini istedim, o da har zamanki gibi bunu reddetti. Daha sonra mütevelli heyetini toplantıya çağırdım. Prof. Cengiz Uluçay'ın dekanlık görevinden alınmasına ve yerine vekil olarak Teorik Fizik Bölümü Başkanı Prof. Erdal İnönü'nün getirilmesine oybirliğiyle karar verildi. Cengiz Bey kararı sükunetle karşıla-

madı, kendisine ne kadar üniversiteden ayrılmasını istemediğimi, hoca olarak yapacağı katkılara ihtiyaç duyduğumu söylediysem de, istifa ederek üniversiteden ayrıldı. Bir ya da iki ay sonra da sizin sözünü ettiğiniz *Marko Paşa* hikayesi oldu. Babadan kalan mirasının neredeyse tamamını harcayıp imtiyaz hakkını satın alarak beş ya da altı sayı kadar çıkardı dergiyi. Bu sayıların tamamı baştan aşağı benimle –ara sıra da Erdal Bey'le– ilgili ağır yazılarla doluydu. Dergi tutmadı ve kapandı. Bir-iki sayısını alıp okuduğum ve okurken de ya sabır çektiğim o günleri düşündükçe hâlâ bütün yaşananlara çok üzülürüm.

— *Erdal İnönü ile ilişkileriniz nasıl bir seyir izledi?*

— Erdal Bey'le ilgili olarak aklıma gelen ilk kelime, bizim gençliğimizde Osmanlıca Türkçesinde sık kullandığımız şu kelimedir: Çelebi adam. Erdal Bey, çevresi ile, hatta uzak yakın dostları ile hiç kavga etmez, sürekli saygıdeğer bir anlayış içinde olurdu. Onunla beraber çalıştığımız yedi yılda, herhangi bir kimseye sesini yükselterek bağırdığını, bırakın ağır kelimeleri, ağırca kelimeler kullandığını bile hatırlamam. Daima sakindir ve çevresine saygılıdır. Kendisine yapılan hücumlara bile, ne kadar haksız ve şiddetli olursa olsun, gayet çelebice cevap verirdi. Erdal Bey'in aynı zamanda çok çelebi bir bilim adamı olduğunu da kaydetmek lazım. Bütün dünyada kendi bilim alanındaki gelişmeleri yakından inceler, anlayamadığı veya tereddüt ettiği noktalar varsa bilenlere sorar, böylece bilimsel yetenek düzeyini, dünyada bilim adamları arasında şayanı kabul görülen bir üst düzeyde korurdu. Bir kişi hakkında önyargılı olarak, negatif hüküm verdiğini hatırlamıyorum. İyi niyetli insanları, eğer bilimsel meziyetleri de var ise etrafında toplamak yeteneği üstündü. Bu sayede ODTÜ'ye dünyada tanınmış pek çok bilim adamını getirmek, onlarla üniversitemizi tanıştırabilmek ve onlarla çalışıp, faydalanmak imkanlarını bulabildik. Ehliyete, bilgiye saygısı o kadar derindi ki, kendisinin bulunduğu mevki ne kadar yüksek olursa olsun, onu, takdir ettiği yeni

bir simaya teklif etmekten ve kendinden daha ehil olduğunu zannettiği insanları öne çıkarıp, kendisi geriye çekilmekten çekinmezdi.

— *Bu çok nadir görülen bir özellik sanırım.*

— Kesinlikle; son derece takdire şayan bir meziyettir ve bu davranışının birkaç örneğine de biz Orta Doğu'da şahit olduk. Erdal Bey, benim tanışmaktan, çalışmaktan zevk aldığım bir insan ve de Orta Doğu'da çok başarılı bir temel bilimler dekanı idi. Bir gün bana geldi; Amerika'da Brookshaven Enstitüsü adıyla bilinen, meşhur bir araştırma merkezi varmış. Bu enstitüde Cavit Erginsoy adında bir Türk bilim adamı da çalışıyor ve çok başarı gösteriyormuş. Erdal Bey, "Ben Cavit'i ODTÜ'ye getirmek istiyorum, ne dersiniz?" dedi. Ben, "Memnuniyetle hoca, her yetki senin!" cevabını verdim. Erdal Bey, "Getiririm ama ben sizden, onu dekan yapmanızı isteyeceğim!" dedi. "Ben dekanımdan memnunum!" cevabını verdim ama Erdal Bey, "Cavit Bey, sizin bugünkü dekanınızdan çok daha yüksek vasıflara sahiptir. Cavit'i dekan yaparız, ben bölüm başkanlığına geçerim" cevabını verdi. Erdal Bey, Cavit'i o kadar içtenlikle methediyordu ki, sonunda dayanamadım, "Peki Erdal Bey, getir Cavit Bey'i, sizin teklifinizi mütevelli heyetine götüreyim ve çıkaralım kararı" dedim. Erdal Bey'le bu konuşmamızı ve hareket planını mütevelli heyetine aktardığım zaman herkes şaşırdı kaldı. Hiçbiri hayatında böyle bir örnek görmemişti, ben de görmemiştim. Erdal Bey'le iyi de çalışıyor, pek çok dış yardım projesini de onun şahsında rahatlıkla yürütüyorduk. Sonunda mütevelli heyetinde, "Erdal Bey, Cavit Bey'i ODTÜ'ye getirsin, biz de bir süre deneyelim" kararına vardık. Kısa bir süre sonra Erdal Bey, Cavit Bey'i getirdi. Gerçekten de dediği gibiydi, fırtına gibi bir adam. Erdal Bey, dekanlığı ona teslim etti ve her şey adeta değişti kökünden. Erdal Bey de fakültedeki çalışmaları yakından takip ediyor ve "Kemal Bey, gelin Cavit'in neler yaptığını görün" diyordu mutlulukla bana. Ben de Cavit Erginsoy'u çok beğenmeye, takdir etmeye başladım, her-

kes Cavit Bey'in etrafında toplandı. İşte Erdal Bey'in şahsiyetinin bir örneğidir bu olay. Cavit Bey'in ölümünden sonra Erdal Bey tekrar dekanlığa döndü ve her zamanki başarısıyla çalışmaya devam etti. Erdal Bey'in, Cavit'in ölümünü haber verdiği anı hiç unutamam.

— *Cavit Erginsoy ile çok kısa süre çalışabildiniz değil mi?*
— Evet, ne yazık ki üç-dört ay gibi bir süre birlikte olabildik. İlk tanıştığımız günü çok canlı hatırlarım. Fırtına gibi bir adam. Zayıf yüzünden ışık fışkırıyor, çok yönlü, yaratıcı. Cavit Bey neredeyse 15 günde fakültenin bütün girdisini çıktısını, üstünlüklerini-sorunlarını kavradı, fakültede harika düzenlemeler yaptı. İçimden, "Erdal Bey haklıymış!" diyordum. Erdal Bey de aynı duygular içinde yüzüme, "Haklı değil miymişim?" diye bakıyor zaten. Hepimiz bu işten çok memnunuz. Böylece, zannediyorum üç-dört ay geçti ve bir akşam bu güzel hayal birden kayboldu. Akşam evde yemek sırasında Erdal Bey'den bir telefon geldi, biraz üzüntülü ve durgun bir sesle "Rektör bey, Cavit'i kaybettik!" dedi. Cavit daha 40'lı yaşlarının başındaydı o sırada, fırtına gibi bir insan, aklıma kötü hiçbir şey gelmedi. Aklıma sadece Cavit'in Ankara'yı iyi bilmediği, bir yere gittiği ve kaybolduğu geldi ya da zannediyorum Cavit'e yakıştıramadım başka türlü bir kaybolmayı. Erdal Bey'e, "Hoca, hiç merak etmeyin, şimdi jandarmayı, polisi seferber ettiririm, ben Cavit'i hemen buldururum" dedim. Telefonda Erdal'dan çıt çıkmıyor. Sonra yarım bir cümle kurabildi, "Öyle kaybolma değil. Cavit maalesef öldü" dedi. Beynimden vurulmuşa döndüm. Erdal Bey'i teselli ederken ben de en az onun kadar teselliye muhtaçtım aslında. Bir şey yapabilir miyim ümidi ile hastaneye koştum ama beyhude. Eve gözüm yaşlı döndüm. Ertesi gün üniversite tam bir şok içindeydi, üç-dört ay içinde ne kadar çok dostu, seveni olmuş meğerse. Birkaç gün sonra Cavit'i toprağa verdik. Onu her gün aramızda görüp anmak için kampusa bir anıt kaya diktik. Ayrıca da mezarı için mimarımız Behruz Çinici orijinal bir proje hazırladı ve anıtı zannediyorum bir iki ay sonra

Kemal Kurdaş, çok kısa süre çalışma fırsatı bulduğu Feza Gürsey, Ayfer Hanım, Gürsey'in annesi ve Erzurum Üniversitesi Rektörü Mehmet Bey ile birlikte bir davette (soldan sağa).

yaptık. Ne zaman ODTÜ'ye gitsem anıt kayanın önüne gider, içimdeki sızıyı yeniden duyarak Cavit'e sevgi ve takdirlerimi yeniden dile getiririm.

— *Yönetici olarak farklı görüşlere açık mıydınız?*
— Son zamanlarda Türkiye'de yazılan kitaplarda benim ve ekibimin ODTÜ'de elde ettiği başarılar anlatılırken bazı yazarlar, benim notumu düşürmek niyetiyle, "Fikirlerini hep Erdal Bey ve Feza (Gürsey) Bey'den alırdı," gibi ifadeler kullanıyorlar. Ben bunlara karşı, "Evet, Orta Doğu'nun yükselmesinde Feza, Erdal gibi değerli profesörlerin büyük katkıları olmuştur ve ben bu katkılara hep açıktım. Etrafımda Erdal İnönü ve Feza Gürsey gibi beyinler varken, ben bunlardan öğrenmeyi ret mi etmeliydim? Hayır. Ben bu kafalardan hep yararlandım," cevabını vermişimdir. İyi hocayı dinlemeyi severim. Mesela, Feza bana sık sık gelir, tenkit mi ediyor, doğrudan söylerdi. Dinlerim, haklıysa "Haklısın!" derim. Değilse, nedenini anlatırım, o da beni dinlerdi. Ama itiraf etmeliyim, Feza'yı hep zevkle dinledim. Bütün bu beyinlerin işbirliğiyle bütün dünyanın takdir ettiği bir üniversite yarattık. Hepsini şimdi şükranla, çok büyük takdir hisleriyle anıyorum. Ben çalışma hayatım boyunca birlikte iş yaptığım herkesi –tabii söyleyecek sözü olan herkesi– dinlemişimdir.

— Yaz okullarına katılan yabancı bilim adamları ile ilişkiler konusunda neler anlatabilirsiniz?

— Dünyaca ünlü bilim adamları, başta Erdal Bey ve Feza Bey olmak üzere, ODTÜ'nün seçme eğitim kadrosu nedeniyle yaz okullarımızda dersler verdiler. Gelenler içinde sonradan Nobel Fizik Ödülü ile de ödüllendirilen Pakistanlı fizikçi Abdüsselâm[5] anılarım arasında özel bir yere sahiptir. Erdal Bey davet etmişti bu dünyaca ünlü fizikçiyi. İlişkileri son derece iyiydi; sohbetleri gerçekten keyif verirdi bana. Sonradan Milletlerarası Atom Ajansı Başkanı da olan Abdüsselâm'ın bizde kalış süresi gittikçe uzamaya başlayınca, ister istemez ne olduğunu sormuştum. Meğerse bu ünlü fizikçi, ülkesine dönemiyormuş o sırada ve bu nedenle de Türkiye'de kalış süresini mümkün olduğu kadar uzatıyormuş. Dönememesinin nedeni de, Abdüsselâm'ın aile geleneği gereği mensup olduğu tarikat, o sırada iktidarda olan tarikatla anlaşmazlık içindeymiş, ülkesine dönerse öldürülme riski varmış. Çok şaşırmıştım adamcağızın içinde bulunduğu duruma. Abdüsselâm ancak Eyüp Han iktidara gelip de kendisini davet edince ülkesine dönebildi. Tabii Eyüp Han öldükten sonra da yine Pakistan'dan ayrıldı. Ülkesine döndükten sonra Abdüsselâm, Eyüp Han'a benden o kadar övgüyle söz etmiş ki, Eyüp Han Ankara'ya yaptığı ziyarette beni de ziyaret etmek istedi. ODTÜ'yü ziyaretinde bana bir de hediye getirmişti. Üzerinde "Sevgili dostum Mr. Kurdaş'a" yazan sigaralığı, görevimden ayrılırken, bana verilen tüm hediyeleri ODTÜ'ye bırakmama rağmen yanıma aldım. Abdüsselâm Nobel aldıktan sonra tekrar ODTÜ'ye gelmiş. Söyledikleri dünyaca ünlü bilim adamları tarafından dinlenen birini ben neden dinlemeyeyim? Daha doğrusu, dinlememek akılsızlık olmaz mı? Erdal Bey'in TÜBİTAK, akademik gelişme hakkındaki görüşlerinden de yararlanmışımdır. Bunlar karşılıklıydı; ben onların, onlar da benim etkimdeydi. Mustafa Kemal de çevresindekileri dinlerdi.

---

5 1979 Nobel Fizik Ödülü (y.n.)

— Erdal İnönü'nün bir dönem politikaya atılmasını nasıl değerlendirdiniz?

— Politikacılık onun tabiatına aykırıydı; o bir sanatkar, o bir edebiyatçı, fen adamı, fendeki buluşları tartışacak bir adam. Sen ona Sivas'taki katliamı idare et dersen, edemiyor işte, edemez, içinden gelmez o şiddeti göstermek. Orayı idare etmek için bizim gibi sokak adamı lazım, "Ulan yürü üstüne!" diyecek insanlar lazım.

— Çok genç ve rüştünü ispat etmemiş bir üniversiteye gelmeye, mesela Cahit Arf'ı nasıl ikna etiniz?

— Cahit Arf'ı anlatayım. Biz Cahit Bey'i ODTÜ'ye nasıl getirebiliriz diye düşünürken, o da uzun yıllar hizmet ettiği klasik üniversitelere karşı kızgınlık duyuyormuş. Bizim Fen ve Edebiyat Fakültesi Matematik Bölümü'nün geliştirilmesine özel bir önem veriyorduk. Kendisini sık sık vesileler bulup ya da icap edip, Ankara'ya, ODTÜ'ye davet ediyorduk. Amacımız bu davetler sırasında üniversitemizi beğendirmekti. Bu davetlerin hemen hemen hepsinde de kendisine, bize katılması için tekliflerde bulunduk ama Cahit Bey bir türlü tekliflerimizi kabul etmedi, ısrarlarımız beyhude. Bu arada Cahit Bey'le, Fen ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Erdal İnönü yakından meşgul oluyordu. Sonunda bir gün Erdal Bey'e, "Arf Hoca, niçin Ankara'ya gelmemekte ısrar ediyor?" diye sordum. Erdal Bey de, "Bunu bir inceleyeyim" dedi. Aslında ben Erdal Bey'in nedeni bildiğini tahmin ediyorum ama her zaman ihtiyatı elden bırakmayan bir tutumu vardı onun. Birkaç gün sonra bana şu bilgiyi verdi: Cahit Bey'in İstanbul'da bir evi varmış, evin her tarafı da çiçeklerle doluymuş. Cahit Bey'in eşi Halide Hanım evini ama ondan daha fazla çiçeklerini seviyormuş ve çiçeklerini terk edip hiçbir yere gidemezmiş!

— Evet, kendisiyle tanışmıştım, oldukça ilginç bir hanımdı.

— Sorunu halletmek için şöyle bir yol bulduk. Profesörler için yaptırdığımız lojmanların tamamlananlarından en güzelini Cahit Bey ve Halide Hanım'a ayırıp, içini onların zevkleri-

Cahit Arf'ın ODTÜ'ye gelmesi için hazırlanan projenin önemli bir kısmı, Halide Arf'ı ikna etmekten geçince, Ayfer Kurdaş da Halide Hanım'ın Ankara'daki lojmana ısınabilmesi için en önemli konulardan biri olan bahçe çiçeklerinin düzenlenmesi işini üzerine almış.

ne göre döşeyecek ama bundan da önemlisi evin etrafını Halide Hanım'ın sevdiği çiçeklerle süsleyecektik. Tabii ondan sonra da bize katılması teklifini tekrarlayacaktık. Ondan sonra hummalı bir ziyaret trafiği başladı İstanbul-Ankara arasında. Arkadaşlarımız çeşitli gerekçeler uydurup sürekli Arf'ların evine gidiyor, Halide Hanım'ın çiçeklerini dikkatle inceleyip notlar alıyor, evin düzenlenmesine bakıyor, sonra da ODTÜ'deki lojmanda birebir aynılarını yapmaya çalışıyorlardı. Çiçeklerin düzenlenmesi işine, kendisi de bir çiçek tutkunu olan eşim Ayfer de katıldı. Sonunda işleri tamamladık ve Arf'ları davet ettik. Tabii evet ya da hayır kararı Bayan Arf'tan geleceği için kendisine çok özel bir ilgi gösterdik. Halide Hanım, mimarlığını Behruz Çinici'nin yaptığı lojmanı beğenince ilk aşamayı geçmiş olduk, sonra hepimiz nefesimizi tutmuş, bahçe düzenlemesi konusundaki fikrini beklemeye başladık. Sonunda rahat bir oh dedik, çünkü etrafa yerleştirdiğimiz çiçeklere de bayılmıştı. Ondan sonra son bir gayretle,

bütün bu hazırlığı, aramıza katılmayı kabul etmeleri için yaptığımızı söyledik. Halide Hanım Ankara'ya gelmeye ikna olmuş olmalı ki, sonra komşularının kimler olduğunu sordu, biz tanıttıkça memnun olduğunu söyledi, tabii en fazla da Erdal Bey'lerle komşu olacaklarını duyunca sevindi. Cahit Bey bu seferki teklifimize olumlu cevap verince bütün işlemleri neredeyse yıldırım hızıyla yaptık. Arf'ın üniversitemize tayin kararı, 1967 Haziran toplantısında mütevelli heyetimizden oybirliği ile çıktı. Arf'lar zannediyorum onlar için özel olarak yaptığımız evlerinde uzun yıllar mutlu yaşadılar. Arf'ın ODTÜ'de çok güçlü bir matematik bölümünün kurulmasında büyük katkıları oldu. Yerli ve yabancı pek çok parlak matematik yeteneği onun çevresinde toplandı; bir cazibe, çekim merkezi oldu. Nerede bir çiçek topluluğu ya da çiçek tarhı görsem, aklıma hep Arf'lar gelir.

— Feza Gürsey ile ilişkilerinizin de çok iyi olduğunu anlıyorum anlattıklarınızdan.

— Dünyada fizikte üç isimden biridir, Türk olmasaydı Nobel alırdı, zaten Nobel Komitesi üyesiydi, *Time* dergisinin de fizik müşaviriydi. Dediğim gibi ben kaliteli hocaları dinlemeyi severim. Feza, Orta Doğu'ya çok iyi hizmet etmiştir, sonra Amerika'da Yale Üniversitesi'nde kürsü başkanlığı yaptı. Feza orada as oldu. Sonra kansere yakalandı ama geldi, vatanında öldü. Bütün dünya üzüldü. Çok mütevazı bir adamdı. Enstitü benden müsaade istedi, tabii nezaketen, "Peki, gönderiyorum" dedim ama Feza'ya da, "Hoca bizimle alakanı kesmeyeceksin. Sen ODTÜ'nün hocasısın, git oraya, bir -iki sene kal, sonra gel, istersen yeniden gidersin ama hep geri dönmek şartıyla. Bu şekilde iki kurumda da hizmetini yap. Sen dünyanın malısın ama bizim de malımızsın" dedim. Bu bağı kesinleştirmek için de, Amerika'da kaldığı dönemde buradaki maaşının devam edeceğini söyledim. Tabii ki kabul etmedi ama Feza'yı kaybetmemeye kesin kararlıydım. Sonunda benim dediğim oldu. Onun bu tür işlerle ilgisi olmadığı için, biriken maaşlarını nasıl değerlendirmesi gerektiği

konusunda öneri de verdim. O yokken buradaki maaşını bir bankaya yatıracaktık ve dönüşünde küçük de olsa bir ev alabilecekti, zorla da olsa sonunda onlara bir küçük daire aldırdım. Karısı da hocaydı; Süha. Tabii ki ona müstesna muamele yaptım, çünkü o dünyanın tanıdığı bir adamdı, bir bilim adamıydı. Ben ayrıldıktan sonra, bizim üniversitenin hocalarından biri ODTÜ'ye rektör oldu. "Efendim, hocalar arasında fark yoktur, hepsi profesördür" diyerek Feza'nın maaşını kesmiş. Hepsi değil efendim, birisi eşektir, birisi profesördür; işte bu kadar! Ömründe bir satır yazmamış, on para etmeyen, unvanı profesör olan adam vardır, profesördür; bir de Feza gibi dünyanın fizik literatürünün yıldızı olan vardır, o da profesördür. Sen bu ikisini ayırmasını bilmiyorsan, kıymet bilmiyorsun demektir. Ben Feza'nın kıymetini bilmişimdir. Çok güzel fizikçi bilim adamları yetiştirdiler. Erdal da bilirdi doğrusu Feza'nın kıymetini. Feza için kapım hep açıktı. Bu olanlara üzülmüş tabii. Yine de gelip beş-altı ay ODTÜ'de çalışmış ve gene gitmiş. Sonra hastalığında gelmiş. Erdal onun adına bir enstitü kurdu: Feza Gürsey Enstitüsü. Erdal bir süre başkanlığını da yaptı o enstitünün, inşallah hiç değilse enstitü yaşayacak.

Orta Amerika'ya iyi niyet elçisi

— Dönemin gazetelerine baktığımızda rektörlük döneminizde iyi niyet elçisi olarak Orta Amerika ülkelerine gittiğinizi görüyoruz. Bu geziyi anlatır mısınız?

— 1965'te Kıbrıs sorunu gündemde. Makarios edepsizlik etmiş, biz de bir hareket yapmamışız ama ara sıra oraya uçaklarımızı gönderiyoruz, daha edepsizleşmelerini önlüyoruz. Türkiye olarak "taksim yapalım" tezindeydik o zaman. Ben taksim yapılmış bir federasyon fikri içindeydim. Hariciyenin genel sekreteri Haluk Bayülken Mülkiye'den sınıf arkadaşımdı; yataklarımız yan yanaydı. Her akşam Haluk'la dünya durumunu tartışırdık. Kıbrıs tezimizi dünyaya anlatmak için heyetler teşekkül ediliyor. Haluk da Güney Amerika'nın IMF

döneminde benim alanım olduğunu biliyordu. "Kemal Bey'i yollayalım" demiş. O sırada Kemal Satır da zannediyorum başvekil yardımcısıydı. Kemal Satır bir program yapmış, Güney Amerika'ya gidecek bir heyete beni de koymuş. Ekip şöyleydi, ben, Tokat Senatörü Zihni Betil ve yerel elçi. Görevimiz, gittiğimiz yerlerin yüksek görevlilerine, basınına Türkiye'nin tezini anlatmak. Kasım Gülek'i de Orta Amerika'daki küçük devletlerden birine göndereceklermiş. Kasım Gülek, "Ben Güney Amerika'yı isterim" diye tutturmuş. Bunun üzerine Kemal Satır, "Kasım'ı sizin yerinize gönderelim, sizi de Orta Amerika'ya gönderelim" dedi. Tabii kabul ettim. Yanlış tabii, ben Peru, Uruguay, Paraguay, Şili cumhurbaşkanlarını, başvekilliklerinden tanıyordum. Nitekim diğer ekibin gittiği her yerde, "Siz Kurdaş'ın memleketinden misiniz?" demişler. Bu arada geziye çıkarken Nuri Saryal'ı ağaçlandırma işinin başına koydum. Alaattin'i de çağırıp, benim olmadığım bir aylık sürede, ağaçlandırmadan Nuri Bey'in sorumlu olduğunu söyledim. Nuri de hem kendi çalışmış, hem onları çalıştırmış. Bu arada ayaklarını da dondurmuş. Tabii kış vakti, Ankara'nın şubatı. Geldim, topallıyor. Hâlâ Nuri benim en iyi dostlarımdandır, o da bensiz yapamaz. Altınoluk'taki evimizin yanında o da ev aldı, hâlâ birlikteyiz.

— *Siz nerelere gittiniz?*

— Türkiye'nin Meksika Büyükelçisi Fethi Aşkın diye bir arkadaşımız, bizim hükümette gümrük ve tekel bakanıydı. Fethi, Galatasaraylı ve Turan Güneş'in memleketinden, Kandıralı. Çok esprili bir arkadaşımızdı. Meksikalılar arasında o kadar popüler olmuş ki, anlatamam. Dışişleri bakanına giriyoruz, adam hemen, "Fethi Bey, derdinizi anlatmadan önce bir hikaye anlatın" diyorlar. Karar Birleşmiş Milletler'de oya sunulacaktı, oradaki bazı memleketler, "Biz zaten reyimizi size vereceğiz" demişler. Benim görev yaptığım memleketler hep bizim lehimize rey verdiler. Biz oradayken Fethi bir davet verdi, herkes geldi tabii. Fakat Fethi'nin yanına yaklaşamıyorsun, herkes onu dinlemek için çevresini doldurmuş du-

Türkiye'nin Meksika Büyükelçisi Fethi Aşkın'ın (sağdan sekizinci) evinde verdiği davette, ülkenin ileri gelenlerine Kemal Kurdaş (soldan üçüncü) ve senatör Zihni Betil (sol başta) Kıbrıs Türk tezini anlatıyor.

rumda. Meksika'da pek çok yere gittik, tabii Mösyö Aşkın her yerde biliniyor, herkes hikaye istiyor. Bir kısmı da IMF nedeniyle beni tanıyor. Evvela IMF geldi sanıyorlardı, sonra Türk heyeti olduğumuzu anlıyorlardı. Meksika bizim lehimize oy verdi Birleşmiş Milletler'de. Basınla da ilişki kurduk, televizyonlarında Türk sanayiini anlattım. O zamanlarda Türk tekstili gelişiyor, üzerimdekiler de hep yerli malı, onları göstererek, bir güzel reklam yaptım. Çok beğendiler. Onların sanayi Amerikan etkisinde kurulmuş, başka türlüydü; kendi halkına hitap eden bir üretimleri yoktu. Cumhurbaşkanı, dışişleri bakanı kabul etti bizi orada.

— *Ne kadar sürdü bu gezi?*

— Bir ay sürdü. Meksika'da dört gün kaldık. Sonra Guatemala'ya gittik; orada bizi hemen kabul ettiler, zaten küçük bir ülke. Oradan da Nikaragua, Honduras, Kostarika, Panama... IMF'deyken bu ülkelerin bir bölümünü görmüştüm, bir bölümünü de görmemiştim. Böylelikle, görmediklerimi de

görmüş oldum. En etkilendiğim memleket Jamaika oldu. Küçümencik bir ada ama öyle seçkin bir halkı var ki, anlatamam. Uzun boylu, güzel insanlar, hepsi İngilizce biliyor; orada onlar da bize kendi tezlerini anlattılar: "Bizim adamızı ikiye bölmek isteseniz, biz kabul eder miyiz?" dediler, yani "Biz size rey vermeyiz" demeye getirdiler. Mantıklı tabii.

— Başka neler yaptınız?
— Sık sık geçtiğim küçük bir devlet vardı, Dominik ve Haiti. Güney Amerika'da görev yaparken, oralara da uğrardım. İyi işledik oraları. Fethi'nin hatırı, beni tanıyanların duyduğu güvenle iyi de netice aldık, Birleşmiş Milletler'in yarısı bize rey verdi. Güney'de de Uruguay, Paraguay, Şili bizim lehimize oy verdi. Ama ben gitseydim, Arjantin, Brezilya, Ekvador, Peru da bize rey verirlerdi. Bu arada şunu da not edeyim: Ben devlet ve üniversite parasıyla hiç seyahat etmemişimdir ama bu geziye mecburen devlet parasıyla gittim.

TÜBİTAK ve Fen Lisesi kuruluyor

— ODTÜ'nün yanında sizi bir de Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK) ile Ankara Fen Lisesi'nin kuruluşunda da öncü rolde görüyoruz. Bu çalışmalar nasıl başladı?
— Sevgili dostum Eugene Northrop'la ilk ne zaman tanıştık tam hatırlamıyorum ama bana getirdiği ilk önemli mesele, TÜBİTAK'ın kurulması idi. İlk görüşmemizde bana böyle bir kurumun neden kurulması gerektiğini tüm gerekçeleri ile anlattı. Benim de zaten canı gönülden inandığım ve katıldığım görüşlerdi bunlar. Eugene daha önceki hükümetlerle de temasa geçtiğini ve konuyu anlattığını, herkesin çeşitli sözler vermesine rağmen kimsenin bir şey yapmadığını anlatıp yakındı bu görüşmemizde. Türkiye'de geçirdiği zaman ve yaşadığı deneyimlere rağmen son gününe kadar, kendisine özellikle politikacıların sözler vermesine ve sonra da bu sözleri unutmasına hep şaşırırdı. Doğrusu ben de Eugene'in şaşırmasına

şaşırırdım! O sırada İsmet Paşa başbakan olduğu için bunu da bir şans olarak değerlendirdik. Bir kanun tasarısı hazırlayıp Meclis'e sunmaya ve tasarının da yasalaşması için gerekli tüm çalışmayı yapmaya karar verdik. Tasarı, Erdal Bey'in sorumluluğunda, Eugene'in katkıları ve katılımıyla ODTÜ ekibi tarafından hazırlandı. Tabii bu arada Erdal Bey'i biraz daha atak olması için uyarmam gerekmedi değil! İsmet Paşa'nın şahsi desteğiyle tasarı kısa sürede Meclis'ten geçti ve yasalaştı. Biz TÜBİTAK'la çok yakından ilgilendik. Kurumun araştırma tesislerinin ODTÜ arazisi içinde Yalıncak Köyü civarında kurulması için yoğun çaba gösterdiysek de diğer üniversitelerden ciddi bir mukavemet gördük. Neticede İstanbul Gebze'de kuruldu ama hâlâ bunun yanlış bir karar olduğunu düşünürüm.

— *Fen Lisesi'nin kuruluşunda ODTÜ nasıl bir rol oynadı?*
— Fen lisesi konusu da bizden çok önce başlayıp, bürokrasi koridorlarında kaybolan projelerdendi. Eugene'le bu konu-

Ankara Fen Lisesi'nin temeli, 18 Eylül 1963'te düzenlenen bir törenle atılıyor. Kurdaş tıpkı ODTÜ'de olduğu gibi fen lisesinde de inanılmaz bir hızla okulu tamamlıyor.

daki ilk konuşmamız, Müdafaa Caddesi'ndeki rektörlük binasında oldu. O sırada daha kampusun inşaatı devam ettiği için, geçici binalardaydık. 1963'ün ilkbahar aylarıydı sanırım; Eugene bu ziyaretinde Ford Vakfı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında, yaklaşık bir buçuk yıl önce, üstün yetenekli çocukları eğitmek için kurulacak özel bir okul konusunda anlaşma imzalandığını ancak geçen sürede hiçbir şey yapılmadığını anlattı. Bu girişten sonra da çok kısa bir süre önce Orta Tedrisat Genel Müdürü İsmail Hakkı Ülkümen ile yaptığı nispeten umut vaat eden görüşmeyi anlattı. Ülkümen, yeni bir organizasyon şeması düşünülmesi gerektiğini söylemiş. Bunun üzerine, benim eğitim konusuna nasıl baktığımı bilmenin verdiği güvenle Eugene, başta ODTÜ rektörü olmak üzere, tüm üniversiteyi de içine alan, Bakanlık-ODTÜ-Ford Vakfı üçlüsünün bu girişimin altından kalkacağını anlatmış, "Biz kaynak ve gerekirse *know-how* sağlayalım, hem eğitim, hem de inşaatı da ODTÜ yüklensin" demiş. Eugene büyük bir keyifle, Ülkümen'in Kurdaş ismini duyunca, istekle projeye taraftar olduğunu söyledi. Eh, ne yalan söyleyeyim, benim de hoşuma gitti bu durum. Eugene bu konuda ne düşündüğümü sorduğunda ona, " Ben Türk milletinin üstün zekalı evlatlarının, orta adama göre düzenlenmiş bir eğitim sistemi içinde köreltilmesinden öteden beri şikayetçiyim. Kaldı ki, ortalama adama göre düzenlenen eğitim sistemini de arkaik buluyorum. O nedenle bu tür çocukların gidebilecekleri böyle bir okula tabii ki taraftarım" dedim. O gün böyle bir okul için ODTÜ'nün neler yapabileceğini konuştuk uzun uzun ve 1964 eğitim yılına okulu yetiştirmeye karar verdik.

— Büyük bir keyifle anlatıyorsunuz okulu ama biraz abartılı bir tarih saptamamış mısınız? Bu konuştuğunuz tarih zaten 1963 yılının ilkbahar ayları, binanın yapılmasından eğitim sisteminin oluşturulmasına, teknik ekipmanın sağlanmasından okul kitaplarının yazılmasına kadar daha hiçbir şey yapılmamışken bu fazla iddialı bir tarih değil mi?

— Bu, laflarla anlatılabilecek bir şey değil; burada anlattığım şey, bir ruh, bir istek, bir inanç. Bizim açımızdan konu çok hızlı ve verimli bir biçimde de ilerlese, sanırım bakanlık görüşmelerinde birtakım pürüzler çıkmış; o nedenle, görüşmeler fazla uzun sürdü. Protokol imza aşamasına geldiğinde konuyu bizim mütevelli heyetine götürdüm ve imzalamak için yetki istedim. Orada yaptığım konuşmada, üç temel nokta üzerinde durdum. Birincisi, böyle bir okulun, üstün zekalı çocuklara çağdaş ve yetenekleriyle orantılı bir eğitim vermesi nedeniyle sosyal bir proje olduğu ve desteklenmesi gerektiği. İkincisi, fen lisesinin laboratuarları ve eğitim sistemiyle, diğer okulların da kalitesinin yükselmesini sağlayacağı, böylece biz de dahil üniversitelere giren öğrencilerin kalitesini toplamda artıracağı ve bu nedenle de Türkiye'nin yararına hizmet edeceği. Üçüncü olarak, fen lisesinin ODTÜ arazisi içinde kurulması nedeniyle öğrencilerin tepeden bakıp, ODTÜ'nün yeşil cennetini görecekleri, geceleri ODTÜ'nün ışıklarına bakarak uykuya dalacakları ve nihayetinde de öncelikle ODTÜ'yü tercih edeceklerini umut ettiğimi, bu okulun kurulmasına destek vererek, gelecekteki öğrencilerimizin yetişmesini sağlayacağımızı ifade ettim. Konuşmamı, "Fen lisesi kampusu ODTÜ'nün doğu cephesinin kenarında, o cepheyi koruyan bir kale gibi hizmet verecektir" diye bitirdim. Mütevelli heyeti istediğim yetkiyi oybirliği ile verdi ve çok geçmeden sade bir törenle protokolü imzaladık. İmzadan sonra, lisede verilecek eğitimi belirlemesi için bilimsel ekibi de resmi olarak kurduk. Erdal İnönü'nün başkanlığında kurulan ekipte, Bahattin Baysal, Adnan Şaplakoğlu, Vedat Enüstün, Tuğrul Taner'i görevlendirdik. Bizim kampusta çılgınca bir inşaat oldu 1964'te. Lisenin ana binalarının inşaatını aynı yıl içinde neredeyse gece gündüz durmadan çalışarak tamamladık. Laboratuarlar Ford Vakfı finansmanı ile temin edilip Türkiye'ye getirilen teçhizatlarla donatıldı. Yol, elektrik, telefon işleri tamamlandı, çevreyi ağaçlandırdık, bizim yeni tamamlanmış olan su şebekesinden bir hat da liseye çektik. Bu arada insanüstü bir gayretle bilim komitesi de lisenin müfredatını hazır-

ladı, kitaplarını yazdı, bastırdı ve Ankara Fen Lisesi 1964 yılı Kasım ayında eğitime hazır hale getirildi. Hayatımın en mutlu günlerinden biriydi. Protokol metninin altında imzamın olmasıyla övündüğüm bu proje Türkiye'ye örnek oldu. Daha sonra pek çok kentte fen lisesi açıldı, eğitimde ciddi bir değişiklik yarattı.

Kampus mu, açıkhava müzesi mi?

— Müfettişlik yıllarınızdan itibaren hiç ucunu bırakmadığınız arkeoloji merakınızı ODTÜ'ye de taşıdınız.

— ODTÜ ile Türkiye'yi son derece hayati bir konunun, arkeolojinin içine lider olarak oturttuğumu düşünüyorum. ODTÜ'nün 1961-69 arasında gerek kendi arazisi ile çevresinde yaptığı arkeolojik çalışmalar, Keban-Adıyaman bölgelerindeki tarihi eserlerin kurtarılması ve değerlendirilmesinde önayak olması her zaman göğsümün kabarmasına vesile olan çalışmalardır. Hele kendi bölgemizde yaptığımız kazı çalışmalarından sonra yaptığımız bilimsel yayınlar ve kampusta kurduğumuz müze, bu çalışmaları benim gözümde daha de ileri bir noktaya taşımıştır.

— İlk arkeolojik kazı nasıl başladı?

— Göreve ilk başladığım zaman, araziyi baştan sona dolaşmaya çıktığımda dikkatimi ilk çeken, çevredeki pınarların bolluğuydu. ODTÜ'nün 45 bin dönümlük arazisi Ankara Platosu'nu güneye bağlayan geçidin üzerindedir. Bu bölge, Ahlatlıbel adı ile bilinen yüksek ve düz bir plato ve bu platodan kuzeyde Eskişehir yoluna, güneyde Gölbaşı'na inen yamaçlardan oluşuyor. Çağlar boyunca insanların burada yerleştikleri açıktı. Üniversitenin bu arazide kurulmasına karar verildikten sonra arazi içindeki Yalıncak köyü de istimlak edilerek boşaltılmıştı. Evlere dikkatle baktığımda, temel duvarlarında birtakım harabelerden çıkartıldıkları belli olan taşların kullanıldığını fark ettim; köy içinde yer yer topraktan baş göstermiş eskiye ait temeller de görülüyordu. O gün, burada

mutlaka bir kazı çalışması yapılması gerektiğine karar verdim. Yalıncak'tan sonra aynı gün Eymir Gölü'ne kadar uzandım, oradan da arazinin batı hududunu görmek için Taşpınar Köyü'ne gittim. Orada da bizim tapulu arazimizin yanında büyük bir höyük vardı. Üniversiteye dönerken, hafızamda birkaç görüntü belirdi. Bunlardan biri, vaktiyle Türkocağı'nda gördüğüm bir fotoğraftı. Fotoğrafta, bir arkeolojik kazı çukuru başında, bir arkeolog kazıda bulduğu bir vazoyu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e veriyordu. Hatırladığım bir başka şey de Mustafa Kemal'in zamanında Ahlatlıbel denen bir yerde arkeolojik kazı yaptırdığıydı. Zaten hatırladığım fotoğraf da bu kazıda çekilmişti. Ancak nedense Mustafa Kemal'in kazı yaptırdığı Ahlatlıbel ile bizim Ahlatlıbel'in ayrı yerler olduğu gibi bir fikir vardı bende. Üniversiteye dönüşümde ilgili arkadaşlarıma bunu sorduğumda, kesin olarak aynı yer olduğunu söylediler. Ahlatlıbel, bizim Yalıncak köyünün iki kilometre yakınında idi; aynı zamanda bizim üniversitenin 1956'da ilk temelinin atılıp sonrasında unutulduğu yerin de çok yakını oluyor bu mevki. Bu konuşmadan sonra gi-

Ağaçlandırma ve inşaat faaliyetleriyle aynı dönemde başlayan arkeolojik çalışmalar sonucunda ODTÜ kendi kampusunda müzesi olan ilk üniversite oldu.

dip kazı yapılan alanı gezdim, hâlâ izleri duruyordu. Yalıncak, Ahlatlıbel, Taşpınar ve biraz daha araştırma yapınca Koçunbeli gibi pek çok önemli yer ve tarihi noktanın yakın çevremizde olduğunu fark ettik. Üniversitemizin arazisindeki böylesine önemli bir tarihi mirasa tabii ki sahip çıkmamız gerekiyordu. Mimarlık fakültemizde görev yapan, sanat tarihi, arkeoloji ve şehircilikle ilgili arkadaşları hemen bir toplantıya davet ettim. Bu toplantıda herkesin aynı heyecanı paylaştığını fark etmem dışında bir şeyi daha gördüm: Sadece kendi arazimizde değil, gerekirse dışarıda yapılacak arkeolojik çalışmaları organize edecek, yönetecek ve yönlendirecek bir kadromuz vardı. Sanat ve mimarlık tarihi uzmanı olan Mimarlık Fakültesi Dekanı Prof. Abdullah Kuran'ın aynı zamanda arkeoloji ve tarih kültürü bilgisi son derece iyiydi. Fakültede arkeoloji ve sanat tarihi konusunda eğitim almış iki-üç arkadaşımız vardı. Üstelik kadroya kısa süre sonra Prof. Dr. Cevat Erder ve Prof. Dr. Sevim Buluç da katılacaktı. Abdullah Bey'den en kısa sürede Yalıncak kazısını organize etmesini istedim.

— *İnşaatlarla birlikte kazı çalışmalarına başladınız yani.*

— Evet, hemen hemen hepsi aynı anda oldu; ağaçlandırma, inşaat, arkeolojik kazılar, yeni kadroların temini ve yetiştirilmesi... 1962'de başladığımız Yalıncak kazılarının başkanlığını arkeolog Burhan Tezcan yapıyordu. Çalışma ilerledikçe Yalıncak'ın eski bir Frig ya da Galat yerleşmesi olduğu ihtimali kuvvetlenmeye başladı. Üniversite çevresinde büyük bir ilgi doğurdu kazılar, bir şeyler bulunduğunda bu haber kulaktan kulağa yayılıyor, herkes hemen kazı alanına gidiyordu. Üstelik sadece biz de değil, inşaatlarımızı görmeye gelen yabancılar da ne yapıp edip bir şekilde kazı alanımızı ziyaret etmeden kampustan ayrılmıyorlardı. Çalışmalar devam ettikçe de, bulunan eski eserler birikmeye başladı. Tabii 1962 yılı itibariyle bunların teşhirini yapacağımız bir yer olmadığı için sadece depolarımıza alıp, muhafazalarını sağlıyorduk. Ancak bir süre sonra buluntular o kadar arttı ki, artık bunların muhafazasıyla ilgili olarak bir elemanı bulmamız gerekti.

— İçerden mi çözdünüz sorunu?

— Hayır. Bir arkeolog arkadaşımız eski kazılarında yanında çalıştırdığı Satılmış isminde birini bize tavsiye etti. Satılmış, Çorum'un Alacahöyük Köyü'nden; şu Hititlerin başkenti Hattuşa'nın, yani Boğazköy'ün yakınındaki eski Hatti kentinde doğmuş. Çocukluğundan itibaren Alacahöyük hafriyatında çalışmış. İlkokulu bitirmemiş ama sanki anadan doğma bir arkeolog ve restoratör. Biz de Satılmış Efendi'yi ve ailesini, ilk kazıya başladığımız Yalıncak Köyü'nde terk edilmiş bir eve yerleştirdik. Kazılarda büyük bir ehliyetle adeta beş kişinin işini yapıyordu. Çıkarılan eserler için Yalıncak Köyü'nde yapılan geçici müzenin koruyucusu, bakımcısı ve düzenleyicisi oldu Satılmış Efendi. Kazıdan çıkan bir çuval çanak çömlek parçasını yere yayıyorsunuz, Satılmış aralarına bir giriyor, birkaç gün sonra o yığından bir sürü tamamlanmış çanak çömlek, vazo, ibrik, küp çıkıyor; abartmıyorum, doğuştan restoratördü kendisi. Satılmış ODTÜ'ye bir hizmette daha bulundu: Kendisi Yalıncak Köyü'ne eşi, bir de çocuğu ile girdi, dokuz çocuklu bir aile olarak çıktı. Bu skoru da sadece sekiz senede elde etti.

— Kampustaki müzeyi nasıl kurdunuz?

— Kazılarda elde edilen buluntular arttıkça bir müzeye ihtiyacımız olduğu da iyice ortaya çıkmıştı. İnşaatı tamamlanmaya doğru giden mimarlık fakültesinin başlangıçta sergi bloğu olarak planladığımız binasını müze olarak kullanmaya karar verdik ama buraya 1964-65'te kayıt kabul müdürlüğümüz sahip çıktı. Bu nedenle müze kurmayı biraz erteledik. İdari İlimler Fakültesi tamamlanınca müdürlüğü oraya taşıdık ve mimarlığın yanındaki müstakil bloğu da müze olarak değerlendirdik. Böylece ODTÜ, kendi arazisinde yaptığı kazılardan çıkan eserlere kendi kampusunda bir müze kurma ayrıcalık ve şerefini kazandı.

— Yalıncak'tan sonra nerelerde kazı yaptınız?

— Yalıncak kazı ekibimiz 1964'te Koçunbeli'de yapılmasını planladığımız kazıyı da üstlendi. Koçunbeli, bir erken bronz

çağı yerleşkesi. Bu kazıdan çok eser çıktı. Çok ciddi istilalar geçirdiği açıktı. Çünkü kazdığımız yerlerde, hiç dokunulmadan terk edilmiş evler bulduk. Hatta bir evde, mutfak hiç dokunulmamış haldeydi. Pişmiş topraktan tencereler, tabaklar, hatta kaşık gibi kullanılan gereçler, mutfakta raflardaki yerlerine dizilmiş olarak duruyordu. Açıktı ki, evin hanımı gayet muntazam bir hanımmış! O yıllarda üniversite olarak Ankara'da Frig nekropolündeki Frig tümülüslerinden 11 tanesini açtık. O sırada Bahçelievler 8. Cadde'nin köşesinde İsrail Evleri olarak bilinen bir kooperatif evinde oturuyordum. Konya Yolu ile Gazi Orman Çiftliği'ne giden yolun kesiştiği meydana ve arkasındaki hafif meyilli tepelere bakıyordu ev. Evin karşısındaki tepenin güney ucunda üç Frig tümülüsü vardı. Onların hemen arkasında ve bizim evin hizasında, Çiftlik'e giden yolun hemen kenarında ise oldukça büyük bir tümülüs vardı. Maliye bakanı olduğum sırada, her sabah pencereyi açtığımda karşımda gördüğüm 840 rakımlı bu tepeye bakıp, "Merhaba Frig kralı" diye selam verirdim. Sonra rektörlük döneminde Yalıncak kazılarına başlayınca, artık Frig kralına merhaba derken daha saygılı bir ifade kullanmaya başladım ve merhaba ile başlayan cümleme bir şey daha ekledim. Artık, "Merhaba Frig kralı, yakında senin oraya gelip, seni o esaretten kurtaracağız" diyordum. Tabii adamcağızın kurtulmak isteyip istemediğini bilmiyorum!

— *Orayı da açıtınız mı?*

— Ben, Gordion'da Midas'ın mezarı olan tümülüs gibi, onu da açıkhava müzesi haline getiririz, Ankara halkına hibe ederiz, diye düşünüyordum. Bu arada bahsettiğim bu tümülüsün yanında, beş küçük tümülüs daha vardı ve halk bunlara "Beştepe" adını vermişti. Bu tümülüsleri açtık önce, çok bol eser çıktı buralardan. Buraya gömülen prensesler anlaşılan ziynet eşyalarına pek düşkünlermiş, bu eserleri de temizleyip müzemize yerleştirdik. Ondan sonra Çiftlik-Söğütözü yolu üzerindeki iki tümülüsü açtık. Birinden, artık tarihin hangi devrinde soyulduysa, bir şey çıkmadı. İkincisinin açılması ise epey

uzun bir öykü. İkinci tümülüs de hırsızların hışmına uğramış ama mezarın yerini bulamadıkları için zarar verememişlerdi. Biz de hırsızların açtığı yolu temizleyerek kullandık ama mezar yukarıdan aşağı açılan tünelin hemen ucunda değil, tümülüsün kenarına doğru bir yerdeydi. Çok zengin bir mezardı. Bu arada, kazılar sırasında arkeolog arkadaşlarımız bilimsel çalışmalarını yapıyorlar, mezarın haritası çıkartılıyor, fotoğraflar çekiliyor, çıkan her eser ayrı ayrı tespit ediliyor. Tabii çok uzun zaman alıyor böyle bir çalışmanın tamamlanması. Bu arada çıkan eserler de toprağın üzerinde, çalışmanın tamamlanmasını bekliyor. Bu kazı sırasında bir akşam evde yemekteyiz, birden gök gümbürtüsü ile bütün keyfim kaçtı. "Eyvah, yağmur geliyor!" diye bağırmışım. O güne kadar da bizim evde yağmur hep büyük sevinçle karşılanırdı, ağaçlar nedeniyle. Çocuklar şaşkın şaşkın bana bakıyorlar. Çatalı bıçağı bırakıp yerimden fırladım. Hemen okulu aradım ve çıkan görevliye, müteahhitlerin hepsine haber vermesini, inşaat işçilerinin hiçbirinin okuldan ayrılmasına izin vermemesini söyledim. Bu arada Sadun İllez'in de okula gelmesi için haber verilmesini istedim. Sadun'la okulda buluştuk, müteahhitlerin depolardaki bütün muşambaları çıkarmalarını söyledim. Muşambaları bir kamyona yükleyip, doğruca Söğütözü'ne gittik ve mezarın üstünü kat kat muşambalarla örttük. İşimi bitirince eve döndüm ve kaldığım yerden yemeğe devam ettim ve huzurlu bir uyku uyudum. O gece çok ciddi bir yağmur yağdı ama mezarın içine tek damla bile su girmedi. Sabah okula geldiğimde Sadun beni gülerek karşıladı. Bizim kazı ekibi sabah derin bir üzüntü ve panik halinde kazı yerine okula gelmişler ve yağmur nedeniyle bütün eserlerin mahvolduğunu konuşuyorlarmış. Sadun hemen müjdeyi vermemiş. Ciddi bir ifadeyle, "Arkadaşlar rektör beyle görüşmeden önce isterseniz gidip bir hasar tespiti yapalım" demiş. Tabii kazı yerine gidip de her tarafın muşambayla kaplı olduğunu gördüklerinde çılgınlar gibi sevinmişler. Sadun da bir gece önce olup biteni anlatmış. Sadun, müze müdürümüz Sevim Hanım'ın beni görmek istediğini söyledi. Sevim Hanım, "Efendim muşambaları-

nızı gördük, çok teşekkür ederiz" dedi. Bu söz, hayatta aldığım manevi ödüllerin en değerlilerinden biridir. Söğütözü'nden sonra bizim evin karşısındaki küçük tümülüsleri ele aldık ama hepsi daha önce soyulduğu için hiçbirinden bir şey elde edemedik. Ve sıra benim Frig kralıma geldi.

ODTÜ'lü Frig kralı

— Burada daha önce de kazı yapılmış değil mi?

— Mustafa Kemal, Gazi Çiftliği'ne giderken bu tepeyi görmüş ve hemen tepenin eski bir mezar olduğunu anlamış, buranın kazılmasını istemiş. Bu işe de İstanbul Asar-ı Atika Müzesi Müdürü (Theodore) Makridi Bey memur edilmiş. Makridi Bey, tümülüsü Ankara Kalesi'ne bakan cephesinden, tepenin doğal toprakla birleştiği noktadan bir tünelle girerek kazmış. 57 metre kadar içeri girmişler ama bir türlü mezara ulaşamamışlar. Bu arada tünelin tavanını tutan ağaç kalaslar çatırdamaya başladığı için korkup kazıyı bırakmışlar, zaten tünel de çökmüş. Makridi Bey sonra Mustafa Kemal'e bir rapor yazmış. Raporda, "Mezarı bulamadık ama burada zalim bir kralın gömülü olduğundan hiç şüphem yok" diyor. Biz kazıya başlamadan önce Gordion kazılarında Pennsylvania Üniversitesi'nin kullandığı yöntemi kullandık. Önce orada bir mezarın gerçekten olup olmadığını anlamak üzere, toprak tepeye bir matkapla sondaj yaptık. Bunun için de matkabı Maden Tetkik Arama'dan ödünç aldık. Son sorun, mezarın yerinin yaklaşık olarak tespit edilmesiydi. Bunun için inşaat kontrol ekibinin başı Yüksek Mühendis Samet Şengezer'den ricada bulundum. Toprak hafriyatı konusunda engin bir tecrübesi vardı Samet Bey'in. İlk haftada neredeyse dört ya da beş kez kazı alanını ziyarete gittim. Frig kralı ile bir an önce tanışma heyecanındaydım. İlk çalışmaların ışığında mezara kısa sürede ulaşacağımızı umut ediyorduk ama günler geçtikçe üniversitede sabırsızlık emareleri başladı. Sonunda da bölümün öğretim üyelerinden bir heyet beni ziyarete geldi. Yüzlerinden hepsinin umutsuz olduğu anlaşılıyordu. Bana biraz

da sert bir ifadeyle, "Rektör bey, sizin tümülüs diye hafrettiğiniz tepe bir anıtmezar değil, doğal bir tepe. Yaptığımız incelemeler bizi bu kanıya götürdü" dediler. Onlar yüzyıllar içinde jeolojik özellikler nedeniyle böyle bir oluşumun ortaya çıktığını iddia ediyorlar, ben de böyle bir yapı varsa, neden tek bir tepenin oluştuğunu soruyordum. Sonuçta, benim argümanlarım heyet üyelerinin kanılarını biraz sarstı. Sonunda işi şakaya vurdum ve "Beyler, biliyorsunuz ben eski maliyeciyim, nerede hazine varsa, ben uzaktan kokusunu alırım. Burada hazine var, kokusunu aldım, biraz daha sabredin" dedim. Gerçekten de kısa sürede kazı heyeti mezar odasını örten küçük taşlardan oluşan tepeceği buldu, bir süre sonra da mezar odasının kapısındaydılar. Tabii büyük bir zaferdi.

— *Sonunda kralla tanıştınız yani.*
— Bir süre mezarı ilk düşündüğümüz gibi müze haline getirip getiremeyeceğimizi değerlendirdik. Bunun son derece zor ve pahalı bir iş olduğunu görünce, mezarı bir çelik kafesle takviye edip, içindekileri müzemize taşımaya karar verdik. Her türlü teknik önlemi alarak kralın iskeletiyle eşyaları müzemize taşıdık. Tümülüsü, oranın ODTÜ tarafından hafredildiğini ve bulunan eserlerin de müzemize alındığını belirten bir not koyarak yeniden kapattık. Bu buluntularla birlikte müzemiz daha da büyük bir ilgi merkezi oldu. Yabancı ziyaretçiler bana kralın adının ne olduğunu sorduğunda diyordum ki, "King METUS One!" Türklere de, "Kralın adı Kral ODTÜS Bir!" Frig kralına bu adı vermekte haksız mıyım? Onu günışığına biz çıkardık, o da artık ODTÜ'lü, sadece doğum yeri Frigya.

Keban kazıları başlıyor

— *ODTÜ, Keban baraj gölü alında kalacak yeraltı ve yerüstü tarihi eserlerinin kurtarma çalışmalarında da çok önemli bir yere sahip. Bu konuda kişisel olarak sizin çalışmalarınız da okullarda örnek olarak okutulacak nitelikte. Keban ile nasıl ilgilenmeye başladınız?*

— ODTÜ olarak biz Keban projesiyle başından itibaren çok ilgiliydik. Projenin mühendislik özelliklerinden tarıma etkilerine, elektrik üretiminin sağlayacağı katkılardan finansmanına kadar her yönünü tartışıyorduk. Başta Mimarlık Fakültesi mensupları olmak üzere biz ODTÜ ekibi, bu eserler ne olacak, neden hazırlık çalışmaları yapılmıyor, böyle bir harekete başlanırsa, biz böyle bir hareket içinde nasıl yer alabiliriz sorularını kendi aramızda sürekli konuştuğumuz gibi, yetkili makamlara da her fırsatta anlatıyorduk. Ancak ne yazık ki, 1966'ya gelene kadar bu konuda hiçbir çalışma yapılmadı. Bunun üzerine o yıl, Keban Gölü baraj bölgesine, yerüstündeki tarihi eserlerin tespiti düşüncesiyle restorasyon bölümünden bir heyet göndermeye karar verdik. Heyet o yazı bölgede geçirdi ve tespitler yaptı. Fakat şöyle bir küçük not vereyim, nedendir bilinmez, bizim o ana kadar genel fikrimiz, bu bölgede, Batı Anadolu ölçüsünde, çok çok önemli eserler olmadığı yönündeydi. Gelen ekip bütün düşüncelerimizi değiştirdi. Son derece önemli yerüstü zenginlikleri olduğu gibi, 50'nin üzerinde de höyük tespit etmişlerdi. Heyet raporunu *Doomed by the Dam: A Survey of the Monuments Threatened by the Creation of the Keban Flooding Area* adı ile yayımladık. Heyetin getirdiği resim ve bulgulardan bir sergi düzenledik. Yayınımız da çok büyük ilgi gördü. Zaten amacımız da bu konuya dikkat çekmekti. Bu nedenle 1967'de, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü ile Chicago Üniversitesi Oriental Institute'un bölgede birlikte bilimsel araştırma yapma kararını memnuniyetle karşıladık. Hemen kendileriyle ilişkiye geçtik ve elimizden gelen bütün desteği verme vaadinde bulunduk. Bu arada Michigan Üniversitesi'nden Yardımcı Profesör Robert Whallon Jr.'ın başkanlığında bölgeye gönderdikleri heyetin yeraltı zenginlikleri ile ilgili raporu ise hepimizin heyecanını daha da yükseltti. Rapora göre sadece Elazığ'ın doğusundaki bölgede 38 höyük vardı. Whallon'un çuvallara doldurup getirdiği buluntuların bir kısmı ODTÜ'de koruma altına alındı.

— Çalışmalar nasıl oldu da kurumsal bir yapı kazandı?

— Önce Kasım 1967'de, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dekanı Abdullah Kuran, ODTÜ Restorasyon Bölümü Başkan Yardımcısı Prof. Cevat Erder, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü Başkanı Prof. Halet Çambel ve Chicago Üniversitesi Oriental Institute'dan Prof. Robert Braidwood bizim kampusta bir toplantı yaptı. Toplantının sonucunda, bölgede kesinlikle kurtarma çalışması yapılması gerektiğine, ancak öbür taraftan da bu büyüklük ve kapsamda bir kurtarmanın yapılmasının neredeyse mümkün olmadığına karar vermişler. Heyet toplantı sonunda, kararlarını bana aktarıp, reaksiyonumu ve önerilerimi almak istemiş. Tabii büyük bir mutlulukla kabul ettim ve hemen o güne randevu verdim. Önce o güne kadar Keban'da yapılan çalışmaları çok daha detaylı ve teknik olarak anlattılar bana. Üst düzey bir tarih dersi gibiydi benim için bu toplantı, büyük bir zevk aldım, soru üstüne soru sordum. Ortaya çıkan tablo muhteşemdi. Onlar, "Biz bu hazineleri suların zulmüne terk edemeyiz" diyorlar, ben de gönülden katılıyorum ancak kafamda o an için kesin bir formülasyon yoktu. Konuşmalardan sonra, işi üstlenmek ve yürütmek için bir müteşebbis heyet kurmayı önerdim. Bana göre heyet odadaki dört kişiden oluşmalı ve sonrasında da Müzeler Genel Müdürü Hikmet Gürçay ile Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir'i davet etmeliydik. Ayrıca kabul ederlerse Ankara Üniversitesi'nden de bir temsilciyi heyete dahil ederdik. Ancak Ankara Üniversitesi konuya pek ilgi göstermedi. Arkadaşlarımız heyet başkanlığına beni seçtiler. Daha sonra Gürçay ve İğdemir'e konuyu ilettiğimde onlar da olumlu karşıladılar. Böylece yedi kişilik bir komite oluşturmuş olduk. Müteşebbis heyetini, Keban Bölgesi Tarihi Eserlerini Kurtarma ve Değerlendirme Projesi İcra Komitesi adıyla bir icra komitesi haline getirdik.

— Heyecanınıza rağmen, ilk başladığınızda bölgedeki tarihi eserleri kurtarabileceğinize gerçekten inanıyor muydunuz?

— Aslında böyle bir komitenin başarı şansı 1967 itibariyle çok az, hatta imkansız görünüyordu. Bölgedeki çalışmaları düzenlemek, başlatmak ve yürütmek için sadece üç buçuk yılımız vardı. Çünkü Keban Barajı'nın bu sürede tamamlanması planlanıyordu. Bu arada böyle dev bir projeye harcanacak bir liramız bile yoktu. Ancak hayatımda ilk kez devletin hantallığına kızmadığım bir dönem yaşadığımı itiraf etmeliyim. Devlet bürokrasisinin hantallığı ile Keban Barajı'nın bitirilmesi ve suların baraj gölünü doldurması için verilen üç buçuk yıllık süre, neredeyse üçe katlandı. Böylece kurtarma çalışmalarını 1974'e kadar uzatabildik. Hatta suların ulaşamadığı uç bölgelerde 1975'te hâlâ kazı çalışmaları yapıyorduk. İcra kurulu önce bir bildiri yayınlayarak, Türkiye'de başlatılan bu çalışmayı bütün dünyaya duyurdu; yerli ve yabancı bütün üniversiteleri, müzelerini, bilim kuruluşlarını kurtarma çalışmalarına katılmaya davet etti. Katılımcılar 1968 Nisan ayında Ankara'da ODTÜ'de yapılacak olan toplantıya davet edildi. Bizim hedefimiz en geç Mayıs-Haziran 1968'de kurtarma çalışmalarına başlamaktı. Bu işin bir yönü. Bir de projeyi devlet yöneticilerine tanıtmak ve benimsetmek gerekiyordu. Bunun için 1967'de cumhurbaşkanı, başbakan ve milli eğitim bakanını tek tek komite olarak ziyaret ettik. O sırada Başbakan Süleyman Demirel'di. Süleyman Bey bizi sadece dinlemek ve destek vaat etmekle kalmadı, TBMM Bütçe Komisyonu başkanı ve maliye bakanını arayarak projenin finansmanı konusunda bana yardımcı olmalarını istedi. 1967 Aralık ayında maliye bakanlığı ve AID'in yardımlarıyla proje için 1 milyon liralık bir kaynak sağladık. 1968'de ise TBMM Bütçe Plan Karma Komisyonu'nda Keban Projesi için bir kampanya açıldı ve bütçeye kurtarma çalışmaları için 2 milyon lira ödenek kondu.

— Basın yoluyla da bir yardım kampanyası başlattınız değil mi?

— Evet, bu konuda o sırada Abdi Bey'in (İpekçi) büyük desteği oldu. *Milliyet* gazetesi, başlattığı bir kampanyayla

Keban'daki tarihi sorumluluğu halkın şuuruna indirdi. Kampanya sonucunda 1968'de projeye halktan 600 bin liralık bir yardım toplandı. Abdi Bey'i her zaman şükranla anmışımdır.

— *Uluslararası alanda nasıl bir reaksiyon oldu?*
— Projemiz, kısa sürede milletlerarası bir yarışma ve işbirliği niteliği kazandı. Nisan 1968'de ODTÜ'de yaptığımız bilimsel toplantıya katılım yüksekti. Toplantının bitiminde Keban bölgesine bir ön gezi düzenledik. Yerli ve yabancı araştırmacılardan oluşan 12 heyet oluşturuldu. Prensip olarak, baraj gölü civarında kazı, restorasyon ve araştırma yapacak yabancı ekiplerin kendi harcamalarını kendilerinin karşılaması kabul edilmişti. Bu da sırtımızdan ciddi bir yük kaldırmıştı. ODTÜ olarak bu çalışmalara geniş bir restorasyon grubu ile katıldık ve daha çok yerüstündeki tarihi eserlerle meşgul olduk. DSİ ve Vakıflar Genel Müdürlükleri, Eskipertek'teki 16'ncı yüzyıla ait Baysungur ve Çelebi Camileri'nin taşınmasını ve göl suları dışında emin bir yerde yeniden kurulmasını üstlendiler. Bu iki müdürlüğün sağladığı finansmanla, camilerin sökülme ve yeniden kurulması işlemlerini fiilen ODTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü yürüttü ve sonuçlandırdı. Hummalı bir çalışma dönemiydi. Başlangıçta 12 heyetle yürüttüğümüz çalışmalara çok ciddi katılımlar oldu ve ilerleyen zamanlarda heyetlerimizin sayısı 20'ye kadar çıktı. Ben bu çalışmayı aslında, çeşitli disiplinlerdeki yerli ve yabancı uzmanların bir araya gelerek ortak bir çalışma yapmayı öğrenmeleri için düzenlenmiş bir eğitim çalışması olarak da görüyorum. Keban, Türkiye'ye milletlerarası, bilimlerarası ve arazi deneyimi olan bir arkeolog kuşağı, bir arkeoloji armağan etmiştir. Gene Keban'da arkeoloji tarihinde ilk defa olarak her yıl yapılan kazı ve araştırmaların ön raporları İngilizce ve Türkçe olarak hemen ertesi yıl basılarak bilim dünyasının ilgisine sunuldu. Keban yayınları, arkeoloji bilimine adeta sekiz yılda yeni bir kütüphane kazandırdı.

— Siz ODTÜ rektörü olarak komitede görev üstlenmiştiniz. 1969'da rektörlük görevinizden istifa ettiğiniz halde komitedeki görevinize devam ettiniz. Bu nasıl oldu?

— Normal olarak benim rektörlükten istifa etmemle birlikte komiteden de ayrılmam gerekiyordu. Fakat komitedeki arkadaşlar görevimde kalmam konusunda ısrarcı oldular. Bunun için de beni komiteye ikinci başkan olarak seçtiler. Komitenin başkanlığına, daha sonra rektörlük görevini üstlenen Erdal İnönü getirildi. Sonra gelen rektörlerimiz de aynı olgun uygulamaya devam ettiler. Onlar resmi olarak başkanlık yaptılar, ben de fiili olarak işleri yürüttüm ve işlerin başında oldum. 1982'de komite dağılıncaya kadar da bu uygulama devam etti.

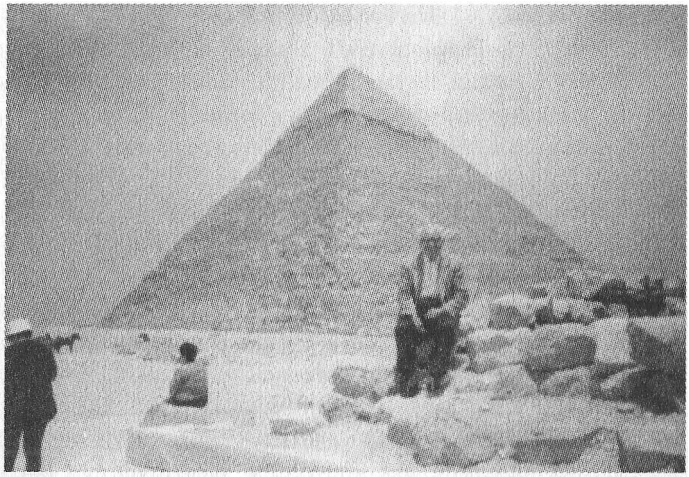
— Keban'dan sonra Atatürk ve Karakaya baraj bölgelerinde de benzer çalışmalar yaptınız. Keban'daki deneyimleriniz bu çalışmalara hazırlıklı katılmanızı sağladı sanırım.

— Tabii ki. İcra komitesindeki arkadaşlarımız Aşağı Fırat bölgesindeki arkeolojik yapıyla ilgili dolgun bilgi sahibiydiler. Ben de anlatmıştım, 1948'de bölgeyi gördüğüm için bilgi sahibiydim. 1975'te Keban'daki çalışmalarımızın tamamlanmasına yakın hükümetin kuzeyden güneye bölgede üç baraj yapacağı haberi geldiğinde, biz, "Keban kurtarılıp Aşağı Fırat bölgesi tarih ve kültürü sular altında bırakılamaz" diye ayaklandık. Aynı yıl mayıs ayında bölgedeki yerüstü eserlerin belirlenmesi için bir ekip oluşturduk. Heyet 1975 yaz aylarını, Karakaya'dan Karababa'ya kadar nehir boyunu, sualtında kalması muhtemel alanları inceleyerek bir rapor hazırladı. 350 kilometreden fazla bir mesafenin tarandığı ön çalışmada, 82 höyük, 11 düz yerleşme yeri, 11 doğal mağara, 25 kaya mezar, üç cami, üç kale, iki köprü, üç sukemeri, iki yazıt, 10 türbe, iki sarnıç tespit etmişti. Muazzam bir tarihi servet! Tabii daha Keban hakkında bilgi veren raporumuz matbaadayken Aşağı Fırat'ın hükümete duyurulmasında fayda gördüm. İcra komitesi üyeleriyle birlikte Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ten randevu alarak kendisini ziyarete gittik. Korutürk bu konuda hiçbir yetkisi olmadığı gibi yanlış bir fikre sahipti. Bi-

zi teşvik etmesine rağmen bir vaadde bulunamayacağının altını özellikle çizdi. Bunun üzerine o sırada başbakan olan Süleyman Bey'e, Keban'da yaptığımız çalışmaları anlatan ve Keban'da yapılan çalışmaların Türkiye'ye bütün insanlığın gözünde şeref getirecek şekilde başarıyla tamamlandığını anlatan uzun bir mektup gönderdim. Zaten yazdıklarımın hepsini o da biliyordu. Ancak benim amacım, bu mektupla Aşağı Fırat için de bir prosedürün başlatılmasıydı. Mektupta, Aşağı Fırat bölgesinde bizi aynı tipte ve görünüşe göre Keban'dan da kritik bir görevin beklediğini belirttim. Cevap beklediğimden çok daha önce geldi. Maliye bakanı beni telefonla arayarak, "Kemal Bey, Aşağı Fırat bölgesinin tarihi ve kültürel hazinelerini kurtarma kararına gönülden katılıyoruz. Sayın başbakan ilgili birimlere gereken emirleri verdi, projeyi her açıdan, bütün gücümüzle destekleyeceğiz" dedi. Bakanın bana anlattığına göre Süleyman Bey benim mektubumu okuduktan sonra büyük heyecan duymuş ve yanındakilere de okumuş. Daha sonra Aşağı Fırat bölgesindeki çalışmalarımızın desteklenmesine oybirliğiyle karar vermişler. Tabii, bu gelişmelerden sonra komite olarak hemen harekete geçtik. Önce komitenin ismini, Keban ve Aşağı Fırat Bölgeleri Tarihi Eserlerini Kurtarma ve Değerlendirme Projesi olarak değiştirdik. Keban Proje Müdürlüğü'nün adı da benzer biçimde değiştirildi.

— *Kazılara siz de katıldınız mı?*

— Bu sorunuz, kurda kuzu yer misin, diye sormaya benziyor. Katılmaz olur muyum? Bulduğum her fırsatta kazı bölgelerine gittim. Mesela bir anımı anlatayım: Malatya-Erzurum karayolunun, Malatya'nın 25 km kadar doğusunda bir köprü ile Karakaya Barajı'nın üstünden Elazığ iline atladığı yerin hemen kuzeyinde, baraj inşasından evvel küçük bir ova bulunurdu. Ovanın doğu kısmını Kömürhan, Habipuşağı Köyü, Urartu Yazıt Anıtı; batısını da Cafer Höyük, Pürot gibi höyükler süslerdi. 1978 ilkbaharında yerli ve yabancı arkeologlarla bölgeyi gezerken Pürot'u ve Cafer Höyüğü'nü dolaştıktan sonra Kömürhan'a geçtik, oradan da Urartu yazıtının bu-

Kemal Kurdaş 1995 yılından itibaren kendini emekli saysa da, arkeoloji ile ilgisini hiç kesmiyor.

lunduğu tepeye yürüdük. Yazıt, Fırat kenarında bir tepenin Malatya'ya doğru bakan yüzündeydi. Arka taraftan tepenin doruğuna çıkılabiliyor. Tepenin her tarafı arkeolog dolu, bizim heyetin elemanları. Herkes bir tarafı dolaşıyor. Ben de Halet Hanım ve Ekmel Bey'le birlikte yazıtı inceliyorum. Urartulara ait olduğunu arkeologların hemen hepsi biliyor. Çiviyazısı ile yazılmış, Urartu dilinde bir yazıt. Biz okuyamıyoruz, bir bileni arıyoruz. Halet Hanım yanımızdan biraz ayrılıp istediğimiz uzmanı buldu, getirdi; Prof. Göteborg. Ricamız üzerine yazıtı kelime kelime okuyup tercüme etmeye başladı. Yazıt, Urartu Kralı II. Rusos'a ait. Kral yazıtta "büyük kral" gibi laflarla böbürlene böbürlene evvela kendisini tanıtıyor, ecdadından söz ediyor, sonra anıta zarar verenleri lanetliyor. Ondan sonra esas metin var: "Malatya kralı benim emirlerimi dinlemedi. Ben de nehri –Fırat'ı kastediyor– geçip üzerine yürüdüm. Başkentini ve sarayını zapt ettim. Suçluların hepsini cezalandırdım. Hepsini de haraca bağladım" diyor. Sonra gene anıta zarar vereceklere dönük bir ihtar... Tercüme-

yi bitirdikten sonra Alman profesör bana döndü, "Rektör bey, tabii inanmıyorsunuz, değil mi? Kral yalan söylüyor. Malatya kralını yenip şehri almışsa bu abideyi niçin oralarda veya Fırat'ın batı sahilinde dikmemiş? Böbürlenmek için yalan uyduruyor" dedi. Biz de profesörü haklı bulup Kral Rusos'un aleyhinde konuştuk. "Demek politikacılar çok eskiden de böyle imiş!" gibi felsefi laflar ettik! Fakat şimdi ben Urartu kralından özür diliyorum. Çünkü sonraki tarih çalışmaları ve arkeolojik çalışmalar Urartuluların gerçekten Malatya ve çevresini istila ettiğini, haraca bağladığını ispatlamış bulunuyor.

— *Aşağı Fırat konusunda önceki deneyimleriniz işinizi kolaylaştırmıştır herhalde.*

— Yol yöntem konusunda yardımcı olsa da, bu sefer üstlendiğimiz iş gerçekten ilkinden çok daha zordu. Sadece ön çalışmada 82 höyük belirlenmişti, işin ayrıntısına girildiğinde bu sayının yarı yarıya artacağını tahmin etmek hiç de zor değildi. Bu nedenle de çalışma gözümüzde çok büyüyordu. Üstelik böyle bir çalışmanın başlaması için ciddi bir ön çalışma ekibinin ciddi ve bilimsel etütler yapıp rapor hazırlaması ve bunun İngilizce ve Türkçe olarak yayımlanması gerekiyordu. Böylece kurtarma çalışmalarına katılacak ekipler bu raporlara bakarak seçim yapabileceklerdi. Bu noktada Prof. Halet Çambel ve kürsüsü çalışmayı üzerine alarak büyük bir hizmet yaptı. Finansmanını bizim sağladığımız, eleman ve organizasyonları onların üstlendiği çalışmalar 1977'de tamamlandı. Prof. Mehmet Özdoğan başkanlığındaki ekipler hem bilim çalışmalarını, hem de bunların kitap halinde düzenlenmesini yaptılar. Çalışmalar 1981 yılına kadar büyük bir başarı ile devam etti ama 1982'de hiç beklemediğimiz bir biçimde kesildi.

— *Neden?*

— Efendim, 1981 sonlarında çıkartılan Yüksek Öğrenim Kanunu (YÖK), 27 Mayıs 1959 tarihli ve 7307 sayılı Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kuruluş Kanunu'nu bütünüyle yürürlükten kaldırarak ODTÜ'yü diğer üniversitelerin kalıbına

soktu da onun için. Bu değişiklikle ODTÜ'nün özerk finans sistemi ve esnek yapısı da ortadan kaldırılmış oldu. YÖK, Keban ve Aşağı Fırat gibi projelerin, son derece sert ve dar kalıplar içinde kurulmuş enstitüler aracılığıyla yapılabileceğini söylüyordu. Bu nedenle de, bu iki projenin artık eskisi gibi yürütülmesi imkanı ortadan kalkmış oldu. 1982'de komitemiz kendi kendini feshetti, bütün görev ve sorumluluklarını ODTÜ'nün YÖK Kanunu'na göre yeni kurduğu veya kuracağı araştırma enstitüsüne devretti. Benim de bu tarihten sonra Keban ve Fırat projeleriyle fiilen bir bağım kalmadı. Yeni kurulan ODTÜ Tarihi Çevreyi Araştırma ve Koruma Enstitüsü, beni enstitünün şeref başkanlığına tayin ettiklerini ve o güne kadarki çabalarım nedeniyle teşekkür ettiklerini belirten bir mektup gönderdi.

Yeni mütevelli heyeti

— Bu arada hiç değinmedik ama 1961'de başladığınız rektörlük göreviniz, mütevelli heyeti tarafından yeniden uzatıldı. Mütevelli heyetleri ile ilişkileriniz hep iyi mi oldu?

— Görev sürem, 1964 Ekim'inde mütevelli heyeti tarafından yenilendi. Benim ihtiyacım olan süre en az iki yıl daha idi. Planlarım, 1966 sonuna kadar yapacağım temel yatırımların tamamına yakın kısmının yapılmış olmasıydı. Ondan sonra geriye sadece ayrıntılar kalacağı için, benim sürem uzatılmasa da gözüm arkada kalmazdı. Hatırlarsanız anlatmıştım, 1965'te Gürsel Paşa, Suat Hayri Ürgüplü aracılığıyla bana başbakan olmam için teklifte bulunmuştu ve ODTÜ nedeniyle bu görevi kabul etmemiştim. Benim için bu kadar önemliydi Orta Doğu. Sonraki süreçte yaşadıklarımı düşündüğümde de hâlâ bu kanaatimden ötürü bir pişmanlık yaşamıyorum doğrusunu isterseniz. Hem mütevelli heyetindeki arkadaşlarımla, hem de akademik çevreyle son derece doyurucu bir ilişki içindeydim. İlk mütevelli heyetinde Daniş Koper, Bülent Yazıcı, Nejat Eczacıbaşı, Orhan Mersinli, Cahit Talas, Fehmi Yavuz, Mustafa Santur ve Sadrettin Alpan vardı. Bu ekibin süre-

si Ekim 1963'te dolunca hükümet, lütfedip benim de görüşümü sordu ve heyeti olduğu gibi muhafaza etti, dokuzuncu üye olarak da Turan Güneş'i atadı. Yakından tanıyanlar bilir, Turan Bey, gerçekten bilgili, güçlü ve çok renkli bir kişilikti. 1966 yılına kadar inanılmaz bir ahenk içinde çalıştık. Ahenk derken tek sesli dediğim sanılmasın, ama herkes birbirinin niyetinden ve ideallerinden emin olduğu için, tartışmalar da bu çerçevede oluyordu. Üzerinde tek bir ağaç bile olmayan kıraç bir tepede, muhteşem bir orman içinde yepyeni bir üniversitenin kuruluşuna nezaret etmiş, akademik alanda da, fiziki altyapı alanındaki başarılarına paralel başarılar kazanan, Türkiye ve dünyada parmakla gösterilen bir üniversitenin kurulmasında emeği geçmiş bir ekipten söz ediyorum size. Ama bu ahenk, görev süresi 1966'da biten mütevelli heyeti üyelerinin yerine yeni üyelerin atanmasıyla bozuldu. 1965 seçimlerinde Türkiye'deki politik şartlar son derece değişmiş, seçimlerde Adalet Partisi çoğunluğu sağlamıştı. Hem AP hükümeti içinde hem de parti meclisinde, ODTÜ'ye karşı menfi davranış içinde olan kuvvetli bir sağ kanat vardı. Bu grup Meclis Bütçe ve Plan Komisyonu'ndaki yıllık bütçe görüşmelerinde bize resmen kök söktürdü ama sonuçta istediğimiz bütçeyi geçirmeyi başardık. Ancak sorunlarımız bununla da bitmedi. 1966 yaz aylarında ODTÜ'nün eğitim dilinin İngilizce olmasına olanak sağlayan maddelerinin değiştirilmesi için çok ciddi bir kampanyaya başladılar. 21 üyesi olan Meclis Milli Eğitim Komisyonu'nun 15 üyesinin bu konuda işbirliği kararı aldığı söyleniyordu; hatta söylentilere göre, bu konuda çalışacaklarına dair Kuran üzerine el basarak da yemin etmişler. O günleri mücadele ederek geçirdik ve kazandık. Ancak yeni mütevelli heyeti üyelerinin seçiminde çok farklı davranışlar oldu.

— O dönemde Süleyman Demirel başbakandı ve sizin ilişkileriniz de bildiğim kadarıyla son derece sıcak ve iyiydi. Yeni üyelerin atanmasında bu kez size danışılmadı mı?

— Mütevelli heyeti konusunu benimle konuşmaktan adeta herkes özellikle kaçınıyordu. Ne Süleyman Bey, ne milli eği-

tim bakanı çeşitli vesilelerle görüştüğümüz halde bu konuda hiçbir konuşma girişiminde bulunmadılar. Artık sonunda dayanamayıp milli eğitim bakanına konuyu doğrudan açtığımda da, bakan arkadaşımız beni duymamazlıktan geldi. Orada artık iyice anladım ki, AP içinde mütevelli heyeti konusunda sağ ve liberal kanat arasında ciddi bir çatışma var. Sonuçta oluşturulan yeni heyet bana özel bir yolla ulaştırıldı, heyetin dokuz üyesinden beşi yeni heyette vardı, dördü ise yeni isimlerdi. Yazıcı, Güneş, Alpan, Koper ve Eczacıbaşı yeni ekipte de vardı ve bu beni memnun etmeye yetti. Ama listenin açıklanması yine uzadı, belli ki bir sorun var. Sonra yeni bir liste daha geldi, o listede Daniş Koper'in adı yoktu. Bunun üzerine Daniş'i aradım ve ne olduğunu sordum. Her zamanki olgun ve babayiğit havasıyla, "Paşam, beni listeye aldıktan sonra çağırdılar ve 'Seni listeye koyduk ama bilesin, rektörü oradan uzaklaştıracaksınız, sen de bu kararı destekleyeceksin' dediler. Ben de, 'Kurdaş'a karşı bir harekete kesinlikle katılmam, adamın hizmetlerini görmüyor musunuz?' dedim ve istifa ettim, listeye benim yerime bir başkasını koymuşlar" dedi. Yeni listede ek olarak İhsan Doğramacı, Şaban Karataş, Orhan Oğuz, Mustafa İnan, Ahmet Tokuş vardı.

— İhsan Doğramacı ile ilişkiniz nasıldı?

— Zannediyorum 1968 Nisan ayının ilk haftasında mütevelli heyeti toplantısı vardı. Ben bu arada mütevelli heyeti üyelerinin İhsan Doğramacı'nın daveti ile Hacettepe Üniversitesi'nde birkaç gün misafir kaldığını ve orada özel bir toplantı yaptığını öğrendim. Bu, usule uymayan garip bir durum ve toplantıydı. Üniversitedeki resmi toplantıya üyeler her zamankinden biraz daha erken ve hatırladığıma göre birlikte geldiler. Ben de kendi odamda toplantı saatini beklemeye başladım, tabii bir taraftan da çalışmaya devam ediyordum. O sırada odama İhsan Bey girdi, gayet neşeli görünüyordu. Bana karşı da özellikle mültefitti. Elinde bir kağıtla yanıma geldi, "Kemalciğin, sana bir müjdemiz var" dedi ve elindeki kağıdı önüme koydu. Mütevelli heyeti kararı idi; altı üye ta-

rafından imzalanmıştı. Karara göre, üniversite arazisinin, ısı santralından hazırlık okuluna, oradan da maden mühendisliği bölümüne kadar uzanan yolun hemen batısında kalan bugünkü kavaklığı ve yukarı tepelere kadar uzanan yaklaşık 10 bin dönümlük bir araziyi içine alan bir parçayı Hacettepe Üniversitesi'ne bağışlamışız.

— *Ne yaptınız?*

— Samimi olarak, evvela bana bir şaka yapılıyor zannettim. Başımı kaldırıp hayrola der gibi, Doğramacı'ya gülerek ve soru soran bir yüzle baktım. Doğramacı, "Kemalciğim, arkadaşlarla Hacettepe'de toplandık, bu kararı aldık, senin de memnun kalacağını ve katılacağını tahmin ettik" dedi. Ben, "Sahi mi söylüyorsun? Bu karar ciddi mi?" diye şaşkınlığımı dile getirdim. Doğramacı, "Evet, ciddi, baksana altında altı imza var" cevabını verdi. Ama benim yüzümdeki herhalde korkunç ifadeden biraz sarsılmış olmalı ki, "Sen ne düşünüyorsun?" diye sordu. "İhsancığım, benim düşüncem açıkça şudur: Hacettepe senin bebeğin, onu kurdun, geliştiriyorsun. Hacettepe için her türlü hareketi meşru görmeni, hatta bu olayda olduğu gibi nüfuzunu kötüye kullanarak bir kardeş müesseseyi adeta yarı belinden kesmeye teşebbüs etmeni bile anlıyorum. Ama şunu unutma, Hacettepe senin yavrunsa, ODTÜ de benim evladım. Ben evladımın senin elinde yarı belinden kesilmesine müsaade edemem. Aldığınız bu kararı kesinlikle tanımıyorum. Evvela kararınız usulsüz, hukuken geçersiz. ODTÜ Mütevelli Heyeti bu üniversitede ve usulüne göre toplanır. Sen onları ve içlerinde sadece senin lafını dinleyeceklerini tahmin ettiğin arkadaşlarını Hacettepe'de toplamışsın, misafir etmişsin ve sonunda benim tahminim sıkboğaz edip bu kararı aldırmışsın. Heyetin bu kararı resen almaya yetkisi yok. İcraya ait böyle bir kararı ancak rektörlük başlatabilir. Bu konuda nihai kararı da Maliye Bakanlığı'nın teklifi ile ancak Bakanlar Kurulu alabilir. Daha bir sürü açıdan aldığınız karar hukuken malul. Benim önerim şu, bu kararı kimse duymadan hemen geri alıp iptal edin. Ben 48 saat

bu karardan kimseye bahsetmeyeceğim, bu süre içinde karar iptal edilmezse bu çirkin hareketi üniversiteye ve kamuoyuna duyuracağım ve tabii sizlerle sonuna kadar mücadele edeceğim" dedim. Doğramacı, "Kızma, arkadaşlarla bir görüşeyim" deyip yanımdan ayrıldı.

— *Karar nasıl geri alındı?*

— Sanırım heyet iki saate yakın bir süre kendi arasında tartıştı. Ben bu arada olayı hukuk müşavirlerimiz Yekta Güngör Özden ve Rahmi Magat'a; rektör yardımcılarımız Alsaç, Saryal, Alyanak ve Oğuzkan'a intikal ettirdim. Heyetin gayrimeşru kararına karşı hukuki ve idari açıdan etraflı bir cevap layihasını hazırlamaya giriştik. Evvela çok acele, zannediyorum sekreterim Gülseren'in yardımı ile kendi düşüncelerimi bir kağıda döktüm. Gülseren steno ile aldı yazdı, hemen bana getirdi. Onlar da üzerinde dikkatle çalıştılar. Bir layiha taslağı ortaya çıktı. Biraz sonra heyettin özel tartışma toplantısının bittiği haberi geldi. Odama ilk olarak Ahmet Tokuş girdi. Üzgün görünüyordu. "Kemal Bey olayı etrafıyla tartıştık, siz haklısınız. Bir hata yaptık, ben imzamı geri alıyorum" dedi. Ve önümdeki karardaki kendi isim ve imzasının altına "İmzamı geri alıyorum" yazarak yeniden imzaladı. Tokuş'a teşekkür ettim, o gittikten sonra Sadrettin Alpan geldi, o da imzasını geri aldı ve altını imzaladı. Alpan'ı diğer üç üye Şaban Karataş, Mustafa Uluöz ve Mümtaz Turhan takip ettiler. Hepsi de imzalarını geri aldılar. Tabii bu gelişmeden son derece memnun oldum ve biraz sükûnet buldum. Odama en son İhsan Bey geldi. "Ben şimdi ne yapacağım Kemal?" diye sordu. Ben de hiç kızgınlık ve kırgınlık göstermeden, "Sen de hem imzanı geri alacaksın, hem de mütevelli heyeti üyeliğinden istifa edeceksin, çünkü aramızda, özellikle benim için, birlikte ve güvenle çalışabilme koşulları tamamen kaybolmuştur" dedim. "İstifa ederim ama milli eğitim bakanı kabul etmez" gibi tuhaf bir mukabelede bulundu. Ben de, "Sen istifa et, ben burada olanları yarın bakana anlatırım. Eminim bakan bana hak verir" dedim. Doğramacı o gece haksız ka-

rarındaki imzasını geri aldı. Ben ertesi gün olayları bakana anlattım, beni haklı buldu. Durumu Doğramacı'ya bildirdim, o da önce mütevelli heyeti toplantılarına gelmedi. Sonra istifa ederek ODTÜ'den tamamen ayrıldı, ilişkisini kesti. İhsan Bey'in yerine Sadrettin Alpan başkan seçildi. Bu tatsız olay da böyle bitti. Ben olayın yakın çevrem, hukuk müşavirliği, rektör yardımcıları, sekreterya dışında üniversiteye yayılmasını önledim. Heyet toplantılarına aramızda hiçbir şey olmamış gibi devam ettik. Buna özellikle gayret gösterdim ve böylece kimse bir daha bu olaya geri dönmedi.

— Sanırım Şaban Karataş'la da uyumlu bir çalışma ortamınız pek olmamış değil mi?

— Evet. ODTÜ ile ilgili olduğu için, Şaban Bey'le ilgili bir anımı anlatmak isterim. Zannediyorum 1967 Mart ayıydı, bütün Türkiye ayakta; partiler, basın, sendikalar, üniversiteler, sivil toplum dernekleri, herkes hükümetin Meclis'ten geçirmeye çalıştığı Temel Hak ve Hürriyetler Kanunu'na karşı ayaklanmış durumda. Bizim okuldan da 81 öğretim üyesinin imzasını taşıyan ve geçirilmek istenen kanunu protesto eden bir bildiri aynı dönemde gazetelerde yayımlandı. Sadece bizde değil, tüm üniversiteler, en temel anayasal haklarını kullanarak, benzer biçimlerde kanunu protesto ettiler. Bildirinin yayımlanmasından en fazla birkaç gün sonra Sadun İllez geldi, halinden sıkıntılı olduğu belliydi. "Hayrola?" dedim ve olayı anlattı: "Efendim, bu sabah mütevelli heyeti üyemiz Şaban Karataş Bey beni aradı. Bildiriye imza atan 81 öğretim üyemiz hakkında tahkikat yapacakmış, benden bir oda, bir daktilo, bir de sekreter istedi. Kendisine, rektör beye sormadan yapamam dedim." Tabii patladım artık, epey bir bağırdım çağırdım! Şaban Bey'in mütevelli heyetinden olması, okulda tahkikat yapma yetkisi vermiyordu bir kere, daha doğrusu ne hakkı, ne de yetkisi vardı. Sadun'a, "İstediği hiçbir şeyi vermeyeceksin. Ona mukayyet ol, üniversitede hiçbir şey yapmasın. Söylediklerimi ona aynen tekrar et ve söyle, hemen beni görsün" dedim. Tabii Sadun'a, bu olayı kimse-

nin, özellikle de basının duymaması gerektiğini, duyulması durumunda, başımıza şimdikinden çok daha büyük sorunlar açılabileceğini söylemeyi de ihmal etmedim.

— *Karataş'la görüşme oldu mu?*

— Sadun'la görüşmemden çok kısa bir süre sonra odama geldi, tabii ben de bu arada mümkün olduğu kadar sakinleşmiştim. İlk önce, öğretim üyelerinin anayasal haklarını kullandıklarını anlattım, sonra da kendisinin hareketinin haksız ve hukuk dışı olduğunu. Son olarak da, böyle bir hareketin üniversite çevrelerinde, özellikle de öğrenciler arasında duyulması durumunda neler olabileceğini anlattım ve "Eğer bu harekette ısrar eder ve üniversitede bir olay çıkmasına neden olursanız, şimdiden söyleyeyim, sizi kurtarmak için parmağımı bile oynatmam" dedim. İkazımın, öğretim üyeleri ve öğrencilerle ilgili sorgu hâkimliği isteklerini bitirdiğini zannediyordum Şaban Bey'in, ama bitmemiş. O gün odamda bana bir şey söylemese de 6 Nisan 1967 tarihli bir soru önergesi vermiş mütevelli heyeti başkanlığına. Heyet başkanı da bu önergeyi 12 Nisan'da rektörlüğe havale edince haberdar oldum bundan. Şöyle diyordu: "1- Temel Hak ve Hürriyetleri Koruma Kanunu hakkında yayımlanan, bazı gazetelerde ve TRT bülteninde de yer alan bildirinin tam metni. 2- Bu bildiriye imza koyan 81 üyenin a) isimleri ve unvanları b) görevleri c) varsa eserleri. 3- Bildiride yer alan düşünceler hakkında üniversite rektörünün görüşü." Mütevelli heyeti 24 Nisan'da toplandı ve bu soru önergesini de gündeme aldı. Ancak tuhaftır, heyet bu soru önergesini görüşmekten kaçındı. Benim hissettiğim, heyet üyelerinin kafalarında Şaban Bey'in yaklaşımıyla ilgili tereddütlerin oluştuğu yönündeydi. Heyet konunun görüşülmesini 22 Mayıs'taki toplantıya erteledi. Yapacağımız bir sürü iş varken nelerle uğraşıyormuşuz değil mi? 13 Mayıs'ta mütevelli heyetine, soru önergesiyle ilgili muhtıra niteliğinde uzun bir memorandum verdim. Gerçi o memorandumu mütevelli heyeti toplantısında okumadılar ama istediğim sonucu elde ettim.

— 22 Mayıs'taki toplantıda ne oldu?

— Çok tartışmalı bir toplantı oldu. Heyet üyelerinin hiçbiri Şaban Bey'e açık destek vermedi. Memorandumumdaki fikirlerimi orada da tekrarladım. Sonuçta toplantıya katılan yedi üyenin altısının oyuyla, soru önergesi reddedildi. Toplantı sonunda alınan, "ODTÜ'nün en yüksek organı olan mütevelli heyeti, denetleme görevini organ olarak yapar. Üyelerin tek tek denetleme görev ve yetkileri yoktur. Bildiriye imza koyan öğretim üyelerinin isimleri ancak bütün üyelerin teker teker çağrılıp bildiriye imza koyup koymadıklarını sormak suretiyle tespit edilebilir. Böyle bir tespit yapma imkanı olmadığı gibi, bu şekilde bir tespit yoluna gidilmesi de doğru değildir. Üniversitedeki yayın ve araştırma faaliyetleri hakkında bilgi verme bakımından her ders yılı başında bütün öğretim üyelerinin yaptıkları araştırma ve yayınları gösterir listelerin rektörce tanzim edilerek, mütevelli heyetine sunulması faydalı olacaktır" kararını sadece Karataş, "Kararın tamamına muhalifim" notuyla imzaladı. Böylece olay üniversitede duyulmadan kapanmış oldu.

Görev süresi uzatılıyor

— Sizin rektörlükten uzaklaştırılmanız isteniyorsa, 1969'a kadar nasıl kaldınız? Çünkü görev süreniz ikinci kez 1967'de yenilendi değil mi?

— Rektörlük anlaşmasının süresi 18 Ekim 1967'de bitiyordu. Mütevelli heyetinde AP'nin sağ kanadına yakın üyelerin rektörlük mukavelesinin uzatılmasına şiddetle direneceklerini tahmin ediyordum. Bu gruba mensup üyelerin İdari Personel Sendikası'nı Ağustos-Eylül 1967 döneminde greve gitmeleri için ısrarla teşvik etmelerini de planın parçası olarak değerlendiriyordum. Onların planlarına göre, personel ağustos veya eylülde greve başlayacak, böylece ekim ayında yapılacak rektörlük süresinin uzatılması ile ilgili mütevelli heyeti toplantısı bir grev atmosferi içinde cereyan edecekti. Küçük hesaplar işte! Kimlerin bu grevde rol oynadığını bilmeme rağ-

men, kimseye bir şey söylemedim, şikayette bulunmadım. Yeni mütevelli heyetinin işe başlamasıyla birlikte bir prensip kararı aldım ve bunu da titizlikle uyguladım: Rektörlük süresinin uzatılması da dahil olmak üzere, benimle ilgili hiçbir hususta ne kimseden bir yardım isteyecek, ne de bana karşı olanlara karşı bir direniş veya bir yakınlaşma gösterecektim.

— Sürenin uzatılmasıyla ilgili olarak heyet üyelerinden sizinle konuşmaya gelenler olmuyor muydu?

— Oluyordu tabii, onlara da cevabım şöyle oluyordu: "Geçen altı yılda ODTÜ'ye ve tabii aslında Türkiye'ye bütün gücümle hizmet ettim. Bu hizmeti değerlendirmek size düşer, toplanın kararınızı verin. Ne karar verirseniz makbulümdür." Sonuçta, mütevelli heyeti konuyu görüşmek üzere 18 Ekim 1967 öğleden sonra toplandı. Ben o gün üniversiteye hiç gitmedim, evde istirahate çekildim. Akşam geç vakit, zannederim saat 22.00 civarında idi, Mütevelli Heyeti Başkanı İhsan Doğramacı eve telefon ederek rektörlük anlaşmasının üç yıl için yenilendiğini duyurdu ve beni tebrik etti. Bu arada, kararın çok zor alındığını da söyledi. Kendisine teşekkür ettim fakat toplantı ile ilgili olarak hiçbir soru sormadım. Sonra da kimin lehte, kimin aleyhte oy verdiğini hiç merak edip araştırmadım. Hatta heyet kararını okuduğumu bile hatırlamıyorum. Benim için önemli olan rektörlük sorununun üniversiteye bir sıkıntı vermeden sonuca bağlanmasıydı. Mütevelli heyetinin zor da olsa aldığı karar sorunun çözülmesine yetti.

Rektöre torpil yapan öğrenciler

— Biraz da değişen öğrenci profili üzerine konuşmak istiyorum. Üniversiteyi yeniden ayağa kaldırmaya çalışırken, öğrencilerle birebir ilişkiniz olabildi mi?

— Orta Doğu'da binlerce sevdiğim öğrenci oldu. İlk zamanlarda öğrencilerle çok fazla ilişkim olamadı, çünkü yeni bir eğitim kurumu inşa etmeye çalışıyordum. Ama bu dönemde

çocukların da benimle aynı heyecan içinde olduğunu söyleyebilirim. Mesela anlatmıştım, hazırlık okulunu daha binalar bitmeden kampusta kurduğumuz barakalara taşırken, başta öğrenciler olmak üzere herkes çok şaşırmıştı. Çocuklara, "İlerde mühendis olmayacak mısınız? İşte size bir fırsat, burada yeni bir kampus yapılıyor, hadi bakalım, ilk staj şansı size; inşaatın her aşamasını izleyin, sakın inşaatçıların işi sermesine izin vermeyin, sizi buraya müfettişlik yapmak üzere getirdim" dedim. Tabii şaşırdılar. Ama biliyor musunuz gerçekten inşaatla ilgilenen çocuklarım oldu. Teknik kadro da o çocukları çok sevdi. Kampusa yerleştikten sonra öğrencilerle ilişkilerim daha yoğunlaştı. Mesela ağaç dikme bayramlarına her zaman kendiliğinden katılan bir öğrenci grubu vardı. İlk dönemlerde öğrenci adedi henüz artmadığı için, neredeyse her öğrenciyi tek tek tanırdım. Bu dönemde aslında öğrencilerimi iki gruba ayırabilirim, ağaç dikme faaliyetlerinden tanıdıklarımla spordan tanıdıklarım.

— *Birlikte spor mu yapıyordunuz?*

— Ben spor yapıyordum da onlar daha çok rektöre torpil geçiyorlardı zannediyorum! Kürekçilerden, basketbolculardan, voleybol ve futbolculardan çok arkadaşım vardı. Birlikte basketbol oynadığımızda, fark ettirmemeye çalışarak, ben topu potaya doğru atarken, potanın çevresini boşaltıyorlardı mesela. Torpil yaptıklarını maç sonlarında, birbirlerini "yağcı" diye suçlamalarından anlardım. Futbol takımı kuvvetliydi. Kaleci de eski milli kalecilerimizden rahmetli Mehmet Ali Yalım'dı. O da torpil geçerdi mesela. Ben ne zaman kaleye şut atsam, kurtarmaya çalışıyormuş gibi yapar ve ters tarafa yatardı. Ama o kadar yetenekliydim ki, Yalım ne kadar gayret gösterirse göstersin, top yine de gidip ona çarpar, auta çıkardı; olmayınca olmuyor işte! Birlikte futbol oynadığım çocuklardan biri de ODTÜ'nün eski rektörlerinden Süha (Sevük) Bey'dir. Bunu da şöyle öğrendim. Süha Bey göreve başlayacağı zaman beni törene davet ettiler, tabii ki katıldım. Yeni rektörle hem tanışmak, hem de tebrik etmek için gittim törene,

60'lı yılların ikinci yarısı öğrenci olaylarıyla geçse de, ağaç dikme bayramları ODTÜ'de kesintisiz sürdü.

sonra bir baktım, bu bizim sağ açıkta oynayan Süha! Hem şaşırmış, hem de mutlu olmuştum. Bir de pinpon oynadığım bir arkadaşım vardı. O kadar zaman maç yapmamıza rağmen ismini hiç sormamıştım. Benim için onun adı "Adanalı"ydı. Yeşil gözlü, buğday tenli bir çocuktu, sevdiğim öğrencilerdendi. Hayat sürprizlerle dolu! Adanalı'nın ismini sonra çok tuhaf bir biçimde öğrendim.

— *Nasıl öğrendiniz?*

— Benim Adanalı, zannederim 1966'da birdenbire ortadan kayboldu. Yavaş yavaş okulda öğrenci hareketleri başlamıştı ama eğitimi kesintiye uğratacak büyüklükte bir olay olmuyordu. Bu arada öğrenci temsilciliği seçimlerinde sol eğilimli Toplumcu Grup var ortada artık. Daha kimdir bunlar tanımıyorum ama birtakım isimleri öğrenmiştim. İbrahim Seven, Yusuf, Hüseyin, Şükrü... Aslında bunların arasında bir tek İbrahim Seven'in yüzünü biliyorum; sürekli sakal traşsız do-

laşan, diğer çocuklardan daha büyük görünen biriydi. Bu Şükrü denen çocuğu ise eski öğrenci olmasına rağmen bir türlü hatırlayamıyordum. Bana anlatılan tip şöyle: Asık suratlı, hiç konuşmayan, belinde sürekli silah olan, iriyarı, güçlü kuvvetli bir delikanlı! Ancak fiilen okulda meydana gelen şiddet eylemlerine asla karışmıyordu; anladığıma göre görüntüsü yetiyordu... Mesela bir boykot olacak, sınıfa giriyor ve sadece "Haydi foruma gidiyoruz!" diyor, çocuklar tıpış tıpış foruma gitmek üzere amfiden çıkıyor. Ya da okulda resmi bir toplantı oluyor, Şükrü çocukların yanına gidiyor, "Oraya gitmeyeceksiniz!" diyor, çocuklar çil yavrusu gibi dağılıyor. Artık Şükrü bende neredeyse bir saplantı haline geldi. Kimdi bu tek sözüyle öğrencileri yönlendiren çocuk? Bunun üzerine bütün hocalardan ve idari personelden, Şükrü'yü gördüklerinde bana gelmesini söylemelerini istedim. Tabii sonuç çıkmadı; Şükrü benden bucak bucak kaçıyor. Sonunda, Şükrü'yü gördüklerinde bana haber vermelerini istedim arkadaşlardan. Bundan da bir sonuç elde edemedim, Şükrü uyanık, bana haber verileceğini anladığı anda ortadan yok oluyormuş. Bana haber gelir gelmez hemen olay yerine gitmeme rağmen bir türlü yakalayamadım. Tam bir kedi fare oyunu yani; Şükrü okula kök söktürüyor ama benden de kaçıyor! Bu durum benim rektörlükten ayrılmamdan iki ay önceye kadar devam etti. En son, onunla olmasa da ismiyle, disiplin kurulunda karşılaştım. Klasik liste vardı kurulun önünde; başta İbrahim Seven olmak üzere, her olayda adı geçenlerle birlikte Şükrü de okuldan atılma isteğiyle görüşülecekti. İbrahim için okuldan atılma kararı çıktı, Şükrü için de aynı ceza isteniyor ama onun daha önce aldığı bir disiplin suçu yok. İçimden, "Demek kerata her olaydan sıyrılmayı başarmış" diye geçirdim. Bunun üzerine cezasını da atılmadan bir yıl uzaklaştırmaya çevirdik. Sonra okuldan ayrıldım ve Şükrü de böylece hayatımdan çıkmış oldu. Üç yıl sonra Şükrü ile tanıştım, üstelik de kendisi geldi!

— *Nasıl oldu bu?*

— Zannediyorum 1972 sonlarında, ODTÜ'deki eski sekreterim Nihal Göğeren Ankara'daki büromu aradı. Nihal, çok sevdiğim yardımcılarımdan biridir, "Efendim sizden bir ricam olacak ama sakın bana kızmayın" dedi. Şaşırdım, ben Nihal'e neden kızayım ki? Nihal, "Ricam, hatırlarsınız, öğrencilerimizden Şükrü hakkında da ondan" dedi. İlk başta hatırlamadım. Şükrü benim için üç yıl önceki bir takıntıydı, artık iş hayatına geçmiştim ve konuyu da hafızamın gerilerine atmıştım. Nihal, "Belinde silahla gezen, asık suratlı ve sizden sürekli kaçan..." diye ipucu verince tabii ki hemen hatırladım. Aynı merak yine uyandı içimde, ama bir taraftan da "Hoppala!" dedim. Nihal, Şükrü açısından ODTÜ'de benden sonra olanların kısa bir özetini yaptı. Önceleri Toplumcu Grup'la birlikte hareket eden Şükrü'nün grupla ilişkisi sonradan bozulmuş. Toplumcular bunu dövüp bir inşaat çukuruna atmışlar. Kolu kırılmış, üniversite tedavisine yardımcı olmuş ama birtakım tıbbi hatalar yapıldığı için, Şükrü'nün kırık olan kolunda sonradan problemler çıkmış, şimdi bir eli diğerinden küçükmüş ve küçülmeye de devam ediyormuş. Şükrü Nihal'e gelerek, "Bu durum beni kahrediyor, tedavi olmam lazım ama durumum uygun değil. Düşündüm ki, bana yardım etse etse bir tek eski rektörüm Kemal Kurdaş yardım edebilir" demiş. Nihal'e geçmişi çoktan unuttuğumu, elimden bir şey gelirse tabii ki yapacağımı ve Şükrü'ye hemen yarın bana gelmesini söylemesini istedim.

— *Sonunda tanıştınız.*

— Ben zaten tanıyormuşum! Şükrü ertesi gün geldi. Ben o sırada çalışıyordum. Başımı önümdeki kağıtlardan bir kaldırdım, aaa, ünlü Şükrü, benim Adanalı değil mi? Resmen kekeledim, "Adanalı, demek Şükrü sensin!" diyebildim. Bizimki başını önüne eğmiş, "Evet efendim, bendim. Ama size bir saygısızlık yapmamak için didindim, hiç karşılaşmamak için elimden geleni yaptım" diye açıklamalara girişti. Ben okulda meğerse iki yıl yakından tanıdığım pinpon arkadaşımın peşinde koşmuşum! Şükrü ya da Adanalı, ikisi de benim evla-

dımdı. Tedavisini yaptırdık, birkaç ay içinde de düzeldi. Birkaç yılbaşında ondan tebrik aldım, sonra yine kayboldu. Ama Nihal'den aldığım bilgiye göre, bu arada hukuk okumuş ve şimdi memleketinde avukatlık yapıyormuş.

ODTÜ'de hareketli yıllar

— ODTÜ'de sol hareketlerin gelişmesi size göre nasıl bir yol izledi?

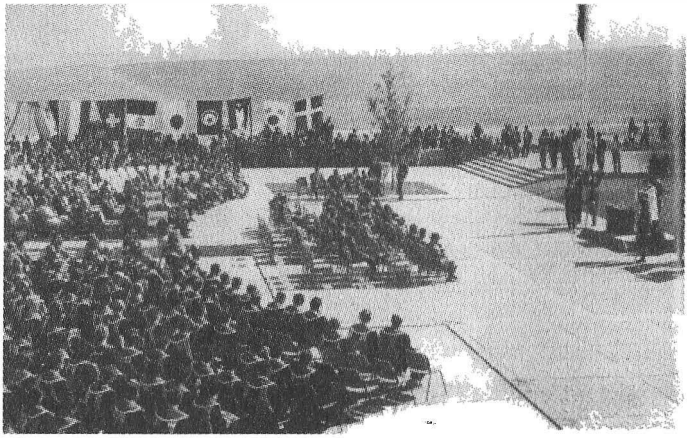
— Olaylar ODTÜ'de 1965'ten sonra yavaş yavaş başladı. Hatırladığım ilk olay, 1965 mezuniyet töreninde oldu. Mezuniyet törenlerinde, ODTÜ'ye destek veren ülke ve kuruluşların bayrakları ya da amblemleri asılırdı. O yıl bir grup öğrenci ilk kez, törende sadece Türk bayrağının asılmasını istedi. Öğrenciler sosyalist olduklarını söylüyorlardı ama tavırları bana göre aşırı milliyetçi, şovenistti. Okulun büyük ölçüde dış yardımlarla kurulduğu, öğrencilerin büyük bölümünün de bu kurum ve ülkelerden burslu olduğu düşünülürse, durum bana epey ironik gelmişti. Şaşırdık tabii, ne olduğunu da çok anlayamadık. Olayı büyütmeden, küçük birtakım düzenlemelerle krizi atlattık ve tören olaysız bitti. Aynı yıl rektörlük önünde 150-200 öğrencinin katıldığı bir gösteri olmuştu ama onun de neden yapıldığını pek anlamadık. Çocukların sloganları "Hırsızlar, hırsızlar!" gibi bir şeydi. Tabii bir maliyeci olarak bu lafı duyunca hemen Sadun'dan çocuklara kimin hırsızlık yaptığını sormasını istedim. En duyarlı olduğum konu ne de olsa. Bu arada iddia ediyorum, benim dönemimde kimse ODTÜ'den bir kuruş yiyememiştir. Bir kere böyle bir olay tespit ettim, yapanı kulağından tuttuğum gibi okuldan attım ve mahkemeye verdim; zaten ceza aldı o da. Sadun görüşüp geldi, "Hiçbir şikayetleri yokmuş, hırsız mırsız da sadece lafmış. Sizi de istekleriyle rahatsız etmek istemiyorlarmış" dedi. Çocukların, dikkat çekmek için gösteri yaptıklarına karar verdik.

— Ancak gösterilerin dozu gittikçe arttı değil mi?

— Evet, ne yazık ki öyle oldu. 1966'da pek çok gösteri, boykot benzeri girişimler ve öğrenci çatışmaları oldu. Aklımda en fazla kalan olay ise, ders yılının başlaması nedeniyle düzenlediğimiz törende öğrencilerin yaptığı iki konuşma idi. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı da törene davet etmiştik. Öğrenci birliği başkanı, önce eğitim yılının başlamasıyla ilgili bir iki şey söyledi, sonra konuyu biraz siyasi bir alana çekip, İran Şahı Pehlevi'yi tenkit etti! Hiçbirimiz bir mana veremedik konuşmaya ama iş neredeyse Türkiye ile İran arasında siyasi krize dönüştü. Birlik başkanının konuşmasından sonra hemen ben söz alıp, bu görüşlerin sadece bu öğrenci ya da birliğin görüşü olduğunu, üniversitenin ve benim böyle bir görüşle hiçbir ilişkimizin olmadığını söyledim ama İran olaya büyük önem verdi ve abarttı. İran şahı bir nota ile bu öğrencinin okuldan atılmasını istedi. Nota Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla bana iletildi, tabii ki bu isteği reddettim. Bunun üzerine İran şahı ikinci bir nota ile bu kez benim rektörlükten azledilmemi istedi. Hükümet de hayli zorluk çekti ama bu isteği reddetti.

— *Epey sıkıntı yaşanmış.*

— Bununla bittiğini mi sandınız? Şah daha sonra, Türkiye mahkemelerinde hakkımda hakaret davası açmaya kalktı. Bunun üzerine İran büyükelçisi kanalıyla, İran Şahı Pehlevi'ye, böyle bir davanın kendisi için ciddi sıkıntı doğuracağı, kendisine yakışmayacağı yönünde bir not gönderdim. Önce dinlemek istememiş ama herhalde sakinleştikten sonra bana hak vermiş olmalı ki, dava açmadı ve olay böylece kapanmış oldu. Açılış töreninin ikinci sıkıntısını ise Sunay'ın kırılması nedeniyle yaşadım. Hatırlarsınız, 1966 Mayıs ayında Muş'un Varto ilçesinde çok büyük bir deprem olmuştu. Biz de ODTÜ olarak oraya yardıma gitmiş, orada bir köy inşa etmeyi üstlenmiştik. Bir kampanya ile para toplayıp aynı yılın yaz aylarında orada bir köy inşa ettik. O çalışmalar sırasında ben de Varto'ya gitmiştim. Çok güzel evler yaptık orada. Depremden zarar görenlere

60'lı yılların ortalarına kadar ODTÜ'de mezuniyet törenleri olaysız geçiyor.

maddi yardım da yaptık. Varto'dan bir küçük çocuğu ODTÜ olarak manevi evlat edindik, Ankara'ya getirdik, uygun bir okula yerleştirdik. Gerçi çocuk haylaz çıktı, bizi peşinden çok koşturdu, sonunda da okuldan kaçıp Varto'ya döndü. Bu çalışmalarımız sırasında öğrencilerimiz, oradaki diğer yardım çalışmalarını da yakından izlediler; yurtiçinden ve dışından yardım için toplanan giysilerin orada halka dağıtılması gerekirken, bir kısmının parayla pazarlarda satıldığını tespit etmişler. Biz de ODTÜ olarak giysi toplamış ve Varto'ya göndermiştik, zaten başlattığımız kampanyalar ülkeye örnek olmuş, bizden sonra başlamıştı kampanyaların çoğu. Bizim çocuklar da çarşıda satılan bu giysilerden iki pantolon ve bir gömleği parasını ödeyerek satın almış ve törene getirmişler. Törende bu giysileri çıkarıp kürsüden salladılar ve olay da böylece kamuoyuna yansımış oldu. Sunay buna çok sinirlendi ve töreni terk etti, sanki olayları ben organize etmişim gibi, bir süre de bana küs kaldı. Sonra barıştık ama ilişkilerin gerçekten sıcaklaşması epey zaman aldı.

— Öğrenci birliği ile ilişkileriniz nasıldı?

— 66'da öğrenci birliği seçimini Toplumcu Grup kazanmıştı. Grup sosyal demokrasiden ortanın soluna, oradan da sosyalistlere kadar geniş bir yelpazedeydi. '67'de de seçimleri onlar kazandı. Sonra Ortanın Solu, bir de Birlik Grubu ayrı gruplar olarak çıktı. '67'den sonra Toplumcu Grup ve öğrenci birliğinin çalışmalarına sertlik girdi ve giderek bu sertlik şiddete döndü. Görevde olduğum sürece öğrenci birliği başkanlarını ve üyelerini, ODTÜ'nün asli unsuru olarak gördüm. Birlik, öğrencilerimizin his, istek ve eğilimini bana ileten yasal bir araçtı. Kapım her zaman onlara açık oldu; sekiz yılda hatırladığım kadarıyla altı öğrenci temsilcisi ile çalıştım. Yücel Özden, Korel Göymen, Celasin Egel, Cengiz Haksever, İskender Odabaşıoğlu, Muammer Soysal bu yıllardan tanıdığım öğrencilerim ve birlik temsilcileridir. İlk üç başkan döneminde zaten üniversitede siyasi maksatlı olaylar olmamıştı. Cengiz Haksever her zaman üzerimde ılımlı bir insan izlenimi uyandırmıştır. İskender Odabaşıoğlu, öğrenci hareketlerine şiddet unsurlarının girdiği dönemde görev yaptı. Kendisinin üniversiteyi bu şiddet eylemlerinden koruyabilmek için büyük gayret gösterdiğini gördüm. Muammer Soysal, Toplumcu Grup'un başı, fikir adamı idi. Onun da şiddet karşısında arkadaşlarını itidalli olmaya davet ettiğini biliyorum. Çok güzel konuşan, zeki ve başarılı bir öğrenciydi. Hepsini kardeşim, evladım gibi sevdim.

— Size en fazla muhalefet hangi kesimden geliyordu?

— Bana en çok muhalefet eden, aşırı sol gruptu; sözde aşırı sol. Bu lafı da hiç anlamam, aşırı sol! Ama işte dünya mücadelesi: Soğuk Harp, bir tarafta Rusya, bir tarafta bütün imkanlarıyla Amerika. Ben o dönemdeki olayları, çocukların bir fantezisi olarak değerlendiriyorum; tabii biraz etnik katkı da olabilir. Çocukların bazıları çok zekiydi, onları çok severdim. Benim öğrencinin aptalına tahammülüm yoktur. Çünkü o, ezber konuşuyor. Kurulu plak gibi başladıklarında, "Çocuklar, elâlemin lafını kullanmayın, kendiniz düşünün, basit de olsa

kendiniz düşünün, onu söyleyin. Elâlemin sözlerini söylerseniz kabul etmem" derdim. Çocuk hâlâ sloganlarla konuşmaya devam ederse de, "Oğlum çık dışarı, başladın gene elâlemin lafını etmeye bana" derdim. Bazılarının söylediklerini ise dinlerdim, mesela Muammer onlardan biriydi; çok zekiydi, sınıfının da önde talebesiydi, çok sevdiğim bir çocuktu. Bana, ODTÜ'lüler için söylenenlere hiçbir zaman prim vermedim. Hiçbir çocuktan saygısızlık görmedim. Olaylarda ortalarında bile olsam, bana katiyen saygısızlık yapmadılar. Ne onlar, ne hocalar. Biliyorlardı ki, bu adam iyi bir adam, çalışıyor. Ama onlar da politika yapıyorlar, mecburlar klişeleri söylemeye. "Bana yapmayın, yapacaksanız gidin Ulus Meydanı'nda yapın" derdim. Ama ben o çocuklarla haşır neşir oldum. Sonra iş hayatında onlara rastladım; Türkiye'nin kalkınmasına en büyük katkı Orta Doğu mezunlarından geldi, sanayileşmeyi onlar yaptılar. Bilgili çocuklar, dil biliyorlar, dünyaya açık ve çalışkanlar. Çok büyük hizmetler yaptılar. Daha odama girerlerken, hal ve tavırlarından ODTÜ'lü olduklarını anlarım. Onların hepsi şimdi 50-60 yaşında oldular, gelip elimi öpüyorlar. Tabii ben de yerimde durmadım, 90'a geldim! Ama hâlâ aklım onlarda; o üniversitenin muhafazasını Türkiye'nin gelecek yüzyıllara geçebilmesinin temel şartı olarak görüyorum.

Komer'in arabası nasıl yakıldı?

— Amerikan Büyükelçisi Robert Komer'in arabasının yakılmasına kadar giden süreç nasıl gelişti?

— 1968 yılı Avrupa'da öğrenci hareketlerinin boykotlar, işgaller, sert çatışmalarla doruk noktasına tırmandığı bir yıldı. Kitlesel öğrenci hareketleri bir süre sonra Türkiye'ye sirayet etti. Olaylar, öğrencilerin hayat ve eğitim koşullarından şikayeti gibi masum bir görünümde önce İstanbul Üniversitesi'nde başladı, sonra diğer üniversitelere atladı, daha sonra da Ankara'da Ankara Üniversitesi'nde göründü. Bütün bu süre içinde ODTÜ olayların dışında kaldı. Olayların sebebinin masum öğrenci isteği olmayıp, doktriner ve siyasi kökenli

olduğu kısa bir süre sonra anlaşıldı. 1968, tüm dünyada öğrenci ve gençlik hareketlerinin başladığı ve yükseldiği bir dönemdi. İçte ve dışta şiddet hareketleri sürerken ODTÜ'de sükûnetin ve eğitimin devamı bir ara bizi ciddi biçimde umutlandırdı ama içimizde hep bir tedirginlik vardı. Birkaç aylık bir durgunluk döneminden sonra bütün bu iyimser tahminlerin yanılgılardan ibaret olduğu anlaşıldı. 1968 Ekim ayında öğrenciler aşırı bir sol grubun baskısı altında üniversitede üçdört günlük bir boykot, o zaman sık söylenen deyimiyle bir "dayanışma boykotu"na girdiler. Bu sürede sık sık forumlar düzenlediler. Bütün konuşmaları siyasi konular ve devrim çerçevesindeydi ve bana göre, kaba bir propagandaydı. Artık kurtuluş gününün geldiğini, yakında üniversitenin bir kurtarılmış bölge olacağını o günlerde, genç, ateşli hatiplerin ağızlarından sıkça işittik. Ancak ilginçtir, bütün üniversitelerde olaylar olurken basın sadece ODTÜ'dekileri abartarak verdi. Mayıstan beri dünyanın her yerinde ve bütün Türkiye'de olaylar oluyordu, aradan altı ay geçtikten sonra ODTÜ'de başlamıştı oysa. Basın, bunu sanki yepyeni bir olaymış, son derece vahim bir olaymış gibi kamuya abartılı yansıttı. Üniversitede ihtimamla koruduğumuz barış ve sükûnet havası ortamı yeniden bozuldu.

— *Araba yakılma olayı nasıl oldu?*

— Zannediyorum 1968 Ağustos ayında, Amerika, eski büyükelçi (Parker) Hart yerine, Robert W. Komer'i elçi olarak atadığını açıkladı. Türkiye'de kıyamet koptu. Sol ya da değil, Amerika'nın Vietnam Harbi'ndeki rolünü tasvip etmeyen tüm aydın çevreler ayağa kalktı. Protestoların gerekçesi, savaş döneminde Vietnam'da görev yapan Mr. Komer'in, Vietkong çetelerinin pasifize edilmesi için ortaya attığı fikirlerdi. Vietnam'da yaşananları onaylamamakla birlikte, gösterilen tepkiyi manasız ve abartılı bulduğumu söylemeliyim. Ben yeni elçiyle ilişkilerimi bu ortamda nasıl ayarlamam gerektiğini düşünürken aynı günlerde, Amerikalı eski bir aile dostumuzdan bir mektup aldım. Kendisi ile 1950'lerde, Türkiye'de ti-

cari ataşe olarak görev yaptığı sırada tanışmıştık. Mektup beni fazlasıyla huzursuz etti. Dostum mektubunda Komer'den büyük bir övgüyle bahsediyor ve "Göreceksin, Türkiye'ye büyük hizmetleri olacaktır" diyordu. Satırlar ilerledikçe sıkıntımın dozu arttı. Sözünü ettiğim dostum, Komer'le, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda karşılaştıklarını ve kendisine benden ve ODTÜ'den övgüyle bahsettiğini, Komer'in de ODTÜ hakkında çok olumlu şeyler duyduğunu söylediğini yazıyordu. ODTÜ'den *Miracle Hill* (Mucize Tepe) diye bahsediyorlarmış orada. Komer, benim arkeoloji ile uğraştığımı biliyor ve yaptığım çalışmaları görmek istiyormuş. O günlerde, daha önce anlatmıştım, Amerika ile ODTÜ için uzun dönemli yeni bir yardım planının anlaşmasını imzalamış, formaliteleri hallediyorduk. Son bir ya da iki imza kalmıştı sadece. Yardım görüşmelerinin ne kadar uzun sürdüğünü ve nasıl zorluklar çektiğimizi biliyorsunuz. Benim şahsi olarak Mr. Komer'e hiçbir itirazım yoktu, içerdeki bu protestolar olmasaydı, onunla da, daha önceki Amerikan elçileriyle kurduğum yakın ilişkileri kurar, hem memleketim, hem de ODTÜ için maksimum fayda sağlayacak çalışmalar yapardım.

— *Önceki elçi Parker Hart ile ilişkileriniz nasıldı?*

— Süleyman Bey ODTÜ'nün su işini yaparken gölün kıyısında üniversiteye bir de ev yapmıştı, "Kemal Ağabey, pazar günleri gelince burada kalır" demiş. Büyükelçi Hart'ın da kuşları gözlemeyi çok sevdiğini öğrenince davet etmiştim. Elçiyle birlikte olmak için yapıyordum, çünkü nihai olarak projelerinizi elçi kabul eder; ayrıca dostumdu da kendisi. Kuş gözlemcilerinin el kitapları var; her kuşu ayrıntılı anlatan. Sazlar arasına gizleniyorsunuz, hiç hareket etmeden bekliyorsunuz. Dürbünler ellerinde, bir saat, iki saat, sadece seyrediyorlar. Pek keyif aldığımı söyleyemem başlangıçta, ama sonradan zevk aldım. Şimdi mesela güvercin seyretmeye bayılırım. Zevkli bir işti, temiz havada zaman geçiriyordum. Komer meselesine dönersek, bu süreçte izleyeceğim politikayı iyi saptamak zorundaydım; uzak durma tavrının dozunu biraz

fazla kaçırırsam, benim tavrım da Amerikan aleyhtarlığı olarak algılanabilir ve üniversitem bundan zarar görebilirdi. Konuyu enine boyuna değerlendirdikten sonra, son derece hassas ve hesaplı davranmaya karar verdim.

— Gerçekten tam arada kalmışsınız.

— Komer 1968 Ekim ayında Türkiye'ye geldi. Âdet olduğu üzere, yeni elçiyi ilgili çevrelere tanıtmak için bir dizi resepsiyon ve kokteyl düzenlendi. İlk iki davete katılmadım, bu tatsız durumda yapabileceğim bir şey yoktu. Ancak üçüncü davet geldiğinde artık kaçacak yerim kalmadı ve katıldım. Beni Komer'e tanıştırdıklarında, büyük bir yakınlık gösterdi, "Daima sizin yanınızda olacağım" gibi sözler söyledi. Eskiden olsa beni mutlu edecek böyle bir cümle, sırtımdaki yükü daha da artırdı. Komer de bu arada Cumhurbaşkanı Sunay'a itimatnamesini sunmuş, parti başkanları tarafından kabul edilmiş ve hakkındaki aleyhte kampanya da biraz dinmişti. Ondan sonra ikinci bir davete daha katıldım. Komer rahatlamış görünüyor ama bu arada da hal ve tavrından kendisini üniversiteye davet etmemi beklediğini belli ediyordu. Üçüncü karşılaşmamızda artık dayanamamış olmalı ki, "Üniversiteyi çok övüyorlar, ağaçlandırma çok iyi gitmiş, çevre de çok iyi düzenlenmiş ama rektör davet etmiyor ki gezip görelim" dedi. Gene laf kalabalığı yapıp konunun üzerini örtmeye çalıştıysam da artık bu sefer yutmadı.

— Bu kadar direnmenize rağmen ODTÜ'ye nasıl geldi Komer?

— Bahsettiğim bu son toplantıdan en fazla bir hafta sonra bir telefon geldi, arayan Komer'di. İlk hoşbeşten sonra uzun uzun ben davet etmesem de ODTÜ'yü nasıl dolaştığını anlattı. Normalde yerin dibine geçmem gerekirdi, ben ise sırtımdan aşağı soğuk terler döktüm sadece. Komer, eski elçilerden Talboth'ın Atina'dan ziyaretine geldiğini, sohbet sırasında ODTÜ'den bahsettiklerini, bunun üzerine cumartesi günü arabalarına atlayıp üniversiteyi ziyarete geldiklerini söyledi.

Tabii bunu anlatırken aralara, "davet edilmememize rağmen" gibi iğneli laflar sokuşturmayı da ihmal etmiyordu. Yukarı uçtan aşağıya doğru binaları gezmeye başlamışlar. Öğrenciler içerde deney yaparken, kimya mühendisliği bölümünün laboratuarını gezmişler, hatta öğrencilerle küçük sohbetler yapmış ve deneyleriyle ilgili bilgi bile almışlar. Bunu duyunca resmen titredim, Allahtan kimse Komer'i tanımamış. Sonra aylardır karşılaşmamak için bucak bucak kaçtığım teklifini yaptı. "Rektörlükten müzeye gittik, kapalıydı. Göremedik ama ziyanı yok, yakında üniversiteleri ziyarete başlıyorum, ilk sırada da ODTÜ var. Başvurumuzu kabul ederseniz, gelir müzeyi de gezerim!" dedi.

— *Kaçacak yer kalmamış artık.*

— Evet tam öyle oldu. İçimden de, "Bu ziyaretlerle ilgili menfi birtakım şeyler olursa, bunlar doğrudan bana karşı olacağına göre, bu riski alabilirim" diye geçirdim. Ne zaman isterse müzeyi gezebileceğini ama kendisini bir öğle yemeğine kampusa beklediğimizi, kendisiyle üniversitenin önde gelen yöneticilerinin de tanışmaktan memnun olacaklarını söyledim. Noel ve yılbaşı tatillerini de hesaplayarak, bir ziyaret günü tespit ettik. Yanlış hatırlamıyorsam, 6 Ocak 1969 tarihini Komer kendisi önerdi. Tarih her yönüyle uygundu. Bir yıl öncesinden davet edildiğim bir toplantı için 9 Ocak'ta İngiltere'ye gidecektim. Aralık ayının başında konuşmuştuk, yemeğe daha bir ay vardı, bu arada Komer olayı biraz daha küllenir umudundaydım. Telefon konuşmasından sonra ince ince konuyu yeniden gözden geçirdim. Bir kere öncelikle bu ziyareti gizli tutmam gerektiği açıktı. Halkla ilişkiler bölümü müdürü Sabri Sarptır'ı çağırarak konuyu anlattım. Sabri Bey, Amerika'da eğitim görmüş, kurmay albaylıktan emekli, son derece ketum, işinde ciddi biridir. Yemek organizasyonunu onun yapmasını istediğimi, yemeğe sadece dekan ve rektör yardımcılarının davetli olduğunu, ancak onlara bile davetlinin kim olduğunu söylememesini, ısrar eden olursa da, "Kemal Bey'in şahsi bir dostu" açıklamasını yapmasını söyledim.

Sabri Bey'den ayrıca güvenlik konusunda gerekli gördüğü tüm tedbirleri almasını istedim ve bu yemeğin basın tarafından hiçbir şekilde duyulmamasını sağlamasını tembihlemeyi de ihmal etmedim.

— *Bu gizliliğe rağmen iş nasıl bu kadar büyüdü?*

— Yemeği, rektörlük binasında, akademik konsey toplantı odasında verdik. Komer'in arabası saat 12.20'de rektörlüğe gelene kadar, hiçbir arkadaşıma misafirin kim olduğu konusunda bilgi vermedim. Komer'i arkadaşlarla tanıştırdım, sohbet etmeye başladılar. Daha en fazla 20 dakika olmuştu ki, bir arkadaşımız, "Rektör bey, malum öğrenciler, rektörlük civarında toplanmaya başladılar" dedi. Hemen bir-iki görevli gönderip, Komer'in arabasını fidanlığa çektirmesini, orada hazır beklemelerini söyledim. Bizimkiler geri geldiler, öğrenciler şoförü tehdit edip arabanın anahtarını elinden almışlar, adamcağız şaşkın şaşkın orada duruyormuş. Bunun üzerine aşağı indim. Öğrencilerin bir kısmı beni görünce kaçıştı, kalanlardan pasolarını istedim, herhalde şaşkınlıklarına geldi ki, hiç itiraz etmeden çıkarıp verdiler. Pasolarını aldıktan sonra, "Dağılın buradan" dedim. Ya dağıldılar, ya da dağılır gibi yaptılar. Ben de yukarı çıkıp kaldığım yerden yemeğe devam ettim. Aradan çok az bir zaman geçmişti ki, ardı ardına kötü haberler gelmeye başladı. Malum grup, arabayı yakıyordu. Hepimiz pencerelere toplanıp, arabanın yanışını seyretmeye başladık. O sırada telefon çaldı, arayan kendini tanıttı, polis komiseriymiş. Gözümün önünde olan olayları bana anlatıyor, arabayı yakıyorlar diye. Bildiğimi söyledim. Bana, "Olaya müdahale edeyim mi?" diye soruyor. Şaşırdım tabii, çünkü rektörün izni olmadan okula polisin girmesi kanunen mümkün değil. Nerede olduğunu sordum, yanında başka polisler de varmış, Mimarlık Fakültesi'nin 35 numaralı odasındaymışlar. Benden izin almadan nasıl girdiklerini sordum, amirlerinin emriyle gelmişler ve bir saatten beri de ordalarmış. Kan iyice beynime sıçradı, "Orada şu ana kadar sadece bir araba

yakıldı, müdahale edip, kan mı çıkarmak istiyorsun? Masum bir öğrenci ölürse ben bunun hesabını hayatım boyunca veremem. ODTÜ'de kan akıttırmam, otur oturduğun yerde. Ayrıca öğrenciler sizin orada olduğunuzu fark ederlerse olay daha da büyür, geldiğiniz gibi sessizce okulumdan hemen çıkın" dedim.

— *Sizin gizlilik planlarınız pek tutmamış Komer'den sadece yemeğe katılanların haberi yokmuş sanırım.*
— Evet. Demek ki, emniyet, büyükelçinin okula geleceğini ve burada da olaylar çıkacağını biliyordu değerlendirmesini yaptım. Polisle yaptığım telefon konuşmasının hemen ardından o sırada İçişleri Bakanı olan Faruk Sükan aradı. Telefonda çığlık çığlığa bağırıyor: "Elçinin arabasını yaktın!" Sinirlerimi sağlam tutmaya çalışıp cevap verdim: "Hayır ben yakmadım, beş-on manyak öğrenci yaktı!" Sükan beni dinlemiyor bile; elçiyi kandırıp üniversiteye davet edip, tuzağa düşürdüğümü ve bütün gücümle üniversiteme müdahale edeceğini söyledi. Elçiyi benim davet etmediğimi, kendisinin geldiğini, ayrıca olayı vahim bir hata, hatta üniversiteye karşı ihanet saydığımı söylüyorum ama dinleyen kim?! "Üniversiteye gireceğim!" lafına dikkatinizi çekiyorum. "Nasıl gireceksiniz?" diye sordum, meğerse üniversitenin karşısındaki benzin istasyonunda 250 polis varmış. "Faruk Bey" dedim, "ben polisinizi üniversiteye sokmam. Polis bu anda üniversiteye girerse mutlaka kan çıkar, arabanın civarında 200-300 çocuk var. Bunlardan belki 10-15 tanesi olaya karışan zorba, gerisi seyirci durumunda masum öğrenci, ama hepsi de heyecanlı. Şimdi buraya polisi sokarsanız, kesinlikle kan dökülür. Ben bu masum çocukların kanlarının dökülmesinin hesabını veremem, onun için de kesinlikle üniversiteye girmenize izin vermiyorum!" Sükan beni hâlâ dinlemiyor, elçinin hayatının tehlikede olduğunu, onun için de içeri gireceğini söylüyor. Bunun üzerine, "Giremezsin, girersen de karşında evvela beni bulursun, benim vücudumun üzerinden geçebileceksen geç bakayım!" dedim.

— Bu arada Komer ne yaptı?

— Sakindi ama çok üzüldüğü de belliydi. Telefon görüşmelerinden sonra kendisiyle bir durum değerlendirmesi yaptık. Olayları bir delilik, üniversiteye bir ihanet olarak değerlendirdiğimi ve çok üzüldüğümü anlattım. Ortamı biraz yumuşatmak için, "Siz senede 8 milyon araba imal ediyorsunuz, çocuklar birini yaktı. Biz bu arabanın bedelini size öderiz" dedim. O da, "O işlere karışmam ama Amerikan hükümeti, 8 milyondan bir tanesini bu iş için ayırır herhalde" cevabını verdi. Vietnam felaketinden sonra herhalde böyle şeylere alışmıştı. Sonra Amerika'daki arkadaşlarımdan duydum, benim için hep çok iyi şeyler söylemiş. Beni teselli etmeye çalıştı, konuşmasında olaylara kendisinin sebebiyet verdiğini düşündüğü belli oluyordu. Kendisine, bu olay nedeniyle programımızı değiştirmememizi, önce oturup yemeği bitirmemizi, ardından da istiyorsa müzeyi birlikte gezmemizi teklif ettim. Bu kadar olaydan sonra artık müzeyi gezmek filan istemiyordu tabii. Yemekten sonra da kendisini ve arkadaşlarını, kendi arabamla sefarete bırakmayı teklif ettim, o da kabul etti. Sonra tekrar yemeğe döndük. Bu arada küçük bir basın toplantısı yaparak, olayı şiddetle kınadığımızı da söyledim. Yemek bitiminde zorbalığa pabuç bırakmadığımı göstermek için, içinde Komer olduğu halde Eskişehir yoluna çıkmadan önce, arabamla üniversite etrafında, çevre yolunda bir tur atmayı da ihmal etmedim. Sefarette Komer'le dostça ayrıldık.

— Faruk Sükan'la başka bir görüşme oldu mu?

— Biz yemekteyken, Sükan'ın talebiyle Bakanlar Kurulu acil olarak saat 14.00'te toplanıyor. O gün bu toplantıda neler konuşulduğunu öğrenemedim ama sonra bir gazeteci arkadaş anlattı. Bana söylediklerini daha da şiddetlendirerek kabinedekilere anlatmış Sükan. Benim elçiyi kandırarak üniversiteye götürdüğümü, sonra kendi adamlarıma arabayı yaktırdığımı, elçiyi korumak için polisleri üniversiteye sokmak istediğinde ise, mukavemet ettiğimi söylemiş. Maksadım da Türk-Amerikan ilişkilerini bozmak, hatta iki ülke arasında

savaş çıkarmakmış. Hatta savaş çıkardıktan sonra da, rezervasyonumu bile yaptırdığımı, 9 Ocak'ta yurtdışına kaçacağımı söylemiş. Kurdaş'ın gücünü görüyorsunuz değil mi? Tabii kimse bu söylenenlere itibar etmemiş. Süleyman Bey o sırada önüne getirilen bazı kağıtlara baktıktan sonra, " Faruk Bey, bakın burada ne deniyor: Kemal Bey bir basın toplantısı yapmış ve olayı şiddetle kınadığını söylemiş. Olayın faillerini hemen tespit etmiş, savcılığa vermiş, okulda da disiplin soruşturması yapacaklarmış. Elçi ve Kemal Bey şu anda birlikte yemek yemeye devam ediyorlarmış. Kemal Bey'in polisi öyle bir kritik anda üniversiteye sokmaması belki de isabetli olmuştur, çünkü kan dökülebilir ve olay daha fazla büyüyebilirdi. Zaten ben Kemal Bey'i tanırım, kendisi çok vatanperver biridir, eminim gereken tedbirleri alacaktır, siz bunlarla meşgul olmayın" demiş.

— *9 Ocak'ta katılacağınız toplantı, ne toplantısıydı?*
— 1960'lı yılların ikinci yarısında, Wilton Park adıyla İngiltere'de, bugün Davos'ta yapılanlara benzeyen fakat daha küçük ölçekli konferanslar yapılırdı. Bir önceki toplantıda, 1969'da yapılacak toplantıya davet edildim ve ben de teklifi kabul ettim. 9 Ocak'ta gidecek, 19 Ocak'ta da dönecektim.

— *Komer'in arabasını yakanları nasıl tespit ettiniz?*
— Tuhaf bir rastlantı, bir personelimiz, olayı baştan sona filme almış. Ayrıca ortada bir sürü de görgü şahidi vardı zaten ve herkes gördüklerini üç-beş dakikada kağıda döktü. Bu arada Komer'i sefarete bırakmaya giderken, akademik konseyi saat 16.30 için toplantıya çağırdım. Dönüşte toplandık ve "olaya katılanlar hakkında kamu kovuşturmasının yanı sıra, üniversitenin yetkili organlarınca da işlemlere derhal başlandığını kamuoyuna duyururuz" diyen bir açıklama yaptık. ODTÜ'de görev yaptığım sürede bana en uzun gelen günü yaşadım o gün herhalde. Akşam geç saatlerde eve gidebildim. İki eski dostum, eski milletvekillerinden Fahri Kurtuluş ve eski valilerden Nihat Danışman olayları duyup beni tesel-

liye gelmişlerdi. Nihat hem dostum, hem de büyük dayımın oğludur. Biz olayları değerlendirirken telefon çaldı. Arayan bir polisti, İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın benimle görüşmek istediğini söyledi, ben de "Bağlayın" dedim. Sükan, galiz küfürlerle başladı konuşmasına, ne hainliğim kaldı ne alçaklığım. Gündüz söylediklerini daha ağır cümlelerle tekrar ediyor; elçiyi öldürtüp savaş çıkartacakmışım ve sonra da kaçacakmışım ama asla kaçmama izin vermeyecekmiş. Bir ara yoruldu herhalde ki, küçük bir es oldu. Fırsatı değerlendirip sözü aldım ve hemen benden özür dilemesini, aksi halde benim de aynı şekilde kendisine küfürlü cevap vereceğimi söyledim. Sonra da beni vurmayı planladığı silahı ona çevirdim: "Bugünkü olayları gözden geçirince şu şüpheye kapıldım, arabayı siz yaktırdınız!" dedim. Hiç sesi çıkmadı. "Maksadınız polisi üniversiteye sokup, bir çatışma çıkartıp kan akıtmak, olayı büyütmekti. Tertipçinin siz olduğundan ciddi olarak şüpheleniyorum. Kan dökülecek ve sadece ben değil, başbakanımız da zor durumda kalacak, hedefiniz bu. Ama yapamadınız, ben sizin oyununuzu bozdum" dedim. Ben bunları söyleyince Sükan yeniden küfürlerine başladı. Bu sefer artık ben de altta kalmadım ve dağarcığımda neler varsa, hepsini Sükan'a fırlatıp, telefonu da yüzüne kapattım. Misafirlerim, biri eski, diğeri yeni iki bakanın bu düzeyli konuşmasını dehşet içinde izlediler.

Rektörlükten ayrılma kararı

— *Böylesi stresli bir süreçte ev hayatınız nasıldı?*

— 1969 olaylı yıllar. Gazeteciler geliyor, televizyon geliyor. Bir gün eve geldim. Baktım bizim evde de boykot var. Her yere kağıtlar asmışlar. Boykotçular da benim üç çocuk. Dizilmişler karşıma. Sözcüleri Gülseren. "Haklarımızı alacağız!" dedi. Ne istediklerini sordum, Pekos Bill diye takip ettikleri bir dergi vardı, enflasyonun etkisi herhalde, derginin fiyatı artmış ve artık harçlıkları yetmiyormuş. Haftalıkları da 1'er lira, bunlar 1,5 lira istiyorlar. "Olmaz" dedim, "2 lira yapa-

lım!" Çok şaşırdılar tabii. Boykotu birinci aşamada kırdım. İyi niyet gösterisi! İkinci aşama ise, uyumadan önce bunlara hikaye anlatırdım, son zamanlarda görevimi aksatıyormuşum. "Baba hikaye anlat!" diye slogan ritminde bağırıyorlardı. "Tamam," dedim tabii ki. Üçüncü istekleri de, Ayfer'in annesi kızdığında bunlara çimdik atıyormuş, bunu engellemem. Tabii onlara hak verdim ve kayınvalideye gittim, "Bunları sakın çimdiklemeyin, kızsanız da yanaklarını okşayın" dedim. Böylece boykot kalktı. Kağıtları hemen topladılar ve yataklarına gittiler. Ben de hemen hikayelerini uydurdum, anlattım. Üniversitedeki boykotu kıramadım ama evdekini kırdım anlayacağınız.

— Görev sürenizin bitimini beklemeden neden ODTÜ'den ayrılmaya karar verdiniz?

— Şu ana kadar anlattıklarım ayrılma kararını neden verdiğimi göstermiştir sanırım. Komer'in arabasının yakılmasıyla daha da şiddetlenen pek çok olay oldu. Rektörlüğün işgali, akademik konsey ve disiplin kurulunun tehditler altında çalışamaz hale gelmesi ve birliğin bozulması, dış etkenler, bütün bunlardan gittikçe nefes alamaz hale geldim. Şunu da söyleyeyim, akademik konsey ve disiplin kurulundaki birliğin bozulması konusu aslında çok uzun uzun anlatılacak, neredeyse başlı başına ayrı bir kitap olacak niteliktedir. Elçinin arabasının yakılmasından hemen sonra gösterişli bir şekilde başlattığımız disiplin soruşturması aradan geçen iki ayda bir türlü neticelendirilemedi. Bu arada bir parantez açayım burada, kamu kovuşturmasının sonuçları da bizim disiplin kovuşturmasından daha parlak olmadı. Araba yakma olayı sanıklarının neredeyse tamamı '69 Ocak sonu itibariyle yakalanmışlardı. Mahkeme 12 Mart 1969'da yapıldı zannediyorum. Daha ilk celselerde sanıkların tutuksuz olarak yargılanmalarına karar verildiği için, bu sergerdeler ellerini kollarını sallayarak ve adeta bir kahraman edasıyla okula döndüler. Bizim disiplin kurulu da bir türlü ceza veremediği için bu çocuklar sanki çok iyi bir iş yapmışlar gibi, günlük faaliyetlerine hiç

Kemal Kurdaş ODTÜ'deki boykotu değilse de, çizgi roman fiyatları nedeniyle evde yapılan boykotu kırmayı başarmış! Osman, Çiğdem, Ayfer, Sıdıka, Gülseren Kurdaş (soldan sağa).

kesintiye uğramadan devam ettiler, bir nevi ödüllendirilmiş oldular. Benim mahkemeden beklediğim sonuç ise, çocuklara şefkatle yaklaşması ama küçük de olsa bir ceza vermesi ve bu cezayı da bir an önce vermesiydi. Hatta konuyu görüşmek için randevu alarak hâkime gittim ve düşüncelerimi anlattım. Bana göre küçük ama hızla, zamanında verilmiş bir ceza, öğrencilere çocukça hareketlerine karşı devletin ve toplumun bir yerde dur demek zorunda kalacağı, geçmemeleri gereken bir hat olduğunu öğretecekti. Şişman bir zattı hâkim, tabii adalete karıştığımı düşünerek, pek hoş karşılamadı. Davalar uzadı da uzadı. Geçen sürede bu çocukların bir bölümü silahlı çatışmalarda öldü, birkaçı Nurhak Dağları'na çıkarak sol ihtilal denemesi yaptılar ve maalesef canlarından oldular. Bu arada 12 Mart 1971 askeri darbesi olmuştu. Sağ kalan çocuklara mahkeme, darbenin de verdiği güçle beklemediğim kadar ağır cezalar verdi.

Burada parantezi kapatıyorum ve tekrar 1969 yılına ve ODTÜ'ye dönüyorum. Bana göre, okuldaki öğretim düzeninin girdiği krizin temel nedenlerinin başında akademik konsey ve disiplin kurulunda zamanında alınamayan kararlar gelir. Ama artık o konulara girmek istemiyorum. Size rektörlük işgalinin ilk anlarıyla ilgili bir anımı anlatayım. Akademik konsey toplantısı sırasında bir grup öğrenci rektörlük binasının camlarını kırarak zorla içeri girdiler ve toplantı salonunu işgal ettiler. Benim isteğim üzerine hiçbirimiz yerimizden kıpırdamadık. İşgalciler toplantı salonunun, başkanın oturduğu iskemlenin arkasındaki boşluğu doldurdular. İçerde otuzkırk kişilik bir grup vardı, ama salonun dışı da öğrenci kaynıyordu. Sonra ayağa kalkıp işgalcilere doğru bir adım attım, hepsini süzdüm, inceledim, hiçbirisini tanımıyorum: Bizim öğrencilerin aksine çerden çöpten biçimsiz tipler. Konseydeki arkadaşlara bu gruptan kimseyi tanıyıp tanımadıklarını sordum, onlar da tanımıyormuş. İşgalcilere döndüm, "Sizi ne ben tanıyorum, ne konsey üyeleri. Siz bizim öğrencilerimiz değilsiniz. Sizi toplayıp buraya getirmişler, çıkın buradan" dedim ve dönüp yerime oturdum. Bir süre şaşkınlık oldu, böyle bir tepki beklemiyorlardı tabii. İlk şaşkınlığı atlatınca bir şarkı, daha doğrusu marşa benzeyen bir şeyler söylemeye başladılar. Bana kalırsa söyledikleri marşa bile benzemiyordu ya, neyse! Cırlak cırlak sesler; ne usul ne adap biliyorlar. "Bakın, bizim öğrencilerimiz olmadığınız şarkılarınızdan da belli oluyor" dedim. Biri bağırdı, "Nasıl belli oluyor?" "Bizim çocuklar bu şarkıları söyleselerdi usulüne, adabına uygun, doğru dürüst söylerlerdi. Sizse ne usul, ne erkân, hiçbir şey bilmiyorsunuz. Karmakarışık söylüyorsunuz, sesleriniz de berbat" dedim. Biraz daha oyalandıktan sonra konsey üyeleri ile salonu terk ettik. Akademik konsey o gün akşamüzeri hemen yanımızda bulunan Maden Tetkik Arama'da yeniden toplandı ve oybirliği ile iki karar aldık. Birinci kararda, işgali şiddetle kınadık ve öğrencilerden bu sorumsuz hareketlerine derhal son vermelerini istedik. İkinci kararda ise bütün fakültelerde ve hazırlık okulunda derslerin 1 Ekim 1969'a kadar geçici

olarak tatiline, 12 Nisan sabahına kadar üniversitede normal çalışma düzeni avdet etmediği takdirde bu kararın uygulanmaya konmasına oybirliği ile karar verdik. Aynı gün üniversitemiz mensuplarına ve öğrencilerimize bir bildiri yayınlayarak öğrencileri aklıselime davet ettim ve üniversitede işgal ettikleri binaları derhal terk etme zorunluluğunu kendilerine bir kere daha hatırlattım.

— *Eski öğrencilerinizle o günleri sonrasında hiç konuştunuz mu?*
— Tabii ki evet. Ama size geçen yaz yaptığım bir konuşmayı anlatayım. Bodrum'da yazlıktaydık, eski bir öğrencim ziyaretime geldi. Yeni nesil hakkında konuşuyorduk. Öğrencim, çocuğu ile sorunlarını anlattı, bazen ne kadar sinirlendiğini ve bir tokat aşk etmek istediğini söyledi. "Sakın ha!" dedim. Bu öğrencim de, Komer'in arabasının yakılmasına katılanlardan bu arada. "Bütün o yaptıklarınıza rağmen ben size tek bir fiske vurdum ya da vurdurdum mu? Sakın ha, bir daha duymayayım bu söylediğini" dedim. Komer'in arabasının yakılması olayıyla ilgili olarak eski öğrencilerimden duyduğum bir başka şey de, olaylara katılan öğrencilerin, arabanın direksiyonundan kapı koluna kadar bazı parçalarını anı olarak hâlâ sakladığıydı. Benim de o zamanlardan sakladığım bir hatıra eşyam var!

— *Komer'in arabasının faturası mı?*
— Hayır, arabayı biz ödemedik! Rektörlük bu usul erkân bilmeyen yabancı öğrenciler tarafından işgal edildiğinde, benim de şahsi bir sıkıntım ve kaybım oldu. Uzun zamandır kullandığım paltom yıpranmıştı, üniversitenin işgalinden birkaç gün evvel, ev harcamalarından yaptığım tasarruf ve Amerika'daki son dolarlarımdan faydalanıp kendime bir palto almıştım. Yeni bir paltonun verdiği cakayla üniversiteye gelip gidiyordum ama işgal günü, olayların verdiği telaş içinde, paltomu rektörlük odasında unutmuşum. Eve döndüğümde, paltomu aradım anladım ki üniversitede bırakmışım. Üniver-

siteye geri dönemedim, bina işgal altındaydı ve çocuklar da yeni bir rektör seçmişlerdi, yoğun çalışmaları arasında yeni rektörü rahatsız etmek istemedim. Uzunca bir süre mücadeleden sonra, çocukları burunlarını kanatmadan rektörlükten çıkarttık. Benim kıymetli paltomu ise rektörlüğü yurtlara bağlayan yeraltındaki tünelin bir köşesinde, çamurlar içinde bulmuşlar. Birkaç kere temizleyiciye verdiysem de eski haline dönemedi. Şimdi ben de bu anıyı Bodrum'daki yazlığımda saklıyorum, tıpkı Komer'in arabasının lastiğini, direksiyonunu anı olarak saklayanlar gibi.

— ODTÜ'de ilkbahar aylarına kadar süren olaylarda çok keskin bir tavır izlediniz ve olayların nispeten yatışmasından sonra istifa ettiniz. Bu bir meydan okuma mıydı?

— Hayır. Olayların en yoğun yaşandığı dönemde değil ama biraz hafiflediğinde bu konuyu düşünmeye fırsat bulabildim çünkü. 1969 Mayıs ayı eski aylara kıyasla ilk defa sakin bir ortamda geçti. O günlerde ilk kez son ayların, olayların serinkanlılıkla muhasebesini yapabildim. Bu muhasebe sırasında, yanan bir otomobilin hayali yeniden içimi acıyla doldurdu. Olaydan sonra içişleri bakanının hükümete gidip benim azlimi ve tevkif edilmemi istemesini içim sızlayarak andım. Eğer hükümette beni tanıyan kimseler olmasa idi, kabine Sükan'ın teklifini kabul etseydi ne olurdu, diye düşündüm. O mayıs günü elinde suçluları yakalamak için üniversite binalarını gece gündüz arama yetkisi olan jandarmanın, arabanın yakılmasını izleyen bir-iki günde üniversiteye girmesini, dolayısıyla bir facia yaşanmasını önlemek üzere derslerin bir süre tatil edilmesi için akademik konseyde verdiğim mücadelelerin sıkıntılarını yeniden yaşadım. Akademik konseyin üniversitede devam eden zorbalık hareketlerine karşı direnmekte ve disiplin kurulunun kararlarını yürürlüğe koymakta gösterdiği zaaf bir kere daha içimi burktu. Arkasından gözlerimin önüne, odamı işgal edip beni ve ailemi ölümle tehdit eden kırk kişi, işgal günü konsey salonunu dolduran güruh ve işgal olayı geldi. İşgal günlerinin sıkıntılarını, endişelerini adeta yeni-

den yaşadım. Emniyet kuvvetlerinin 12-13 Nisan akşamında üniversiteye planladığı işgali kırma operasyonunda telefon başında bir koltukta uykusuz geçirdiğim gece hafızamdan hiç çıkmamış. Onu da her saniyesiyle adeta yeniden yaşadım. O geceyi hatırlarken kendime hep şu soruları sordum: Ya bir er heyecana kapılıp ateş açsaydı veya bir iki sorumsuz öğrenci emniyet kuvvetlerine direnmeye kalksaydı ne olurdu? Ya bir iki manyak işgalci rektörlüğü yakmaya kalksaydı ne hale gelirdik? O gün gözümden hiç gitmeyen görüntülerden biri de rektörlük önüne birikip bana "İşbirlikçi, satılmış rektör!" ve daha başka çirkin kelimelerle bağıran öğrenci topluluğu idi. Gerçi bu gösterilere gereken cevabı vermiştim ama içim de yanmıştı. Bütün bunları düşünürken birden kendimi son derece güvensiz, saygısız ve kadir bilmez bir ortamda hissettim. Kendi kendime, "Kemal, senin böyle bir ortamda işin ne? Artık bu üniversitede misyonun bitmiştir. En kısa sürede istifa edip görevden ayrılmalısın" dedim ve kararımı verdim: En kısa sürede üniversitedeki görevimden ayrılacaktım.

— *İstifa kararınız nasıl karşılandı?*

— İstifa ettim, deyince hemen edemiyorsunuz, bir sürü prosedürü var işin. Şöyle bir plan yaptım: Haziran ayında toplanacak olan mütevelli heyeti toplantısında o güne kadar biriken izinlerime mahsuben üç aylık izin isteyecek ve bu sırada da rektörlük vekaletine, Amerika'daki bir yıllık izninden Ankara'ya yeni dönen ve geçmiş olaylara hiç karışmamış olan Prof. Dr. Erdal İnönü'yü teklif edecektim. Daha sonra kamuoyuna, yarım kalan sömestr tamamlandıktan ve mezun olan öğrencilerin diplomaları verildikten sonra görevimden ayrılacağıma dair bir bildiri yayınlayacaktım. Mukaveleme göre üç yıllık süremin bitiminden önce istifa etmek istemem halinde, mütevelli heyetine kararımı üç ay evvel ihbar zorunda olduğumdan, 1 Eylül 1969'da heyete ihbarda bulunarak, 30 Kasım 1969 itibariyle istifa edeceğimi bildirecektim. Bu arada, 20-21 Kasım tarihlerinden birinde son bir ağaç dikme bayramına katıldıktan sonra da üniversiteden fiilen ayrılacaktım.

Bütün arzum, üniversitede ertelenmiş sömestri tamamlattırıp öğrencilerin sömestri veya yıl kaybını önledikten sonra, mezun olanların diplomalarını imzalamak ve ondan sonra hızla üniversiteden ayrılmak, arkamda yarım kalmış bir iş bırakmamaktı.

— *İşler planladığınız gibi yürüdü mü?*
— Hayır. Mütevelli heyetinin 10 Haziran'daki toplantısında, üç aylık izin istedim, bu sürede lüzum görüldüğü takdirde heyet başkanı tarafından çağırılmam halinde görev başına dönmem kaydıyla izin verildi. Ancak bu üç aylık sürede Fen ve Edebiyat Fakültesi, Erdal Bey'in rektörlüğe vekaleti konusunda çok ciddi tartışma yarattı. Heyet Erdal Bey'in vekaletini istemiyordu, kendi namzetleri vardı. Üniversitenin içinde bulunduğu çok nazik ortamda üniversitede birliği ve sükunu sağlayabilecek tek şahsiyetin Erdal Bey olduğuna kaniydim. Düşüncelerimi bütün açıklığıyla anlattım. Onlarsa kendi düşüncelerinde ısrar ettiler, tartışmalar bir çıkmaza girince izin talebimi ve vekalet sorununu daha etraflı değerlendirmek için heyetten bir düşünme süresi istedim. Toplantıdan sonra konu üzerinde uzun uzun düşündüm ve şu karara vardım: Üç aylık izinden feragat edecek ve görevimin başında kalacaktım, bu sayede de vekalet sorunu kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Planlarımın birinci kısmı tutmamıştı ama sonraki bölümünde hiçbir değişiklik yapmadım. 1 Temmuz Salı günü üniversitede bir basın toplantısı düzenledim ve istifamı yazılı olarak açıkladım.

— *Tepkiler nasıl oldu?*
— İki tip tepki oldu. Birincisi mütevelli heyetinin tepkisi. Bana göre en tutarlı tepki onlarınkiydi; göreve başladıkları günden itibaren beni nasıl rektörlükten uzaklaştıracaklarını planladıkları düşünülürse, istifamdan mutlu olmaları da doğaldı. İstifamın gazetelerde yer almasıyla mütevelli heyeti beni 7 Temmuz'da toplantıya davet ederek, gazetelerdeki açıklamamamın geçerli olup olmadığını sordular. Ben de kesin-

likle geçerli olduğunu söyledim. Bunun üzerine hemen bunu kayda geçirdiler. Toplantıda Şaban Karataş, "Kasımda istifa kararında olduğunuza göre daha evvel, mesela 1 Ağustos'ta ayrılsanız olmaz mı?" diye sordu. Ben de, "Hayır, sizi üniversitede yalnız bırakmak istemem! Üniversitede yarım kalmış sömestri tamamlayacağım, mezunlarımızı vereceğiz, kasımda diplomalarını imzalayacağım. Ondan sonra şapkamı alıp üniversiteden ayrılacağım, kararım budur" cevabını verdim. 1969 yılı itibariyle Bülent Yazıcı ve Turan Güneş artık hiçbir mütevelli heyeti toplantısına girmiyordu, kararları yedi kişi alıyordu. Mütevelli heyetiyle son toplantım da bu oldu zaten. İstifa kararımla birlikte günlerce odam, kararımdan üzüntü duyduklarını söyleyen grup ve kişilerin akınına uğradı. Gitmeme üzülenlerin –ya da ben öyle olduğunu düşünmekten mutlu oluyorum– içinde de beni çok şaşırtanlar oldu. Onlarca öğretim üyesi, kararımdan üzüntü duyduklarını ve bu kararı kabul etmediklerini söylediler. Bu kişiler içinde, araba yakılması hadisesinden sonra akademik konseyde, disiplin konusunda yapılan toplantılarda bana en fazla karşı çıkan, hatta bana kök söktüren bir öğretim üyesi de vardı. Odama gelip, samimi gözyaşları içinde bana sımsıkı sarıldı ve "Bizi bırakıyor musunuz? Bırakamazsınız!" dedi. Beni şaşırtan ikinci grup ise, Komer'in arabasını yakan, rektörlüğü işgal edip bizi yaka paça dışarı atan haşarı takımı var ya, onlardan bir gruptu. Ziyaretime geldiklerinde, "Ayrılmanızı istemiyoruz. Öğrenci birliği ile konuştuk, üniversite öğrenci topluluğu olarak sizin rektörlükten ayrılmanıza karşı olduğumuzu kamuoyuna duyuracağız" dediler. Telaşa kapıldım tabii. "Aman çocuklar sakın ha!" dedim, "Sonra bana karşı olanlar, Kemal Kurdaş rektörlükten ayrılmamak için öğrencilerden destek istedi, diye söylenti yayarlar. Hadi artık, durumu abartmayın." Öğrenci ve öğretim üyelerinin beni kararımdan vazgeçirme çabaları bir süre daha devam ettiyse de, sonunda durumu kabullendiler. Daha sonra yerime Erdal Bey'i bırakarak kısa bir yaz tatiline çıktım. 20-25 günlük tatillerde vekalet için mütevelli heyetinden izin alın-

ması gerekmiyordu. 12 Ağustos'ta Ankara'ya döndüm ve yeni sömestr başladı. Epey sakin bir dönemdi ancak eylül ayında Taylan Özgür'ün öldürülmesiyle yine hiç beklemediğimiz olaylarla karşılaştık.

— ODTÜ'de görev yaptığınız yılları anlattığınız kitabınızda ayrıntılı olarak yer verdiğiniz bu olay, epey tartışmalara neden oldu.

— Bakın olayı bir daha gözden geçirelim de, neden böyle düşündüğümü anlayın: 24 Eylül 1969'da ajanslar İstanbul'daki öğrenci olaylarında, Taylan Özgür adında, ODTÜ'lü bir öğrencinin öldürüldüğünü haber verdiler. Ertesi gün gazetelerde çıkan bilgilerden öğrendiğimize göre, Taylan Özgür Çemberlitaş-Beyazıt arasında bir yerde çıkan öğrenci olaylarına aktif olarak katılırken, yakınında siyah renkli bir özel araba durmuş, içinden uzun boylu, zayıf bir adam inmiş. Taylan bu adamı görünce kaçmaya başlamış. Uzun boylu zayıf adam elinde uzun namlulu bir tabanca ile onu kovalamış, nihayet bir caminin duvarı yakınında Taylan'ı kıstırmış ve birkaç el ateşle Taylan'ı öldürmüş. Basın uzun boylu adamın kim olduğunu, ne iş yaptığını bilmiyor. Fazla da bilgi vermekten çekiniyor gibi bir havaları var. Taylan Özgür adı bana pek yabancı gelmiyor. Sonra hatırladım, Komer'in arabasının yakılmasına katılanlardan biri olduğunu. Disiplin kurulu bize raporunda Taylan Özgür için, "bu çocuk da olaya katıldı. Fakat biz kendisine disiplin cezası vermedik. Çünkü öğrencimiz değil" demişti.

Sonra gerçeği öğrendik. Taylan vaktiyle bizde öğrenciymiş. 1968 Haziran ayında akademik başarısızlıktan ötürü okulla ilişkisi kesilmiş. Araba yakıldıktan sonra, 8 Mart 1969'da Danıştay kararı ile yeniden üniversiteye kaydını yaptırmış, ama yine derslere hemen hiç devam etmemiş. Nerelerde dolaştığını kimse bilmiyor. Görünüşe göre Taylan öğrenci olayları arasında dolaşan biri: Yılbaşında elçinin arabasının yakılmasında rol alıyor, sonra İstanbul'daki öğrenci olaylarında.

Gazetelerden, Taylan'ın cenazesinin uçakla Ankara'ya götürüleceğini öğrenince resmi makamlara başvurdum ve "Aman Ankara'ya getirilmesine müsaade etmeyin. Burada gereksiz olaylar çıkabilir" uyarısını yaptım. Sanki aksini söylemişim gibi, birileri Taylan için uçakta özel yer ayırtıyor. Cenaze Ankara'ya getirilip, ODTÜ'nün yurtlarına konuyor. İdare müdürümüz durumu bana haber verdi. Gece iki kez üniversiteye geldim ve durumu gözledim. Taylan'ın cenazesinin etrafında meşaleler yakmışlar, sürekli devrimci nutuklar atılıyor, nöbet tutuyorlar. Bu arada nöbete de "devrimci nöbet" diyorlar, nöbet nasıl devrimci olur, bunu da anlayabilmiş değilim ya, neyse! Yurtların ışıkları bütün gece yandı, belli ki sürekli toplantı halindeler. Görünüş o ki, yarın üniversitede büyük olaylar çıkacak. Sabahleyin üniversiteye erkenden gittim ve arkadaşları toplayıp durumu kendilerine anlattım. "Öğrenciler bütün gece büyük tahrik altında kaldılar, yorgun da düştüler. Onun için en ufak bir tahrikle aşırı heyecana kapılıp anormal hareketler yapabilirler. Biz sakin olacağız, ama kendimizi de gerekirse inatla savunacağız" dedim.

Araba yakılmasından sonra üniversitede 14-15 kişilik bir jandarma müfrezesi konuşlandırılmıştı; müfrezenin komutanı da Bergamalı Hüseyin Çavuş. Ona da talimatımı verdim: Öğrenci üniversitede, yani rektörlükte bir devlet gücünün olduğunu bilecek, fakat jandarma ortalıkta gereğinden fazla gözükmeyecek!

Beklemeye koyulduk. Hatırladığıma göre saat 10'u biraz geçe öğrenciler Taylan'ın tabutunu getirip rektörlüğün önündeki meydanda bir masanın üstüne koydular. Meydandaki bayrak direğinde dalgalanan bayrağımızı da matem durumuna getirdiler. Bir ekip yollayıp bayrağı yukarıya, normal durumuna kaldırdım. Tanımadığımız bir insan için böyle bir matem duruşuna bayrağımız getirilemez düşüncesindeyim. Öğrenciler meydana yavaş yavaş yığıldılar, epeyce kalabalık oldular. Nutuklar atılmaya başladı. Bir süre sonra öğrenci birliğinden küçük bir grup benden randevu alıp odama geldiler. Benden iki talepleri vardı. Birincisi, Taylan'ı, yıllar sonra

giriş kapısının yanına taşınan, o sırada üniversitenin girişinin sağındaki tepede diktiğimiz Bilim Ağacı anıtının altına gömmek; ikincisi de, Türk bayrağının bir süre Taylan için matem durumunda tutulması.

— *Ne cevap verdiniz?*
— Grubun sözcülüğünü ileriki yıllarda güvenlik güçleriyle çatışmada ölen Ramazan Aktolga adında bir öğrenci yapıyordu. Bana taleplerini sıraladı ama bir cins devrimci nutuk attı. Birden fena kızdım. Daha önce de anlatmıştım ya, ben ezberlenmiş cümlelerle konuşulmasına çok kızarım. Ramazan'a "Şimdi düşün ve basitçe ne istediğini ve niçin istediğini söyle" dedim. Biraz durdu ve düşündü ve yukarıda belirttiğim iki isteklerini güç bela söyledi. Ben de, "Tamam, şimdi anladım, ama ben bu iki isteğinizi de kabul etmiyorum. Çünkü Türkiye'de ölülerin nereye, nasıl gömüleceğini, bayrağın kim için saygı ya da matem durumunda tutulabileceğini düzenleyen kanunlar var. Her isteyen ölüsünü her istediği yere gömemez. Zaten gömerse Türkiye bir mezarlığa döner. Bayrak da ancak kanunda belirlenen hallerde matem durumuna getirilebilir" cevabını verdim.

— *Konuşmanız nasıl bir seyir izledi?*
— Ramazan bana kanunları tanımadıklarını, tanıdıkları tek kanunun devrim kanunları olduğunu söyledi. "Amma büyük söz ediyorsun ha! Devrim yapıp da yeni bir devlet mi kurdunuz? Şimdi Allaha şükür bu topraklarda Türkiye Cumhuriyeti ve onun kanunları hâkim. Ben de o kanunları tanıyorum ve o kanunlara uyarak size ölünüzü buraya gömemeyeceğinizi, devletin bayrağıyla da istediğiniz gibi oynayamayacağınızı söylüyorum" dedim. Sonra gömeriz-gömemezsiniz tartışmasına girdik. Ramazan, Taylan'ı Bilim Ağacı'nın altına gömemezlerse, beni gömeceklerini söyledi. Ben de, "Çok iyi fikir ama size beni dahi oraya gömdürmezler" dedim, "mesela belediyeci karşınıza çıkar, falan kanuna göre Sayın Kurdaş'ı ancak Cebeci mezarlığına gömebilirsiniz der. Beni mutlaka anı-

tın altına gömmek istiyorsanız devriminizi erken yapmanız gerekecek. Kanunu değiştirirsiniz ve beni oraya gömersiniz!" Bu konuşmadan sonra Ramazan ve arkadaşları odamdan çıktı. Daha sonra odama Toplumcu Grup'un eski Öğrenci Birliği Başkanı Muammer geldi. Ona da aynı şeyleri söyledim, "Bir an evvel alın Taylan'ı mezarlığa götürün. Söyleyin bayrakla da oynamasınlar" dedim. Olaylar bundan sonra bir kriz noktasına doğru tırmandı. Taylan'ın cenazesi meydanda duruyor, etrafındaki kalabalık biraz azalmış halde, fakat birtakım insanlar nutuklar atıyorlar. Heyecanlı bir anlarında bir grup öğrenci gidip bayrak direğindeki Türk bayrağını yarıya indirdi. Birkaç memur yollayıp bayrağı yukarıya çektirdim. Aradan biraz vakit geçti, bu defa büyükçe bir öğrenci grubu gelip bayrağı yeniden matem durumuna getirdi. Bir kenara çekilip adeta bayrağı beklemeye başladılar. Bu durumda karşımızda iki alternatif belirmişti, ya bayrağı yukarı çektirmek, orada korumak, ya da öğrencilerin zorbalığına teslim olmak. Ben birinci yolu seçtim.

— *Sonrasında neler oldu?*

— Hüseyin Çavuş'u çağırttım, çavuş yanıma bölük komutanı olan bir jandarma yüzbaşısı ile birlikte geldi. Onlara durumu ayrıntıları ile anlattım. Sonunda, "Devlet, her ne pahasına olursa olsun bayrağına saygıyı sağlamak, onu zorbalara selam durur halden çıkarmak zorundadır" dedim. Hüseyin Çavuş belli ki heyecanlı, benim ne dediğimi anlıyor ama yüzbaşı tereddütte. Yüzbaşı, "Efendim, öğrenciler gerginler, bir olay çıkabilir, hiç aldırmasak, başımızı çevirsek olmaz mı?" dedi. Ben isteğimde ısrar edince, alay komutanına telefon ederek danışmak istedi. İl jandarma alay komutanına telefon etti, durumu uzun uzun anlattı. Alay komutanı beni telefona istedi, o da aynen yüzbaşı ile aynı fikirde. Ben dayatınca o da, "Vali beye danışayım" deyip müsaade aldı. Kısa bir aradan sonra Ankara valisi telefonda, aynı şeyleri tekrar etti bana. Ben ısrar edince de, "İçişleri bakanına sorayım" dedi. Birden tepem attı, "Bunların hiçbirinde bir devlet anlayışı yok.

Beni bu sıkıntıya onlar attılar. Taylan'ın cenazesini Ankara'ya getirtmeyin diye adeta yalvardım. Benimle alay edermişçesine uçak bulup cenazeyi Ankara'ya getirdiler ve getirip üniversitenin ortasına koydular. Şimdi de dönme dolap gibi sorumluluğu bir elden öbürüne aktarıyorlar" diye mırıldandım. Konuyu doğrudan doğruya hükümetin başına, Süleyman Bey'e götürmeye karar verdim. Başbakanlığa telefon açtım. Süleyman Bey bir toplantıdaymış, telefonuma müsteşarı rahmetli Munis Faik Ozansoy çıktı. Munis eski ve çok sevdiğim bir dostum. Ona olayı anlattım, "Kendi bayrağının haysiyetini koruyamayan bir devlet olur mu?" diye sordum. Munis bana hak verdi. O arada da ben küçük bir tehditte bulundum: "Eğer devlet kendi bayrağının haysiyetini korumayacaksa ben üniversiteden ayrılışımı erkene alacağım. Bir basın toplantısı yapacağım, 'Böyle bir devletin emrinde rektörlük yapmak istemiyorum' diyeceğim ve yarın sabah buradan çekip gideceğim" dedim. Munis, "Ben başbakanı acele bulur, telefonla anlatırım Kemal, gereken emri veririz" dedi. O anda beklemediğim bir olay oldu, başından beri yüzbaşısının yanında benim konuşmalarımı dinleyen Hüseyin Çavuş yerinden ayrılıp yanıma geldi, bana askerce bir selam verdi ve "Rektörüm ben sizin emrinizdeyim, emir verin bayrağı çekeyim" dedi. "Teşekkür ederim çavuşum, bütün sorumluluk benimdir. Müfrezeni topla, hepsi silahlarını doldursunlar, hep birlikte gidip bayrağı çekeceğiz" dedim. Müfreze acele hazırlandı. Çavuş ve ben önde, arkamızda on dört er, rektörlükten çıktık, bayrak direğine doğru yürüdük. Çocuklar kaçıştılar. Törenle bayrağı yerine çektik. Ben de bir süre orada bayrağı bekledim. Sonra içerden Munis Ozansoy'un beni aradığı haberi gelince içeri gittim. Hüseyin Çavuş'a, "Sen burada bekle çavuşum, ben telefon edeyim, gene gelirim" dedim. Munis, "Kemal, anlattıklarınızı Süleyman Bey'e naklettim. 'Kemal Bey çok haklı. Bir devlet bayrağına sahip olamaz mı? Gerekenlere emir verin, bayrağı hemen yerine çektirsinler ve korusunlar' dedi. Ben emri içişleri bakanına ve Ankara valisine aktardım" dedi. Munis'e Hüseyin Çavuş'un fedakarlığını ve

cesaretini anlattım, çok duygulandı. Bir süre sonra Ankara valisinden, arkasından jandarma alay komutanından telefon geldi, geliyoruz haberini vermek için. Ben de onlara, artık gerek kalmadığını, Hüseyin Çavuş'un bu işi hallettiğini söyledim. İleride öğrendiklerim doğru ise Hüseyin Çavuş'a o günkü hareketi yüzünden, emir dinlemeden hareket ettiği için disiplin cezası vermişler. O da emekli olup ordudan ayrılmış. Bir süre sonra çavuştan bir mektup aldım. Bir petrol istasyonu işletmek için benden yardım istiyordu, elimden geleni yaptım. Sonra bağımız kopsa da hatırası hep gönlümdedir.

— Taylan Özgür'ün cenazesi nasıl çıkarıldı üniversiteden?

— O gün bayrağı yerine çekmemiz ve başında beklememiz, karşı grubun direnme gücünü kırdı. Bir süre ortalıkta oyalandılar, sonra Taylan'ın cenazesini alıp üniversiteden ayrıldılar. Cenazeyi mezarlığa götürdüklerini öğrendim.

Akşamüzeri mezarlıktan, Muammer'den bir telefon aldım. Her zamanki yumuşak sesi ile, "Rektörüm, biz Taylan'ı buraya getirdik ama mezarlığın memuru Taylan'ı gömmemize müsaade vermiyor" dedi. Evrak olmadığı için, görevli defin işlemini yapmayı reddediyormuş. "Gördün mü Muammer, bizim memlekette nüfus kağıdın yanında, resimlerin cebinde olmadan öbür dünyaya bile gidemezsin. Ama kolayı var, bana yaptığınız gibi sorumlu memuru da dinlemeyin. Siz bu devletin kanunlarını dinlemiyorsunuz ya, hani devrim kanunlarınız vardı ya, onlara göre hareket edin" dedim. Muammer, "Rektörüm şaka yapmayın, ne olur bize yardım edin. Memura bir telefon edin, sizi dinler" ricası üzerine fazla uzatmadan memuru telefona istedim. Memura yarı ciddi yarı şaka çıkıştım, "Müdürüm, istediğin evrakı sana yarın ben şahsen beş kat olarak yollarım. Bırak cenazeyi gömsünler, başıma iş açma. O cenaze yüzünden bütün gün burada, üniversitede çekmediğim kalmadı. Cenazeyi üniversitenin arazisine gömmeye kalktılar, ancak asker gücü ile önleyebildim. Hemen müsaade et gömsünler" dedim. Memur müsaadeyi hemen vermiş, Taylan'ı gömmüşler.

— *Giderayak epey olay yaşamışsınız.*
— Ertesi gün yaşadıklarımla istifa kararımda ne kadar haklı olduğumu bir kez daha anladım. Sabah odamda oturmuş, bir taraftan günlük gazeteleri okuyor, bir taraftan da çayımı yudumluyordum. Aslında bir gün öncenin yorgunluğunu atıyordum. Sadun'un yerine idare müdürü olan Mümin Arıkan allak bullak olmuş bir yüz ifadesiyle odama girdi. Heyecanla akşam üniversitede neler olduğunu anlatmaya başladı. Cenazeden sonra malum öğrenciler ellerinde meşaleler ve pankartlarla Bilim Ağacı'na doğru bir yürüyüş yapmışlar. Hakkımda çok ağır konuşmalar yaptıktan sonra da ellerindeki pankartları anıtın altına dizmiş ve dağılmışlar. Mümin Bey pankartların hepsini toplatmış ve mahzene kaldırmış. Pankartları getirmesini istedim. İki işçinin yardımıyla hepsini yukarı, odama taşıdılar. Üstlerinde son derece güzel bir el yazısı ile yazılmış sloganların olduğu, düzgün kesilmiş pankartlardı bunlar. İçimden, "Bu maskaraların içinde ne de olsa çizimi iyi bir hayli mimar ve mühendis adayı var" diye geçirdim. Benim duygum romantik olsa da, pankartların üzerindeki yazılar pek romantik değildi. Özet olarak, "Burası Kurdaş'a ayrılmıştır", "Yakında Kurdaş buraya gömülecek" gibi laflar vardı. Son pankart içimdeki üzüntüyü ve kızgınlığı taşırdı. "Demek bunlar benim oğlumun ilkokulu bitirişini beklemek niyetinde bile değiller" diye söylendim. Arıkan üzüntüyle yüzüme bakıyor. Ona döndüm. "Mümin Bey şimdi bu pankartları, yazıları, duvar dibine diz ve öğrenci birliğine telefon ederek hepsinin buraya gelmelerini söyle. Onlarla önemli bir şey konuşacağım" dedim. Mümin dediğimi yaptı. Yarım saat kadar sonra öğrenci birliği toplanmış geldi, hepsini odama aldım, koltuklara oturttum, ayakta kalanlar koltukların arkasında dizildiler. Arıkan da duvara dayalı pankartların önünde duruyor. Bütün gücümle içimdeki büyük üzüntüyü kontrol etmeye ve sakin görünmeye çalışıyorum. Duygularımın yoğunluğu düşünülürse, kısa sayılabilecek bir konuşma yaptım. "Çocuklar, sizi buraya bir konuda teşekkürlerimi ifade etmek için davet ettim. Geçmişte ara-

mızda çok tatsız olaylar oldu, hepsi geride kaldı. Dünkü Taylan olayı da bunlardan biriydi. Neyse akşamüzeri onu da mezarına koymuşsunuz. O da geçti. Fakat dün akşam için yeni bir olay var. Bu olay özel olarak size teşekkürümü gerektiriyor. Dün akşam bana anlatıldığına göre, içlerinde sizlerden bazılarının da olduğu bir grup öğrencimiz ellerinde meşalelerle yürüyerek Bilim Ağacı'nın altında toplanmış, nutuklar atmış ve Bilim Ağacı'nın altını bana mezar olarak ayırmışlar. Bu kararları üstüne yazdıkları pankartları da anıtın altına dizmişler. Bir gün hepimiz öleceğiz çocuklar, her insan mezarının çok güzel bir yerde olmasını ister. Bilim Ağacı anıtımızın altı ise dünyada bulunabilecek en güzel mezar yerlerinden biridir. Siz onu bana tahsis ediyorsunuz. Düşündüm ki, Bilim Ağacı gibi anıt olan bir yeri bir insan başka birine mezar yeri olarak, ancak onu çok sevdiği, saydığı, takdir ettiği zaman ayırmayı düşünür. Onun için size teşekkür ediyorum. Ama sözden dönme yok. Şimdi Mümin Bey size pankartlar üzerine yazdığınız, bana karşı taahhütleriniz olan yazıları teker teker gösterecek, okuyunuz ve hafızanıza işleyiniz" dedim. Mümin Bey pankartları öğrencilere teker teker gösterdi. Renkten renge girdiler. Sonra ben toplantıyı şu sözlerle kapadım: "Mümin Bey bu pankartları, üzerlerindeki yazıları belirterek üniversitenin demirbaş defterine ayrı ayrı kaydediniz. Hepsini arşive, rutubetsiz bir yere yerleştiriniz ki, uzun süre dayansınlar ve çok uzun yıllar sonra bu üniversitenin tarihini yazacaklar veya üniversitenin başına geçecek olanlar, üniversiteye sekiz yılını vermiş, her ağacında, her taşında, her kitabında, köşesinde hakkı olan bir eski rektörün öğrencileri tarafından ne kadar içten sevildiğini, sayıldığını, takdir edildiğini, hele hele kadrinin bilindiğini anlasınlar. Çocuklar buyurun, çekilebilirsiniz." Tek bir kelime söylemeden önlerine bakarak yürüdüler ve odayı boşalttılar.

— *Okuldaki son gününüzde neler yaptınız?*

— Üniversiteden ayrılışım hiç de şaşaalı olmadı, ne kimsenin beni uğurlamasını istedim, ne de buna izin verdim. Bütün

çalışma arkadaşlarımla binanın içinde vedalaştım. 21 Kasım 1969'da şapkamı alıp rektörlükten çıkarken yanımda sadece rektör yardımcısı arkadaşım Nuri Saryal vardı. Nuri Bey'le birlikte, kampusun ortasında kuzeyden güneye uzanan *alley* dediğimiz geniş bir yürüyüş yolu vardır, oraya çıktık. Yaya olarak Eskişehir yoluna doğru yürümeye başladık. 1961'de kampusa ilk gelişimde güneyden kuzeye doğru yürümüştüm, aynı yolu bu kez tersinden, ormana ve ormanda Bilim Ağacı'na doğru tekrarladım. Bilim Ağacı'nın altında biraz dinlendik. Anıtın adını ben koymuştum. Üniversitenin kapısına da hep, "Buradan sadece hoşgörü ve bilim girer" diye bir yazı koymayı hayal eder ve söylerdim. Orada içim burkuldu. Sonra biraz daha yürüdük ve üniversitenin giriş kapısına geldik. Arabam orada bekliyordu beni. Nuri Bey'le orada vedalaştım ve ODTÜ'den ayrıldım. Kırgın mıydım? Evet. Ama o gün oradan ayrılırken mutluydum; hayatımdaki iki önemli insana, Mustafa Kemal ve Şevki Bey'e layık hissettim kendimi. Geriye hiç bakmadım, çünkü geride ne bıraktığımı gayet iyi biliyordum: Çağdaş ve güçlü bir üniversite ile yemyeşil bir dünya.

ALTINCI BÖLÜM

Özel Sektör Günleri Başlıyor

Aslında ben iş hayatına ısınamadım. Yani ben aileme bakıyorum diye iş hayatına girdim. Benim kafam hep ODTÜ'de, Türkiye'nin iktisadi hayatında. Ben kendi paramı kazanayım yeter bana, kendim için fabrika kurmayı hiç düşünmedim ve istemedim. Aslında, patron olmak istemem, olmam da. Ama bir işe girerim, "Kemal Bey sen bu işi yap!" derlerse, o işi yaparım. Ne istediğimi de peşinen söylerim ve onun dışında da on para almam.

Anadolu Endüstri Holding Yönetim Kurulu: (soldan sağa) Hasan Karaağaç, Kemal Kurdaş, Nuri Yazıcı, İzzet Özilhan, Kamil Yazıcı, Aydın Kent, Mümtaz Baysal.

İlk teklif Efes'ten

— İş hayatına nasıl atıldınız?
— ODTÜ'den ayrılacağımı basına açıkladıktan bir süre sonra teklifler gelmeye başladı. Bu arada arkadaşlarım da ilişkide oldukları her yerde benden bahsetmişler. Mülkiye'den sınıf arkadaşım Hüseyin (Neziroğlu) Efes Grubu'yla tanışıyormuş, daha doğrusu Efes'çilerden birisinin eşinin akrabasıymış. Hüseyin bu gruba, "Kemal Bey görevinden ayrılıyor, onu alın, çok büyük katkılarını görürsünüz" demiş. İlk teklif onlardan geldi. Grubun kurucusu Kamil (Yazıcı) Bey'le ilk görüşmeyi yaptık. Oturduk, konuştuk, sevdik birbirimizi ve hemen mutabık kaldık. Efes'i, Ankaralı dört ya da beş şirketin teklifi izledi. Bu arada Vehbi (Koç) Bey ve Nejat (Eczacıbaşı) da iş teklif ettiler ama ben çok büyük gruplarla özellikle çalışmak istemedim, teşekkür ederek bu teklifleri geri çevirdim. Sonra bütün teklifleri önüme koyup tek tek değerlendirdim ve iki şirkette karar kıldım: Birisi İstanbul'da Efes Grubu, diğeri de, Ankara'da Faik Hızıroğlu'nun Hızıroğlu Holding'e ait olan Selnikel. İkisi de yeni kurulmuş şirketlerdi. Her iki seçimimde de çok isabet ettiğime kaniyim. Çok iyi dostluklar edinmişimdir, hem alt, hem üst yöneticiler grubunda.

— İş hayatına atılmanızdan çok kısa bir süre sonra 12 Mart askeri darbesi yapıldı. Darbeyi nasıl değerlendirdiniz?
— 12 Mart Muhtırası'nı ben öğleden sonra saat 14.00'te öğrendim. Kurmay Albay Kemal Tunusluoğlu götürmüş muhtırayı da, sonradan öğrendim. Tabii buna çok kızdığım için, epey söylendim. Rahmetli Tunusluoğlu da espriyle, "İyi ki, o

zaman bilmiyordunuz muhtırayı benim götürdüğümü, yoksa beni döverdiniz!" derdi. Haberi duyduktan sonra hemen Süleyman Bey'i aradım, çok müteessirdi doğal olarak. "Kardeşim çekilmen doğru, haklısın" dedim, "ama bence haksız bir müdahaledir bu. En başarılı olduğun dönemde sana bunu yaptılar." Süleyman Bey, 1970 Ağustos ayında bir istikrar programı yapmıştı, ben de biliyorum programı, hazırlarken konuşmuştuk. Devalüasyonla birlikte Türkiye müthiş bir ihracat patlaması yapmıştı o yıl. Bunlar da Süleyman Bey'i devalüasyon yaptın diye itham ediyorlarmış. Gerçekten Süleyman Bey'e yapılan hareket haksızdı. Telefon konuşmamızda, ertesi sabah buluşmak için sözleştik, bana, "Ağabey, sen dedin yaptık, bak ne oldu?" dedi. "Sen de kusurlu değilsin, ben de. Bak, 8 Ağustos '70'te bir istikrar programı uygulamaya koydun, '71'de ihracat nereden nereye geldi!" dedim. Öyle bir döviz birikti ki o yıl, Türkiye'de iktisatçılar ilk kez, bu dövizi ne yapacaklarını tartıştılar.

— *Askerlerle bu konuyu konuştunuz mu?*
— Sonra 12 Mart'ı yapan askerlerle konuştum, neden hükümete muhtıra verdiklerini sordum, aşırı sola karşı yaptıklarını söylediler. Ben de, "Aşırı sola karşı bir harekete girişmişseniz, hükümete neden muhtıra veriyorsunuz?" diye sordum, cevap yok tabii. Tamamen yanlış bir işti. Süleyman Bey'i kahvaltıda teselli ettim, onun yaptıklarının kesinlikle doğru olduğunu söyledim. Şimdi de söylüyorum, 12 Mart yanlış bir hareketti.

— *Efes'te üstlendiğiniz görev neydi?*
— İdare meclislerinde yer aldım bu şirketlerin. Efes'in benden istediği ilk iş, Dilovası'nda kurmayı planladıkları NASAŞ (Nevşehir Alüminyum Sanayi) fabrikasıydı. Grubun kurucusu Kamil Bey, Nevşehirlidir. Biraz kendi çevresindekilerden, biraz da Nevşehirlilerden oluşan bir grup toplamıştı çevresine. Projenin başında da, Selahattin Akyol var; Almanya'da yetişmiş değerli bir kimya mühendisi arkadaş. Selahattin Bey

de Efes'çilere, "Aman Kemal Bey benimle çalışsın," diye istekte bulunmuş. Tabii ki, ben de memnuniyetle kabul ettim. Selahattin'le '50'li yıllarda tanışmıştık. Fatin Rüştü'yle Almanya'ya gittiğimiz zaman ben Selahattin'in de heyete dahil edilmesini istemiştim ve çok faydalı olmuştu. Kendisini çok desteklemişimdir. Türkiye'ye döndüğümde Sümerbank umum müdürü idi. Benim dönüşümle birlikte ilişkilerimiz yeniden canlandı. Vatan Cephesi olaylarında Adnan Bey'e destek verdiği için Fethi Çelikbaş'ın Selahattin Bey'i azlettiğini radyodan duyduğumda fena sinirlendim. Çelikbaş'ı kastederek, "Bırakın artık böyle şeyleri. Ben Milli Birlik Komitesi'nin maliye vekiliydim, siyasetle uğraşmıyordum. 1962 yılı olmuş bunlar hâlâ siyasetle uğraşıyorlar" demiştim. Çelikbaş'ı Mülkiye'den tanır ve doğrusu hiç beğenmezdim. Ertesi sabah Selahattin'i Orta Doğu'ya hoca tayin ettim, bunu da basına verdim. Orta Doğu'da çok güzel bir kimya mühendisliği bölümü kurduk, orada iyi bir grup vardı, onlar da Selahattin'in arkadaşları, hep dışarıda okumuş çocuklardı, okula iyi hizmet etmiştir. ODTÜ'den sonra Selahattin, iş hayatına atılmaya karar verdi. Efes Grubu kurulmuş, NASAŞ'ı yapmaya karar verince Selahattin'i almışlar.

— *Siz başladığınızda NASAŞ'ın durumu nasıldı?*

— İstanbul'a geldim, NASAŞ'la meşgul olmaya başladım. NASAŞ hazırlıkları epey ilerlemişti. Selahattin'in oradaki etkisi gözüküyordu yani. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ile de ilişkiler var ancak projeye dış yardım bulmak, Dünya Bankası'ndan bir kredi almak lazım. Selahattin'e, hem Dünya Bankası, hem de Sınai Kalkınma Bankası konularını halledeceğimi söyledim. Selahattin'le Amerika'ya gittik, Dünya Bankası'ndan para isteyeceğiz. Amerika'da da önemli alüminyum gruplarıyla temas halindeyiz. Mesela Amerika'da bir Reynolds Alüminyum vardır, dünyanın en büyük alüminyum gruplarından biri, zannediyorum 120 fabrikaları vardı. Randevu istediğimizde, hemen bir ziyaret programı yapmışlar. Bu arada Dünya Bankası'nın Amerika'da IFC (In-

ternational Finance Corporation) diye bir kuruluşu var, onun başında da hem sevdiğim, hem de sıkça takıldığım, Pakistanlı Muin Kureyşi vardı. Sonra Muin, Pakistan Başbakanı oldu. Muin'e gittim konuyu anlattım, mesele yok, yardım edecekler, belli. Memnun da oldular IMF'deki dostlarım. Sonra biz Reynolds'a gittik, orada Selahattin'in gururuna şahit oldum. Kapıda bizi Reynolds Alüminyum'un müdürü genç bir adam, bir de idare meclisi başkanı olan yaşlı bir adam, baba Reynolds karşıladı. Nezaketen, Selahattin'in elindeki çantayı aldı genç umum müdür. Selahattin hepimizin önünde yürüyor. Ben yanına yanaştım, "Sen geri kal" dedim, "adamlara iltifat et." Ama o mağrur! Biz projeyi baba Reynolds'la, ya oğlu ya da torunu olan o genç adamın önüne açtık. Projeye baktı baba Reynolds, "Boğulursunuz burada!" dedi. Duman, *chemichal* yukarı çıkarmış, yani fabrikanın bütün pencerelerini tavana ve açık yapmak lazımmış, yoksa duman aşağı gelirmiş ve işçileri perişan edermiş. Selahattin projeyi savunmaya başladı, hemen ayağına vurdum; bırak yahu, adamın 120 fabrikası var, anlatsın. Adam bizim projeyi allak bullak etti ve rasyonelleştirdi. İşi bilen biriyle bir projeyi münakaşa etmenin ne kadar faydalı olduğunu orada gördüm. İktisattan ve işletmecilikten birtakım bilgilerim var ama bir projeye nasıl bakılır, orada açık bir biçimde gördüm. Çok etkilendim. Ona göre projeyi değiştirme kararı aldık, Selahattin gene direniyor. Yani kendi yaptığının çok iyi olduğuna kani. Neyse, Dünya Bankası'yla teması da hallettik ve döndük Türkiye'ye. Selahattin yönetim kuruluna izahat veriyor, "Sanayinin başında ama cahil" diyor baba Reynolds için. "Yok yahu, adamlar bu işte dünyanın en büyük adamları. Yaptıkları tavsiyeler de süper doğrudur. Selahattin zaten sen o binayı yaparken ben de yanında olacağım, camlarını açacağım, bırakmam seni orada ölesin" dedim. Sonuçta, Sınai Kalkınma Bankası'ndan, Dünya Bankası'ndan bir şeyler aldık, A MAX diye Batı Amerika'dan bir şirket, Reynolds ve Efes Grubu ortak olup, NASAŞ'ı hakikaten modern bir şirket olarak kurduk.

— Şirketin mali yapısı nasıldı?

— Holdingin idare meclisinde çok çekişmelerimiz oldu bu konuda. NASAŞ'ın krizde olduğu dönemlerde, mali işlemlerin başına, özel sektörde çalışmış, hesap sistemlerini de bilen birini getirmişlerdi. Yaptıkları anlaşmaya göre, bu kişi, kârdan hisse alacaktı. Ancak bana göre, NASAŞ'ın kâr etmesine imkan yoktu. Hesaplara baktım, ilk sene zarar görünüyor, ikinci sene ise kâr. Tabii hemen, bu nasıl oluyor diye incelemeye aldım. Tuncay (Özilhan) da oranın idare meclisi başkanı. Sözünü ettiğim adamın yaptığı şu: Şirketi kârlı göstermek için amortisman bedellerini masrafa yazmamış, böylece ortaya kâr çıkmış. Bana ısrarla şirketin kâr ettiğini söylüyorlar, "Siz hesapları bana gösterin, bu işlerden biraz anlarım!" dedim. İnceledikten sonra neden amortismanları yazmadığını sordum. "Çünkü maliye bize, amortismanları koyun demiyor" cevabını verdi bu bey. "Tabii, maliye enayi mi? Sen kendin zarar etmiş şirketi kâra geçireceksin, vergi ödeyeceksin, maliye yapma der mi?" dedim. Çocuğu fena tersledim. Tuncay'la biraz tartıştık bu nedenle, "Kemal Bey herkesi tenkit ediyor" diyordu benim için. "Benim işim bu, ben bunu yutmam. Yutacağım şeyi getirin, hepsini yutayım, ama yutmayacağım şeyi getiriyorsunuz, olmaz. Maliye, amortisman bedellerini hesabınıza geçiremezsiniz dese bile siz bunu geçireceksiniz, ta ki hakiki kâr edene kadar!" dedim. Sonra tabii çocuk işten uzaklaştırıldı. Yani patron biraz boşluk verirse, alttaki teknisyen de hile yapar. NASAŞ'ta böyle bir de olay yaşadık.

— Böyle parlak bir kuruluştan sonra NASAŞ'ta ne ters gitti?

— Başlangıçta çok ümitliydik, fakat dünyada stratejik bir değişiklik oldu. NASAŞ ilk üç sene iyi kötü dayandı ama dünya şartları da değişince NASAŞ bütün çabama rağmen, tutunamadı piyasada. NASAŞ alüminyum üretiyor, alüminyum da elektriğe dayalı. O sırada dünyada büyük bir değişiklik oldu, petrol fiyatları yükseldi, buna bağlı olarak da elektrik fiyatları dört kat arttı. Dört kat artınca alüminyum

tonu 600 dolardan 1200 dolara çıktı. Bizim şirketin bütün rantabilitesi uçtu. Güzel bir yatırımdı, çok güzel yaptık, ben de çok uğraştım. Sorun idare meselesi değildi; koca arsa, koca bina Dilovası'nda öylece duruyor. Ama Kamil Bey, NASAŞ'ı, yaptığı ilk büyük yatırım olduğu için, hep bir sevgili gibi düşündü. Biz NASAŞ'ı çok iyi kurduk. Fakat bütün bu handikaplar başımıza yığıldı. Türkiye'de kur politikası da hep göz önünde tutulması gereken bir risk deposudur. Şirket idaresi fena değil. Bir hesap uzmanı arkadaşı koyduk işlerin başına: Sami Özbek. Sonra Sami'yi Çelik Halat'a aldık. Orada da başarılı çalıştı. Fakat NASAŞ, o güzelim yatırım tutmadı. Temel faktörler değişti; o sırada Türkiye enerji darboğazındaydı. NASAŞ'ta bir de başımıza çok tuhaf bir şey geldi. Biraz utanıyorum söylemekten ama oldu, ne yapayım!

— *Ne oldu?*

— Biz Dünya Bankası'ndan bir kredi almışız, bir parçasını da kullanmışız. Yaptığımız mukaveleye göre, –oradaki arkadaşların da bana gösterdikleri *favor*– faiz, kredinin kullandığımız bölümü üzerinden hesaplanıyor. Mesela, 15 milyon dolardı sanırım kredi, 3 milyon dolarını kullanmışız, 3 milyon doların faizini veriyoruz. Fazla faiz ödememek için, kredinin tamamını Türkiye'ye getirmiyor, her seferinde ihtiyacımız olduğu kadarını istiyorduk. Bu şekilde tatbikat yaparken Maliye Bakanlığı, kredinin tamamını Türkiye'ye getirmemizi istedi. Ee, hepsini getirirsem, 3 milyon yerine, 15 milyonun faizini ödeyeceğim, olur mu? İtirazımıza da, "İsteğiniz mevzuata aykırıdır" diye bir cevap verilmiş. En sonunda Kamil Bey, "Ağabey, bu maliye ha bire bizi reddediyor. Biz 300 bin dolar öderken, şimdi 1 milyon dolar faiz ödeyeceğiz, bu olmaz" dedi. Uygulamanın yanlış olduğunu düşündüm, ayrıca bu Türkiye'nin de menfaatine değildi bana göre. Ankara'ya gittim. Maliye Bakanlığı Müsteşarı Metin Kızılkaya o sırada, bizim ünlü forun üyesi. Namusu mücessem, elmas gibi, tatlı bir heriftir. Ona gittim, durumu anlat-

tım ve bakanlıktan bize gelen yazıyı da gösterdim. Yazının altında da birinin parafı var. Metin, "Böyle bir şey olmaz!" dedi. Parafı atan çocuk da umum müdür yardımcılarından biri. Çocuğu çağırdı. "Evladım" dedim, "sen itirazlara, mevzuata aykırı diye cevap veriyormuşsun. Mevzuat dediğin ne, bir kanun mu var?" Yokmuş tabii ki. Bir kambiyo tebliği varmış sadece ve orada da dışarıdan, özel kesimden alınan kredilerin bütünü memlekete getirilir, deniyormuş. "E, biz burada Dünya Bankası'ndan kredi alıyoruz, özel kesimden almıyoruz krediyi. Sonra getirince boşuna faiz ödeyeceğiz. Kim yazdı bu tebliği?" dedim. Kendisi yazmış. "Ben zaten bu kambiyoculara çok kızarım" dedim. "Evet, biliyoruz efendim" dedi. Rahmetli Erhan Bener de kambiyocuydu ama o yazısını yazardı ve iyi yazardı. Ben de onu severdim, yetenekliydi. Maliyede onu komünist olduğu şüphesi üzerine teftiş kurulundan hesap uzmanlığına transfer etmişler. Halbuki iyi muavin olurdu, ciddi bir çocuktu. Fakat bazı kitapları çok açık saçıktı, "Bunları yazma, milleti tahrik ediyorsun" derdim ve gülüşürdük. Neyse konuya dönelim. Çocuğa dedim ki, "Yahu, kendin oturup bir tamim yazıyorsun, ona da mevzuat diyorsun. Ama görüyorsun, mantığı yok. Yani milletlerarası kuruluşlardan alınan kredilerin tamamı Türkiye'ye getirilmek zorunda olunmasın. Bu yazıyı da, arkasından tamimi de bugün hemen değiştir!" Gitti aşağıya, tamimi değiştirdi, bir yazı getirdi, Efes'e hitaben, "Talebiniz uygun görülmüştür, tamam" diye. Bu işlerden sonra Metin'le biz öğle yemeğine çıkmadan önce İstanbul'a, Efes'te sorumlu kişiye bir telefon açarak sorunu hallettiğimi haber verdim.

— *Burada özellikle mi isim vermiyorsunuz?*

— Evet, özellikle. "Müsteşarla görüştük, tamim değişti, yazıyı da sana yolladık" dedim. Tamamen iyi niyetle yapılmış bir şey benimki. Ankara'da bir iki gün kaldım ve sonra İstanbul'a döndüm. Kamil Bey bana, "Ağabey, bu işi sen halledemedin ama Allahtan (...) Bey halletti" dedi. Bu kişi, benden işin hallini haber alınca, gitmiş ve Kamil Bey'e demiş ki, "Ke-

mal de halledemedi, bana bir uçak tutun, Ankara'ya gideyim, müsteşarla görüşeyim, bastırayım ve işi halledeyim!" Hakikaten uçak tutmuşlar, Ankara'ya gitmiş, geç vakit ancak telefon etmiş, "Müsteşarla görüştüm, yazıyı gönderttim" demiş. Tabii biliyor yazının gönderildiğini. Çok şaşırdım bunları duyunca, "Bir yanlışlık var burada, bir kere (...) Bey müsteşarı tanımaz. Müsteşarla daha sabahleyin beraberdik, benim fon arkadaşım. Telefon açın Metin'e" dedim. Israrım üzerine Kamil Bey, Metin'e telefon açtı. Metin, sözü edilen kişinin gelmediğini, hatta kendisini tanımadığını söyledi ve bütün görüşmemizi ve olanları anlattı. Mesele anlaşıldı böylece. Ama ben müthiş gücendim ve ondan sonra da bu kişiyle bütün ilişkimi kestim. Konuşmak için geldiğinde de hiç cevap vermedim, konuşmayı reddettim. Bu çok ayıp, bu olayı düşündükçe içimi sıkıntı basar.

Efes'e pazarlama ağı kuruluyor

— Şu anda alanında Türkiye'nin en büyük gruplarından olan Efes'in o günkü durumu nasıldı?

— Efes'te meşgul olduğum ikinci konu bira oldu. Birada yeni başlamışlardı işe. Üretimi başarıyla yapıyorlar; İstanbul'a birtakım Çek ekipler, İzmir'e de –biz "Papaz" derdik– bir Alman getirmişlerdi, ne de olsa Almanlar bilir bu işi. Birayı gayet güzel yapmalarına rağmen çok az satılıyordu. O gün için Tuborg öne çıkmış, bütün satış noktalarını zapt etmişti. Bu soruna çare aranıyordu. Kamil Bey'e, bir satış teşkilatı kurmayı teklif ettim. Birlikte Ankara'ya gittik, Ankara'daki satış şubemizin başında da bir ODTÜ mezunu var, Bahadır (Alpan). Çok akıllı, muhakemesi kuvvetli bir çocuk. Kamil Bey'le Bahadır'ın ilişkilerini daha kuvvetli bir hale getirdim. Kısa bir süre sonra Kamil Bey, "Ağabey, bu senin oğlan çok iyi" dedi. Zaten biliyordum böyle olacağını ama Kamil Bey, kendiliğinden Bahadır'ı övünce, satış teşkilatının başına onu getirmeyi teklif ettim. Bahadır satışın başına geçince, ona, "Orta Doğu ve Boğaziçi'nden en önde mezun olmuş parlak

çocuklardan on kişi bul ve onlarla bir teşkilat kur, sana Almanya'dan uzmanlar getireceğiz" dedik. Getirdik hakikaten ve zehir gibi bir teşkilat kurduk. Son 30 yılda Efes'i bu çocuklar götürdüler. Sonra da Tuborg konusuna eğildim.

— *Pazara nasıl hâkim oldunuz?*

— İzmir'e gidip, Selçuk Yaşar'ı sabah kahvaltısına davet ettim, kahvaltıda da konuyu açtım. "Selçuk Bey" dedim, "siz Tuborg'u yapıyorsunuz, biz Efes'i yapıyoruz. Muazzam bir pazar var, rakip olmayalım. Bu pazar 30 bira fabrikası taşır. Sizin bir tane var, bizim iki tane var, birbirimizin aleyhine laflar çıkartmayalım, birbirimizi fiyatlarla da yenmeyelim, siz de, biz de zarar ediyoruz, fiyat konusunda anlaşalım ve pazarı geliştirelim." Selçuk Yaşar bana, "Ben sizle her şeyi, Türkiye'nin kaderini de konuşurum, ama birayı konuşmam" dedi. Bunun üzerine "Peki" dedim ve Selçuk Bey'in kardeşi Selman Bey'le konuştum. Onun daha yumuşak bir mizacı vardı ama onunla da Selçuk Bey'den ileri gidemedim. Bence Selçuk Bey orada büyük hata yaptı. İzmir'den döndüm, o sırada Ankara'da IMF'yle bir takım çalışmalar olduğunu biliyorum. Süleyman Bey'le oturdum konuştum, hazırladığı programın doğru olduğunu gördüm, rahatladım. Süleyman Bey, 8 Ağustos 1970 kararlarını yürürlüğe koydu, ciddi bir devalüasyon yapıldı; çok güzel bir istikrar programı. Ben son hücreme kadar memnunum. Ben memnunum ama Selçuk Yaşar, kıyameti kopardı, devalüasyonu bahane edip Tuborg'un fiyatlarını yüzde 100 artırdı. Hatalı kararlar işte! Efes'çiler de tedirgin oldular devalüasyondan tabii, bana gelip, "Biz ne yapacağız?" dediler, ben de "Hiçbir şey yapmayacaksınız, bekleyin" dedim. Ne ilgisi var bira fiyatıyla Süleyman Bey'in yaptığı devalüasyonun? Bu fiyat artışıyla halk bir anda Tuborg'dan vazgeçti. İstanbul ve Ankara'daki iki fabrikanın üretimini de artırdık bu dönemde ve bir ayda Tuborg'u geçtik. Zamanla da pazarın yüzde 70'ini ele geçirdik, sonra da yüzde 85'ini.

— *Pazarlama konusunda neler yaptınız?*

— Zaten bu başarı *marketing* teşkilatımızın başarısıdır. Bir ya da iki yıl sonra, *marketing* işi için getirdiğimiz yabancı ekipleri yeniden getirdik, bizim çocukların yaptıklarını görünce hayran kaldılar. Çocukların hepsi şakır şakır İngilizce konuşuyor, Orta Doğu'lu, Boğaziçi'li çocuklar. Bahadır da tumturaklı, ne istediğini biliyor, konuşmaları, kararları gayet yerinde. Artık o konuda bizim yapacağımız bir şey yoktu, "Bırakın bunlar yürüsün" dedim ve çocuklar da yürüdüler. Başlangıçta bizim ortaklara göre, pazarlama önemli bir konu değildi. Ama Kamil Bey konuyu çok çabuk idrak etti, zaten o da müstesna zeki bir adamdır. Ne anlatırsan hemen anında kapar. Şimdi anılarını yazmış, okuduk, kahkahayla güldük, çok tatlıdır. Grubunun çıkarlarını hep bilir. Bu tür gruplar kurulduktan sonra gelen nesiller işi yürütürler ama kuruluş aşamasında, kurucunun zekası çok önemlidir. Efes'te o kurucu zeka, Kamil'dir.

— *Efes'teki ilk gözlemleriniz nelerdi?*
— Birada benim gördüğüm şey alaturkalıktı. Zannediyorum Efes'e katılmamın ikinci senesinin sonunda, rapor sistemini kurmuştuk. Gayet muntazam aylık raporlar hazırlıyor, analizler yapıyor, hiçbir yatırıma çok ayrıntılı fizibilite yapmadan evet demiyorduk. Bu dönemde Efes gerçekten çok bilimsel çalışmaya başlamış, ben de bundan zevk almışımdır. Sistemi kurmak için çok büyük gayret gösterdim. Mesela idare meclisi toplanıyoruz, "Nerede yahu sizin geçen ayki satış listeniz, bilançonuz?" diyordum, ortada bir şey yok. Alıştırdık onları aylık, yıllık raporlar vermeye, istikbal için projeler yapmaya. İlk başlarda, "Kemal Bey geldi, hepimizi değiştirecek" diyorlardı, sonra gerçekten de değiştiler, bana uydular. Kamil Bey'in gelişmeye ve yeniliğe açık bir yanı vardır, kadrolara iyi yetişmiş eleman almakta bana çok yardımcı olmuştur. Yalnız pazarlama değil, Efes Pilsen'in bütün kadrolarına maliye müfettişliğinden, bilhassa da hesap uzmanları arasından hep en iyi çocukları almışızdır. Ali (Şanal), Yiğit (Sezercan), Sami (Özbek), Metin (Ecevit), Vural (...), Mustafa (Uysal) bunla-

rın hepsi birinci sınıf hesap uzmanıdır, artık onlar da yaşlandılar, yavaş yavaş emekli oluyorlar. 1988'de Efes bir bunalım geçirdi, o zaman bu parlak kafaların Kamil'e çok büyük yardımı oldu. Bu anlattıklarımdan iş âleminin çıkaracağı çok sonuçlar vardır: Kadrolarına alelade adam değil, en vasıflı adamları alacaksın ve yüzde 50 fazla ücret vereceksin, o kadroları da muhafaza edeceksin. Kamil o kadroyu, büyük bir muhafazakar ortaklar grubu olmasına rağmen, her şeyi pahasına tutmuştur. Onlar da bu güvene layık olduklarını ispat etmişlerdir.

— *Teknolojik olarak da yenilikler getirdiniz değil mi?*

— Efes'in ilk fabrikaları Çek teknolojisine göre yapılmıştı. İlk iki yıllık tecrübem bana gösterdi ki, bu fabrikaların teknolojileri problematiktir, eskidir. Erciyeş Umum Müdürü Aydın Kent, açık fikirli, genç bir çocuktu, çok severdik. Aydın, Almanya'dan bir müşavirlik firmasıyla temas kurarak mümkün olduğu kadar sistemde yenilik yapmaya uğraşıyor. O sırada ben Adana'da üçüncü fabrikayı kurma görevini aldım. Adana'da çalışacak makine mühendisi çocukla Almanya'daki fabrikaları görmeye gittim. O benim için müthiş bir şaşkınlık, aynı zamanda devrim oldu. Almanya'daki fabrikalarla bizdeki fabrikalar arasında çok önemli farklar olduğunu orada gördüm ve bunları da yanımdaki çocuğa not ettirdim. Bilhassa üzerinde durduğum konu, biracılıkta çok önemli olan dinlendirme tankları idi. Nereye gittiysem, dik duran dinlendirme tanklarını görüyordum, bizdekiler yatay tanklardı. Her gittiğim yerde bunun nedenini soruyordum. Alman da gayet metotlu anlatıyor: "Eğer, tankın genişliğiyle uzunluğu arasındaki oranı muhafaza ederseniz, o tanktaki bira kendi başına sirküle olur." Her sirkülasyonda da içindeki birikinti madde süzülüyormuş. Ve bizim yatık tankların dörttè biri zamanda, aynı sonucu veriyormuş bu dik tanklar. Süreyi kısaltıyor ve kaliteyi de yükseltiyor yani. Yanımdaki çocuk da benden evvel birkaç kere Almanya'ya gitmiş, ama orada gördüklerini Türkiye'ye getirip bize bir teklif olarak sunma-

mış. Bense dehşete kapıldım. "Madem böyle bir tank var, yeni fabrikamda bu tankları kullanırım" dedim. İstanbul'a döndük, ben yeni fabrikanın teknolojisini hemen değiştirdim. Hatta Adana fabrikasının yerleşme planını da Almanya'da gördüklerime göre değiştirdim. Uzman bir Alman vardı, Profesör Berk, onunla ilk buluştuğumuzda, müstakbel fabrikanın yerleştirme planını önüne serdim ve bu planı görüp görmediğini sordum, dikkatli olarak incelemediğini söyledi. "Ben bu planda çok büyük hatalar görüyorum" dedim ve planın yerleşmesini anlattım ona. Dinledi ve "Doğru" dedi. Sonuçta bütün yerleşmeyi değiştirdik neredeyse ve böylece son derece kolay yürüyen bir sistem kurmuş olduk. Berk de tasdik etti. Planın altına ikimiz de imzamızı attık.

— *Tankları nasıl değiştirdiniz?*

— Önce gördüklerimi Efes'çilere anlattım. Bu arada çocuğa da not ettirmişim ya, eksik kalanları da notlardan okumasını istedim. Baktım çocuk çok isteksiz. Ben dik tankları savunuyorum, o hiç ağzını açmıyor. Sonunda patladım tabii, "Seni iki kere yollamışız Almanya'ya. Gitmişsin, ikişer hafta kalmışsın, hiçbir şey görmemişsin. Kör müsün? Beraber gidip görmedik mi, ben sana not ettirmedim mi? Şimdi notlarını oku" dedim. Adam kör, üç kere yolluyorsun, bakmıyor. Vardır böyle teknisyenler, sonra da, "Efendim bu teknik bir konu!" derler. Evet, teknik konu ama insanın aklı da var, gözü de. Yeni teknolojiye idare meclisinde epey mukavemet oldu. Sonra İzmir'e gittik; bir Fransız-Alman karışığı adamı uzman diye getirmişler. O adam da yüksek tankların gerekli olmadığını, ama olursa da itiraz etmeyeceğini söylüyor. Adamın gözüne bakarak, "Sana kaç para verdiler?" dedim. Gafletle, "Henüz almadım!" dedi. "Söylediklerinin hepsi uydurma" dedim, "uzman diye gelmişsin, sende haysiyet yok mu? Almanya'da bütün bira fabrikaları dik tank kullanıyor, var mı bir tane yatık, söyle bakayım bana, hepsini gezdim." Bu çıkışım üzerine adam, "Beni niye çağırdınız o halde?" dedi, "Kim çağırdıysa ona sor" dedim ve herifi sepetledik. Orada

eski sistem 30 tankın siparişini vermişlerdi, hepsini iptal ettim, şimdi bana teşekkür ediyorlar. Ben bu tanklara bir de isim taktım, "tombul tank" dedim, hâlâ da öyle deniyor. Büyük ortaklarımızdan Nail (Beşkardeş) diyor ki, "Kemal Ağabey, fabrikaya gidince hemen tombul tanklara bakıyoruz, Kemal Ağabey'in tankları yerinde, oh iyi, diyoruz." Evet, bütün teknolojileri değiştirdim. O teknolojiler olmadan, Rusya'da bir milyar litrelik fabrika yapamazdık. O teknolojik değişikliklerle Türkiye'de kapasitemizi bir kat artırdık. Ankara'da yaptığımız fabrika da aynı teknolojiyle kuruldu.

— Efes'te hisseleriniz var, nasıl oldu bu?

— İşe girerken Kamil Bey'le yaptığım ilk pazarlıkta, Erciyes'ten hisse istemiştim, o da bana, "Erciyes'ten değil de, bizim Adana'da bir fabrikamız var, oradan vereyim" cevabını vermişti. Aslında beni atlatmış; o sırada sadece İzmir ve İstanbul'da fabrika var, Adana'daki fabrika ise sadece kafalarında! Kabul ettim. Sonra anladım durumu ama hakikaten işin içine girince Adana'da da bir fabrika kurulmasının akılcı olacağını fark ettim ve idare meclislerinde bu fikri teşvik ettim. En sonunda bana, "Sen bu işi üstüne alırsan, tamam" dediler. Kabul ettim. Bira fabrikası başkanı İzzet (Özilhan) oldu, ortak olarak, ikinci başkan da ben oldum Adana'da, ama çok sıkıntılar çektik. Türkiye'de yatırım yapmak büyük hikayedir. Bürokrata yetki verirsin, yetkiyi akla gelmeyecek en kötü şekilde kullanır. O sırada Güney Biracılık diye sadece ismi olan bir de şirketimiz var, o isimle yapacağız Adana'daki fabrikayı.

— ODTÜ'deki gibi başlangıcından itibaren, her aşamada işin içinde oldunuz yine, değil mi?

— Tabii ki. Önce fabrikanın bir fizibilitesini yaptım ve 420 milyona çıkacağını söyledim. Efes'in tarihinde müstesnadır, yatırım gerçekten de 419 milyona çıktı. Övünmek gibi olmasın ama o kadar isabetli bir çalışma yaptım. Süre olarak da planladığımdan iki-üç ay önce bitirdik fabrikayı. Yalnız o arada ben bir ameliyat geçirdim, böbreğimde taş çıktı, son

bir ayında yoktum. Oranın kurucu hisselerinden verdiler anlaştığımız gibi, zaten şimdi de onlarla geçiniyoruz hanımla.

— *Nasıl bir büyüme seyri izledi Efes?*
— Ben daha ilk geldiğimde bir taraftan Efes'i yapıyoruz, bir taraftan da keşfettik ki, üçüncü fabrikayı yaparsak, malt yetmeyecek. Çünkü bira gurubunun Erciyes'te küçük bir malt üretimi var. Bu tesis, satışlar sınırlı kaldığı sürece İzmir ve İstanbul'u ancak idare ediyor. Adana işine karar verince, ikinci bir malt fabrikası kurmak zorunlu oldu. Fabrikayı Afyon'da kurmaya karar verdik. Peki, kim kuracak? "Kemal Ağabey kursun" kararı çıktı, ben de tamam dedim. İzmir idare meclisinde Namık Elal diye bir arkadaş vardır, İzmir'i o kurmuştur aslında; bazı insanlar beceriklidir. Onu da istedim bu işte. Şimdi oraya teşvik tedbiri alacağız, yatırım yapacağız. Raporlarımızı verdik DPT'ye. "Uygun görülmemiştir" cevabı geldi. Sonunda benim gidip durumla ilgilenmeme karar verildi. Niye uygun görmüyormuş DPT biliyor musun, çünkü dine aykırıymış! DPT'ye bakar mısınız? Orasını hurafeyle yönetiyorlar. Zaten oradan yetişen adamlar Türkiye'ye bir fayda verdilerse, beş de zarar verdiler. İlk defa söylüyorum bunu, ben oranın kurulmasına hiç olmazsa bilim yuvası olur diye razı olmuştum. Şimdi şu rezalete bakın! DPT'ye gideceğiz, Turgut Özal'a telefon açtım, o zaman planlama müsteşarı. Turgut Özal hakkındaki fikirlerimi bu olay da bir kere daha teyit emiştir. 1970 yazıydı, o sırada devlet bakanı olan Hasan Dinçer'e anlatıyorum Afyon'da neler yapacağımızı. Ankara'ya doğru giderken, "Yahu bu ne biçim memleket, bir şey yapmak istiyorsun, biri geliyor, haramdır diyor" diye söyleniyorum. Kim demiş haram? Taa 3500 sene evvel Sümer'in mabetlerinde bira içilmiş. Zaten papaza en büyük iltifat, ona en iyi biranın verilmesiymiş. Ondan sonra Ebla devletinde her seçimde halka, birkaç kap bira verilirmiş. Dünya bira içiyor birader! Hâlâ bu rezalet var, kanun yapıyorlar. Bir de AB'ye gireceklermiş! Dini böyle istismar ederlerse, ben buna karşı-

yım. Bana isterlerse sert laik desinler, ben böyle şeyi kabul edemem. Yasaklarla olmaz bu iş: Bira içilmez. Ya rakı? Rakı içilir!

— *Görüşme nasıl geçti?*
— Turgut Bey, "Hoca hoş geldin" falan dedi. Gayet mağrur, DPT müsteşarı ya. "Turgut Bey, biz bir malt fabrikası kuracağız. Biliyorsun malt çocuklara şurup olarak içirilir, birada da kullanılır. Biz bu maltın bir kısmını ihraç edeceğiz, bir kısmını da Adana'daki fabrikada kullanacağız, malt ihtiyacımızı karşılayacağız. Fabrikayı Afyon'da yaparak oraya da yatırım yapacağız, önemli de bir para aktaracağız. Çünkü malt büyük siloları gerektirir" diye bilgi verdim. "Kemal Bey, burası Müslüman memleketi" dedi bana. Dedim ki, "Tamam, Müslüman memleketi de, ben sizin beş yıllık planınıza baktım. Rakı üretimini beş kat artırıyorsunuz, bu nasıl oluyor? Bırakın bu zırvaları!" Turgut'tan sonra aşırı muhafazakar biri daha vardı DPT'de, sonra maliye vekilliği de yaptı, ona gittim, o da aynı şeyleri söyledi: "Efendim burası Müslüman memleketi." Artık iyice sıkılmıştım bu işten, "Bırakın bunları, siz Müslümansınız da biz değil miyiz?" dedim. En son Süleyman Bey'e gittim, durumu anlattım. Zaten Hasan Dinçer bizden önce anlatmış yapacağımız yatırımı ona. Süleyman Bey, Turgut Bey'e telefon etti, "Bırakın bunları. Biz sanayiyi teşvik ederken, biraya böyle muamele olur mu?" dedi. Konuşmayı da son derece sert bir ifadeyle bitirdi. Ancak böylelikle Afyon malt fabrikasına izin çıktı.

— *İçki ile ilgili çok sık krizler yaşanıyor Türkiye'de.*
— Evet, başka kritik krizler de oldu. Bir ara Süleyman Bey, (Necmettin) Erbakan'la koalisyon yaptı. Erbakan da dünyayı kurtaracak! Efendim biranın haram olduğuna karar vermişler, bir tamim yapmışlar, camiye 100 metreden yakın yerlerde bira satılmaz diye. Ne içebilirsin, ne de satabilirsin. Böyle bir tamim olunca, neredeyse hiçbir yerde satış

yapamıyorsunuz. Bir de fon ayırmışlar, cami olmayan yere de mescit yapıyorlar, mescit de camidir diye fetva almışlar. Batı'da, İzmir, Muğla, oralar Türkiye'nin hep bir derece aydın bölgesidir. Onlar bu tamimleri ıska geçtiler. Çünkü adam diyor ki, "Yahu ben turistik tesis yaptım, adam geliyor, günde beş dolar yemek parası veriyor ama altı dolarlık bira içiyor. Sen beni nasıl menedersin bira satışından?" Sadece o bölgede etkilenmedik. Diğer bölgelerde ise kimi yerde kaymakamı dövdüler, kimisinde ikna ettiler, satış ciddi etkilendi. Mesela İstanbul'da satış sarsıldı.

— *Nasıl bir yol izlediniz sorunu çözmek için?*
— Mücadele ettik. O zaman senato var neyse ki. Zaten onları senatoda yendim! Milli Birlik'ten arkadaşlarım vardı ve hepsini tek tek dolaştım. Fakat söylemem lazım, Kocaeli senatörü bir doktor vardı, en çok o yardım etti. Biz diyoruz ki, "Bira en fazla yüzde 4 alkol ihtiva eder. Bozada da var alkol, yüzde 7, şırada da var. O zaman siz bize hiç bir şey içirtmeyeceksiniz!" O doktor çıktı, Suudi Arabistan'da baştabiplik yapmış, dedi ki, "Suudi Arabistan'da bira içilmez, fakat hastanede doğum yapan kadınlara bira verilir." Ve biz herifleri yendik. Saadettin Bilgiç'ler falan gelmişler, locadan bakıyorlar. Böylece biz birayı kurtardık.

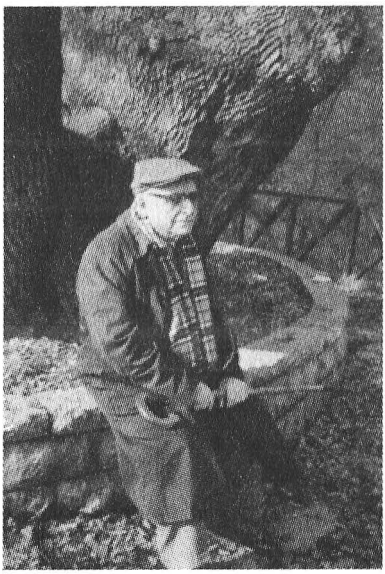
— *Bir şeyi merak ettim, DPT malt fabrikasına izin vermediğini size bildirirken ne gerekçe gösteriyor, herhalde "dinen yasak olduğu için" gibi bir gerekçe göstermiyorlar resmi açıklamalarında.*
— Sadece bir cümle: "Talebiniz uygun görülmemiştir." Gerekçe falan yok, akılsız mı onlar? Ama sen o kağıdı almadan fabrika için döviz tahsisi yapamıyorsun, inşaat ruhsatı alamıyorsun. Onun için mecbursun almaya. Neyse, Süleyman Bey'in müdahalesi işi halletti. Ondan sonra Afyon'da fabrikayı yaptık. Ben komitenin başındayım ama işin büyük kısmını Namık Elal yaptı. Okumuş, ciddi bir adamdır. Efes'e katılmamın üçüncü yılında Afyon'daki fabrikayı,

sonra Adana'da bira fabrikasını bitirdik ve grup bayağı ağırlıklı bir grup oldu.

İş hayatına ısınamadım

— Patron olmayı düşündünüz mü hiç?

— Hayır. Aslında ben iş hayatına ısınamadım. Yani ben aileme bakıyorum diye iş hayatına girdim. Benim kafam hep ODTÜ'de, Türkiye'nin iktisadi hayatında. Ben kendi paramı kazanayım yeter bana, kendim için fabrika kurmayı hiç düşünmedim ve istemedim. Aslında, patron olmak istemem, olmam da. Ama bir işe girerim, "Kemal Bey sen bu işi yap!" derlerse, o işi yaparım. Ne istediğimi de peşinen söylerim ve onun dışında da on para almam. Kimseye de hile yapmam. Onun için her birine karşı kafam çok diktir. Yani benim gözümde hiçbir şirkette patron yoktur; ne STFA'da, ne Efes'te. Beni zaten gözetleyen bir sürü öğrencim var, "Hoca hata mı

Kemal Kurdaş son zamanlarda her ne kadar rahat yürüyememekten şikayetçi olsa da, tükenmeyen bir enerjiye sahip.

yapıyor?" diye. Hiçbir yerde "Hoca taviz verdi" dememişlerdir. Ama Erciyes'te benim işlediğim bir suç var.

— *Siz mi suç işlediniz?*
— Şimdi Erciyes'i şişeleme tesisini büyüteceğiz, başvurmuşuz, Ankara döviz vermiyor. Halbuki biz şişelemeyle üretimi artıracağız, turizmde epeyce gelişeceğimizi hesaplıyoruz. Kamil Bey, bu işi halledip halledemeyeceğimi sordu, halledebileceğimi zannettiğimi söyledim. Bana bunun karşılığında ne istediğimi sordu, pencereden gördüğüm, fabrika bahçesinde yere atılmış mermer çeşmeyi gösterdim ve onu istediğimi söyledim. Erciyes'in altında eskiden kurulmuş bir manastır var. Kazı sırasında oradan çıkmış mermerler vardı ortada. Böylece Erciyes anılarımda bir arkeolojik suç işlemiş oldum. Ama yere atmışlardı, pencereden gördüm, gittim, baktım. Çok güzel bir çeşmeydi. Bugünlerde bir tane Bodrum için arıyorum. Bodrum'da da var bunları satan yerler ama çok çok pahalı. Çünkü Bodrum'da çok fazla zengin var, onlar alıyorlar. Bana münasip fiyatlılardan lazım. O kadar hayret ettiler ki, "Kemal Hoca o kadar işi yapacak, bizden bunu istiyor" diye. Tabii hemen verdiler. "Bunu alacaksınız, benim Tuzla'daki yazlığıma götüreceksiniz. Ben bir yer işaret edeceğim, oraya koyacaksınız" dedim. Ön balkonumun kenarına koydum, ama orada ne kitaplar okudum, su akıtıyorum arkadan, şıp şıp... Sonra evi sattım gerçi ve orada kaldı o başlık ve çeşme ama neyse. Hakikaten ben onlara talep ettikleri dövizi aldım. Oysa son derece normaldi o dövizin verilmesi. Anlattım çocuklara, "Biz burada üretimimizi artıracağız, şişeleme lazım. Şişeleme tesisi var, ama takati bitti. İbrikle satamayız ki!" dedim.

— *Efes'in Rusya'daki üretimi nasıl gidiyor?*
— 80'lerde Efes'e Muhtar Kent gelmişti ve tanışmıştık. Amerika'da yetişmiş, ketum bir çocuk. Zannediyorum Kent, patronları Rusya'daki gelişmeler, Türkiye'de biraya karşı menfi gelişmeler konusunda ikaz etmiş. Rusya'ya açılmaları doğru bir hareketti. Türkiye'de bu şartlarda yatırım yapamazsın; za-

ten bugünün şartlarında aklı başında hiçbir işadamı Türkiye'de yatırım yapmaz. Yabancılar işlerimizi burada geliştireceğiz propagandasıyla yok pahasına şirketleri satın alıyorlar. Türkiye'de 23 bin şirket kapandı, bunun 5 binini yabancılar almıştır. Ama biraz erken açıldık biz Rusya'ya. Evvela Rostov'da bir bira fabrikası satın aldık ve yaptık. Bir tane Kırgızistan'da yaptık ve elimizi yaktık; orası Müslüman! Kazakistan'da bir tane yaptık, elimizin büyük parmaklarını yaktık, küçük parmaklarını kurtardık. Ruslar içiyor, Kazaklar da pek Müslüman değiller, Şamanlar hâlâ. Fakat üretime başladıktan uzun süre sonra bira satabilmeye başladık orada. Sonra ortaya çıktı ki, bize çok cazip gelen "Güney Yıldızı" veya "Kuzey Yıldızı" gibi isimler, onlara hiç cazip gelmemiş. Sonradan orada kim akıl ettiyse, bir psikoloji şirketiyle konuşulmuş ve onlar da demiş ki "Rusya'nın kendi psikolojisi var, mesela mujikler... Size göre müjik köylü, pis, pejmürde bir herif, Rus'a göre mujik çok sempatik. Siz biranıza 'İhtiyar Değirmenci' adını verin!" Vermişler. Matrak ama aman efendim, İhtiyar Değirmenci sadece Moskova'da 1 milyar litre üretiliyor ve hepsi satılıyor, Türkiye'nin toplam üretimi 700-800 milyon litredir. Ve Rusya gittikçe daha çok açılıyor. Türkiye'de de turist arttığından, turist dinlemiyor Türk devletinin günah-sevap işlerini, Allahtan dinlemiyor. Böylece kâr eder haldedir Efes. O paralarla yaptı Efes, Johns Hopkins Hastanesi'ni. Anadolu Sosyal Yardım ve Eğitim Vakfı'mıza şirket kârlarının yüzde 5'i otomatik gelir; Kamil Bey'in buluşudur bu. Ben de 27 senedir o vakıftayım, idare meclisi üyesi olarak. Muazzam paralar imzalarım vakıf işleri için. Epeyce, belki 25 tane okul yaptık, sanat okulları yaptık. Epeyce hastane yaptık. Ama bu 27 senenin kritik bir anda çok ciddi faydası oldu bana. Geçen sene Edremit'te tepetaklak olup yuvarlandığımda, çocuklar beni İstanbul'a getirince, Johns Hopkins Hastanesi'ne koymuşlar, onu de Efes olarak biz yapmışız. Orada hemen tanımışlar, "Oo Kemal Bey geldi" deyip beni hastaneye yatırdılar ve kurtardılar. Hastanenin yerine de uzak diye hep itiraz etmiştim; bazen böyle sakarlığım olur işte.

Kemal Kurdaş iş hayatından yavaş yavaş çekilme kararı almasıyla birlikte Ayfer Hanım'la bol bol gezilere çıkmaya başlamış.

— *Bira sever misiniz?*
— Efes Pilsen'deki en büyük derdimdi! Her toplantıya girişte hemen koca bir bardakla bira getirirlerdi, ben de nezaketen içerdim. Efes'e girdiğimde 67 kiloydum, kısa sürede 77'ye çıktım. Kestim birayı, içmiyorum artık. Hükümet de neredeyse yasaklayacak zaten! Neyse ki sonra 68 kiloya indim. İzmir'e gidersin, bira; Adana'ya gidersin, bira; "Hocanın birası" diye hemen getirirlerdi.

— *Efes'ten neden ayrıldınız?*
— 1969'da başladığım Efes'ten 80'lerde artık ayrılayım, dedim. Kamil Bey istemiyor ayrılmamı, bağırdı çağırdı, epey bir gürültü oldu. Üç kere istifa ettim, en sonuncusunda da artık noterden gönderdim istifamı. İstifa ettiğime bakmayın, hâlâ gidiyorum Efes'e, gitmezsem Kamil Bey hemen arar. Efendim, artık bir yaştan sonra gidemiyorsunuz, fiziki olarak zorlanıyorsunuz. Ben bir yerde idare meclisi üyesi olduğumda,

zor şartlarda da olsam mutlaka giderim, ama artık çocuklarımın evine zor gidiyorum. Tabiatın kuralı bu. Efes'e 1969'da girdim, esas konsantrasyonum birada oldu ama 27 seneye yakın idare meclislerinde, bütün şirketlerde çalıştım. Birayı başarılı bir sanayi olarak kurduk, şimdi Türkiye'nin bir numaralı sanayii. Şu anda benim gördüğüm şey şu; kadrolar eskidi, bizim çocuklar umum müdürlük yaptılar, emekli oldular. Ben şimdi 90'a geldim, çocuklar 65, emekli oluyorlar. Bahadır kendi işini kurdu. Efes'e çok parlak çocuklardan genç kan almak lazım. Yani bizim iyi ve kaliteli gençlerle çalışma metodunu yenilemek lazım. Tabii dışarıdan da kan alıyorlar, o noktada dışarıdan aldıklarının kendi kanınla uyuşmasına dikkat etmen gerekir. Ama Efes'te kurduğumuz sistemler hâlâ devam ediyor.

Patron değil, kardeş

— Bütün söyleşimiz boyunca, Selnikel'den ve Hızıroğlu Holding'in kurucusu Faik Hızıroğlu'ndan çok özel biri olarak bahsettiniz. Biraz anlatır mısınız?

— Başta da söylediğim gibi, İstanbul'da Efes'le çalışırken, Ankara'da da Selnikel grubuyla çalışıyorum. Orada çok mutlu oldum; Faik Bey'i patron değil, kardeş bilmişimdir. Hâlâ çok iyi görüşürüz, tabii o da çok yaşlandı. Onun ODTÜ'ye yaptığı kazan 40 yıldır kullanılıyor. Kamil Bey'i anlatırken söylediğim bir şey vardı, hatırlarsınız, böyle gruplar kurulduktan sonra, ikinci, üçüncü kuşaklar işi yürütürler ama işin başlangıcındaki zeka ve yetenek çok önemlidir. Faik Bey hem iş ahlakı, hem çalışkanlık, hem de insani vasıflar açından inanılmaz biridir. Müthiş hamiyetli bir adamdır; benim gibi devletin desteğiyle parasız yatılı okumuş. Sonra açılan bir imtihanı kazanmış ve Almanya'ya gidip, Berlin Teknik Üniversitesi'nden mezun olmuş. Gelmiş, nafıa bakanlığında bir süre çalışmış. Sonra kazan, vana gibi malzemeler üreten bir şirket kurmuş. Hem iyi bir yönetici, hem de iyi bir teknisyendir. Biz onunla Selnikel'i genişletmekle isabetli bir hareket yaptık.

Kemal Kurdaş, fotoğrafın arkasına şu notu almış: "ODTÜ'ye güzel bir yurt yaptıp bağışlayan hayırsever, en iyi kalpli dostum işadamı Faik Hızıroğlu, üç eski arkadaşının sevgi halesi içinde. 2004 Ekim." Hızıroğlu (soldan ikinci) ve Kurdaş'ın dostluğu 60'lı yılların ilk yarısına kadar uzanıyor.

Onun yanında birtakım başka fabrikalar da kurduk, fakat genelinde pek becerikli olamadık.

— *Ne tür fabrikalar kurdunuz?*

— Türkiye'nin ihtiyacı olduğu tespitinden yola çıkarak mesela bir radyatör fabrikası kurduk. Radyatör yapan bir Demirdöküm vardı, biz de alüminyum radyatör yapalım diye düşündük. Faik Bey yurtdışı partner araştırdı ve İtalya'dan bir radyatör fabrikasıyla anlaşmış, teknoloji almış bir adam buldu. Bu adama ortaklık teklif etmiş, sonra ben de tanıştım ama daha ilk görüşte adamı gözüm tutmadı; madrabaz olduğu hemen anlaşılıyordu. Faik onunla esasları görüşmüş ve anlaşmış. Numuneleri gösterdi bana, baktım radyatöre çok güzel, ama niye bu radyatörler İtalya'da tutmamış da İtalyan madrabaz bizim arkadaşımızı bulmuş diye biraz şüphelendim. Radyatörün bir metrekareye verdiği ısı meselesi beni

çok düşündürdü, çünkü bir Demirdöküm'e bakıyorum, onun her tarafı açık ve bu nedenle de kalorisini çabuk veriyor dışarıya ama bunun dışarıya açık kısmı yok, yukarıya veriyor. Sonunda bu yatırıma girdik ve işin kuruluşunu da bir arkadaşla birlikte ben üstlendim. Alpres adını verdiğimiz fabrikanın fizibilite raporunu yazdık. Başlangıçta heyecanla çalıştık. Teşvik aldık, makineleri ithal ettik. Eski Ankara hava meydanı yolu üzerinde fabrikayı kurduk, boyahanesini yaptık, çok güzel bir fabrika oldu. Üretime başladık, pazara çıktık, ama sonuç tam bir fiyasko oldu.

— *Üretim kalitesini mi tutturamadınız?*

— Hayır, öyle olsa hiç değilse dönüp nerede hata yaptık der, sorunu bulup düzeltebilirsiniz. Burada sorun çok daha büyüktü. Adamın radyatörlerine bakıyorsun, dışarıdan gayet güzeller. Fakat iki büyük kusuru var; hani adam kızını vermiş de, "Bir kusurcağazı var, hamile!" demiş ya, aynı o hesap. İtalyan radyatörlere stil olsun diye hoş bir şekil verilmiş, çok güzel, fakat radyatörün bütün çıkışı yukarıya. Biz sonra anladık ki, bu radyatör, bütün dumanını yukarıya veriyor. Normal hizada bir alüminyum radyatör koysan, birinci mevsimde duvarı simsiyah yapıyor. İkinci kusur ise, –İtalyanlarda hep olur ve bütün Avrupa da bundan şikayetçidir– mesela metrekaresi 200 kalori verir derler, halbuki 100 kalori ancak verir. İtalyanlar radyatörlerinin 200 kalori verdiğine dair üniversitelerinden de raporlar alırlar üstelik. Bizim madrabazın radyatörlerinin raporu da Padoa'dan alınmış. Padoa'nın şöhreti iyidir, çünkü Galileo'nun üniversitesi, yanlış vermez ama bir hile var bu işte, diye düşüne düşüne bir hal oldum. Biz satarken, hep metrekareye 200 kalori verir diyoruz, yerleştiriliyor tüketicinin evine ya da ofisine, oda buz gibi, 100 kalori ancak veriyor, o da ısınmak için yetmiyor. Bir evi ya da işyerini ısıtmak istiyorsanız, neredeyse bütün duvarları bu radyatörlerle kaplamanız gerekiyor. Onu da geçtim, duvarları da mahvediyor. Sonunda radyatörleri ODTÜ'ye gönderdim, kalorilerine bakılması için, "100 kalori veriyor" dediler. İşler

Tarih 26 Nisan 1975; Alpres'in açılış töreni. Kemal Kurdaş, eski Sanayi ve Ticaret Bakanı Abdülkerim Doğru'yu (soldan ikinci) karşılıyor.

böyle sarpa sarınca, o madrabaz herif biraz da paramızı alarak ortadan kayboldu. Ben oradan da kurucu hisseler almıştım. Hatıra olarak duruyor şimdi çantada!

— *Kurtarma faaliyeti yapmadınız mı?*

— Kurtarılması mümkün değildi. Adamın Alpres'teki hisselerini aldık. Oradaki en büyük anım, açılıştadır. İtalyan konsolosu ile Milli Selamet Partili sanayi bakanının da katıldığı bir açılıştı. Bakan bir konuşma yapacak dendi. Adam konuşmasını yapmaya başladı, yerin dibine girdim. "İslam'da kılıç" diyor, "burada kılıç da yapılır" diyor. Bütün kafirleri kesecekmiş! Hani neredeyse beni de kesecek! İtalyan, "Sanayi bakanı ne diyor?" diye soruyor, "Yaşasın İtalya diyor" diyorum. Kılıç yapacakmışız da, dünyanın bütün Hıristiyanlarını yenecekmişiz! O adamla ara ara karşılaşıyoruz. Fabrikanın makineleri halen içindedir, öyle duruyor, sadece boyahane kullanılıyor. Ondan sonra bir iki yatırım daha yaptık. Faik Bey çok özel biridir, tanıdığım en yardımsever insandır.

Bir günde yurt kurma kararı

— Faik Bey, ODTÜ'ye de yardım etti değil mi?

— Faikçik kardeşlerine, köylülerine, herkese yardım etmiş, onların her birine iş vermiş; bir aile ocağı orası. Birisi hastalanır, Faik hastaneye götürür; tatile çıkacak, tatile götürür, böyle biridir. Bir gün bizim Orta Doğu'nun rektörünü gördüm, dert yandı bana; kız yurdu yetmiyormuş, yobaz takımı kızları alıp, kendi yurtlarına götürüyor, çocukların beyinlerini yıkıyorlarımış. Ben de sohbet esnasında bunu Faik'e anlattım, "Ağabey hemen bir yurt yapalım" dedi. "Ne zaman yapacaksın Faik Bey?" dedim, "Hemen!" cevabını verdi. "O zaman hemen yarın sabah" dedim ve gerçekten de hemen ertesi gün işlere başladık. ODTÜ'nün en güzel yurtlarındandır onun yaptığı yurt. Faik Bey böyle biridir. Selnikel'i asla bırakamam, işlerden çekildim ama hâlâ kavgalarına, gürültülerine nezaret etmek için giderim. Faik, insanlıkta bir numaradır. Ve size söylediğim gibi, parasız kalıp da çocuğuna bir burs bulmak isteyen her dul kadın, ona gelir. Sonunda idare meclisinde karar alırdık, "Bu yıl burs verileceklerin sayısı 40'ı geçemez" diye. Geçen gün Orta Doğu rektörü methediyor Faik'i. "Valla öyle" dedim. Faik'e bir çocuğu gönder ihtiyacı var diye de, geri çevirsin. Yok böyle bir şey, mümkün değildir.

— Yurt yapımı konusunda iş dünyasının ciddi yardımları oluyor ODTÜ'ye değil mi?

— Sadece iş dünyasının değil, eski öğrencilerin de. Yeri gelmişken beni en fazla mutlu eden anılarımdan birini anlatmak isterim. Rektörlüğüm sırasında Orta Doğu'da mühendislik fakültelerinde okuyan iki kardeş vardı: Ömer Demiray ve Aydın Demiray. Bir gün sekreterim iki öğrencinin beni görmek istediğini söyledi. Bana maddi sıkıntıları nedeniyle okulu bırakacaklarını söylemeye gelmişler. Dokuz kardeşlermiş. "Olur mu öyle şey?" dedim ve hemen notlarını istedim. İki kardeş de çok başarılıydı. Önce yurt müdürünü arayıp, bu iki öğrencinin ücretsiz olarak yurtlara yerleştirilmesini iste-

dim. Sonra Ömer'i kütüphaneye, Munise'nin (Aren) yanına, Aydın'ı da Sümerbank'a *part-time* çalışmak üzere yerleştirdim. Munise de Ömer'i çok sevdi, kısa sürede çok başarılı bir kütüphaneci oldu. Yıllar sonra eski rektörlerden Süha (Sevük) Bey aradı beni, yeni bir kültür merkezi yapmışlar, bir de yeni yapılan bir yurt açılacakmış, ısrarla gelmemi istiyordu. Bu kadar ısrarı garipsedim, ne yalan söyleyeyim, zaten Orta Doğu ile ilgili her şeye büyük ilgi gösterdiğim bilinir. Tabii ki törene gittim. Meğerse yurdu yapanlar bizim bu iki çocuk, Ömer ve Aydın'mış. Bizden mezun olduktan sonra kendi şirketlerini kurmuşlar ve dünyada geçerli buluşlar da yapmışlar. Matkap uçlarında bir gerçek elmas kullanılır, bir de yapay, bunlar yapay elmas konusunda büyük buluşlar yapmışlar. Çok başarılı olmuşlar ve iyi para kazanıyorlarmış. Benim adımı verdikleri, 1200 yataklı iki yurt yaptırarak ODTÜ'ye olan borçlarını ödemek istemişler. Odalara terlik bile koydurmuşlardı. Hayatta bir iyilik yaptım, on katını aldım yani. Açılış törenine Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de gelmişti, bir ara lafı yine ekonomiye getirdim ve ona da, "Ekonomide ne söylenirse kabul etmeyin, hepsi yalan" demeyi ihmal etmedim. Törene Ömer ve Aydın'ın annesi de gelmişti. Böyle çocuklar yetiştirdiği için ona da teşekkür ettim. Bu iki çocuk daha sonra ODTÜ'ye iki yurt da annelerinin adına yaptırdılar.

— *İş dünyasından başka kimler var, destek veren?*
— Efes'le de yurt yaptık ODTÜ'ye. Vehbi Bey'in de, Nejat Bey'in de desteği oldu yurt yapımında.

Çelik Halat'la dipten zirveye

— *Başka hangi şirketlerde görev aldınız?*
— Ondan sonra bir sürü şirketle çalıştım, bir ara 25 şirketin idare meclisindeydim. 1975'te Kamil Karavelioğlu ve Fahri (Özdilek) Paşa aradı, Yatırımlar Holding diye bir holdingleri varmış. Holdingin İstanbul'da Çelik Halat'ta iştira-

Kemal Kurdaş, Çelik Halat Genel Kurulu'nda, kendi deyimiyle sıkıntıdan uyuyor!

ki varmış, İzmir'de de bir gözlük fabrikaları varmış. Fakat 60'larda bakanlık da yapmış, ticaret âleminde hokkabazlığıyla tanınan biri vardı, onları ele geçirmiş, ha bire sömürüyormuş. "Aman Kemal Bey, gel sen bizim başımıza geç" dediler. Onların başına geçtim. 21 yıl holdinglerinin idare meclisi başkanlığını yaptım, şirketlerini yönettim. Ufacık bir paraları vardı. Yani holding demişler ama holdingin sermayesi 250 bin lira. Mesela gözlük sanayilerini mümkün olduğu kadar modernleştirdim, muhafaza ettim. Tabii şimdi Çin piyasaya girdi, durumlarının parlak olduğunu sanmıyorum. Gözlük işinin başında da çok sevdiğim bir çocuk var, Taki Atlamazoğlu –esas ismi Hristo'ydu– çok parlak, tertemiz bir çocuk. Gözlükte dünyada bir numaralı uzman odur. Ama Türkiye'de bir şey yapamazsın, bir bakarsın gümrükleri sıfırlarlar, bir bakarsın Türkiye'de gözlük yapımını menedici tedbir alırlar, hammaddesini yasaklarlar. Hep bunlarla mücadele eder Taki.

— Çelik Halat basında da adı çok duyulan bir şirketti. Nasıl bir strateji izlediniz Çelik Halat'ta?

— Çelik Halat'ın fabrikası Kocaeli'ndeydi, onları gerçekten ihya ettim. İşe ilk başladığımda sıkıntıdaydı şirket. Çelik Halat'ta, kadroyu şişirmeden personel kalitesini yükselttik, yeni personeli çok uzman kişilerden aldık. Mesela Sami'yi NASAŞ'tan aldım ve oraya umum müdür yaptım. Orada bir fabrika müdürü vardı, işinin ehli ama biraz politikacı, ona, "Arkadaş ben senden politika değil, çelik halat istiyorum, işine dön, kimseyi dinlemeyeceksin!" dedim. "Kemal Bey, Azrail!" diyorlarmış. Makineleri yeniledik, yeni teknoloji getirdik, verim iki kat arttı. Gerçi böyle bir yatırım ilk başta sıkıntı verdi ama sonra hemen telafi etti. Fiyatı devletin kur politikasına göre indirip çıkardık. Baktık kur biraz yükseliyor, yürüdük. Baktık bir haltlar olacak, indik. Ve sonunda Çelik Halat bir numaralı şirketlerden oldu. 1000 liralık hissesi 20 bine çıktı. Benim 1 milyonluk hissem vardı, 19 milyona sattım ve şimdi oturduğum bu evi aldım.

— Çelik Halat'ın satışı nasıl oldu?

— Sonra Çelik Halat'ın piyasadaki hisselerini adı basında çok geçen biri toplamaya başlamış. Sınai Kalkınma Bankası'nın da hissesi vardı Çelik Halat'ta, bol para vermiş ve onu da almış. Sonuçta ekseriyeti ele geçirmiş. Geldi bir gün, "Bu şirketin genel kurulunun toplanmasını istiyorum, şirketin yüzde 52'si, yani çoğunluğu bende" dedi. Benden biraz çekiniyor ama pervasız bir adam. O sırada da bir bankacıyla birlikte altın kaçakçılığı davasından yargılanıyorlardı. "Bu şirketi çok hassas politikalar izleyerek buraya getirdik, dokunmayacaksanız kalırım; yok, yönetimine ben geçeceğim derseniz, çekilirim. Ama arkadaşlara ben artık bu işte yokum dedim mi, orası dağılır" dedim. Bana kendi adamlarını koyacağını söyledi. Arkadaşlara, "Legal olarak bu adam burayı istiyor, haklı, sistem budur. Binaenaleyh ben mukavemet etmem" dedim. Arkadaşlar onun hakkındaki davalar nedeniyle maliyeden çekineceğini düşünmüş olacaklar ki, etkimi kul-

lanarak maliyeyi üzerine göndermemi teklif ettiler ama kabul etmedim, "Maliye bu işler için değildir" dedim. Hisseleri bire 20'den, kurucu hisseleri de daha yüksek bir fiyatla ona sattık. Yani Yatırımlar Holding, Çelik Halat'tan oldukça büyük kârlar sağladı. Hissedarlar en çok 35 bin koymuştu ama 3,5-4 milyon lira para aldılar. Arkadaşlar hâlâ o günleri anarlar. Sonra orayı Aydın Doğan almış. Şimdi durumları pek parlak değilmiş duyduğuma göre. Aydın Bey'e buradan bir mesaj göndereyim: Dövizin gerçek değerinin saptanmasına muhalefet ediyorsunuz, bu kurla kurtarın o halde Çelik Halat'ı! Bilimsel yönetirsen, devlet de çok mıymıylık, cahillik yapmazsa, yürütürsün.

— *STFA ile ilişkiniz nasıldı?*

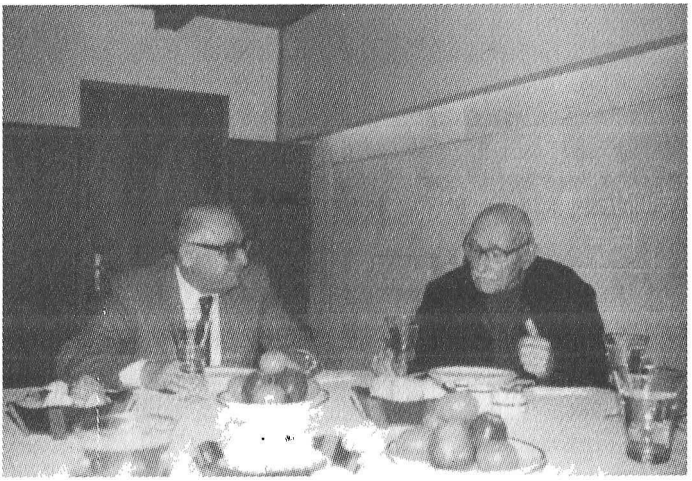
— 1980'den sonra artık işlerimi azaltmak istiyordum. Eski arkadaşım Daniş Koper bir gün evi arıyor ve hanıma haber bırakıyor, "Kemal Bey'i arıyorum" diye. Sonra konuştuk, "Kemal, sana bir grubun genel koordinatörlüğünü teklif edeceğim, kabul et benim hatırım için" dedi. Kabul ettim, Efes'teki işimi hafifleterek zaman yarattım. 1981 Eylül ayında STFA Grubu genel koordinatörü oldum. İlk gittiğimde onlarda da bilanço, rapor gibi alışkanlıklar yoktu. Onlara da bir sistem getirdim. Orada çok kıymetli çocuklara da rastladım; Eser Tümen, Ersin Takla, Yüksel Tiryakioğlu, Oğuz Bozkurt; bu çocukları Türkiye her zaman baş tacı edebilir, kullanabilir. Bunların hepsi mühendis, iş yapabilen, yapmış olan. Bilhassa Eser ile Ersin, süper kalibre insanlardır. STFA'da yaptığımız çalışmalar hakkında pek bir şey söylemek istemiyorum, başından itibaren Sezai Bey'le iş anlayışımız ters düştü. Kanımca, Sezai Bey'in olduğu yerde bilimsel bir iş anlayışı mümkün değildir. Uzun uğraşlardan ve inkisarlardan sonra bu kanaate varınca ve zaten de bütün şirketlerimi bırakma kararı alınca, 1995 yılı başında STFA'daki görevlerimden istifa ettim. Sezai Bey, arkadaşları gönderip, istifamı geri aldırmaya çalıştı. Şirketin genel kuruluna da üç ya da dört ay vardı, onların yoluyla istifamın yürürlüğe konulma-

sında ısrarlı olmadım. Zaten bir yıl önce, 1994'teki genel kuruldan itibaren Sezai Bey, Eser de dahil pek çok kişiyi yönetimden uzaklaştırmış ve idareyi kendi eline almıştı, artık orada kalmak benim için zül halini alacaktı. 1995 genel kurulunda STFA ile bağlarım koptu.

Fevzi Akkaya'nın kırmızı kutusu

— Fevzi Bey'le ilgili çok hoş anılarınız var değil mi?

— Fevzi Bey ile daha ilk görüşmemizde kanımız kaynadı birbirimize. Bu evi yeni aldığım dönemde, Fevzi Bey bana, evin balkonundan balık avlamak için iki olta düzeneği yolladı. Süper esprili, müthiş zeki biriydi, Faik'in bir başka türü olduğunu düşünürüm onun da. Büyük bir beyindi; 500 ihtira beratı olan bir adam. Son derece de mütevazı idi. Siz onu methedersiniz, o kendisinden bir şey bahsetmez. Mesela mühendislikte son derece önemli birtakım makineleri, onun basit buluşları yaratmıştır. Dünya mühendislik bilimine de çok büyük katkı-

Fevzi Akkaya'nın Kemal Kurdaş'a iltifatlarından biri de, "Seni kırmızı kutudan azade kıldım!" sözü olmuş!

ları olmuştur. Bir sürü yer ona doktora vermiştir, hiç bu unvanları kullanmazdı: "Fevzi Akkaya-Mühendis." Alemdağ'da bir köy evinde yaşıyordu. Evin yanında bir atölyesi vardı, orada sürekli denemeler yapardı. Ben gittiğim zaman en büyük iltifatı, "Ağabey seni kırmızı kutudan azade kıldım" demesiydi.

— *Kırmızı kutu nedir?*
— Ondan fikir soranlara, "Kırmızı kutuya para at!" derdi. O parayla da çocuklara burs verirdi. 3 bin çocuğa burs veriyordu, vakfı hâlâ burs vermeye devam ediyor. O vakfın gelirlerine de Eser gibi, onun yanında çalışmış mühendisler yardım ediyorlar. Onu tanıyan mühendisler, onu yakından tanıyan bütün insanlar, taparcasına severdi onu; hiç şüphem yok, o hakiki bir dâhiydi. Bu sene ayağım yüzünden gidemedim mezarına ama gideceğim, mutlaka gideceğim. Türkiye'ye muazzam hizmet etmiş, büyük bir adamdır Fevzi. Ama bir tanecik büstü yok, onu anan bir tane burs yok. Halbuki Türkiye'de mühendisliğin şerefini kurtarmış biridir ve işin hoş tarafı, bana göre Atatürk döneminin en büyük müteahhidi de odur. O yapmıştır demiryollarını, köprüleri. Türkiye'de bazen böyle kıvılcımlar yetişir. Daniş de öyleydi, Süleyman Bey'in kafası da öyledir.

— *Şevket Demirel'le de ortak iş yaptınız değil mi?*
— Pek ortak iş denemez ona. Şevket'le biz ORMA'yı (Orman Ürünleri Sanayi) kurarken işbirliği yaptık. Bir gün telefon edip, "Kemal Bey, sen de biraz katıl" dedi. Kabul ettim. İyi başladı işe ama sonra bir bakmış, ORMA'nın işleyeceği kavak ağacı yok memlekette, ormanları yiyeceksin, ona da razı değil gönlü, hemen kavakçılık yapmaya başlıyor. Köylüler kız evlendirirken Şevket'in kavaklarını kesiyorlarmış, çeyiz diye. Köylülerin hesabına kavak dikiyor yani! Geçen gün arkadaşlarımızdan birine, "Süleyman Bey niye Şevket'i tarım bakanı yapmadı?" diye sordum, müthiş reformlar yapardı. Şevket Bey, doğa konusunda yaptıklarını bağıra bağıra afişe

edenlerin elli katını yapmıştır ama anlatmıyor bunları; müstesna bir kabiliyettir. Söylenecek hiç laf yoktur Şevket'e.

— *ORMA ne oldu?*
— ORMA tutundu. Sonra bir hükümet geldi, Süleyman Bey'i taciz etmek için kardeşinin şirketi ORMA'yı batırmak istediler. Bir işadamına ORMA'yı satın alması talimatı vermişler. İşadamı benden ORMA'daki payımı satın almak istedi. Batırmak için bunu yaptıklarını hissettim ve hiç rahatsızlık duymadan, hisselerimi çok pahalı sattım ona. O işadamı, ORMA'yı ele geçiremedi, çünkü halk Şevket'i tutuyor. Şevket olmasa ORMA mı olur? Oğluyla ilgili olaylar onu çok sarstı, haysiyetli adam, hiç böyle şeylere alışmamış, neredeyse suçlu muamelesi gördü. Elinden bütün serveti, bütün işyerleri alındı. Neymiş efendim, "maaşı çok fahişmiş"! Yahu GÖLTAŞ'ı o yaptı, bütün üniversitenin hastanenin ihtiyaçlarını karşılıyor bu şirket. Tabii bütün işadamlarının yaptığını yapıyor, o da yıllık beyanname vermemiş. Kim veriyor ki? Beyanname vermemek için bir yerden bol, yüksek maaş alıyor görünmeleri lazım. Neyse iyi haber, Şevket'e sonunda şirketlerini geri vermişler; üç bin kişi karşılamış kapıda. Isparta'yı Isparta yapan, onu bir Batı şehri yapan kişidir Şevket.

Politikacılar ve akrabaları

— *Politikacıların akrabalarının isimleri neden sık sık bu tür skandallara karışır?*
— Efendim, bunlar biraz hassas işler. Mesela ben maliye vekili olarak akrabalarımı bakanlığıma sokmamışımdır. Sonra ODTÜ'ye rektör olunca, üniversiteye de sokmamışımdır. Ağabeyimin üniversitenin fidanlığına gelip çiçek aldığını duydum, kendi okuluna dikecekmiş, adam yolladım, geri aldım çiçekleri.

— *Yaptığımız biraz ifrata kaçmak değil mi?*

— Hayır. Çiçekleri geri aldıktan sonra telefon açtım ve çıkıştım ağabeyime. Ağabeyim Turgut, Ankara'da bilinirdi, çalışkan çocuktu, Yenimahalle Lisesi'nde hocalık yaptı, ağaç dikmiştir o da. Birçok tanıdık ve akraba bana, "Sen bakan oldun, bize ne faydan oldu?" derdi. Ben onlara faydam olsun diye bakan olmadım ki, ben Türkiye'ye hizmet edeceğim diye bakan oldum. Kıymetli maliye müfettişlerine, iyi okuyan öğrencilere, iş yapan adamlara yardımcı olurum, ama akrabam oldukları için değil. Maliyede kimse benim akrabalarımı tanımazdı. Ama arkadaşlarımdan, mesela Metin'den (Kızılkaya) size bahsederken methederim; Metin taş gibi adamdır, hiç hile yapmaz, kendi kanı akar devletin pamuğunu koymaz yarasına, böyle bir çocuk. Uzaktan akrabayız ama bizim arkadaşlığımız asıl bunların üzerine kurulmuştur. Benim akrabalarım ne Hazine'ye, ne Orta Doğu'ya, ne maliyeye girmişlerdir, ne de iş hayatıma. Ama çok becerikli bir hesap uzmanı görmüşsem, "Alın o adamı işe" demişimdir.

— *Sizden torpil yapmanız hiç istenmedi mi?*
— İstenmez olur mu? İsim vermeden anlatayım bir tanesini mesela. Ne hocalığını ne de politikacılığını beğenmediğim biri vardı, rektörlüğüm sırasında bir gün beni telefonla aradı. Damadını ODTÜ'ye asistan olarak almamı istedi. Asistanlık sınav tarihlerini kendisine bildireceğimizi söyledim, "İnşallah kazanır" diye de ekledim. "E, sizin dahliniz olmayacak mı?" dedi. "Olmaz, nasıl sınavı kazanamayan birinin alınmasını söylerim?" dedim. Nitekim ben kızım Çiğdem için bile ricada bulunmadım ODTÜ'den ki, anlatmıştım, benim kızım birincilikle kazandığı halde almadılar, yine de kimseyi aramadım. Bırakın asistanlığı, ben kızımın ODTÜ'de okumasına bile muhalefet ettim. Bu bir prensip meselesidir. Ben bir toplumu yıkan temel etkilerin başında bu tür yaklaşımlar olduğuna kaniyim. Neyse örneğimize dönersek, bu bey konuşmamızın sonunda bana, damadı için ısrarla hâlâ ne önerdiğimi soruyordu. Ben de, çocuğun biraz daha çalışmasını, illa akademik kariyer istiyorsa, her başvuranı alan bazı üniversiteler oldu-

Kemal Kurdaş, Ağa Han Ödül töreninde eski ODTÜ Rektörü Süha Sevük (soldan ikinci) ile birlikte.

ğunu, oralara gitmesini söyledim. Ondan sonra bu politikacı bana düşman oldu zaten.

Kurun batırdığı fabrika: FÜRSAN

— Efes dışında birebir üretimle ilgilendiğiniz başka şirket var mı?
— Olmaz olur mu, mesela FÜRSAN (Fermantasyon Ürünleri Sanayi). O da çok maceralı geçti. FÜRSAN'a, Bülent'in (Yazıcı) hatırı için girdim, çok zor işlerden biriydi. Pancar melasından sitrik asit yapımı dünyada gizli bir teknoloji ve ancak bir iki memleket biliyor işin sırrını. Nasılsa Almanya'da bir firma o sitrik asit teknolojisini öğrenmiş ve teknoloji satıyor. Türkiye'de de bir grup bir şirket kurmuş, teknolojiyi satın almış. Ancak bu alım-satım işi pek akıllıca yapılmamıştı; Almanlar bire satacakken bu grup ikiye almıştı. Bu işle Bülent'in ilişkisi de, Sınai Kalkınma Bankası nedeniyle olmuş, banka bir ara işin içine girmiş. İş son derece karışık bir hale gelmiş, Bülent de "Kemalciğim, sen bu işi al, bizi kurtar" diyor özetlersek.

— *Neler yaptınız?*
— Önce ortaklarla temasa geçtim. Büyük ortak FAKO ilaç şirketinin de sahibi olan eczacı Kaya Turgut, kurucu ortak aynı zamanda. İlk görüşmelerden sonra bir değerlendirme yaptım ve kurucu ortakların hisselerinin yüzde 10'unu bana vermeleri, ayda 10 bin lira maaş ödenmesi, idare meclisi seçimlerinde yetki verilmesi, birlikte çalışacağım kişileri de benim seçmem şartıyla bu işi üstleneceğimi söyledim. Bülent (Yazıcı), idare meclisi başkanı olmamı istiyordu zaten. Planım, iki ya da en geç üç yıl içinde işi bitirmekti. Şartlarımı kabul ettiler. Mukaveleyi imzaladık, işe başlayacağım, önce kurucu payı vermemeye çalıştılar. Bu durumda verdiğim kararı yeniden gözden geçireceğimi söyledim. Ne deseler beğenirsiniz: "Kemal Bey, boşuna leventlik taslamayın, bu işi devama mecbursunuz, çünkü biz Faik Bey'i ikna ettik, o bu şirkete 1 milyon lira ile ortak oldu. İşi bırakırsanız biz de onun parasını kendisine vermeyiz!" Bunun üzerine kurucu hisselerdeki payımı ilk mukaveledekinin onda birine indirdim, işe devama razı oldum. Faik'in birtakım insanların elinde haksızlığa uğramasına razı olamazdım.

— *Fabrikayı nasıl kurdunuz?*
— Başladık çalışmaya, zor bir konu. İşin içine derinliğine girince anladım ki, bize teknik yardım veren şirket de o işin bazı teknik sırlarını tam bilmiyor! Ama ben işe başlamadan önce iki idare meclisi üyesi Kaya Turgut ve Nejat Berk, Alman firmasıyla mukaveleyi imzalamış, yine de Almanya'ya bir ekip yollayıp sitrik asidin yapımındaki sırları da çözdük. Sır kelimesini özellikle kullanıyorum, kamuya açık bir bilgi değildir bu. Sitrik asit üretimi çok su gerektirir, aradığımız özellikleri taşıyan bir araziyi Sapanca Gölü yakınında zar zor bulduk ve işe koyulduk. İnşaat büyük bir hızla devam ederken bir taraftan da ekipmanın temini için çalışıyoruz. Bu arada Alman firması bize sadece bilgi değil, ekipmanın bir bölümünü de temin ediyor. Makineler geldi, artık paralarını ödeyeceğiz, bana komisyonumun ne kadar olduğunu sordular.

"Ne komisyonu, ben de dahil burada kimse komisyon almaz!" dedim. Çok şaşırdılar. Sonra anladım ki, idare meclisindeki bir üye, yapılan teknik anlaşmanın bedeli üzerinden komisyon alıyormuş. Bunu öğrenince, ödemeyi durdurdum tabii. O kişiyle neredeyse kanlı bıçaklı olacaktık. Fabrikada görev yapacak elemanları Faik'ten istedim, ayrıca gerekli tavaları, vinçleri, teknik aletleri de Selnikel'in yapmasını istedim. Faik'in verdiği, ekipte lakabı "Sarsak" olan Ömer diye biri vardı, sarsak dendiğine bakmayın bir mekanik dehasıydı. Bu arada Almanların da bir ekibi var bizim fabrikada, başlarında da bir mühendis, Herr Viperman. Zehir gibi bir herifti. Kendi adamlarına bağırıp çağırıyor, Ömer'i de sert bir tonla paylıyordu. Sonra baktı ki Ömer verilen işi şırak diye yapıyor, Ömer, "Herr Ömer" oldu. Sarsak Ömer'den neden bahsettiğime geliyorum şimdi: Sitrik asit üretimi için melas gerekli ve melası da sadece Şeker Şirketi'nden (Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ) alabiliyorsunuz. Bir gün Sanayi Bakanlığı'nda çalışan bir adam geldi ve eğer oğlunu işe almazsak bize melas verdirmeyeceğini söyledi. Resmen tehdit ediyor! Adamın oğluyla daha önce iş görüşmesi yapmış ve beğenmemiştik. "Yahu senin oğluna baktım, odun gibi biri" dedim, "özel bir yüksekokuldan çıkmış, hiçbir şey bilmiyor. Bana diyor ki, ben bilmem, siz bana öğretirseniz yaparım!" Adam sonuna kadar direndi ve mecburen oğlunu işe aldık; kolay değil, melas olmazsa, sitrik asit de yok. Bu odun çocuğu da Ömer'in yanına verdik. Ömer bir şeyler öğretti ona; çocuk mühendis, Ömer ise usta!

— *Personelin tamamını tehditle almadınız herhalde!*

— Tabii ki hayır! İlan verip ODTÜ'lü çocuklar almak istedik. Başvuruları değerlendirdik, müthiş parlak bir çocuk geldi. Bu çocuk, başvuruyu yapmadan önce okulda tuttuğu notlarını yeniden okumuş, sonra da başvurusunu yapmış. Bizden davet aldıktan sonra, İzmir'den kalkmış, Ankara'ya, ODTÜ'ye gitmiş, kütüphanede bütün yeni yayınları okumuş, bizim fabrikayı ziyaret edip, incelemede bulunmuş. Görüşmeye

geldiğinde müthiş dolu olduğu her halinden belliydi. Bize, "Teknolojiniz eski ve kullanışsız" dedi. Şaşırdık. Sonra bize ayrıntılı olarak, yeni teknolojileri anlatmaya başladı. Bir de *handbook* yazmış. Hemen aldık onu ve yıllarca da kullandık. Sonra geliştirdik ve Sicilya'da kurulacak bir sitrik asit fabrikası için *knowhow* olarak sattık. Hemen işe almak istedik çocuğu, İzmir'deki nişanlısıyla konuşup geleceğini söyledi. Giderse geri gelmeyeceğini biliyordum. Tabii ki nişanlısı izin vermedi. O çocuğu kaçırdık ama ODTÜ'ten Necmettin diye bir asistan aldık işe ve teknik müdür yaptık. O da sitrik asitte ihtisas yapmıştı. Şirkete çok faydası oldu

— Sonunda üretim aşamasına geldiniz yani.

— Benim açımdan uğraşılacak problemlerin listesi daha da uzadı, fabrikanın bitmesiyle. Herkes benim üstüme geldi. Banka, "Efendim idare meclisini yeniden seçelim, artık iş bitti, Kemal Bey'e gerek yok" diyormuş. Kendi adamlarını koyacaklar, daha önce birkaç adam koymak istemişlerdi, ben de bunları geri püskürtmüştüm. Gittim bankada bu işten sorumlu adama dedim ki, "Bana bak, siz beni buradan atarsınız, çünkü hissedarsınız. Banka istiyor diye diğer hissedarlar da size uyarlar, ama bir yerde ben sizin canınıza mutlaka okurum!" Ben böyle sert konuşunca eveledi geveledi sorumlu tabii. Aslında hiç de yapamam böyle şeyleri.

— Ben şu sitrik asit üretimini merak ediyorum, nasıl oldu sonuçlar?

— Türkiye sitrik asit ithal ediyor ve benim orada fabrikam duruyor. Bir sene birazcık aklı başında bir döviz kuru vardı, muazzam üretim oldu ve yüzde 90'ını da sattık. Sonra bitti. O sırada devlet döviz kurunu düşürdü, ürettiğimizi bir türlü dışarıya satamıyoruz. O zaman dedim ki, bittik! Kur politikası yanlış. FÜRSAN'da konsept doğruydu. Son derece zor bir teknolojik bilgiyi başarıyla uygulamaya koyduk. Eleman yetiştirdik, hem Sicilya'ya, hem de bir Asya memleketine sitrik asit fabrikası yaptık, *knowhow* verdik. Ama Türkiye'de

işletemedik. Türkiye şimdi sitrik asit ithal ediyor. Sinirleniyorum, elimde olsa vallahi billahi bu işleri yapan adamları sabaha kadar tokatlarım. Şuna bakın, sekiz senedir döviz kuru yüzde 20, belki daha fazla enflasyon ortamında olduğu gibi kalıyor, bütün ihracat çökmüş, bütün hammaddeyi dışarıdan getirir hale gelmişiz, muazzam bir risk, doları bir kuruş oynattıklarında fedakarlık ettiklerini zannediyorlar.

Kemal Derviş'in yaptığı iki büyük hata vardır. Biliyorsunuz 2001'de geldi, bakanlık payesi verildi. Hatalarından birincisi, ele geçen kaynakları bankalara plase etti; ikincisi de, Turgut'un (Özal) sıfırladığı mali disiplini restore etmedi. Mali disiplinsiz bir devlet istikrara kavuşmaz. Asaf'ların (Savaş Akat) etkisinde buna yanaşmadı. İşin üzerinde dolaştı, 2001'de IMF Birinci Başkan Yardımcısı Stanley Fischer'ın isteğiyle ilk üç ay Türkiye'de bir istikrar programı uyguladı ama sürdüremedi. Dış yardımlar geldi. Malum kadrolar başladı o zaman, "Türkiye'nin sorunu yoktur, bir bankalar sorunu vardır, dış yardımları oraya kaydırırsak, mesele kapanır" diye. O sırada Türkiye'de isyan başladı, "Türk parasının değerini düşürmek hatadır, Türk parasının değerini koruyacağız" diye, sokaktaki adamlar tahrik edildi. Hükümet de bu tahrike kapıldı. Başbakan Ecevit Amerika'ya giderken, "Bakın döviz düşüyor, döviz düşerse Türk lirası kıymet kazanır, tünelin ucunda ışık görünür!" dedi. Cehalet değil de nedir bu? Türkiye o büyük oyunun oyuncağı oldu, buraya para getiren yabancılar, döviz bulup getiren Türkler, döviz rezervlerini piyasaya süren hilebazlar Türkiye'yi soydu, muazzam paralar kazandı. Bu bir suçtur. Bir gün tahkikat açılacağını umuyorum bu olanlar nedeniyle. Derviş de bunlara kandı. Dışardan gelen para bankalara verildi. Halbuki o parayla, FÜRSAN gibi kapanmış ama biraz yardımla çalışabilecek şirketler rehabilite edilmeliydi. FÜRSAN'a 5 milyon dolar yatırılsaydı ve döviz kurunda biraz yardımcı olunsaydı, FÜRSAN bugün senede 10-15 milyon dolarlık ihracat yapan bir şirket olmaya devam ederdi. Dövizi o kadar düşürdüler ki, sonunda fabrika kapandı, hâlâ öyle duruyor. Görenler, "Sizin resminiz

duruyor orada" diyor. Ayfer o fotoğraftaki halimi mafya babalarına benzetiyor ve sevmiyor, ben de sevmiyorum!

İyiliksever zengin adam rolü

— İş çevrelerinin konuya yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz?

— Her dış açık, milli gelirde bir kayıp demektir. Dışarıdan gelen dövize verilen faiz milli gelir için bir kayıptır. Bu, milli gelirin dağılımında adaletsizliği büyütür. Globalleşme Türkiye'de öyle bir kapitalist zümre yarattı ki, belki dünyada bir numara. Milli gelirden en yüksek payı alan en küçük zümre bizde. Eskisine bakın, şimdikine bakın. Turgut Özal diyordu ki, "Ben zenginı severim!" Benim zavallı işçim muazzam bir işsizlik hamlesi içinde ne olduğunun farkında değil. Sendikacılarım cehalet içinde. Belki bir ikisinin aklı eren iktisatçı müşavirleri var ama onları da dinlemiyorlar galiba. Hiçbir sendikacı benimle konuşmuyor, bir zamanlar Halil (Tunç) vardı, benimle konuşurdu. Konuşsalar size söylediklerimi söyleyeceğim, okuyacağım, anlatacağım. Onlar da işlerini, gerekli muhalefeti yapmadığı için, Türkiye'de milli gelir mütemadiyen küçük bir zümre lehine yeniden dağılıyor. Bu küçük zümre Türkiye'nin bütün televizyonlarını, gazetelerini, matbaalarını, ele geçiriyor ve Türkiye'de bu batıl sistemin değişmemesi için mücadele veriyor. TÜSİAD bu zümrenin idaresinde. Siz bugün döviz kurunu bir lira yükseltiyorsunuz, hemen itiraz geliyor. Devalüasyonla ilgili haberleri, "Bak, sana oyun oynanıyor" gibi veriyorlar. Fırsat bulunca, 2001'de yaptıkları gibi büyük oyunlar oynuyorlar: Döviz kurunu evvela yükseltip ellerindeki dövizleri o kurdan bozup, sonra hızla düşürüp muazzam servetler yığıyorlar. Ve sonra benim hiç hazzetmediğim bir poza, iyiliksever zengin adam pozuna da giriyorlar. Ben memleketin kaderinde söz sahibi olan zengin adamın, memleketin lehinde konuşmasını isterim. Bir tanesi konuşmuyor, ara sıra Vehbi Bey konuşurdu, çünkü o Kurtuluş Savaşı'nı görmüş biriydi. Ama o da rahmetli oldu. Kimse katiyen ko-

nuşmuyor. Hele bir reform yapmaya, döviz kurunu, ekonomiyi dengeye getirmeye, dışa borçlanmamaya başlayın, bakın ne kıyamet kopacak? Dıştan gelen borç, bunların her biri için kutsal para. Türkiye soyuluyormuş, onun umurunda mı? Arjantin gibi olacak, batana kadar gidecek bu iş. Arjantinliler biraz erken uyanıp batana kadar gitmeden fabrikalarının damına çıktılar ve başladılar fabrikalarını kendileri işletmeye. Fark ettiler globalleşme oyununu. Ama yapılan tahribatı kolay geri alamazsın. Eskiden bütün sanayinin ihracatının yüzde 80'i yerli maldan oluşurdu. Şimdi, ise ihracatın yüzde 90'dan fazla payı, ithal malı. İhracatçının ortalama kârı yüzde 3'ü geçmiyor. En küçük bir krizde aşağı gidecek bir sanayin var. Tarım öldü, hayvancılık öldü. Doğu Anadolu isyanının bir temel sebebi de bu. Adam hayvanından faydalanamıyor, tarım yapamıyor. Eski politikalara devam edilirse, Türkiye'de artık hiçbir şey ihraç edilemez, bırakın ihracatı, bu kurla buğday yetiştirmek bile pahalı gelir. Yahu bir memleket evvela ekonomik dengesini düşünür. Ona göre ekonomik politikasını düzenler, dünyanın döviz rezervlerinden de payını alır ve başı dik yürür. Ben nasıl Almanya'nın elçisine gayet başım dik, "İstemiyorum ekselans dövizinizi" diyebilmiştim

— *Neden iş hayatından çekildiniz?*

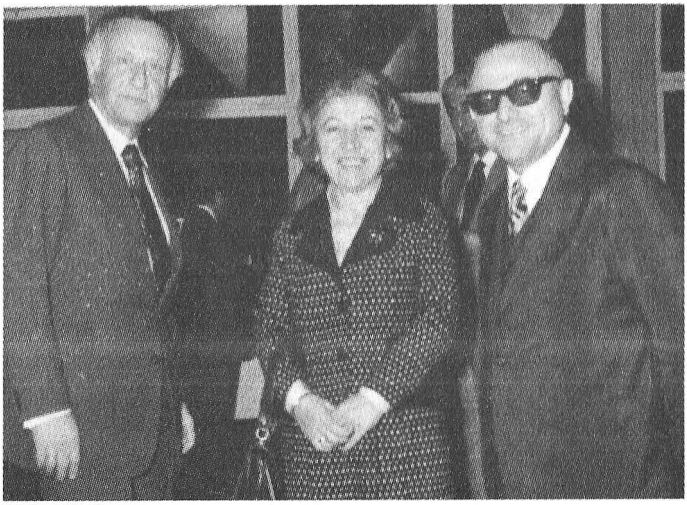
— Rektörlükten ayrıldıktan sonra iş hayatında geçirdiğim süre 27 yılı buldu. İş hayatında Kamil, Faik, Fevzi gibi çok değerli dostlar kazandım, pek çok da tecrübem oldu. ODTÜ gibi iş hayatında da memleketime hizmet ettiğimi tereddütsüz söyleyebiliyorum. Ama ben 1943'te Mülkiye'den mezun oldum, 57 yıl çalışma hayatını sürdürdükten sonra 1990 başlarında artık fiziken çok yorulmuştum. Evime çekilmeye, sevdiğim kitapları okumaya, onlara dönmeye karar verdim. Şimdi boş vakitlerimi iyi değerlendiriyorum. Derdim, çocuklarımı az görebilmek; iş hayatındalar ve çok çalışıyorlar. Ben ancak zorbalıkla onların yanaklarını öpebiliyorum ve kendi kendime, "Demek bu kahredici şekilde çalışmak, verasetle geçiyormuş. Yanlış DNA'larım varmış" diyorum.

Eleştiriye ağır ceza

— Banka ve Ekonomik Yorumlar *dergisini uzun yıllar çıkardınız. Yayıncılık yapmaya nasıl karar verdiniz?*

1995 yılına kadarki iş hayatı içinde ekonomi politika

— Dergi benden evvel 1962 ya da 63 yıllarında, bazı üniversite mensubu hocalar ile bazı Ziraat Bankası müfettişleri tarafından *Banka Dergisi* diye çıkarılmış. Ben 1969'da ODTÜ'den ayrılmıştım biliyorsunuz, o sırada Türkiye'de bir başka hareket vardı. Ford Vakfı'nın teşvikiyle Türkiye'de, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti diye bir hareket kurulmuştu. Varlıklı işadamlarıyla birlikte Ford da oraya epey bir mali kaynak vermişti. Nejat (Eczacıbaşı) da organizasyonun başındaydı. Biliyorsunuz, ben ODTÜ'ye başladığımdan itibaren uzunca bir süre Nejat da ODTÜ Müte-

Nejat Eczacıbaşı (solda) ve Kemal Kurdaş ODTÜ'de başlayan ilişkilerini Türkiye'de, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti'nde devam ettiriyorlar.

velli Heyeti'nde görev almıştı. Beni konferans heyetinin düzenlediği seminerlere hep davet ederdi. Yazdığım ilk kitap, o dönemdeki makalelerimi de ihtiva eder. İki yayın organı tanıdım yani. Bu arada *Milliyet* gazetesinde de rahmetli Abdi Bey, benimle çok sık konuşurdu ve yeni ekonomik politikalar hakkında bilgi alırdı benden. Onun da sizin gibi kavrayışı çok iyiydi! Bir de Mustafa Ekmekçi bilgi almak ve değerlendirme yapmak için çok sık arardı beni. Yani, ODTÜ dönemimde yazılı basınla üç koldan ilişkim oluyordu. ODTÜ'den ayrıldıktan sonra Efes'in teklifini kabul edip İstanbul'a geldim.

— Dergi ile İstanbul'a geldikten sonra yakın ilişki kurdunuz, değil mi?

— Evet. Beni seminerlerine davet ediyorlardı, sonra derginin idare meclisine aldılar. Böylece dergiye gidip gelmeye başladım. Dergide görevli olan bir arkadaş vardı, sonra gidip Amerika'da profesör oldu. Benim 1953-54'te yayımlanan makalelerimi okumuş, ilk kitabımı yayımlamam için teşvik etmiştir beni. Sonra aradaki konuşmalarımdan, tavizsiz olmamdan, hep pür iktisat konuşmamdan nafiz (dinlenir) adam oldum. Sonra derginin sahipliğini şeklen bana verdiler; herkesin küçük bir hissesi vardı orada. Zannediyorum 16 ya da 17 sene o dergiyi yönettim. Çok nafiz olduk, pek çok politikacı bilgi sahibi olmak istediği konularda bize gelirdi, ya konferans heyetinde bir seminer düzenlerdik, ya da tartışıp, dergide yayımlardık. O dergi çok zor tutundu Türkiye'de, çünkü Türkiye'de ciddi iktisadı merak eden pek kimse yok. Ama sonuçta 4-5 bin abonesi olan küçük bir dergicik olduk. 80'lerde Turgut Özal çıktı sahneye, önce anlayamadık onu, ben de anlayamadım. 1983'te Turgut'un önüne maliye denk bir bütçe koymuş, onu atmış, giderlerini yüzde 100 artırmış. Bile bile ekonomide enflasyonu teşvik ediyor.

— 1983'ten önce 24 Ocak kararları döneminde Turgut Özal'ın iddialı bir çıkışı var, nasıl değerlendirdiniz?

1974 Nisan ayında İstanbul Tarabya'da düzenlenen Petrol Semineri'nde Kemal Kurdaş bir konuşma yapıyor.

— Süleyman Bey'in dönemidir o. Süleyman Bey, istikrar programlarından anlayan ve bunu da yapabilecek biridir, daha önce birkaç kez istikrar programı yapmıştır çünkü. 24 Ocak kararlarını yapacaktı, başına geçirecek adamı bulamadı. Ben Küçük Adnan'ı (Adnan Başer Kafaoğlu) koymasını önerdim. Süleyman Bey de Turgut Özal'ı tanıyor, daha doğrusu Turgut Özal ona çok yakın olmak için elinden ne gelirse yapıyordu. Ben, Turgut Özal konusunda Süleyman Bey'e yanlış yaptığını söyledim. İşin tuhafı, Turgut'un Ankara'ya müsteşar olarak gideceği gün, biz de Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti olarak bir seminer düzenlemiş ve onu da davet etmiştik. Semineri ben yönetiyorum, hemen sol yanımda genç bir doçent olan Asaf Savaş Akat oturuyor, sağ tarafımda da Turgut Özal. İşsizliği tartışıyoruz. Asaf'ı ilk kez orada tanıdım. Kullandığı cümleler, izah tarzı biraz değişik ama benimle aynı şeyleri söylüyor ve çok cömert bir biçimde beni methediyor. Turgut ise Türkiye'de işsizlik olmadığını, ailelerin işsizlerine baktığını söylüyor. Seminerden çıkıp hemen Ankara'ya hareket edecek. Neyse, yine 1984'e

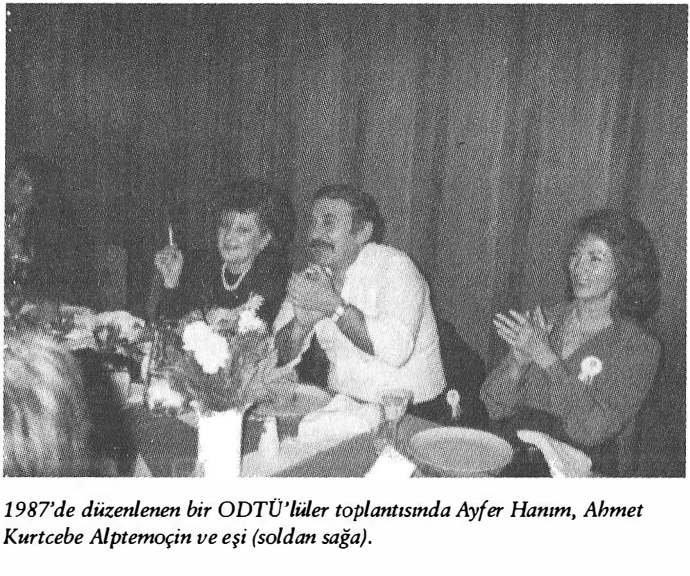
dönmek istiyorum. O sırada bizim bir müdürümüz vardı Tuncay Bey diye, birlikte çalışmaktan pek de mutlu değildik. Tuncay geldi bir gün, ayrılıyormuş bizden, çünkü İstanbul'da bir menkul değerler borsası kuruluyormuş. Garipsedim bunu, "Türkiye'de hangi şirket piyasadan para toplayarak kuruluyor, orası ancak kumarhane olur!" dedim. Neden kurduklarını bir süre anlamadım, tabii sonra anladım. Dışarıdan gelecek sıcak para için alternatif yollar açıyorlarmış meğerse. Yabancılar da oraya, "Boğaziçi'ndeki kumarhane" adını taktılar. 80'li yıllarda Turgut'un getirdiği politikaları Türkiye'de ilk fark edenlerden biriyim. İktisadın bazı temel kurallarını iyi bildiğimden, mesela Türkiye'de kambiyo kuru politikaları konusunda en etkili kitapları ben yazmışımdır. Bizim hocalarımız bir türlü bunu kavrayamamıştır; gerçi Avrupa da sonradan kavramıştır bunu. Ben, bizim dergide ekonomik politikayı inceliyorum, yazıyorum. Satışı düşük olmasına rağmen, etkili bir yayındı, basın da sürekli bizden alıntı yapıyordu çünkü. Şimdi olsaydı çok yararlı olurdu. 1987'de Turgut'un o şişko bakanı, "Bundan sonra döviz, piyasa tarafından belirlenecek. Dışarıdan gelen paralar da kuru belirleyecek" dedi. Şaşırdım, vadesiz döviz ekonomiyi altüst eder, bu adam bunu neden söylüyor şimdi, diye düşündüm. Bu açıklamadan sonra bakan İsviçre'ye gitti, beş gün kaldı ve 500 milyon dolarla döndü. Belli ki, çok uzun süre önceden kararlaştırılmış bir paraydı bu. O noktada iyice şüphelendim ve sonra da anlamaya başladım: Azgelişmişler için bir kapan kurulmuş, Bretton Woods iyice terk ediliyor, bu da *free economy* (serbest ekonomi) diye yutturuluyor insanlara!

— *Dergide de bunları yazdınız sanıyorum.*

— Hem yazdım, hem de seminerlerde anlattım, ikinci kitabımda *(Ekonomik Politikalar Üzerine İncelemeler, Yorumlar)* bunu yazmışımdır. Kitabın son 150 sayfasında Asaf Savaş Akat, Güngör Uras, Erdoğan Alkin gibi pek çok iktisatçı ile tartışmalarım vardır orada. O dönemde, "holding iktisatçıla-

rı" deniyordu onlara. Onları ikaz ederdim, bu işin sonu faciadır diye. Nitekim o kitabın son cümlesi de, "Bu politikalar devam ederse, Türkiye batar, zararı küçük kalmaz bu politikanın" diye biter. Dinlerlerdi beni. Onların içinde o günkü fikrini koruyan Seyfettin'dir (Gürsel); içlerinde piyasa iktisadını en iyi anlayan da oydu. Zaten benimle tartışmalarda da en iyi katkıyı o yapardı. Erdoğan'ın da bilgisi iyidir ama açık açık söylemezdi fikrini. Sonrasında, Turgut'un ekonomi politikası hakkında dergide çok ağır bir iki makale yazdım. Maksadım, mahkemelik olmaktı. Adamları yazdıklarımı ona göstermişler, hiç sesini çıkarmamış, "Belalı adamdır" demiş sadece. Ama bu olaydan 15 gün sonra bir anda bizim abonelerimiz kesildi, bir kara delik tarafından emildi adeta. 15 günde 5 bin abonemiz 40'a indi. Abonesiz de derginin yaşaması mümkün değildi.

— *Aboneleriniz resmi kurumlar mıydı?*
— Evet. Mesela Ziraat Bankası'ndan 1100 aboneliğimiz vardı, beş aboneye düştü 15 günde. Bütün bankalar aboneliklerini iptal etti. Elden satış en fazla 500 taneydi. Bir süre ben biraz para koydum ama olmadı. Bu Washington komplosu hakkında birkaç yazı daha yazdıktan sonra, dergiyi bırakmayı teklif ettim arkadaşlara. Bugün o dergiyi çıkarıyor olmayı çok isterdim. Şimdi sadece siz dinliyorsunuz beni, fakat bu söylediklerimi hiçbir gazete yazmaz. Hata ettiğimi anlıyorum şimdi. Neticede dergiyi devrettik. Fakat ondan sonra, tesadüf bu ya, zannediyorum zamanın maliye bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, bütçenin geçmesi vesilesiyle, Ankara Palas'ta bir yemek verdi. Eski maliye bakanlarını da davet etmişlerdi. Toplantıya başvekil de gelecekmiş. Benim hiç aklıma gelmedi başvekilin Turgut olduğu ve katılacağım sözü verdim. Yemeğe gittim, beni öyle bir yere koymuşlar ki, Turgut'un hemen arkasına düşüyorum. Çok eskiden maliye bakanlığı yapmış biriyle aynı masadaydık. Biz sohbet ederken birden bir gürültü, bir patırtı başladı, aman aman! Döndüm, Turgut ve Semra Hanım salona giriyorlar. "Neyse ar-

1987'de düzenlenen bir ODTÜ'lüler toplantısında Ayfer Hanım, Ahmet Kurtcebe Alptemoçin ve eşi (soldan sağa).

kaları bana dönük!" diye biraz rahatladım. Fakat Semra cindir, etrafına bakınıyor kim var, kim yok diye. "Aa Turgut, Kemal Ağabey burada" dedi. Artık kaçacak yer kalmamıştı. Bütün milletin önünde kalkıp bana sarıldılar, Turgut bir de öptü beni. "Yarabbi" dedim, "şimdi bütün buradakiler diyecekler ki, Turgut, Kemal Bey'i de satın almış, bak yanaklarından öpüyor." Yine sorunuzdan yola çıkıp konuyu dağıttım değil mi? Sonuç olarak *Banka ve Ekonomik Yorumlar* dergisini ben kurmadım, sonradan katıldım. Ama Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti'nin kurucuları arasındayımdır. Türkiye Eğitim Vakfı'nın da kurucuları arasındayım. Ama oraya hiç gitmedim, korktum!

— *Neden?*

— Çünkü hep ölüm konuşuyorlardı! "Adam zaten ölmüş, neden siyah çelenk koyuyorsunuz?" derdim. Onların yeri Fındıklı'daydı, oradan geçerken Hulki (Alisbah) beni gördü sanıyorum, "Kemal Bey kaç senedir gelmiyorsunuz, gelin ar-

tık!" dedi. Beni aldı, toplantıya çıktık birlikte. Nikahlara da o siyah çelenklerin gönderilmesini tartışıyorlardı. Fena sinirlendim, "Bırakın insanlar biraz çiçek içinde olsunlar, vakfa para gelecek diye herkes siyah içinde mi olacak? Ben bir daha gelmem" dedim. Sayılarını hatırlayamadığım kadar çok vakfın kurucusuyumdur. Mesela Buldan'dan her sene tebrik kartları gelir. Bir ara bir vakıf kurup orada bir şeyler yapmışız ama hatırlamıyorum. Yolum düşse bir gün uğrayacağım oraya da. Şimdi konuşurken fark ediyorum, iş hayatında da hiçbir sene boş durmamışım.

YEDİNCİ BÖLÜM

Washington Konsensüsü ya da Vahşi Kapitalizm

Washington komplosunun net sonucu, dünya memleketleri arasındaki servet dağılımı eşitsizliğini çok daha belirginleştirmesi, azgelişmişlerin gelir dağılımındaki eşitsizliğin de şiddetlenmesi olacaktır. Verdiğim bu izahat, dünya ekonomisindeki bu negatif kurgu, çok daha karanlık bir geleceğin işaretlerini veriyor. Artık azgelişmişleri tamamen bir çöküntüye götürmek ve onları soymak için Wall Street'in düzenlediği bu soygun modeli –ismi de güzel, globalleşme– kuruldu. Kapitalizmin huyu bu...

2004 Şubat'ta İstanbul'da yapılan Avrupa Birliği ile ilgili bir sempozyumda İspanyol anayasa hukukçusu ve eski yargıç Prof. L. Lopez Guerra ve Kemal Kurdaş.

Kriz hataları düzeltmek için fırsat olabilir

— Yaşanan son ekonomik krizden, siyasetçi-bürokrat-finans kesimi üçgeni dışında IMF'yi de ciddi bir biçimde sorumlu tutuyorsunuz.

— Evet, hem de iki kere evet! Türkiye'nin bugünkü durumunda IMF ile yaptığımız *stand-by* anlaşmalarının büyük etkisi vardır. Onlar bizi bir çıkmaza getirdiler: Muazzam bir dış borç ve çökmüş reel kesim. İşin tuhaf yanı, Türkiye'de bunları savunan bir sınıf var, bir de hükümet var. Politikalar çökerken hep yalan söylendi halka, hep dünyanın en kalkınan ekonomisi olduğumuz lafları edildi. Türk halkına bu iyice anlatılmalı ki, bir gazete "IMF ile anlaşamazsak batarız!" diye yazdığında, "Hadi be, canın çıksın!" diyebilecek kadar işin aslını bilsin. Türkiye alınabilecek tedbirleri bilmeli. Şimdi bir fırsat çıkmıştır önümüze, Amerika'da çıkan krizin etkisiyle yabancılar Türkiye'den sermayelerini kaçırdıklarından döviz kuru 1700 liraya kadar çıkmış. Türkiye yine büyük bir gafletle, sanki yabancılara dövizi ucuz satmaya mecburmuş gibi, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini kullanarak, kuru aşağıya çekiyor; gaflet! Neden düşürüyorsun kuru, bırak adam dövizi senden 2000 liraya alsın. Yaşanan kriz eskiden yapılan hataları düzeltmek için bir fırsattır; halka IMF'nin yanlış politikalarını da anlattıktan sonra kuru, 2000'den 2500 liraya daha kolay çıkarırsınız üstelik. Bu bizim için bir nimet. Devlet dövizini şimdi bu maksatla kullanırsa, kritik anlarda operasyon yapmak için elinde hiç döviz rezervi kalmaz. Böyle ekonomik politika olur mu?

— Teknik kadroların sorumluluğu nereden geliyor?

— Merkez Bankası, DPT ve Devlet İstatistik Enstitüsü hep hükümete yanlış enjeksiyonlar yaptılar; rakamları yanlış, tefsirleri yanlış, davranışları yanlış. İsterseniz uydurma rakamlarla, milli gelirinizi on kat artırabilirsiniz, bu rakamları verecek gafil bürokratlar var Türkiye'de. Merkez Bankası'nın verdiği rakamları tekmelemek isterim. DPT, yüzde 5 yatırım ile yüzde 15 kalkınma tahmini yapıyor. Nasıl kalkınırsın? Vaktiyle yüzde 20 yatırım yapardınız, *input-output ratio*'da (girdi-çıktı oranları), *output* (çıktı) 5 olurdu, yani dörde bir. Yatırımın yüzde 5'e düşmüş, yabancı yatırımlar yüzde 2 bile değil, yüzde 7'lik bir yatırımla, yüzde 15 nasıl kalkınırsın? Kalkınamazsın, kalkınmıyorsun da zaten, kendini kandırıyorsun sadece. Daha doğrusu bir süre kendini ve halkı kandırabilirsin ama bir nokta geliyor ki, artık halk buna kanmıyor. Bu yapılan bir merkez bankasının davranışı olabilir mi? Bırak efendi, adam senden 1800 liradan döviz almaya razıysa, sen elindeki dövizi niye ucuza satıyorsun? Hem kâr et, hem içerde Türk Lirası'nı topla, konsolidasyon yap. Hangi akılla bunu yapıyorlar? Sen adamı zorlamadın ki 1800'e; kendileri buraya spekülasyon yapıp büyük paralar kazanmaya gelmişler, baktılar, korktular, kaçıyorlar! 1800'e alıyorlarsa alsınlar, 1900'e alırlarla alsınlar, bırak! Keşke 2400'e çıksa döviz kuru, eğer bu noktaya kadar çıkarsa döviz, Türkiye önümüzdeki yıl hiç dış açık vermez. Bakınız size dramatik bir örnek vereyim: Eylül-Ekim 2008'den sonra Kasım 2008'de dolar 1600 TL düzeyinde seyretmiş, ithalat bu senenin kasım ayında geçen senenin kasım ayına nazaran 8 milyar dolar azalmış. Dış ödemeler dengesindeki açığı kapatmanın tek yolu, tek ilaç, döviz kurudur. "Efendim, biz tedbir alıyoruz!" diyorlar, ne tedbiri, bundan başka tedbir yok! Kuru mutlaka dengeye getireceksiniz. Fiyatını oluşturmadan malı düzenleyemezsin. Dünyada var mı, döviz kurunu ayarlamadan cari işlemler açığını kapatabilen bir ülke? Yok! İşsizliği giderecek tedbirler alacaklarmış; alamazsın efendi! Bu sistem içinde işsizliğin artmak zorunda. Çünkü bu kurla ihracat yapamaz, ithalatı da tutamazsın, bütün pazarını yabancı işgal eder, sanayin batar, nakliyeciler bile batar.

— Türkiye'de yaşanan krizin Amerika'da yaşanan finansal krizle bir ilgisi yok mu yani?

— Tam bir teşhis değil; hem evet, hem hayır! Biraz açıklayayım, "Bu kriz bize dışarıdan geldi" diyorlar, o noktaya konsantre oluyorlar ki, kendi kusurları olmadığını, dışarıdan bir bela geldiğini halka söyleyebilsinler. Hayır, geçen sene, ondan önce Türkiye'de Amerika'dan kaynaklanan kriz var mıydı? Gene binlerce işyeri kapandı. Bu politika, ta Turgut Özal'dan, 1978'den beri uygulanan yanlış politikaların bir sonucudur. Dışarıda kriz var diye mi battık biz bu sene? Hayır, ondan evvel zaten batıyorduk. Benim tekstil sanayim bu sene mi gitti Mısır'a, hayır, zavallılar geçen sene gitti. Sönmez Flament, Amerika'da kriz var diye mi battı? Hayır, ihracat yapamadığı için battı. Kendini aldatmanın bir sonu yok. Türkiye batma noktasına çok yaklaşmıştır. Arjantin'de halk bunu anladı bir gün ve kıyamet koptu. Bu gafletten vazgeçin; 2001'de yapmışlar bir oyun, Türkiye, yabancının spekülatörüne yedi yıldır kul oluyor. (George) Soros diye bir adam var, Türkiye'ye para getirmiş o dönem ve üç ayda yüzde 55 reel kâr etmiş, "Türkiye pazarı harika işliyor!" diye beyanat vermiş. Ben de küfrediyorum, o herife göre harika işliyor olabilir, bana göreyse felaket. Bana göre, ona alet olan Türk bankaları, Türk iş âlemi aynı sorumluluğu taşıyor. Türkiye'ye dışarıdan para getirdiler, 2001 Ekim ayı sonunda o kredileri Türk Lirası'na çevirdiler, üç gün sonra da hükümeti razı ettiler, döviz düşmeye başladı, tekrar döviz alıp yurtdışına götürdüler. En akıllı yabancı yüzde 55 kalkınmış ve Türkiye ile iftihar ettiler! Ben yabancıya üç ay için yüzde 55 rant verecek kadar zengin miyim? Bunu Harun Reşit bile veremez.

— Ne yapabilir Türkiye bu durumdan kurtulmak için.

— Sonunda beklediğim soruyu sorduğunuz için teşekkür ederim! Bir kere *Washington Konsensüsü*'nün –ki ben buna Washington komplosu diyorum– getirdiği sistemle Türkiye 80'lerden beri boğuşuyor. Kanaatimce Turgut Özal'ın yaptıkları da o komplo doğrultusundadır. Tabii devlet çok yıpran-

mış vaziyette. Ne yapılabilir diye sorduğunuz zaman, benim aklıma hemen yıkılmış bir ekonomi geliyor. Eğer bu komplo bir sene önce kurulmuş olsaydı ve biz de bu komplonun birinci yılında olsaydık, alınacak tedbir basitti: Bretton Woods'un sistemini aynen uygulamak, döviz kurunu devalüe etmek, para politikasını sıkılaştırmak, IMF'den alınan kredilerle de geçici sıkıntıları gidermek. Zaten bir sene sonra Türkiye'nin ihracatı artar, ithalatı düşer, IMF'nin kredilerini kullanma ihtiyacı da kalmazdı. Ama öyle değil, son 20 yıldır Türkiye batıl, öldürücü, zehirleyici bir komplonun oyuncağı oluyor.

— *Washington konsensüsü konusunu biraz açalım mı?*
— Aslında Washington komplosu, banker komplosu, yani Wall Street'in komplosudur; kafa odur. Amerikan Hazinesi, Wall Street'in etkisi altında. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Organizasyonu da Amerikan Hazinesi'nin. 1980'lerin sonunda G-8 ülkelerinin dışında tüm dünyadan gizlice, Wall Street, Amerikan Hazinesi, Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü temsilcilerinin katılımıyla yapılan bir toplantıdan sonra Amerika dünyaya, enflasyondan korkulmamasını söylemeye başladı. Sonradan sıkı sıkıya teorisi de oluşturulan bu komplonun kriterleri şöyle belirlenmişti: Mali disiplin, özel mülkiyetin korunması, kamu harcamalarının azaltılması, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi, vergi reformu, ticaretin serbestleştirilmesi, finansal reform, uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve döviz kurunun dışarıdan gelecek vadesiz ya da kısa vadeli döviz akımının, yani sıcak paranın katılımıyla belirlenmesi. Bu madde döviz kurunun sürekli olarak fazla değerlenmiş düzeyde tutulması anlamına geliyor.

— *Özellikle Latin Amerika ülkeleri için geliştirilen bir modeldi bu değil mi?*
— Başlangıçta belki evet, ama sonradan Asya da dahil, dünyanın tamamında uygulandı bu politika. Dünya Bankası ve

IMF'nin dayatması ile söz konusu uygulamanın yaygınlaşması da kaçınılmaz oldu tabii. Bu politika aslında sıcak para akımı ile yaratılan ve sürekli desteklenen fazla değerlenmiş döviz kuru politikasıdır; esas zehir de bu politikadır zaten. Dışa açık bir ekonomide, döviz kurunun sürekli olarak fazla değerlenmiş bir düzeyde, giderek aşırı fazla değerlenmiş bir düzeyde tutulmasının kaçınılmaz sonucu, o memleketin dış rekabet gücünün zayıflaması, ihracatın güç kaybetmesi, ithalatın patlaması, dış ödemeler dengesi hesaplarının cari işlemler bölümünün açık vermesi, o memleketin sürekli dışa borçlanması, dış rekabetin baskısı altında ekonominin reel ya da üretken kesimlerinin, tarımın, sanayinin ezilmesi, giderek gerilemesi ve inatçı bir işsizliğin ekonomiyi baskısı altına almasıdır. İleri bir aşamada bu tabloya ekonominin reel kesimlerinde ortaya çıkan bunalımlar, iflaslar, giderek ağırlığı artan dış borçların yıllık faiz ve anapara geri ödeme taksitlerini karşılamak için ekonominin üretim patrimuanının (varlığının), yani madenler, köprüler, otoyolların ucuz yollarla dışa satılması, ekonominin fakirleşmesi katılır. Nihai aşamada varılacak nokta, Washington komplosunun kucağında uyuyup kalan zavallı ve cahil ülkelerin sömürgeleşmesidir. Üzerinde durulacak bir nokta, Washington komplosu tedbirlerinin tamamının gelişmiş ülkelerin lehine, azgelişmişlerin aleyhine olmasıdır. Washington'da azgelişmiş ülkelere, ticaretinizi libere edin denmiş fakat ileri memleketler, ticaret politikalarında bugünkü durumundan ileriye doğru bir kuruşluk fedakarlık yapmamıştır. Azgelişmişin ticaret kotası yok ama gelişmişin var. Tarımı, sanayiyi devlet eliyle sübvanse etmeyin diyor Washington komplosu, ama hem Avrupa Birliği hem Amerika, gerektiğinde kendi tarım ve sanayisini devlet eliyle destekliyor.

Bretton Woods öldü, yaşasın globalizm!

— Bretton Woods sistemi ne zaman bozuldu?

— Öncelikle şunu söylemek isterim: Benim gittiğim IMF başka bir IMF idi, bu başka bir IMF. Utanıyorum bunlar-

dan. Wall Street'in IMF'si bu! Bretton Woods, Soğuk Harp olduğu müddetçe, 30 yıl devam etti ve bugün artık yok. O dönemde muazzam kalkınma hamleleri oldu. Bir süre azgelişmiş ülke kalkındı. Batı, yani kapitalist âlem, IMF'de yapacağı negatif her türlü hareketin komünist âlemden muazzam reaksiyon göreceğini ve dünya kamuoyunda oy kaybetmelerine neden olacağını biliyordu. Burada bir parantez açayım: Yıllar sonra Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Harp bittiğinde buna çok üzüldüm. Dünya üzerindeki iki devin birbiriyle kapışması sayesinde, küçük ülkeler bir süre de olsa rahat etmişti. Çok yıllar sonra Sovyetler Birliği dağıldığında ise üzüntüm daha da büyüdü çünkü kapitalizm vahşi yüzünü hemen gösterdi. Dünyada beş büyük varsa, hepsi konumunu bir diğerine göre belirleyecektir ama güçlü sayısı bire indiği zaman, kontrol de bitti demektir. Binaenaleyh, sonuçta da böyle oldu, sadece Amerika kaldı ve dünyanın durumu da ortada.

— *Tehdit kalkınca, yapı da bozuldu yani.*

— Bretton Woods modeli hümanist bir modeldi. Sovyetler mağlup olup, ortadan çekilince Batı, o modeli hemen attı çöp tenekesine, kendisi yeni bir model getirdi. İsmi güzel, fakat özellikle azgelişmişler için vahim sonuçlar doğuracak bir komplo: Globalizm. Globalleşme modelinin bütün prensiplerinin tamamı, Bretton Woods prensiplerinin tam tersidir. Burada bir küçük tablo yapmaya cesaret edelim. Bir: Globalleşmede dış kaynağa ihtiyacı olan devletlerin –ki bunlar genellikle azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdir– ihtiyaçlarını, kendilerinin dünya para ve finans piyasalarından borçlanarak sağlamaları esas alınmıştır. İki: Globalleşmede enflasyona karşı davranış hissedilir şekilde yumuşaktır. Onların istedikleri, sıcak paranın azgelişmiş ülkelere akımında enflasyonun yanıltıcı olmaması, sıcak paralara enflasyonun üzerinde artı bir reel faiz verilmesidir. Bunun toplamının da sıcak paranın gelişmiş ülkelerde sağlayabileceği gelirden belirgin biçimde üstün olmasıdır. Üç: Washington komplosu,

sıcak paranın, yüksek reel faizlerle, azgelişmiş ülkelere akımını ve o ülkelerin döviz kurlarının böylece sürekli fazla değerlenmiş düzeyde tutulmasını ve fazla değerlendirilmişliğin giderek daha da artırılmasını teşvik eden bir harekettir. Sermaye ve ticaret hareketlerinin serbestleştirilmesi, Washington komplosu hareketinin aldatma ve süs yanıdır. Bu hareket, gelişmiş ülkelere hem sıcak paradan kurtulmak, onun üzerinden kâr elde etmek, hem de dünya pazarında, gelişmekte olan ülkelerden kendilerine yönelik rekabeti zayıflatmak, giderek de ortadan kaldırmak imkanını vermektedir. Sonuç: Azgelişmişlerin sürekli cari işlemler açığı içinde kalmaları, dış borç yekûnlarının sürekli artışı, ekonominin reel kesimlerinin ve üretim kapasitesinin belirgin biçimde zayıflaması, kaybolması, ileri aşamalarda borçlu memleketlerin borçları için, ellerinde mevcut *asset*'leri, işletmeleri, hatta arsa ve toprakları satıp, borçlarını ödemeye çalışmaları olmaktadır. Washington komplosunun net sonucu, dünya memleketleri arasındaki servet dağılımı eşitsizliğini çok daha belirginleştirmesi, azgelişmişlerin gelir dağılımındaki eşitsizliğin de şiddetlenmesi olacaktır. Verdiğim bu izahat, dünya ekonomisindeki bu negatif kurgu, çok daha karanlık bir geleceğin işaretlerini veriyor. Artık azgelişmişleri tamamen bir çöküntüye götürmek ve onları soymak için Wall Street'in düzenlediği bu soygun modeli –ismi de güzel, globalleşme– kuruldu. Kapitalizmin huyu bu...

Amerika'nın batıl sokak politikası

— 12 Eylül 1980'den sonra Turgut Özal da enflasyondan korkulmaması gerektiğini söylüyordu.

— Evet, bizim Turgut Özal da Türkiye'ye geldiği zaman, "Enflasyon yüzde 100 de olur; parametrelerini kurarsanız düşer!" demişti. Bu laf aslında Washington'da söylenen laftır. Bankerlere kalırsa, ekonomi her zaman enflasyona kaymalıdır zaten. Mesela Amerika'da düşük gelir gruplarına, evsizlere ev sağlanması konuşulduğunda bütün finans sektö-

rü orada müthiş bir kazanç olduğunu gördü; *mortgage* sistemi. Milyarlarca dolarlık *mortgage* bonoları çıkarıldı, sistemin patlayacağı başından belliydi. 1929 ekonomik krizinde de şirket kurma *bubble*'ı patlamıştır. Türkiye'ye bakın, kredi kartı patlaması oldu. Türkiye'de bankacılık sisteminin sağlam olduğu söyleniyor, bence değil! O, kredi kartındaki açılma, sistemi batmanın kapısına getirmeye yeter. Benim Türkiye'ye sorduğum şudur: 1961'de ben maliye vekiliyken, banka kredilerinin artışında mevduata bir *marjinal reserve requirement* getirmiştik, o kanunu neden uygulamıyorlar? Bankalar istedikleri gibi genişliyorlar. Bir de biliyorlar ki, IMF ağabeyleri var, bütün bataklarını Türkiye'ye ödetirler. Ben neden ödeyeceğim o borçları? Ama bu, sistemin iflas ettiği noktalardan biridir işte. Amerika'da da, ev için bankalardan kredi alan ve sonra ödeyemeyen adamların borçlarını vergi mükelleflerine ödettiler. Aslında Bush'u yıkanlardan biri de bu oldu: 800 milyar dolarlık ilk yardım paketi. İş âleminde ben, 1 milyon dolar batırsam, tamamen piyasadan siliniyorum ama banka 400 milyon dolar batırıyor ve o kurtarılıyor. Hem de böyle, kredi kartı, ev kredisi vererek, bunların yıllarca faizini alarak batırıyor! Şu anda Amerika yakın tarihinin en yüksek işsizlik oranını yaşıyor. Yüksek teknolojiye geçtiler ve bunun yarattığı sermayeyle bir süre de idare ettiler ama reel sektörü öldürdüler. Yani fazla değerlenmiş döviz kuruyla harcıâlem malları üreten sektörleri öldürdüler. Bugün bütün büyük mağazalarında da, bakkallarda da yabancı markalar var. Peki, senin ürettiğin uzay mekiğinin bilmem ne parçasını alacak kaç ülke var? Bu parçanın üretimi ne kadarlık bir işgücünü istihdam eder? Yüzde 6,5 imiş işsizlik Amerika'da ve bu oranın azalması da bugünkü şartlarda mümkün değil.

— Türkiye'ye dönersek, sözünü ettiğiniz 20 yılda Türkiye ekonomisi ne duruma geldi?

— Çok büyük zarar gördü ve yıkıldı! Ne tarım, ne sanayi kaldı. Şimdi 2008'in ilk dokuz ayında her gün, sanayinin

battığı, yatırımların Türkiye'den kaçtığı, yatırımların 15 yıldır külliyen durduğu, işsizliğin hat safhaya eriştiği, facia halini aldığı hep yazılıp duruyor. Ama işin enteresan yanı, bir taraftan da hükümetler, birtakım yapay hesaplar yaparak, kalkındığımızı iddia ediyorlar. O hesapları yaparken başvurdukları sanal oyunları iktisatçılar biliyor aslında ama herkes yutuyor görünüyor.

— *Ne tür sanal oyunlar bunlar?*

— Bu oyunlar gayri safi milli hasılanın (GSMH) hesaplanmasında oynanır, ondan sonra da bunlar, ekonominin bütün vidalarını etkiler. Washington komplosunun kucağına düşmüş ülkelerde GSMH hesaplanmasında beş temel hile yapılıyor. İsterseniz bunları tek tek ana hatlarıyla açıklayalım. İlk önce fiyat endeksini ele alayım. Fiyat endeksi yüzde 20, milli gelir de cari fiyatlarla yüzde 20 artmışsa, demek ki reel bazda bir artış yoktur. Ancak mesela fiyat endeksine giren kalemleri değiştirerek ayarladığınız resmi fiyat endeksini yüzde 10'da tutarsanız, GSMH yüzde 10 oranında havadan artmış görünür. Bu yöntemde fiyat endeksini kullanmazsınız, çünkü endeks kontrol edilebilir kalemlerden oluşur, dolayısıyla da en azından birtakım insanlar bu hileyi fark edebilir; "Oyun oynuyorsunuz, fiyatları yükselen malları listeden çıkarmışsınız" derler. Nitekim son dönemde böyle oldu. Ama eğer siz ekonominin bütününün fiyatını kapsayan deflatörü kullanırsanız, o hesabı kimse yapmaz, yapmak için de zaten milyonlar gerekir. Zaten onun için deflatörü hesaplarsınız. Deflatörü yüzde 20 olması gerekirken, resmi olarak yüzde 10 yaparsınız, kimse bunu kontrol edemez. GSMH yüzde 20 artmışsa onu da deflatörle hesaplarsınız, yüzde 10 kalkınmış olursunuz. Bu, birinciye göre daha güvenli bir hiledir; kusura bakmayın, hile öğretiyormuş gibi oluyorum! Üçüncüsü, milli geliri düzgün hesaplarsınız. Ama burada GSMH reel olarak artmamasına rağmen, onun döviz cinsinden değerini bulurken bu fazla değerlenmiş döviz kuru kullanılırsa, otomatikman GSMH'nin dolar olarak değeri yüksek çıkar. Me-

sela eğer dolar 4 ise, 500 milyarlık mahalli parayı dolara çevirmek için dörde bölerseniz, 125 milyar dolar eder. Ama doları siz, 4 olması gerekirken 2'ye indirmişseniz, yani 2 birim mahalli parayı, 1 dolar yapmışsanız, birden GSMH'nin dolarla ifadesi 250 milyar dolar olur; muazzam bir kalkınma görünür. Oysa biliyoruz ki, böyle bir kalkınma yoktur, sanal bir kalkınmadır bu. Bu hesaba göre, dünyada en büyük milli gelir artışı sağlayan devlet biziz. Gördüğünüz gibi bu da bir hiledir. Fazla değerlenmiş döviz kurunu kullanarak dolar bazında yaptığınız hesaplarda hep milli gelir yüksek gözükür. Onun için Bretton Woods'da kabul edilen dünya ekonomik tablosunda milli gelir hesabında döviz kuru, denge döviz kuru olarak alınmıştır. Fazla değerlenmiş döviz kuruyla hesap yapılmaz, çünkü o, yutturmaca olur. Dördüncü hile son dönemde yapılan hiledir. Milli gelir hesabına uzun bir süre kayıt dışı parayı/geliri dahil etmemişsin, şimdi birden edersen tabii görüntü bir anda değişir. İktidardakiler Türkiye'de kayıt dışı para için yüzde 32 gibi bir oran saptamışlar. Yukarıda sözünü ettiğim yollarla hesaplanan milli gelirle adam başına 6 bin dolarlık gelir hesaplıyorlardı zaten, bir de kayıt dışı parayı hesaplara eklediler ve GSMH adam başına birden 9 bin dolara çıktı. Şimdi adam başına 9 bin dolar milli geliri olan, dünyanın kalkınmış ülkelerinden biriyiz ama hepimiz açız! 10 milyon insan sokakta aç-bilaç bekliyor. Şirketler kapanıyor, binlerce yeni insan işsiz kalıyor. Türkiye'nin gerçek milli geliri adam başına 3 bin dolar bile değil gerçekte oysa. Ben mahkemelik olmaya hazırım bunlarla. İspat ederim 3 bin doların altında olduğunu. Ayrıca neden yüzde 32 diye tespit ediyorsun karaborsayı, madem hile yapıyorsun, yüzde 40-50 koy da, bari adam başına milli gelir 10 bin dolara çıksın! Bir de, beni çok güldüren, nüfus sayımı üzerinden yapılan son bir hile var. Bizim nüfusumuza bir ara 72-73 milyon diyorlardı, bu defa haneden haneye sözde yeniden nüfus sayımı yaptılar ve 71 milyon dediler. Şimdi milli geliri 73 milyona bölersen adam başına gelir düşük, 71 milyona bölersen biraz daha yüksek çıkar. Bu sene

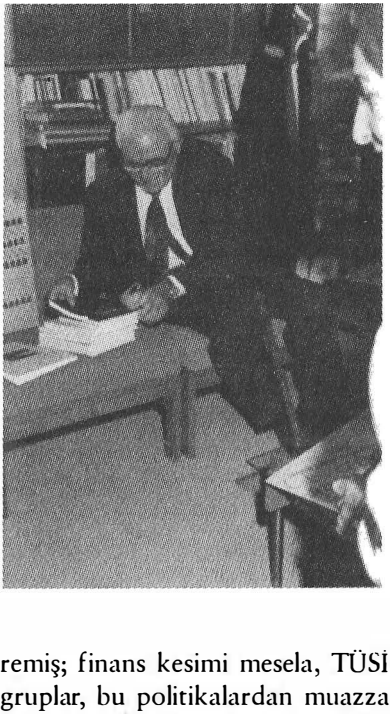
belki 65 milyona düşecek nüfusumuz! "Aman benim çocuklarıma bir şey olmasın da!" diyorum artık, ne diyeyim? Bu da bir rezalet. Bu beş temel hilenin yanında irili ufaklı başka çeşitli hileler de var tabii ama benim saptadığım temel hileler bunlar. Burada bir düzeltme yapmam lazım: Seçimler yaklaşırken, seçmen sayısı birden 6 milyon arttı, bizim hanede hiç artış yok, bunlar nereden çıktı anlamadım. Ama sanırım seçimlerden sonra nüfusumuz birden bire yeniden düşecek, adam başına milli gelir ona göre hesaplanacak! Ne muazzam bir kalkınma değil mi? Oysa biliyoruz ki, böyle bir kalkınma yoktur, sanal bir kalkınmadır bu. Her sene büyük ödeme açıkları vererek, Türkiye bunu pervasızca kullandı. Oysa dış ödemelerde açık vermek, dövizin fazla değerlendiği anlamına gelir. Siz Türkiye'nin yüzde 15 kalkındığını iddia ediyorsunuz; yok böyle bir şey. Bir takım hokkabazlar da, "Efendim, bu seneki kalkınmamız, dış yardımlardan doğmuştur" diye iddialarda bulunuyorlar. Olamaz! Dış yardımı bu şekilde getirirseniz, ülkenin sanayisini öldürürsünüz. Dış yardım sizin dövizinizi aşağı iter, milli gelir hesabınızı ona bölersiniz ve kalkındığınızı sanırsınız ama yaptığınız hesap sanal olur, aslında milli geliriniz düşmüştür. Türkiye'nin milli gelirini Bretton Woods'daki gibi hesaplarsanız, GSMH'yi hiçbir şekilde 300 milyar doların üzerinde bulamazsınız. Bulduğunuz bu milli gelir de eskisine göre çok zayıf bir milli gelirdir. Eskiden de milli gelir 300 milyar dolara yakındı ama o gerçekti, mal üretimiyle bağlantılıydı. Şimdi GSMH, finans, reklam gelirleri gibi sanal gelirlerle bağlantılı. Bu manada daha zayıf artık milli gelir.

— *"Eskiden" diyerek, hangi dönemi kastediyorsunuz?*
— 1988'den önceyi kastediyorum. O dönemde Türkiye GSMH hesaplamalarını iyi kötü Bretton Woods kriterlerine göre yapardı ve sonuç 220-250 milyar dolar arasında çıkardı. Şimdi anlaşılmaz bir biçimde, Türkiye bir yandan batarken bir yandan da, sözde milli geliri 800 milyar dolara doğru tırmanıyor. Dünyanın bütün azgelişmiş ülkelerinde Was-

hington komplosundan sonra gelir dağılımı müthiş bozulmuştur ve işin enteresan yanı Amerika'da da bu böyle olmuştur. Bizde de son 20 yılda, milli gelirin dağılımındaki adaletsizlik aynı şekilde artmış bulunuyor. Yani, IMF politikaları milli geliri, bir kesim lehine yeniden dağıtmaktadır. Bu kesim de onun için istisnasız her hükümete, "Aman IMF ile anlaşın!" diye bağırıyor. Türkiye'de böylece Washington komplosunun operasyonlarından yararlanan bir sınıf ortaya çıktı. Finans kesimi, bankalar, onların sahiplerinden oluşan bu kesim, bütün dünyada bu operasyondan müthiş bir gelir sağlıyor; yüksek faizleri, kurdaki operasyonlardan doğan gelirleri alıyor.

— Sizin söyleminizle tekrar edersem, "Washington komplosu" yeni olmadığına göre, bu durumdan azgelişmiş ülkelerin kurtulması mümkün değil mi?

— Türkiye 20 yıldır bu acıları çekiyor, mütemadiyen dış açık veriyor, dışa borçlanıyor. 20 yıldır hiç fabrika yapıldığını gördünüz mü Türkiye'de? Türkler bile dışarıda yapıyor artık fabrikalarını. Bundan 20 yıl önce Türkiye'de tasarruflar GSMH'nin yüzde 24'ü civarındaydı, şimdi yüzde 5 civarına düşmüş; kimse tasarruf etmiyor. Ucuz döviz, lüks ürünlerin ithalatı ile kimse yatırım yapamaz hale geldi, artık kimse sanayi kuramaz. Menderes de hep bundan şikayet ederdi; "Efendim kimse sanayi kurmuyor!" Nasıl kursunlar, 6 liranın, 1 dolar olması gerekirken, 2,80 lirada tutuyorsun doları. Nasıl kursun adam? Devalüasyon yapacaksınız, başka türlü kurtulamazsınız bugünkü kilitten, yaşayamazsınız. Sorun yeniyse, kurunu, denge kuruna çekip dış ödemeler açığını azaltmanız, yani dışa borçlanma ihtiyacını azaltmanız, bunu muhafaza etmek için de para politikanızı, bütçe politikanızı birkaç yıl sıkı tutmanız gerekecektir. Ama artık bununla kıskaçtan kurtulamazsınız. 20 yılda yanlış politikalarla Türkiye ekonomisinde muazzam bir tahribat olmuş. Türkiye'nin sanayisi, ekonomisi, ahlakı, her şeyi bitmiş. Bir de bu 20 yılda en vahimi, bu yanlış politikaların taraftarları tü-

Kurdaş, emeklilik günlerini yoğun okumalar yaparak geçiriyor.

remiş; finans kesimi mesela, TÜSİAD'ın etrafında toplanan gruplar, bu politikalardan muazzam servetler yapmışlar. Bu yıl mayıs ayından itibaren işsizlik had safhaya geldi, birinci rauntta tekstil sanayii ülkeden kaçtı, şimdi ikinci rauntta çok tanınmış firmalar iflas etmeye başladılar; sanayi de mırmırlanmaya başladı. Şimdi TÜSİAD gibi yüksek patronlar heyetinden ne beklersiniz? "Sanayimizi ihracat vetiresinde tutacak şekilde, politikamızı ayarlayalım!" demelerini değil mi, hayır! "Politikamızı IMF doğrultusunda tutalım" diyorlar. Tabii IMF de hemen bunu destekliyor, "Efendim dış açıktan telaşlanmayın" diyor, bizi uyutuyor. Niye telaşlanmayayım dış açıktan? Bir etüt yapmışlar, Türkiye'nin dış açığı 50 milyar dolar, milli gelirinin yüzde 6,5'ine tekabül ediyormuş. Bu arada bu hesaba baz aldıkları GSMH de, biraz önce anlattım, hükümetin suni olarak şişirdiği GSMH. Peki, IMF hükümetin verdiği bu rakamların sahte olduğunu bil-

miyor mu? Eğer iktisatçıysa bilmesi lazım, bilmiyorsa zaten bu tam bir rezalet, skandal demektir. Dünyanın kaderi bu cahil adamların elinde mi? Ben IMF'de böyle cahil iktisatçıların olacağını düşünmezdim. Eskiden IMF, Oxford'un Harvard'ın, Cambridge'in en parlak doktoralı mezunlarını alırdı kadrosuna. Araştırma departmanı, dünyada sözü geçen bir departmandı. David Finch mesela, bir istatistiğin sahte olduğunu daha uzaktan bakıp anlardı. Departman başkanı İtalyan asıllı bir Amerikalıydı; Albert Constanza. Bretton Woods'u, Keynes kadar anlamış bir adamdı. Dünyanın en parlak iktisatçıları aylarca müzakere etmişlerdir, bu sistemi kurarken. Şimdi siz herkesten gizli olarak Washington'da beş adam toplanıp yeni bir sistem kurmuşsunuz ama bu piyasa sistemi değil. Ancak 19'uncu yüzyılın *laissez passez*'sinden ("bırakınız geçsinler") mülhem bir gariplik veya 1930 öncesi dünyasında cari, liberal ekonomik politika lafları bunlar. Hiçbir sözleri, politikaları doğru değil. Bu politikalar dünyayı 1929'da yıktı, şimdi de yıkıyor, başımıza bundan sonra da çok büyük felaketler getirmesi muhtemeldir.

— Bizimki gibi ekonomilerin sıcak paradan korunması mümkün mü?

— Mümkün. Bugün sıcak paraya en fazla faizi veren kim? Ben, yani Türkiye. Yazık! Öncelikle sıcak paraya verdiğiniz faizleri düşürürsünüz; iki, IMF ile yaptığınız müzakerelerde, diyelim ki beş yıl süreyle, gelen sıcak paranın, mesela bir yıl süreyle geri gidemeyeceği kuralını koyarsınız, çıkanlardan da vergi alırsınız. Şili bunu yaptı, ama bana *stand-by* anlaşması ile yapamayacağımı söylüyorlar ki beni daha çabuk boğsunlar. Üç tedbir öneriyorum ama ilk iki tedbiri sıralayalım: Bir, yükselmiş faizi düşürürsünüz; iki, sıcak paranın bir ya da iki yıl süreyle yurtdışına çıkışını engellersiniz, daha erken çıkanları vergiye tabi tutarsınız. Bu sayede dış ödemeler dengenizi, sıcak para olmadan, denge kuru düzeyinde dengelersiniz, borçlanmaya ihtiyacınız kalmaz. Bunları yaparken de kuru, denge kuru düzeyine çıkarırsınız, o durumda

da adam gelmez buraya, gelen 3-5 milyar dolar düzeyinde olur, o da zaten önemli bir miktar değildir. Öneri olarak diyorum ki, IMF ile aranızı bozmayın, onlarla masaya oturun ve deyin ki, "Türkiye sizin 20 yıllık idarenizle muazzam bir dış borç yükü altına girdi, benim dış borç yüküm, hakiki milli gelirimin iki katıdır. Ben daha fazla borçlanamam, bu nedenle ben, yeni *stand-by*'ın Bretton Woods prensiplerine göre yapılmasını istiyorum." IMF'ye bunu söyleyin; adamlar resmen suç işliyorlar. Milletlerarası bir konferansla kurulmuşlar, 40 yıl bu prensiplerle çalışmışlar, şimdi beş kişi toplanıp Washington'da, o prensipleri bir tarafa atmışlar resmen; insanlığa kazık atmışlar resmen, bu olacak bir şey değil. Türk delegesi ben olsam, "Tamam" derim, "IMF ile anlaşma yapacağız ama önümüzdeki yılın dış ödemeler dengesini, cari işlemlerde açıksız hale getirmek istiyorum. Olsa olsa 3 milyarlık bir açığı kabul edebilirim, o da geçici sürenin etkisi olur. Döviz kurumu, denge kuruna getireceğim, dıştan gelecek paralara verilecek faiz oranını düşüreceğim, Türkiye'den çıkışları için asgari bir yıllık süre koyacağım, Şili ve Malezya'nın yaptığı gibi, erken çıkanları vergiye tabi tutacağım." Şili ve Malezya örneklerini vermek lazım, çünkü bu ülkeler dayatarak bu şartları kabul ettirdiler ama bizi en cahil, en zayıf buluyorlar anlaşılan. Bütün reel sektörler çöktü, şimdi bunları bir rehabilitasyon programı altında canlandırmamız lazım. Dünya Bankası'nın zaten ilk hedefi, anlatmıştım size, harpten zarar görmüş memleketleri rehabilite etmekti. "Şimdi IMF'den zarar görmüş Türkiye'nin rehabilite edilmesi gerekiyor" derim.

— *Bütün dünya büyük bir kriz yaşarken, Türkiye'nin bu önerilerin kabul edilmesi durumunda bile kurtulması mümkün mü? Çin'de bile fabrikalar kapanıyor. Türkiye tekrar üretmeye başlasa bile, dünyada bunu alacak bir pazar zor görünüyor, ne dersiniz?*

— Söylediğimi iki yıl önce yapsaydık, sonuçlar tabii ki daha farklı olurdu. Dünyadaki krizden etkilenmememiz söz konu-

su değil. Yüzde 100'lük bir başarı sağlanamaz ama yüzde 80-90 olur elde edeceğiniz başarı. Onun için 3-5 milyarlık bir açık olur diyorum başlangıçta. IMF mümkün olduğu kadar uzun vadeli ve yüksek meblağda bir kredi versin diyorum bu nedenle, Dünya Bankası da rehabilitasyon kredisi versin. Tabii ki dünyada talebin zayıflaması, Çin'deki sırf dışa dönük fabrikaları tahrip etmiştir, doğrudur. Ben dışa dönük fabrikalarımı rehabilite eder, devreye sokarım ama onların yanında hem dışa, hem de içe hizmet edebilecek, yani iç piyasaya dönebilecek olanlara da öncelik veririm. Kimse, her şey düzgünmüş gibi gidemez. Şu anki politikalarla giderseniz, önümüzdeki yıl 60-70 milyar dolar açık görünüyor, yani dünyanın pazarı olacağız, bunun altından nasıl kalkarım, zaten muazzam bir borç birikimim var. Binaenaleyh, ben diyorum ki, artık borçlanmayacağım. 3-5 milyar dolar borçlanırım, bu da yüzde yarım düzeyinde bir borç artışıdır, ama ben stabilizeye doğru giderim, ikinci sene, belki onu da borçlanmam. Sanayim bakar ki, ihracatında tam istediği hamleyi yapacak durumda değil ama bu döviz kuru ona rekabetinde istediği gücü verecek, fiyatını indirir, başka yenilikler bulmaya çalışır ve kalkar işin altından. Bu sorunuza biraz daha teknik bir açıklama ile cevap vereyim: Döviz kurunuzu mesela 2,5 TL=1 dolar düzeyine çıkardınız. Bu ayarlama ithalat düzeyinizi büyük ölçüde kısıtlar, ihracatçınız da bakar ki, dünya fiyatı 1 dolar olan bir malı mesela Türkiye'de 1,150 TL'ye üretiyor, dolar 2,5 olunca, aynı malı 1 dolara satsa, 2,5 lira alacak ve önemli bir kâr edecek. Bu arada maliyetleri de yükselse, mesela 1,150'den 1,500'e de çıksa, ihracatçının dünya pazarlarındaki rekabet şansı yine de çok yüksek düzeyde olacaktır. Böyle bir ayarlamadan sonra bu ihracatçı rekabete girip, fiyatını 70 sente bile indirip, damping yapabilir. Türkiye cari işlemlerinde bir süre sonra fazla vermeye başlar böylece; borç ödemeye başlar. Sonra da bakiye borçlarını uzun vadeye bağlamak için, masaya oturabilir. IMF'ci cephe ile kamuoyuna açık bir seminerde bunu günlerce tartışmaya hazırım.

— Bu konuda en yakın örnek sanırım Rusya. Rusya örneğini biraz anlatır mısınız?

— Rusya 1994'te kurunu ayarlamak istedi, IMF inanılmaz direndi. Binlerce fabrika kapandı. IMF'nin iddiası şudur: "Eğer siz şimdi devalüasyon yaparsanız, kuru serbest bıraktığınız anda fiyatlar hop diye fırlar!" Korkutuyor. Oysa fiyatlar katiyen fırlamaz, çünkü onları fırlatan başka faktörler var. Bu tartışma ve pazarlıklardan sonra Rusya, IMF'yi resmen attı. Devalüasyondan sonra, Rus sanayi, hem de hiç beklemedikleri alanlarda inanılmaz bir canlanma gösterdi. Ruslar bile şaşırdı buna. Türkiye'de de böyle olacaktır. Ben diyorum ki, "IMF, beni sen batırdın!" Sekiz sene önce, *Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisi'nin Çöküşü* kitabımda, "IMF'yi yeniden düzenleyeceğiz. IMF'yi Wall Street'in acentesi olmaktan çıkarmalıyız" dedim. IMF'deki arkadaşların söyledikleri geldi sonra kulağıma, "Kemal Bey amma da insafsız!" demişler. Ben IMF'nin adamı değilim ki, Türkiye vatandaşıyım, bu toprağın evladıyım; oradayken de böyleydi. Türkiye aleyhine kimseye laf söyletmezdim.

— Türkiye'de yaşanan kriz eski ya da yeni olsun, önerdiğiniz yöntem aynı aslında, değil mi?

— Evet, ister bu IMF uygulaması eski, ister yeni olsun yapılacak şey, halka durumu anlattıktan ve iş âleminin basında yaptığı menfi propagandanın da önü kesildikten sonra, Türkiye iktisat ilminin gereklerini yapmak zorunda; döviz kurunu denge düzeyine çıkaracak ve sıcak paranın Türkiye'ye gelişini bir şekilde kısıtlayacak. Asya Kaplanları nasıl kalkındılar? Dış yardımsız, milli gelirlerinden yüksek tasarruf yaparak. Çin nasıl kalkındı? Bunların içinde dış parayı kullanan yine Çin'dir ama sonunda bunların oyununa gelmedi ve sıcak parayı kabul etmedi. Hong Kong'un arkasında bir bölgeyi ayırdılar, dünyanın bütün büyük şirketleri oraya gitti –ki, gidenler spekülatörler değil– ve Çin teknolojide büyük bir sıçrama yaptı. 1990'larda kurunu birinci seferde yüzde 20, ikinci seferde yüzde 30 olmak üzere iki kez devalüe etti,

bütün Asya'nın lideri oldu. Şu anda Çin'in 3 trilyon dolar rezervi var; kimseye muhtaç değil. Avrupa ve Amerika, Çin'i Dünya Ticaret Örgütü'ne almıyor, almak için ondan rüşvet bekliyor. Çin de rüşvetini veriyor; Amerika'nın çıkardığı devlet bonolarının yüzde 70'i Çin'in. Şu anda insanlığın başarısı Çin'in kaderiyle de yakından ilgili, o nedenle Çin'i yıkmalarından çok korkuyorum. Eğer dünyada Soğuk Harp döneminin egalitesi (eşitliği) devam etseydi, Washington komplosunu kimse yapmaya cesaret edemezdi. Dünya sadece Amerika'ya kalınca, istediklerini yaptılar; vahşi kapitalizm yeniden çıktı ortaya. Buna kapılacak ülkeler bir daha bellerini doğrultamazlar. Düşünün 50-60 yılda bir sanayi kurmuşsunuz, o sanayinin hepsi boşa gitmiş, şimdi onu bir daha yeni baştan kuracaksınız. Üstelik bir taraftan da büyük bir borcunuz var. Onun için diyorum ki, Türkiye bir an önce ekonomik politikasını değiştirmek zorunda, artık zamanı kalmadı.

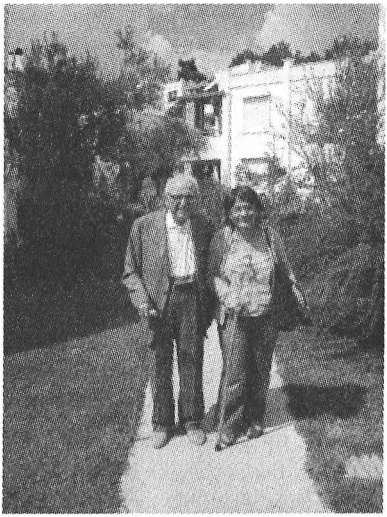
Son söz

— 90 yaşına yaklaştığınız şu günlerde, yeniden başa dönseydiniz, hayatınızda değiştirmek isteyeceğiniz bir şey olur muydu?

— Ben motivasyonu olan bir çocuktum: "Devlet beni okuttu, yetiştirdi, benim babam bu devlet için bir manada şehit oldu, ben bu devlete hizmet edeceğim" dedim hep. Çok şahsiyetli bir öğrenci oldum, hiçbir zaman alçalmadım, hiçbir zaman kuvvetliye boyun eğmedim. Bu memlekete yapılan haksızlıklara karşı hep çok hassas olmuşumdur. Menderes'le benim kavgam da orada olmuştur zaten. 1950'lerde devletin dövizinin tahsisatını ben dağıtıyordum; bir şeylere tenezzül etseydim, bugün çok farklı bir durumda olurdum. ODTÜ anılarıma bakıyorum, çevremin bütün ters telkinlerine rağmen çok doğru kararlar aldığımı görüyorum. Şimdi geriye dönüp bakıyorum, o günlerde aldığım kararları bugün aynı cesaretle alabilir miydim diye, kendim de şaşırıyorum bazen.

1961'da ODTÜ rektörü oldum, 1963'e gelindiğinde hem ODTÜ'nün, hem de Türkiye'nin ilk fen lisesinin kampusunu hiç yoktan var etmiştim. Yanlış yapmadığıma kaniyim. Belki herkes kendi hayatından, aldığı kararlardan memnundur ama ben bırakılan eserlerle yaşanan hayatlara bakarım. Bana neden Menderes ve çevresindekilere sürekli itiraz ettiğimi, muhalefet ettiğimi soranlar, hatta "Senin vazifen mi?" diyenler çok olmuştur. Ama ben bütün bunları benim vazifem olarak kabul etmiştim ve bu da yetiştirilme tarzımdan geliyor. Bugün için de böyle. Ben bir kenarda sessiz, sakin, rahat yaşayabilir miyim? Evet. İtibarım var mı? Var. Geçinecek param var mı? Eh, iyi kötü var. Ama ben rahatsızım, "Devletim gidiyor. Benim milletim gidiyor, benim torunlarımın torunları bu topraklarda esir mi yaşayacak?" diyorum. Bunların hepsi yetişme tarzımdan. Burası Şevki Kadri Bey'in vatanı! Yıllar sonra Reşat Nuri'nin *Acımak* adlı romanını okumuştum, orada anladım babamı: Hayatını milleti için vermiş bir adam. Onu ilk görüşümü hiç unutamıyorum. "İşte bu senin baban!" dediler. Anlamadım önce. Pejmürde, perişan bir adamdı karşımdaki. Gözleri maviydi, onları seçebilmiştim sadece. Ayakkabısı yok, çarığı yok, ayakkabı yerine ayaklarına çaputlar sarmıştı. Esaretten dönmüş bir adam vardı karşımda. Aynı adam, sonra Türkiye'de bir şeyler kurdu. Aynı adam, hiçbir zaman devletine tamah etmemiş. O devlet de devletti doğrusu. "Ben fakir düştüm, hasta düştüm, bir şey yapamıyorum, çocuklarımı okutun sadece" demiş, o devlet de onun çocuklarına bir ilkokulda yer verdi. Zehir gibi öğrenci oldum. Neden o kadar başarılıydım, onu da bilmiyorum. Öyleydim. Ben devletin kucağında büyüdüm, Mülkiye'ye geldim, onu da dereceyle bitirdim.

Şimdi sizin sorunuza tekrar döneceğim: Her insan kendinden memnundur, memnun olmasa zaten 90 yaşına kadar yaşayamaz, intihar eder. Ben yaptıklarıma bakıyorum. ODTÜ'ye her gittiğimde, hayattan iki gün kazanırım. Sadece ODTÜ yıllarım, bir adamın hayatını dolduracak kadar işlerle doludur. Ben Hazineye geldiğimde 30'lu yaşlarımın başın-

Kemal Kurdaş ve Şengün Kılıç Hristidis, çalışmalarının bir bölümünü yaptıkları Altınoluk'ta. (Fotoğraf: Yorgo Emre)

daydım ama Ankara'da sözü geçen bir adamdım. Politikacı benden korkardı adeta. Niye? Çünkü ben doğruyu söylüyordum. Hiçbir toplantıdan boynu bükük çıkmadım. Tehditlere de aldırmazdım, hâlâ da aldırmam. Çünkü ben yapacağımı yapmışım, bundan sonra yapacaklarım da bu tür kitaplarla söyleyeceklerimi söylemeye devam etmek. Bunun da Türkiye'ye bir hizmet olduğunu düşünüyorum.

Benim en iyi eserlerim ise üç çocuğumdur tabii. Üçü de çok iyi çocuklar oldular. Büyütürken tek bir fiske vurmamışımdır. Hepsi kendi alanında bir numaradır. Anneleri de onların üzerine hep bir şefkat şemsiyesi oldu.

Ben mutlu bir adamım.

AD DİZİNİ

Abdüsselâm 263
Acuner, Ekrem 194
Adishesha 245
Ağaoğlu, Samet 120
Ağralı, Fuat 40
Akat, Asaf Savaş 374, 379-380
Akgüç, Öztin 176
Akkaya, Fevzi 163-164, 366-367, 376
Akmandor, Neşet 177-179
Aksoy, Muammer 161
Aksoy, Numan 177
Aktolga, Ramazan 327-328
Akyol, Selahattin 168, 338-340
Alican (torunu) 85
Alican, Ekrem 44-48, 156-159, 192, 197
Alisbah, Hulki 382
Alkin, Erdoğan 380-381
Alp, Yaşar 221, 222
Alpan, Bahadır 344, 346
Alpan, Sadrettin 290, 292, 294-295
Alparslan, Ahmet 168
Alptemoçin, Ahmet Kurtcebe 381-382
Alsaç, Orhan 212-213, 216, 221-223, 294
Alyanak, Ilgaz 294
Arap Sadri (futbolcu) 11
Aren, Munise 34, 362
Aren, Sadun 22, 33-34, 42-43, 74, 157-158
Arf, Cahit 255, 264-266
Arf, Halide 264-266
Arıkan, Mümin 331-332
Artunkal, Ali Rıza 22
Artunkal, Şükran 22
Asım Bey (lise müdür muavini) 26
Aşkın, Fethi 268-270
Ataklı, Mucip 194
Ataseven, Vicdani 24
Atatürk, Mustafa Kemal 6-8, 10, 14, 19, 21, 23, 36, 90, 93-98, 103, 118, 164, 170, 193, 196, 263, 275, 280, 333,
Atlamazoğlu, Taki 363
Avcıoğlu, Doğan 161, 195
Avni Bey (komşusu) 18
Aydemir, Talat 160, 189, 194-195
Aydın Bey (Malatya'da mal müdürü) 59-60
Aydınelli, İsmail Hakkı 176
Aygen, Sadullah 177
Aytür, Memduh 114, 116, 127-128

Baba Hüsnü (futbolcu) 11
Baker (Mülkiye'den hocası) 29
Baker, Niel 29-30
Baker, Ruth 29
Baron Fevzi (futbolcu) 11
Başgil, Ali Fuat 30
Bayar, Celal 106, 120, 132, 193-194, 211
Baydur, Mehmet 175, 187, 191
Baykal, Deniz 239
Baykara, Zeyyat 45
Baysal, Bahattin 273
Baysal, Mümtaz 335
Bayülken, Haluk 267
Bece, Süleyman Sırrı 5, 19, 255
Bedii Bey (Hazine'den arkadaşı) 109
Bedri Bey (İstanbul defterdarı) 155
Bekir Sami Bey (Miralay) 6
Bektaş, Cengiz 219
Bener, Erhan 343
Berk, Nejat 371
Beşkardeş, Nail 349
Betil, Zihni 268-269
Bilgiç, Sadettin 352
Birnbaum, Jean 144
Boran, Behice 22, 34
Bozkurt, Mahmut Esat 35
Bozkurt, Oğuz 365
Braidwood, Robert 283
Buluç, Sevim 276, 279
Burdell, Edwin S. 247
Bush, George 140, 394
Cenap Bey (ortaokul müdürü) 22
Churchill, Winston 3
Cochran 126-128, 130, 140, 160
Constanza, Albert 148, 173, 400

Çalıka, Hurşit 89-91
Çalıka, Rıfat 90
Çambel, Halet 283, 288-289
Çatırlı, Haluk 35
Çelikbaş, Fethi 339
Çerkez Ethem 46
Çinici, Altuğ 215-217
Çinici, Behruz 215-219, 243, 261, 265

Danışman, Nihat 315-316
Daniel, Kurt 172
Dayton 112-113, 123
De Gaulle, Charles 194
Demiray, Aydın 361-362
Demiray, Ömer 361-362
Demirel, Ali 223-225
Demirel, Bedrettin 66-67, 68
Demirel, Süleyman 70-71, 163, 177-179, 198, 215-216, 223-225, 284, 287, 291, 309, 315, 329, 338, 345, 351-352, 367-368, 379
Demirel, Şevket 223-225, 367-368
Derviş, Kemal 374
Diamond 107

Dinçer, Hasan 350-351
Doğan, Aydın 365
Doğramacı, İhsan 292-295, 298
Doğru, Abdülkerim 360
Doruk, Abdurrahman 195

Ecevit, Bülent 198, 374
Ecevit, Metin 346
Eczacıbaşı, Nejat 115, 290, 292, 337, 362, 377
Ege (torunu) 84
Egel, Celasin 306
Egeli, Reşit 108
Egemen, Alaattin 234-235, 268
Egemen, Selçuk 61
Einstein, Albert 164
Eisenhower, Dwight 113, 124
Ekmekçi, Mustafa 180, 378
Ekmel Bey 288
Elal, Namık 350, 352
Enüstün, Vedat 273
Erbakan, Necmettin 351
Erdelhun, Şükrü 66
Erder, Cevat 276, 283
Ergin, Feridun 173
Ergin, Sait Naci 125
Erginsoy, Cavit 255, 260, 262
Erim, Nihat 28-29
Erişgil, Mehmet 27
Erkut, Halil Sezai 198
Erman, Muzaffer 132
Ersan, Necati 222-223
Ersin, Nurettin 202
Esat, Nurullah 63
Esen, Bülent Nuri 29
Esenbel, Melih 153
Evren, Kenan 68, 199-202
Eyüp Han 194, 263

Fahri Bey (hocası) 12, 17
Fertekli, Azmi 25, 32-33
Feyzioğlu, Turhan 211-213
Finch, David 144-145, 148, 400
Friedman, Milton 175

Gider, Nail 49
Giray, Orhan 42, 56-59, 131, 133-134
Göğeren, Nihal 252, 302-303
Gök, Haydar 120-122
Gökçek, Melih 227-228, 230-232, 239
Göteborg 288
Göymen, Korel 306
Grant, James 249
Guerra, L. Lopez 385
Gülek, Kasım 268
Gülseren Hanım (ODTÜ'de sekreter) 252, 294
Gündoğan, Mukbil 203, 206, 209
Güneş, Turan 268, 291-292, 324
Güntekin, Reşat Nuri 405
Gür, Şefik Kazım 116
Gürçay, Hikmet 283
Gürkan, Cevdet 48
Gürsel, Cemal 48, 151, 159, 160-161, 187, 193-194,

196-197, 202, 206-207, 220-221, 290
Gürsel, Seyfettin 381
Gürsey Hisar, Remziye 262
Gürsey, Feza 262-263, 266-267

Habibe Hanım (ablası) 6
Haksever, Cengiz 306
Halit Nazmi Bey (Mülkiye'den hocası) 29
Hansen, Alvin 41-42
Harrods 42
Hart, Parker 308-309
Has, Nuri 50
Hızıroğlu, Faik 337, 357-358, 360-361, 366, 371-372, 376
Hitler, Adolf 36
Hüseyin (ODTÜ öğrencisi) 300
Hüseyin Avni Bey (Mülkiye'den hocası) 29
Hüseyin Çavuş (ODTÜ'de görevli) 326, 328-330

Işık, Erhan 61

İğdemir, Uluğ 283
İllez, Sadun 213-214, 223-224, 279, 295-296, 303, 331
İnan, Mustafa 292
İnan, Şefik 111-112
İnönü, Erdal 256-262, 264, 266-267, 271, 273, 286, 322-324
İnönü, İsmet 6-7, 23, 28-29, 68, 90, 93-95, 97-99, 102, 157, 161-162, 192, 195-198, 221, 233-234, 236, 242, 271
İnönü, Ömer 68
İpekçi, Abdi 284-285, 378
İşcan, Haşim 63
İzmen, Mehmet 141
İzzet, Mehmet 61

Jacobson (IMF başkanı) 159
Jefry, Harris 146

Kafaoğlu, Adnan Başer 379
Kaplan, Kadri 69
Karaağaç, Hasan 335
Karabekir, Kazım 12
Karataş, Şaban 292, 294-297, 324
Karavelioğlu, Kamil 69, 201, 362
Kayla, Ziya 43-44, 46-47, 168, 183
Kayra, Macit 183
Kennedy, John 144, 194, 248-249
Kent, Aydın 335, 347
Kent, Muhtar 354
Keşmir, Halit Nazmi 102
Keynes, John Maynard 25, 40-42, 48, 75, 137-139, 400
Kıcıman, Mehmet 239
Kılıç, Hüsamettin 56, 58
Kızıklı, İrfan 158

Kızılkaya, Metin 70, 342-344, 369
Kızılyallı, Hüsnü 176
Koç, Vehbi 106, 114-115, 162, 337, 362, 375
Koçaş, Sadi 161, 197
Komer, Robert 250-251, 307-315, 317, 320, 324-325
Koper, Daniş 128, 155, 157, 163, 218, 290, 292, 365, 367
Korur, Ahmet Salih 107-108, 127-128, 155
Korutürk, Fahri 286
Köksal, Osman 196
Köprülü, Fuat 113
Kruşçev, Nikita 131
Kulin, Muhittin 212-214, 217, 221-222
Kumbasar, Vahit 24
Kumbuloğlu, Hayati 61
Kuran, Abdullah 276, 283
Kurdaş Mayevski, Çiğdem 77-79, 85, 127, 132, 145, 318, 369
Kurdaş Savaş, Gülseren 78-81, 85-86, 145, 316, 318
Kurdaş, Ayfer 13, 61, 71-77, 82, 85, 127, 132, 134, 145-146, 151, 154, 160, 169, 186, 262, 265, 317-318, 356, 375
Kurdaş, Barbaros 6, 14-15
Kurdaş, Osman 81-86, 154, 318
Kurdaş, Sıdıka 4, 7, 20, 318
Kurdaş, Turan 10
Kurdaş, Turgut 6, 15, 66, 369
Kureyşi, Muin 340
Kurtuluş, Fahri 315
Küçük, Sami 69, 203, 206

Lincoln, Abraham 191
Lopez, Francisco Solona 145

Magat, Rahmi 294
Maheu (UNESCO genel müdürü) 247
Makarios 267
Makridi, Theodore 280
Mandalinci, Zeyyat 105
Marmaralı, Samuel Abravaya 32
Marshall, George 40
Marx, Karl 42
Mathias, Stanley 77
Mayevski, Raymond 78-79
Mehmet Bey (Erzurum Üniversitesi rektörlerinden) 262
Mehmet Emin Bey 28, 30
Melen, Ferit 186-187
Menderes, Adnan 45, 49, 75, 89, 93-94, 99-100, 103-109, 111, 114, 116-118, 120-123, 125-127, 129-131, 134-135, 140-143, 153, 155, 160, 167, 182, 187-188, 192-194, 201, 206, 234, 339, 398, 405
Mendes-France, Pierre 116
Mengüç, Feyzi 55

Meriç, Osman 63
Mersinli, Orhan 208-209, 290
Metaksas, Yannis 46, 48
Muammer (ODTÜ öğrencisi) 328, 330
Müezzinoğlu, Ziya 61, 125, 173

Nadide Hanım (kız kardeşi) 6, 15, 16
Neumark, Fritz 39, 165
Neziroğlu, Hüseyin 337
Northtrop, Eugene 246, 256, 270-272

Odabaşıoğlu, İskender 306
Oğuz, Orhan 292
Oğuzkan (ODTÜ rektör yardımcısı) 294
Oyal, Mete 72
Ozansoy, Munis Faik 61, 329

Ökmen, Nedim 120-121, 123, 125-127, 131, 135, 141, 232
Ökte, Faik 36-37, 63-64
Öktem, Nedim 61
Özal, Semra 381-382
Özal, Turgut 72, 199-200, 350-351, 374-375, 378-382, 389, 393
Özalp, Kazım 7
Özbek, Sami 342, 346, 364
Özden, Cevher 181
Özden, Yekta Güngör 294
Özden, Yücel 306
Özdilek, Fahri 169, 179, 362
Özdoğan, Mehmet 289
Özen, Mehmet Kutlu 221
Özgür, Mustafa 50
Özgür, Taylan 325-330, 332
Özilhan, İzzet 335, 349
Özilhan, Tuncay 341, 380
Özkaya, Şükran 189
Özkazanç, Hakkı 35, 70-72
Özmen, Esin 71
Özmen, Selahattin 25, 28, 48, 70-71, 131-134, 157
Özol, Ertuğrul İhsan 176

Pamukoğlu, Ali Hikmet 26
Parlar, Mustafa 218-219
Patterson, Gardner 110, 112-113
Pehlevi, Rıza (İran şahı) 194, 304
Pirinççioğlu, Vefik 60-61
Polatkan, Hasan 89, 100-101, 112, 117-120, 125, 141-142, 187-188, 194

Randal (ABD yardım heyetinden) 120-122
Reuter, Ernest 31-32
Reynolds (işadamı) 340
Ricardo, David 32, 41
Riley (ABD yardım heyeti başkanı) 113, 123-124, 153
Rusos II, (Urartu kralı) 288-289

Sabancı, Hacı Ömer 50, 90
Sabancı, Sakıp 50
Sadıklar, Cafer Tayyar 176
Saniye Hanım (halası) 18
Santur, Mustafa 290
Saraçoğlu, Şükrü 35-36-37
Sarper, Selim 194
Sarptır, Sabri 311-312
Saryal, Nuri 268, 294, 333
Satılmış Efendi 277
Satır, Kemal 268
Savaş, Murat 81
Saydam, Refik 36
Selahattin Bey (okul müdürü) 19
Seven, İbrahim 300-301
Sevin, Nurettin 29
Sevük, Süha 242-243, 267, 299-300, 362, 370
Seyhan, Dündar 154
Sezer, Ahmet Necdet 362
Sezercan, Yiğit 346
Sezgin, İsmet 186
Sezgin, Saadet 186
Sofuoğlu, Zeki 158
Soros, George 389
Soysal, Muammer 306-307
Soysal, Mümtaz 161, 173
Spreckelsen 216
Stroessner, Alfredo 145
Sturc, Ernest 143, 207
Sunay, Cevdet 179, 304-305, 310
Sur, Fadıl Hakkı 32-33
Sükan, Faruk 313-316
Süleyman Bey (tahsildar) 59-60
Şahinbaş, İrfan 29
Şanal, Ali 346
Şaplakoğlu, Adnan 257, 273
Şekip Bey (Mülkiye'den hocası) 29
Şengezer, Samet 280
Şevki Kadri (babası) 1, 4, 6, 10, 19-20, 151, 206, 210, 333, 405
Şükrü (ODTÜ'de öğrenci) 300-302

Tahtakılıç, Ahmet 45, 193, 208-209
Tahtakılıç, İbrahim 45
Takla, Ersin 365
Talas, Cahit 290
Talboth (eski ABD büyükelçilerinden) 310
Tan, Hasan 257
Taner, Tuğrul 273
Telli, İhsan 31
Tevfik Rüştü Bey 23
Tezcan, Burhan 276
Tiryakioğlu, Yüksel 365
Toker, Metin 160, 197
Toksoy, Ahmet 57, 58
Tokulluoğlu, Halit 35
Tokuş, Ahmet 292, 294
Tolunay, Nihat 65, 67-68
Topal Osman 90
Torun, Osman Nuri 33, 157
Tucker (Dünya Bankası başkanı) 107-108
Tunç, Halil 375
Tunçkanat, Haydar 188

Tunusluoğlu, Kemal 337
Turgay, Rıza 168
Turgut, Kaya 371
Turhan, Mümtaz 294
Tümen, Eser 365, 367
Türkeş, Alparslan 155, 157
Türkeş, Sezai 365-366
Türün, Faik 66-67

Ulay, Sıtkı 169, 193
Uluçay, Cengiz 255-258
Ulukan, Sabahattin 56-58
Uluöz, Mustafa 294
Ulutan, Burhanettin 61, 89, 117, 125, 141
Uras, Güngör 380
Uysal, Mustafa 346

Ülkümen, İsmail Hakkı 272
Ünver, Semih 154
Ürgüplü, Suat Hayri 79-80, 197, 290
Üstünel, Besim 3, 173

Vaner, Kemal Süleyman 75
Viperman (Alman mühendis) 372
Vural Bey (hesap uzmanı) 346

Warren, Avro 112
Whallon Jr., Robert 282

Yalım, Mehmet Ali 299
Yalman, Ahmet Emin 45-46
Yaşar, Selçuk 345
Yaşar, Selman 345
Yavuz, Fehmi 290
Yazıcı, Bülent 48-51, 107-108, 128, 134, 155, 181, 184, 290, 292, 324, 370-371
Yazıcı, Kamil 335, 337-338, 342-344, 346-347, 349, 354-357, 376
Yazıcı, Nuri 335
Yıldız, Ahmet 193
Yırcalı, Sıtkı 117, 119
Yusuf (ODTÜ öğrencisi) 300
Yusuf İzzet Efendi 12
Yücelik, Zühtü 177

Zehra Hanım (ilkokul müdürü) 9
Zeytinoğlu, Nasır 161, 187, 191, 196, 206-207
Zorlu, Fatin Rüştü 104-105, 109-114, 119-121, 130-131, 143, 187-188, 244, 339

NEHİR
SÖYLEŞİ
— 40 —

"Motivasyonu olan bir çocuktum: 'Devlet beni okuttu, yetiştirdi, benim babam bu devlet için bir manada şehit oldu, ben bu devlete hizmet edeceğim,' dedim hep. Bu memlekete yapılan haksızlıklara karşı hep çok hassas olmuşumdur. Menderes'le benim kavgam da orada olmuştur zaten. 1950'lerde devletin dövizinin tahsisatını ben dağıtıyordum; bir şeylere tenezzül etseydim, bugün çok farklı bir durumda olurdum...

Yaptıklarıma bakıyorum... ODTÜ'ye her gittiğimde, hayattan iki gün kazanırım. Sadece ODTÜ yıllarım, bir adamın hayatını dolduracak kadar doludur. Ben Hazine'ye geldiğimde 30'lu yaşlarımın başındaydım ama Ankara'da sözü geçen bir adamdım. Politikacılar benden korkardı adeta. Niye? Çünkü ben doğruyu söylüyordum. Tehditlere de aldırmazdım, hâlâ da aldırmam. Çünkü ben yapacağımı yapmışım, zaten hayatım mücadeleyle geçti. Bundan sonra yapacağım şey, bu tür kitaplarla söyleyeceklerimi söylemeye devam etmek. Bunun da Türkiye'ye bir hizmet olduğunu düşünüyorum.

Benim en iyi eserlerim ise üç çocuğumdur tabii. Üçü de çok iyi çocuklar oldular. Büyütürken tek bir fiske vurmamışımdır. Hepsi kendi alanında bir numaradır. Anneleri de onların üzerine hep bir şefkat şemsiyesi oldu.

Ben mutlu bir adamım."

9 789944 888097

KDV dahil fiyatı
18 TL

Kapak Fotoğrafı: Yorgo Emre